

VŠEOBECNÝ DĚJEPIS
PRO VYŠŠÍ ŠKOLY OBCHODNÍ.

DÍL TŘETÍ:

DĚJINY
NOVÉHO VĚKU.

NAPSAL

JOSEF ŠUSTA.

Vysoké c. k. ministerstvo kultu a vyučování schválilo výnosem ze dne 26. ledna 1906 č. 1651 užívání této knihy na vyšších obchodních školách a obchodních akademiích.

V KOMISI KNIHKUPECTVÍ FR. ŘIVNÁČE V PRAZE, NA PŘÍKOPĚ 24.

NÁKLADEM

SBORU PRO VYDRŽOVÁNÍ ČESKOSLOVANSKÉ OBCHODNÍ AKADEMIE V PRAZE.

1905.

OBSAH.

	Strana
Část první: Doba renaissance	1
Renaissanční Itálie	3
Francie a Španělsko v prvním zápasu o Itálii	7
Německá říše za Maxmiliána I.	13
Hospodářské a sociální poměry německé .	17
Vznik světové moci habsburské .	21
 Část druhá: Počátky reformace	 24
Církevní poměry na počátku doby nové	25
Vystoupení Lutherovo .	27
První úspěchy německé reformace	30
Zwingli a sekty novokřtěnců	32
Selská válka v Němcích	33
Upevnění evangelických církví v Německu	35
Pohroma Zwingliho a novokřtěnců .	38
Čechy a Uhry na počátku nové doby	40
Reformace v zemích skandinávských . . .	46
Francie za Františka I. Počátky kalvinismu	47
Anglie za prvních Tudorovců	51
Válka šmalkaldská	55
Ferdinand I. a stavové čeští	58
Interim a mír augšpurský	62
Marie Tudorovna. Mír v Cateau-Cambrésis .	65
 Část třetí: Hospodářské pokroky 16. věku	 68
Osady portugalské	69
Conquista Ameriky	72
Koloniální systém španělský	76
Evropský obchod v 16. věku	79
Panovnický úvěr a peněžnictví v 16. věku	83
 Část čtvrtá: Náboženské zápasy v Evropě Západní	 88
Katolická reformace	89
Itálie v době baroku .	93
Španělsko za Filipa II.	95
Odboj nizozemský	98
Anglie za královny Alžběty	104
Náboženské boje ve Francii .	110
Doba Jindřicha IV.	114
 Část pátá: Protireformace v Evropě Severní a Střední	 118
Rusko za posledních Rurikovců . . .	118
Protireformace v Polsku a ve Švédsku .	124

	Strana
Počátky protireformace v Německu	130
Habsburské země za Maxmiliána II. a Rudolfa II.	135
České povstání	142
Úspěchy Habsburků a protireformace v Německu .	147
Válka švédská a francouzská	150
Mír vestfalský a pyrenejský .	154
Anglie za prvních Stuartů .	160
 Část šestá: Počátky merkantilismu	 166
Vědecké pokroky 16. a 17. věku	167
Církevní poměry v 17. století .	173
Rozkvět republiky nizozemské	175
Cromwell a restaurace Stuartů	181
Francouzský merkantilismus	184
Výboje Ludvíka XIV.	192
Země habsburské za Leopolda I.	196
Vzdělanost francouzská za Ludvíka XIV. .	204
Pád Stuartů	210
Zápas o dědictví španělské	215
 Část sedmá: Politické zápasy v 18. století	 221
Severní Evropa v 17. věku	222
Válka severní a vznik moderního Ruska	226
Vznik moci pruské .	233
Císař Karel VI.	238
Zápas o dědictví Karla VI.	242
Francie a Anglie v první polovici 18. věku	245
Válka sedmiletá .	251
První dělení Polska	254
 Část osmá: Doba osvícenského absolutismu	 258
Vznik myšlenek osvícenských	259
Osvícenství ve státech jihoevropských	265
Německo v 18. století .	270
Reformy Marie Terezie .	276
Josef II.	283
Severní Evropa v době Kateřiny II.	290
Vznik Spojených Států amerických	295
Anglie na sklonku 18. věku .	302
 Část devátá: Veliká revoluce francouzská a císařství Napo- leonovo .	 305
Krise absolutismu ve Francii . .	306
Konstituční monarchie ve Francii .	312
Pád království a počátek republiky . .	320
Doba teroru a demokratické republiky	325
Vítězství militarismu v republice .	331
Konsulát . .	337
Císařství Napoleonovo	342
Pád Napoleonův	347

ČÁST PRVNÍ.

Doba renaissance.

Středověký řád křesťanské Evropy byl na sklonku věku patnáctého řadou nových názorů a zjevů již značně otřesen. Scholastika vypěstovala logické užívání přirozené soudnosti do té míry, že se dosažený úspěch obrátil proti ní samé. Vzdělavancům přestává dostačovati jemné třídění a deduktivní výklad staré zásoby vědění domněle zaručeného. S probuzeným zájmem a otevřeným okem člověk se obrací opět cele k zevnějšímu světu, zkouší vynalezavost a rozum na záhadách přírody a hledá nového, *racionalistického* názoru na život. Při tom byla mu ovšem nově oceněná autorita *klassického starověku* nejúčinnější oporou a vzorem. Předními zástupci směru toho stali se *laikové* a církev ztrácela vůbec znenáhla vedení v duševním světě. Její jednotná latinská kultura, soustřeďující se hlavně na velikých mezinárodních universitách, ustupuje zvolna do pozadí před pestrým svérázem *národních* literatur. Radost ze žití vezdejšího zatlačuje již zřejmě středověkou péčí o spásu posmrtnou; roste přepych, touha po požitku a sebevědomí osobní. Tradicionální hranice starého světa nedovedly již vázati této energie, která se rozlévala *objevných cestách* do dalekého neznáma, zatím co v Evropě počátky podnikavého *kapitalismu* prolamovaly starosvětový, církevním názorem posvěcený řád výrobní a vyšší cenění zámožnosti a osobního talentu počínalo měniti společenské poměry v neprospěch tuhého *kastovníctví* doby předešlé.

V novém ovzduší ochabl rychle smysl pro *společné zájmy křesťanstva*. Ani turecké nebezpečí nebudí již účinného hnutí křížového, zapomíná se skoro úplně na zápasy nejvyšších hlav v kře-

stánstvu, které dříve naplňovaly dějiny. Z pestré směsice lén a městských republik, které pod vedením panovníků, více nebo méně účinným, tvořily středověký svět, vznikají zvolna pevnější *útvary státní*, vyznačené proti cizině národní osobitostí. Vedoucím živlem jejich stávají se panovnické *dynastie*; ty hledí, aby ve svých rukách spojily moc rozhodující o všech věcech veřejných a připoutaly k zájmu svému veškeré vrstvy národa. Dle vzoru pevného státu antického vzniká *stát novodobý*, jednotný organism hlavě podrobený a přímá protiva středověkých říší, ve kterých vladař působil jen v obmezeném kruhu vedle samosprávných skupin stavovských a místních. Noví panovníci snaží se zasahovati do všech otázek správních i hospodářských, na venek pak neuznávají žádné společné moci vyšší a touží namnoze bezohledně po rozšíření panství svého na útraty sousedů, třeba i za cenu spolku s nepřitelem křesťanstva. Ale právě tato všeobecná *rozpínavost* dala podnět k počátkům práva *mezinárodního* a k požadavku vzájemné *rovnováhy souvrénních států evropských*.

Veškeré tyto zjevy vznikaly postupně v průběhu pozdního středověku a působily na sklonku 15. věku již do té míry na život evropského lidstva, že počaly nabývati převahy nad starším podkladem středověké kultury. Proto počínáme dobou tou *novou epochu dějin*. Ale vítězství proudů těch nebylo ještě nikterak naprosté. Středověké řády a názory zachovaly si v mnohých částech podivuhodnou životnost a sílu, tak že stížily v následujících dobách další postup nových směrů značnou měrou, užívajíce k tomu ovšem začasté jejich vlastních zbraní. Konservativní nálada širokých vrstev stála přirozeně proti novým myšlenkám; proti snaze monarchie po moderním státu soustředěném bránily se s větším nebo menším úsilím skupiny *staroovské*. Středověká myšlenka vrchní vlády nad křesťanským světem vystoupila náhlým sesílením moci *Habsburské* opět do popředí dějin a způsobila dlouhé zápasy, které zadržely účinně také hospodářský vývoj moderní Evropy, sesílivše *militarism* na úkor výrobní činnosti. Proti racionalistické náladě, vzrůstající se ve vyšší společnosti a v církvi, vznikla mocná reakce, která postavila otázku *náboženskou* opět do popředí, probudila k životu nové, svěží organisace církevní a vrátila sílu církvi staré. Tím zadržen byl na dlouhou dobu další rozvoj osvětých proudů. Tyto různé konflikty mezi staršími a novými ideami naplňují první část novodobých dějin různotvarným zápasem.

Renaissanční Itálie.

Ze všech krajů evropských středověká *Itálie* měla největší podíl na vzniku moderního života. Užívající šťastné polohy zeměpisné a bohatého dědictví starověku, zajistila si nejdříve svéráznou vzdělanost hmotnou i duchovní, která překlenula záhy propasti středověkého kastovníctví. V Itálii mizí v pozdějším středověku skoro úplně hráz mezi světem městským a feudálním, jinde tak příkrá; šlechta má v městech paláce a tvrze, měšťanstvo četné velkostatky venkovské, obě třídy splývají namnoze v jednotném vyšším *patriciátu*. Selské obyvatelstvo bylo na nich úplně závislé, užívající skoro všude panské půdy se závazkem, odváděti polovici nebo více hrubého výtěžku (*mezzadria, kolonát*), a nemajíc účasti na vyšším životě kulturním, ve městech soustředěném. Politická moc městských republik vztahovala se nejčastěji i na rozsáhlý okruh okolního území, tak že se skoro celá střední a severní část poloostrova rozpadala na *městské státečky*, podobné soustředěností moci správní starověkým obcím hellénským.

Vláda nad levantskou plavbou a soustavné vykořisťování rozsáhlých kolonií ve východních krajích moře Středozemského učinily z přímořských republik *Benátek* a *Janova* veliké metropole obchodní; dokonalá výroba textilní a jiný průmysl povznesly města vnitrozemská. Zde vníká počínajíc od 13. století poprvé *kapitalismus* do průmyslové výroby a mění středověké řemeslo ve větší podniky skladnické, ustrojené na vývoz do ciziny. Kapitalista-obchodník opatřuje surovinu a stává se zaměstnavatelem četných výrobců drobných, jejichž tovary pak rozváží. Tak nabylo světového významu jemné soukenictví ve *Florencii*, užívající namnoze anglické vlny, hedvábnictví v *Janově*, hotovení zlatých brokátů v *Luccě*, zbrojírství v *Miláně*. Rozvoj kapitalismu byl pak zvláště podporován okolností, že se italští obchodníci záhy vymanili ze středověkého předsudku o hříšnosti úvěru a rozšířili horlivě okruh *obchodů peněžních*, ve starší době jen Židům přenechávaných. Vznikají první bankovní závody a technika úvěru se zdokonaluje stejně jako spořádané *účetnictví dvojité*, jehož zásady Luca Paciolo shrnul r. 1494 v první soustavné učebnici. Zlatá měna, ve starším středověku vymizelá, ožívuje opět v bohatnoucích republikách. Tak Vlaši stali se v pozdějším středověku vůdčím živlem v hospodářském životě evropském. Oni prostředkují mezi východem a zápa-

dem, ožívují veliké jarmarky zaalpské a podporují vznik obchodních středisk na severu, kde zřizují stálé pobočky a osady s volenými konsuly. V nizozemské *Brügge* tvoří první zárodek bursy obchodní, obstarávají rozsáhlé peněžní záležitosti církve římské a zasahují již i do politických příběhů evropských jako věřitelé zaalpských mocnářů. Podnikaví obchodníci, jako *Marco Polo*, vnikají v daleký východ, plavci, jako *Kolumbus* a *Gabotto*, snaží se prolomit hráze středověkého světa a nalézt nové dráhy obchodní.

Podnikavost a vzrůst blahobytu podporovaly také rychlý rozvoj *duševní vzdělanosti* národní, jež předstihla daleko všeobecnou kulturu středoevropskou. Již ve století čtrnáctém, v době velikých básníků *Dante* a *Petrarky*, italská svéráznost rozvíjí se v dokonalém umění národním a současně upomínky na velkou minulost starověkou budí nové hnutí *humanistické*, které proti církevnímu náporu středověkému obnovuje ideály antické.

Humanism jevil se především v písemnictví snahou po jasnosti a krásné formě klassické latiny, neobmezoval se však na pouhé napodobování starých autorův, nýbrž vedl k novému *pojetí života* vůbec. Plné ocenění vezdejšího bytí lidského (*humanitas*), obdiv před krásou všeho druhu, otevřené oko pro přírodu, důvěra ve vlastní sílu a rozum označují humanistickou náladu proti výlučnému důrazu na život posmrtný, který ovládal vědu vlastního středověku. Proto nešířilo se hnutí humanistické ze scholastických universit, nýbrž bylo pěstováno spíše v soukromých kroužcích, kupících se kolem předních znalců latinské a řecké literatury; ti stávají se hlavními nositeli nového vzdělání. Přes Alpy šířil se humanismus ovšem především jako proud vědecký, výhradně k učencům se obracející; v Itálii působil však na celou vyšší společnost národní, přispívaje ke zjemnění společenských mravů a k harmonické výchově těla i ducha. Zevnějším výrazem jeho stává se nový směr v umění výtvarném, t. zv. *renaissanční sloh*, který nastoupil na místo středověké gotiky. Nový sloh vznikl jednak snahou, vystihnouti věrně přírodu a celý zevnější svět, jednak touhou po znovuvzkříšení vznešené důstojnosti starověkého umění, jehožto zbytky, zachráněné z dob předešlého vandalismu, se staly předmětem bezmezného úcty a sběratelské činnosti. Hlavním střediskem nového vkusu a umění stala se toskánská *Florence*, hrající zároveň úlohu Athén i Paříže patnáctého století.

Renaissanční vzdělanost italská jevila ovšem vedle skvělých i mnohé *stinné stránky*. Nezřízená slávychtivost, podněcovaná klasickými vzory, spojovala se se shonem po požitku a přepychu za každou cenu, krvavé zločiny na dráze k moci a lesku staly se zjevem všedním, podporovány jsouce občanskými zápasy v republikách a ctižádostí drobných dvorů knížecích. Úpadek mravnosti a lhostejnost náboženská budí ve vyšší společnosti namnoze náladu skoro pohanskou. Nevěří se již namnoze v nesmrtelnost duše, ale při tom vzrůstá pověřčivost, jevíci se hlavně věrou v určení osudu prostředkem hvězd (*astrologie*), snahou podrobiti si mystické síly živlů (*alchymie*) a obavou před čarodějstvím, které teprve tehdy propadlo rozsáhlejšímu stihání od úřadů světských i duchovních. Velkou vadou vzdělanosti vlašské byla také okolnost, že obmezovala se na vyšší kruhy a nezasahovala hlouběji do lidu.

Vyjmajíc tyto stinné stránky renaissance italská znamenala však značný pokrok všeobecný hlavně tím, že urychlila uvolnění vědy z pout scholastických autorit a podporovala rozvoj kritického rozumu i samostatnosti osobní (*individualismu*). Zvláště jasně vystupuje pokrok ten u některých genialních duchů ohromné všestrannosti. Takovým byl především *Leonardo da Vinci* (1452—1519), *výtvarný umělec prvního řádu a zároveň vynálezce a učenec*, jenž různými pokusy dotýkal se problémů, jež teprve nejnovější doba řeší. Před muži toho druhu počíná příroda otvírat tajemství a krásy syou, zatím co úsilím jiných směлых duchů staré tradice ustupují novým kritickým methodám bádání.

Pozoruhodný rozvoj tento zajistil Italii vedoucí úlohu při vzniku novodobých poměrů. Vzdělání renaissanční a italský mrav zůstaly v 16. a 17. věku hlavní složkou kulturního pokroku v celé Evropě západní. Avšak ve světě *politickém* nebyla poloostrovu apeninskému tak skvělá úloha určena; stal se naopak z velké části kořistí silnějších sousedů a zemí cizím podrobenou, protože živel vlašský, ač národnostně úplně vyhraněný, nedovedl utvořiti jednotného *státu národního*.

Vrchní moc císařská byla v Italii na konci středověku sotva dle jména uznávána, poloostrov dělil se na řadu opravdu neodvislých států menších. V Italii severní největší mocí byla aristokratická republika *Benátky*, nejskvostnější město tehdejšího světa, které rozšířilo pozemní svou državu až k Addě, ovládalo úplně moře Jaderské a bylo prvním státem námořským, opírajícím se především

o Dalmacii a četné kolonie levantské, tuhé vládě benátského patri-ciátu naprosto porobené. S državou benátskou na pevnině sousedilo vévodství *Milánské*, objímající větší část Lombardie a rozhodující i v Janově, tehdy rozervaném občanskými spory a ztrátou kolonií černomořských. Ve střední části poloostrova vynikala vedle státu církevního především *Florencie*, dle jména republika, opravdu však panství rodu Medici, nejdůležitější středisko nové vzdělanosti a vkusu. Jižní Itálii zaujímal království *Neapolské*. Mezi těmito hlavními státy byla řada útvarů menších buď republik nebo t. zv. signorií, knížectví vzniklých uchvácením moci od jednotlivců nebo z lén císařských.

Hledě ke správě vnitřní, státečky vlašské byly značně pokročilé, neboť v nich provedena byla nejprve většina řádů novodobé správy státní: zrušení feudální polozávislosti šlechtické, stálé úřed-nictvo a policejní řády, péče o hospodářský rozvoj, vzdělání a umění. Ze vzájemných styků jejich vzalo počátek pravidelné zastupování diplomatické u cizích dvorů. Přes to chyběl státům těm namnoze pevný podklad pro nedostatečné oprávnění (*legitimita*) panovní-ckých rodů. Vévoda milánský Sforza vyšinul se na trůn lstí a ná-silím z řad žoldnéřských a podobně i mnohá jiná knížata; bankéřská rodina Medici vládla veřejnou mocí jen vlivem svého bohatství a oporou svých straníků, král neapolský byl pouhým levobočkem rodu Aragonského a opanoval zemi mocí proti nárokům staršího rodu Anjou. Většina knížat, majíc proti sobě tajné strany republi-kánské, byla nucena nahrazovati nedostatek legitimacy tuhou des-pocií a zevnějším leskem, což podstatně přispělo k rozvoji umění renaissančního. Mimo to panovala mezi státečky vzájemná nedů-věra a snaha, rozšířit se na útraty sousedů; to vedlo k častým bojům národním. Územím zvláště neklidným byl neurovnaný stát církevní, spravovaný od ctižádostivých *ncpotů* papežských.

Jiným pramenem neklidu bylo vojenství. Staré válečnictví rytířské ustoupilo v Itálii záhy šikům námezdných žoldnéřů, v jejich rukou byla obrana obyvatelstva ostatního, vojenské organizaci úplně odvyklého. Najímání a vedení rot těch měli samostatní podnikatelé války (*kondotticři*), kteří z řemesla válečného dělali finanční spe-kulaci, přecházeli s vybranou věrolomností od pána k pánu a svou snahou po samostatném významu politickém ohrožovali začasné státy, jimž sloužili.

Z těchto příčin chyběla vysoce vzdělanému kraji urovnanost politická a jen největší pili vynikajících státníků, jako byl florencký *Lorenzo Medici*, řečený *Velikolepý* († 1492), podařilo se udržovati poměry zemské dočasně v rovnováze. Po smrti jeho roste však soupeřství větších států takovou měrou, že cizina nabývá příležitosti opět se mísiti do italských poměrů. A věc ta stala se svobodě poloostrova tím osudnější, že národům sousedním zatím se bylo podařilo soustřediti sílu národní v jednotných mohutných státech.

Francie a Španělsko v prvním zápasu o Itálii.

Pravou protivou městské vzdělanosti vlašské byly na počátku nové doby francouzské poměry. Zde středověký *feudalismus* zachoval plnou sílu, šlechta zůstala vedoucí třídou národa. Na jejich hradech především rozvíjel se přepych a jemnější požadavky životní, rozkvétalo gotické umění výtvarné a romantická poesie národní; měšťanský živel zůstal starosvětsky v sobě uzavřen v okruhu hradů a ustupoval uctivě před rytířskými pány, ovládajícími naprosto poddaný venkov. Přes tuto místní všemohoucnost feudálního živlu Francie záhy se stala *jednotným státem národním* úsilnou činností panovnické dynastie.

Dlouhým bojem proti Anglii a postupným spojováním odumřelých lén vévodských ve vlastním držení koruna vybudovala národní jednotu a dovedla si za králů *Karla VII.* (1422—1463) a *Ludvíka XI.* (1463—1483) zajistiti rozhodující moc v národě, aniž v základu otřásla středověkými řády společenskými. Šlechtu připoutala si především výnosnými hodnotami, peněmi z milosti a placenou službou vojenskou. Ve Francii vznikl právě první počátek *stálého vojska* v řadě těžce oděných, rytířských kompagní, kdežto podobné pokusy o zřízení stálých sborů pěchoty minuly se s úspěchem, takže větší část pěšího lidu v cizině, hlavně ve Švýcarsku, bývala najímána. Zvýšený výdaj koruna se svolením šlechty uhradila zavedením první pravidelné daně přímé (*taille*), která obtížila však pouze bedra lidu venkovského a měst, ježto vyšší stavy byly jí prosty.

K těm náleželo vedle šlechty duchovenstvo, závislé na králi a dvoru hlavně proto, že v době koncilu Basilejského francouzská vláda přes odpor papežův osvojila si právo, obsazovati samostatné vyšší duchovní benefícia. Jakýsi přechod mezi privilegovanými

stavy nejvyššími a poplatným lidem tvořilo soudní a finanční úřednictvo královské, které, ač pocházelo většinou ze třetího stavu, bylo opravdu zvláštní kastou (*noblesse de robe*). Těšilo se četným výsadám značné samostatnosti i proti králi samému, ježto kupovalo své úřady na doživotí. Nejvyšší místo mezi úřady těmi zaujímaly *parlamenty*, vrchní dvory soudní, ustavené v hlavních městech říše, které nabyly politického významu zvláště tím, že zapisovaly též královská nařízení a zákony do svých register a mohly o jejich změnu žádati. Zvláště pařížský parlament vykonával horlivě právo to, často k značnému nepohodlí dvora královského.

Hlavní snahou králů bylo, aby zabránili vzniku pravidelného sněmu ústředního, který by spojoval stavy proti koruně a zajišťoval jim zákonný vliv na důležitější otázky. Od r. 1484 nebylo již svoláváno ani občasná shromáždění generální tří stavů říše, a panovníci francouzští vládli skoro neobmezeně prostředkem státní rady (*conseil*), skládající se z princů, některých velmožů světských i duchovních a právnický vzdělaných sekretářů s kancléřem v čele. Rozdělení ústřední správy na jednotlivá ministerstva však ještě nebylo a nezávislost místního úřednictva zůstala značná, tak že vykonání rozkazů královských v jednotlivostech nebyvalo vždy snadné a rychlé.

Říše zůstávala rozdělena na historické kraje pod vojenskou správou šlechtických *gouverneurů*; některé z provincií těch, hlavně pohraniční, zachovaly si krajské sněmy a právo samostatně spravovat daně, jiné, hlavně ve středu země ležící, podléhaly dokonalejší moci královské a byly daněmi více obtíženy. Právo v zemi nebylo jednotné; na jihu platilo právo *římské*, v severních částech různé zvykové řády (*coutumes*).

Dvůr královský, soustřeďující mnoho šlechty, byl četný a nákladný, neměl však ještě stálé residence, nýbrž putoval od hradu ke hradu, užívaje tak přirozeného bohatství korunních statků.

V hospodářském ohledu zachovával si *veňkov* francouzský svůj středověký, namnoze chudobný ráz, zotavoval se však postupně z pohrom války stoleté. V kraji stály ještě veliké inozdy a močály. Většina selského obyvatelstva byla osobně svobodná, ale podrobená feudálním soudům a žila z dědičného nájmu panských statků, platíc značné dávky. V některých krajích zachovalo se však ještě tuhé nevolnictví s odúmrtí. *Města* se svým zřízením cechovním, podlehajícímu dozoru královských zástupců, a s obmezeným obchodem, měla

namnoze jen místní význam. Chybí podnikavost ve větším slohu; velkoobchodníci, jako Jacques Coeur, jenž stal se finančním ministrem Karla VII., byli řídkou výjimkou. Silnice nalezaly v úpadku, plavba po řekách zůstávala v rukou plaveckých cechů a obtížena četnými mýty. Každá provincie tvořila samostatný svět hospodářský, ohražující se clem a četnými zákazy vývozu plodin proti sousedním okresům. Každý přístav a obchodní město měly své zvláštní řády a výsady, národohospodářské zájmy celku nebyly ještě pochopovány. Mezinárodní obchodní význam měla jen soukenická industrie v městech severních; polhraniční provincie vyvážely namnoze obilí, sůl, víno a olej. Dovoz lepších tovarů z ciziny, hlavně z Itálie a Nizozemí, byl značný, a panovníci byli úvěrem odkázáni namnoze ještě na vlášské banky.

Král Ludvík XI. snažil se povznést hospodářství zemské. Podporoval rozvoj velkých jarmarků v *Lyonu*, kde vznikla četná kolonie cizinecká, důležitá pro obchodní styk s Itálií i Německem. V *Toursu* snažil se založit průmysl hedvábnický, v *normanských* městech podporoval squkenictví, ohrožené již anglickým dovozem. Počátek pravidelného poštovníctví ve Francii sahá až do jeho dob.

Při úsilné snaze, věnované vnitřní správě, nebyla však korunou opomíjena expansivní politika zevnější.

Ludvík XI. pomýšlel především na získání celého dědictví *burgundského*, hlavně na bohaté Nizozemí. Jeho nástupce Karel VIII. (1483—1498) obrátil zrak k *Itálii*, pokládaje se za dědice práv rodu *Anjou* ke království neapolskému. Jsa ducha dobrodružného spojoval s nárokem tím do budoucna další plány boje proti Turkům a dobytí východu. Nesvornost knížat italských otevřela mu cestu na poloostrov a roku 1494 překročil rytířský voj francouzský Alpy. Skoro bez boje protáhl Karel VIII. Itálii a zmocnil se *Neapole*. Tažením jeho počal úpadek národní svobody italské a dlouhé boje cizincův o bohatý kraj. Došlo sice ke koalici státečků vlášských proti Francouzům a Karel VIII. byl donucen opět k ústupu, ale francouzská politika dostala jeho podnikem pevný směr a snahu, zajistiti si převahu v Itálii. Neboť následující panovník *Ludvík XII. Orleanský* (1498—1514) sesílil ji nárokem na vévodství *Milánské*, jsa po přeslici potomkem bývalého vévodského rodu *Visconti*. K zajištění úspěchu snažil se však získati spojenectví mocného souseda, jenž rovněž lačným okem hleděl na rozervanou Itálii. Byl to král španělský.

Manželstvím *Ferdinanda Aragonského s Isabellou Kastilskou* byl národ španělský spojen poprvé pod jednotnotu vládou; dobytím *Granady* (1492) bylo zároveň dokončeno dílo znovudobytí poloostrova proti *Maurům*. Boj tento byl více než půl tisíce let spojoval všechny národní síly, korunu, šlechtu, rytířské řády, duchovenstvo i města; Španělsku dal národní ráz bojovnosti a křesťanského nadšení. Po skončení zápasu zůstal královské moci úkol, aby dále udržela toto spojení vítězných sil národních.

Bořením tvrzí zbojnických a bezohlednou spravedlností obmezila Isabella svévoli grandů kastilských a zastavila krvavé vnitřní války feudální. Získav korunu velmistrovství tří nejbohatších řádů rytířských, král Ferdinand připoutal k ní i šlechtu, toužící po výnosných důstojenstvích řádových. Moc sněmů (*cortes*) byla seslabena, městům vnucení královští rychtáři (*corregidores*) a městské milice, dotud samostatné, spojeny pod dozorem koruny ve velké bratrstvo (*santa hermandad*), jež vykonávalo dozor policejní v okruhu měst a stalo se zárukou klidu na venkově ještě dosti divokém. Soudnictví soustředěno ve dvou nejvyšších dvorech (*audiencia*) a ústřední správa přešla hlavně do rukou právníků (*letrados*) na králi úplně závislých.

Také církevní poměry přispěly k sesílení královské moci. Papež, který udělil Ferdinandovi titul krále Katolického, povolil roku 1482 španělské koruně t. zv. právo *supplikace*, což bylo opravdu právem obsazovati stolce biskupské a opatské. Vyšší duchovenstvo přišlo v úplnou závislost na dvoru, církevní život tím však neutrpěl. Hlavní rádce Isabellin, kardinál *Jimenez*, snažil se povznést pokleslou úroveň duchovenstva péčí o povznesení studia bohoslovního (zřízena nová universita v Alcale), podporou humanismu a přísnou opravou kázně v klášteřích.

Duchovní moc koruny zvýšena byla také *inquisicí*. Četné semitské obyvatelstvo původu židovského a maurského, pozůstalé ve všech skoro částech říše, bylo v kraji poměrně řídké osídleném stálým nebezpečím národním, hlavně proto, že tito Moriskové z donucení ke křesťanství přestoupivší namnoze tajně se združovali a po převratu toužili. K udržení dozoru nad nimi byla stará inquisice biskupská roku 1481 zvláštním způsobem znova organizována, generálnímu inquisitorovi, jmenovanému králem, podřízena a četnými právy nadána. Ji připadla pak především péče o čistotu víry vůbec a soudy její staly se národní zvláštností poloostrova, na níž lid špa-

nělský mnoho si zakládal, a která přispěla značně ke kulturní uza-
vřenosti země.

Sesílená moc královská ukázala záhy značnou rozpínavost na
venek, tím spíše, že dobrodružný živel španělský po ukončení válek
maurských nepokrytě jevil touhu po nových výbojích. Snaha po
soupeření s Portugalskem v námořních podnicích vedla roku 1492
k výpravě *Kolumbovčů* a k odkrytí *Nového světa*, kde zahájena byla
rychle *kolonizační* činnost. Jiný proud expanse španělské obrá-
til se současně na západ do *Italie*, kam rodu Aragonskému cesta
byla otevřena jednak držením Sardinie i Sicilie, jednak starými
nároky na království Neapolské. Ferdinand Katolický nehodlal
ponechatí panství toho Francouzům a rivalita španělsko-francouz-
ská, ohlášená již dříve spory o hranici pyrenejskou, přenesla se
i na Itálii.

Nejprve byla však srážka zadržena smlouvou. Roku 1500 Lud-
vík XII. a Ferdinand se dohodli tajně o výboj a rozdělení Nea-
polska; Francii bylo v úmluvě také Milánsko zajištěno. Věc pro-
vedla se rychle bez značného odporu rozervané Italie a cizí panství
počiná současně na severní i jižní části poloostrova. Mezi spojenci
došlo však záhy ke sporu a bojům. V letech 1502—1516 stala se
Italie jevištěm četných srážek, ve kterých vedle Francie a Španělska
také podnikavý císař *Maximilian I.*, bojovný papež *Julius II.*,
vojska *švýcarská* a italské mocnosti s *Benátskou* republikou v čele
měly účast. Vzájemné poměry stran měnily se při tom ustavičně;
brzy utvořil papež velikou ligu proti Benátčanům, brzy spojil Be-
nátčany, Španěly a císaře proti Francii. Bojovalo se také zbraní
církevní. Francouzové svolali proti papežovi roku 1507 církevní
koncil do Pisy, Julius II. zatratil schůzi tu a svolal proti ní do
Říma koncil *lateránský*.

Značný význam měly dlouhé boje pro *vývoj válečnictví*. Jen
Francie kladla ještě hlavní důraz na těžkou jízdu rytířskou; u ostat-
ních mocností počiná hráti hlavní úlohu pěchota podepřená dělo-
střelectvem. Pevným výcvikem vynikala zvláště infanterie španělská
a žoldnéři švýcarští, bojující ve velkých sevřených šicích a ozbro-
jení z dvou třetin dlouhou píkou, ostatně pak novou zbraní palmou.
Spoléhajíce na svůj vojenský význam *Švýcaři* vystoupili tehdy po-
prvé a naposledy samostatně ve veliké politice, zmocnivše se proti
Francouzům vévodství Milánského. Avšak panství jejich skončilo
rychle, když nový panovník francouzský *František I.* (1514—1547)

porazil výzvu kantonů roku 1515 u *Marignana* a z lombardské roviny vyhnal. Po té vystupují Švýcaři z pravidla opět jen ve službách cizích, nejvíce francouzských.

Dlouhé války na půdě italské staly se ovšem kletbou blahobytu a měly za následek hospodářské poklesnutí poloostrova. V uměleckem ohledu byla však právě tato léta vyvrcholením snah *renaisančních*, jejichž střediskem se stal papežský *Rím*, odcizivši se úplně středověkému názoru. Rázný *Julius II.* (1503—1513), více vojin nežli kněz, který železnou rukou upevnil moc papežskou v území církevním a utvořil poprvé z volné skupiny lén a republik jednotný *stát papežský*, byl nadšeným přívržencem renaissančního lesku. On i jeho nástupce *Leo X.* z rodu *Medici* (1513—1523) pokládali podporu umění za přední úkol hlavy církve a soustřeďovali ve Vatikáně geniální muže z celé Itálie. V jejich službách vynikli tehdy vedle mnoha menších duchů *Michel Angelo Buonarrotti*, ve své všestrannosti a hloubce nedostižný, *Rafael Santi*, v mladém věku zesnulý, a *Bramante*, stavitel nového velechrámu Svatého Petra. Literární humanism prožíval tehdy v Itálii dobu svého posledního lesku: čelní jeho zástupcové, jako latinista *Bembo*, stali se členy kollegia kardinálského. Nejslavnější lyrická básnířka, *Vittoria Collona*, byla dcerou předního rodu římského.

Také jiné dvory italské dosáhly na počátku 16. věku vrcholu uměleckého lesku, zvláště Estenský dvůr ve *Ferráře*, kde působil slavný básník epický *Ariosto*, který ve svém »Zuřivém Rolandovi« spojil dokonale hladkou formu renaissanční se středověkou romantikou. Také umění dramatické se povzneslo pomocí vzorů klasických.

Bývalé středisko duševního života italského, *Florence*, počala ovšem v době té již poklesati. Tam došlo v letech 1494—1497 k náhlé reakci proti pohanskému duchu nového vzdělání a proti panství rodu *Medici*, pod vedením prorockého dominikána *Jeronýma Savonarolly*, který se stal zfanatisováním širokých kruhů dočasným pánem republiky a chtěl Florencii učiniti městem božím dle mnišských ideálů. Stal se však záhy obětí strany protivné a vlastní vášnivosti; Florence pak, pokusivši se za několik let o znovuzřízení republikánských řádů, vrátila se opět pod panství medicejské, aniž již dosáhla předešlého významu kulturního.

Jediným velikým zjevem jejím byl tehdy státní sekretář *Mikoláš Machiavelli*, zakladatel moderní státovědy. Ve středověku

spočívala nauka o státu částečně na biblickém názoru o řádu společenském a částečně na pouhém opakování nauk Aristotelových bez ohledu k životu skutečnému. Machiavelli první sáhl do zásoby vlastní zkušenosti a pozoroval veřejný život kolem vířící. Ačkoli zůstal v zásadě republikánem, uznal, že duch doby vede ke státu s neobmezenou mocí knížecí, a podal ve svých spisech, hlavně v knize o »Knížeti« (Il principe), první vědecký rozbor absolutní monarchie. Jsa ovládnut přesvědčením, že nutno rozlišovati soukromou mravnost od zájmu státního, upustil naprosto od křesťanských požadavků v politice a doporučoval k dosažení státního účelu prostředky veškeré i násilné. Tyto názory padly u mnohých vládů 16. věku na úrodnou půdu a proto Machiavelli byl vyhlašován za hlavního škůdce veřejné mravnosti; mluvílo se o machiavellismu jako o souhrnu zásad bezohlednosti a zločinu ve službách moci. V pravdě však geniální Florenčan podal pouze vystižné ducha své doby, zůstává dobrým občanem a nadšencem pro pokrok obecný. Proto káral ostře zlořádu své vlasti, všeobecnou nemravnost a nedostatek veřejné obětavosti, jež se jevila především v chabosti vládky. Dle antických vzorů snažil se v rodné republice organisovati nové legie a snil o *sjednocení* živlu vládky pod vedením silné ruky. Ale volání jeho nedoznalo ohlasu v činech a Italie zůstala roztržštěnou kořistí velkých mocností sousedních, u nichž zásada jednotného státu monarchického byla provedena.

Dlouhé boje v Italii byly sice roku 1516 skončeny mírem, který ponechal *Neapolsko* v rukou španělských a *Milánsko* králi francouzskému. Ale mír ten znamenal pouze krátké přerušení rivality, která brzy vypukla zdvojenou silou, když nároky španělské našly novou oporu ve velejší habsburské.

Německá říše za Maxmiliána I.

Stejně jako Italie ani Německo nemělo na sklonku středověku jednotné správy státní.

Moc císařská poklesla hluboko, celistvost říše byla beztretně porušována v Prusku od Poláků, v zemích rakouských od Uhrů; jednota švýcarská stala se skoro naprosto neodvislou. V Němcích panovaly sváry mezi knížaty, městy a drobným rytířstvem říšským, častými bitkami místními trpěla bezpečnost. Proto ozývalo se stále

silněji volání po *opravě veřejných řádů* zajištěním míru zemského a zřízením silného soudu komorního, který by řešil spory mezi stavy říšskými. Prospěch národní žádal zajištění silné moci ústřední, ale veškeré pokusy v tomto směru tříštily se o *soupeřství mezi knížaty a císařem*. Knižata, hlavně kurfirstové, přála si, aby vedení říše zůstalo i po opravě hlavně v jejich rukou a aby změna nesloužila jen ku povznesení moci koruny. K tomu však císař nechtěl podati ruky.

Bedřich III. Habsburský (1439—93) byl váhavý muž, který ani ve svrchovaném rozvratu věcí nerozvinoval opravdové činnosti, ale s tulhou houževnatostí udržoval aspoň dle jména i taková práva císařská, jichž nemohl opravdu vykonávati. V državách svých byl velice stísněn, ježto uherský *Matyáš Korvin* opanoval Rakousy Dolní a vytiskl habsburskou moc i z Vídně. Snažil se tedy Bedřich III. aspoň budoucnost rodu zajistiti obratnou politikou sňatků.

Podařilo se mu pro nejstaršího syna *Maxmiliána* získati s rukou Marie, dcery po vévodovi Karlovi Smělém († 1477), svobodné hrabství *Burgudské* a državy *nizozemské*, průmyslový kraj plný kvetoucích měst, s jejichž bohatstvím a obchodním významem jen Italie se mohla měriti. Zvláště *Flandersko* a *Brabant* vynikaly tehdy rozsáhlým průmyslem textilním i přepychovým, stejně jako bujným blahobytem městského patriciátu a rozkvětem umění výtvarného. Zvláště malířství, uvedené na dráhu pokroku v 15. věku slavným *Janem z Eycku*, těšilo se světové slávě, tím spíše, že města nizozemská, hlavně *Brügge*, byla tržištěm, kde sbíhaly se obchodní dráhy celé Evropy, a kde mnoho cizinců procházelo. Dynastie habsburská na- byla držením krajů těch neocenitelného rozšíření své moci.

Maxmilián byl sice po brzké smrti své choti od neodvislých měst flanderských skoro vytlačen z poručenství nad synem a dědicem země Filipem, ale bohaté dědictví zůstalo rodu zajištěno a stavové říší zvolili Maxmiliána roku 1486 za *krále římského*, očekávající od něho ráznější činnost v opravě říše. V následujících létech zlepšilo se pak postavení rodu Habsburského také tím, že nabyly opory ve *švábském spolku*, uzavřeném od některých knížat a měst jihu německých k společné obraně, a že smrtí *Matyáše Uherského* dosáhl opět Dolních Rakous. Maxmilián ucházel se tehdy také o *korunu uherskou*, ustoupil však králi českému *Vladislavovi* za cenu výhodných smluv dědických. Roku 1493 zemřel starý Bedřich III. a syn jeho stal se hlavou rodu i říše.

Maxmilián I. byl svou horečně činnou povahou pravým opakem otcovým. Jsa neunavný v lovu a rytířských hrách, jevil ochotnický zájem o umění a řemesla, pouštěl se do všech zápletek evropské politiky, spojuje dobrodružnou odvalu se značnou vypočítavostí. Osobním stykem se všemi stavy stal se osobou velmi populární, k čemuž přispívala četná umělecká díla, jako ohromný náhrobek v dvorní kapli inšprucké, od předních kovolitců německých zhotovený, nebo četné *dřevoryty*, sloužící oslavě dobrodružství králových a cti rodu habsburského. Vynikající umělci výtvarní, jako malíři *Albrecht Dürer* a *Jan Burkmaier*, nebo sochař *Petr Vischer*, byli v Maxmiliánových službách, četní kronikáři psali dějiny jeho rodu. Finanční tíseň, s níž Maxmilián zápasil po celý život, působila ovšem často ostrý rozdíl mezi velikými nároky a skutečností, tak že mnohé podniky zůstaly pro nedostatek prostředků nedokončeny.

V říšské politice bylo snahou Maxmiliánovou, aby sesílil svoji moc a upravil poměry ve smyslu nového ducha silné monarchie. Proti tomu stavěli se však stále *kurfirstové*, vedeni jsouce rázným arcibiskupem Mohučským, *Bertholdem Henneberku*, snažícím se provést soustředění říšské vlády v rukou *knížecí oligarchie*. Potřeba peněz na zahraniční podniky nutila císaře k ústupkům. Na říšském sněmě ve *Wormsu* roku 1495 stavové povolili mu sice všeobecnou daň, která měla v celé říši dle farností býti sbírána (*der gemeine Pfennig*), ale podrobili její užití své kontrole a vymohli, že k zachování věčného míru zemského (*Landfried*) byl sestaven říšský soud komorní (*Reichskammergericht*), jehož 16 přísedících bylo jmenováno od stavů a pouze předsednictvo od císaře. Ale novoty potkaly se jen z části s úspěchem. Všeobecná daň sňázela se nedostatečně a nový říšský soud nemohl si ihned zjednatí vážnosti. Hlavně *Švýcaři* odpírali podrobiti se dani i soudu a bezúspěšný boj, který císař s nimi svedl roku 1499, zajistil jen skutečnou neodvislost jednoty na říši. Jiné nezdary zahraniční politiky Maxmiliánovy sesílily sebevědomí kurfirstů tak, že vnutili mu jako poboční vládu dvacítičlenný výbor stavovský, zvaný *říšským regimentem*, který měl spolurozhodovati o všech důležitějších otázkách. Zdálo se tehdy, že nové soustředění Německa bude provedeno na základě stavovském.

Než pro nepatrný zájem jednotlivých knížat o otázky celku regiment rozešel se záhy a po smrti Bertholda Mohučského (1507)

opravné snahy ustoupily vůbec do pozadí. Na místě všeobecné daně říšské následují opět jen určité příspěvky jednotlivých teritorií na základě t. zv. *matriky říšské* a soud komorní nabýval jen zvolna většího vlivu. Samospráva jednotlivých částí říše byla sesílena, když r. 1512 došlo k rozdělení Německa na *deset krajů*, v nichž výbory stavovské měly pod vedením nejvyššího krajského svépomocným způsobem chrániti míru a prováděti rozsudky komorní. České a švýcarské země nebyly pojaty v to rozdělení.

Tak zmizela naděje na pevné soustředění správy říšské dle vzorů států západních a jednotlivým *teritoriím* zůstala skoro veškerá práva samostatných státeků. Zvláště ve větších knížectvích rozvíjel se pak svérázný, ale jen na místní zájmy obmezený život veřejný, jevíci se hlavně zápasem mezi šlechtou a vládnoucími knížaty, kteří se snažili sesílití svoji zeměpanskou moc na újmu stavů a zřizovali pravidelnou správu úřednickou. Rozhodujícím orgánem ústředním v otázkách společných celému Německu zůstal jen *říšský sněm*, svolávaný v delších přestávkách, který vázal císaře skoro ve všem svým liknavým rozhodováním.

Proto péče Maxmiliánova obracela se v pozdější době především k upevnění moci v *državách vlastních*, kde se snažil, stejně jako ostatní knížata říšská, sesílití zeměpanskou správou novou organizací své *dvorské rady*. Při tom pokračoval v dobrodružné politice zahraniční, zajišťoval svatebními a dědickými smlouvami rodu svému nároky na korunu uherskou a českou, zasahoval do sporů italských, válčil s Francií a republikou Benátskou a přijal bez papežské korunovace titul císařský. Finanční nesnáze stihaly ho však stále a nutily často, aby se pokořoval před bohatým měšťanstvem jihuoněmeckým, jehož úvěru stále měl zapotřebí.

Válečné podniky Maxmiliánovy nabyly však značné důležitosti pro vývoj vojenství v Německu. Vlastní říšské vojsko sice nevzniklo a prostředky jednotlivých knížat nestačily ještě na udržování větších sborů stálých. Za to však utvořily se pod císařovou ochranou svobodné sbory žoldnéřské t. zv. *landsknechtů*, organisované dle vzoru švýcarského, avšak s vlastními řády, které se najímaly pro řemeslo válečné doma i v cizině. Později se vyvinulo i námezdné jezdeckto t. zv. *rejtharů* a Německo stalo se tak důležitou zásobárnou vojenské síly pro státy sousední, ač samo postrádalo řádné organisace k obraně říšské.

Hospodářské a sociální poměry německé.

Přes neutěšené poměry politické rozvíjel se na počátku 16. věku v říši německé čilý ruch hospodářský, a to především v *městech*.

Ovšem nejméně na severu. *Hanseaticé* zachovávali sice ještě v obchodu severoevropském postavení vynikající, ale vlastní podklad jejich moci, výlučná vláda na moři Baltickém a Severním, hroutil se neodvratně vznikající konkurencí nizozemskou a anglickou. Zároveň pak sousední říše, dotud od hansy obchodně vykořisťované, jako Rusko, Anglie, země skandinávské s Dánskem, emancipovaly se postupným vzrůstem hospodářského sebevědomí a sesilováním státní moci zvolna od německé nadvlády obchodní. Staré výsady odnímají se hanseatům na různých místech a města její protestují marně proti tomu.

Za to však stoupal v téže době tím zřejměji blahobyť a mezinárodní význam měst *jihoněmeckých*. Jejich obchod rozvinul se ve středověku hlavně dle vzorů vlášských na základě hospodářského styku s Itálií; na počátku 16. věku však některé firmy jihoněmecké počínají podnikavostí a velikostí závodního kapitálu předstihovati své vlášské mistry. Síla jejich byla namnoze založena na okolnosti, že za štítem jednotného domu obchodního stávala celá řada pátriciů, sdružených dočasně v tichou společnost s určitým jménem závodním. Vedoucí osoby jevily pak smělou podnikavost, starším středověkým poměrům neznámou, vyhledávajice stále nových cest k neobyčejným ziskům. Vedle starých cest obchodních přes Alpy a podél Rýna rozšiřují pomocí Maxmiliána I. obchody své do zemí *uherských*, hledají na trzích v *Lipsku* a *Magdeburku* styk se slovanským východem, zřizují stálé kontroly v *Nizozemí* a na nových trzích v *Lissabonu* a *Seville*, kde nabývají rychle účasti na obchodu indickém a americkém. Od německých a sousedních knížat najímají *doly* a zvyšují rychle jejich výtěžky zaváděním technických pokroků a kutáním ve větších rozměrech, nežli je mohla rozvinouti starší řemeslná organizace hornická. Obchod s drahými kovy přivedl mnohé z domů také k *peněžnictví* a úvěrním stykům s různými dvory, hlavně pak s císařem.

Nejznámějším z jihoněmeckých podniků byl augšpurský dům *Fuggerů*, který hlavně za vedení Jakuba Fuggera († 1526) nabyl světového významu. Obchod se zbožím benátským, podniky hornické v Tyrolsku a Uhrách, úvěrní prostředkování

mezi Římem a německým duchovenstvem, půjčky dvoru císařskému tvořily okruh všestranné činnosti této firmy, stejně jako vývoz německých tovarů do Nizozemí a účast na novém oceanském obchodu koloniálním. Roku 1505 berou Fuggerové již hlavní zisk z *indických* importů portugalských a brzy potom kapitalisují hornické podniky španělské na ostrovech *Antillských*. Při všestrannosti té bylo přirozené, že jmění podnikavé firmy stoupalo rychle a předstihlo veškeré zjevy současného kapitalismu. Vedle ní měl však Augšpurk celou řadu obchodních domů podobného rázu, jako byli *Welserové* nebo *Höchstetterové*, a podobně, ač v míře menší, i jiná města jihoněmecká, jako *Norimberk*, *Ulm*, *Strasburk*, *Frankfurt*, *Basilej*.

U všech zjevů těch pozorujeme nového *ducha spekulativního kapitalismu*; dle vzorů italských zdokonaluje se pak v Německu obchodní účetnictví, přesná kalkulace před podnikem a vzniká již i snaha, podrobiti si hospodářské podmínky soustředěním veškeré tržby určitého zboží pod jediným vedením. Přichází k pokusům o *ovládnutí trhu* v určitém směru prostředkem pevných *kruhů*, které chtí monopolistickým způsobem udržovati ceny na určité výši. Tak pokusilo se několik obchodních domů augšpurských roku 1492 o skoupení veškeré mědi, dodávané na ústřední trh benátský, později dům Höchstetterů učinil podobný pokus s rtutí na trhu antwerpském.

Obchodní kapitalism jevil již také zřejmou snahu po rozhodujícím vlivu v průmyslové výrobě, hlavně šířením *skladnických* podniků. Rozsáhlé plátenictví v *Kostnici* a barchentnictví, rozkvétající kolem *Ulm* a *Augšpurku*, bylo vesměs v rukou velkých podnikatelů obchodních, kteří v městech a na venkově zaměstnávali na tisíce domácích výrobců a rozvázeli zásoby hotového zboží na světový trh. Ve spojení s kapitalistickou podnikavostí roste *dovednost technická* a vynalézavost překonává tradici starého řemesla. Tak došlo tehdy ke značnému zdokonalení v hornictví a kovolitectví; hotovení děl, pušek a tepané zbroje nalézá nejslavnější středisko v *Norimberku*, kde umělecký průmysl rozvíjí se zdárně ve formě skladnické pod vlivem vlašským a kde došlo roku 1509 k sestrojení hodiniek umělých. Jiné středisko železářského průmyslu bylo v *Dolním Porýnsku*. Textilní průmysl činil velké pokroky pomocí nových barviv, zavedením prvních vtiskovaných vzorků (v Augšpurce 1523) a vynálezem prádelního kolovratu roku 1530. Kapitalism zdokonalil

důležitý průmysl papírnický, podporoval krajčářství a umožňoval také rychlé rozšíření *Guttenberkova* vynálezu knihotisku (1450), tak důležitého pro duševní vývoj. V některých městech, hlavně v *Basileji* a *Antverpách*, výroba knih nabývá značného rozměru, při čemž technická práce tiskařská hned od počátku jest hospodářsky závislá na obchodním nakladateli.

Rozvoj bohatství v kruzích měšťanských měl značný vliv na vývoj vzdělanosti a zevnějšího lesku měst. Italský *humanism* šířil se v kruzích zámožných patriciů, domácí básnictví německé přecházelo z kruhů šlechtických do měst, kde vznikaly kroužky »*mistrů pěvců*«. Umění *renaissanční* rozšiřovalo se ve vedoucích městech jihu německých, nový vkus a přepych románský, spojující se s německou potřebou teplého pohodlí domácího.

V širokých vrstvách obyvatelstva městského tyto pokroky hospodářské nevzbudily však nikterak nálady spokojené, nýbrž naopak povážlivé *vření sociální*. Nový, podnikavý kapitalism prorážel starosvětský pořádek výrobní i spotřební a stupňoval značně rozdíl mezi bohatým a chudým, zhoršovaný i tím, že světská nálada zatlačila již zcela do pozadí středověkou odevzdálost nižších tříd do osudu Bohem určeného a zvýšila touhu po požitku a bohatství. Kazatelé nepřestávali pak horliti proti úvěru, a veřejné mínění přičítalo stoupající ceny zboží pouze hříšným *monopolům*, které fantasie davu všude tušila. Hlas lidu, nepochopujícího nutné změny v poměrech hospodářských, žádal obnovení starých řádů, vykazujících výrobě a obchodu pevné meze, nespokojenost množícího se proletariátu nalézala ve vzrůstu velikých jmění obchodních určitý terč svého rozhořčení.

Vedle toho povstávaly v městech ještě jiné příčiny sociálního *vření*, především rozpor mezi mistry a dělnictvem v řemeslech, *Cechy* mistrovské nabyly v mnohých obcích značného vlivu ve správách obecních a domohly se blahobytu; vládnoucí mistři snažili se však často, aby dědičně si zajistili výhody, kterých obmezení výroby jim poskytovalo, nepřipouštějice nových mistrů, leda z kruhu vlastního přibuzenstva. Nákladné kusy mistrovské, veliké taxy příjmací a jiné překážky činěné cizím nápadníkům mistrovství sloužily tomuto zlořádu, svobodná živnost stávala se pevným jménem úzkého kruhu, který nabýval rovněž kapitalistického rázu. Následkem toho vznikla v městech širší třída dělníků na mistrech trvale

závislých, nemající většinou naděje na samostatnost, ale nabývající vlivu sdružováním v *tovaryšské spolky*, namnoze marně zakazované. Ona domáhá se začasté stávkou a bouřlivými výstupy zlepšení pracovních podmínek a tvoří v městech nepokojnou třídu, přístupnou všem vlivům demagogickým.

Veškeré tyto sociální otázky zostřovány byly okolností, že nebylo jednotné *správy říšské*, která by péčí o zájem celku mírnila příkré rozdíly různých tříd. Řídké pokusy v tomto směru učiněné směřovaly jen k udržení klesajícího řádu středověkého a potkaly se s úplným neúspěchem, jako usnesení některých sněmů říšských proti monopolistickým kruhům a zákaz obchodních společností s vyšším kapitálem závodním než padesáte tisíc zlatých.

Společenský neřad a nespokojenost hlásily se však také na *venkově* jak ve vyšších, tak i v nižších třídách národa. Zde se výrobní poměry proti době starší hrubě nezměnily, ale nový duch zvýšených potřeb životních pronikal sem z měst i ze sousedních zemí románských a šel k těžké krisi především v kruzích *šlechty*, jež ztratila novým vojenstvím žoldnéřským značně též na významu politickém. Zboží šlechtická drobila se postupně a zvýšené potřeby počaly rychle přesahovati příjmy rytířů, odkázaných na pevně určené dávky svých poddaných. Šlechtic se zadlužoval, značná část panství přecházela do rukou zbohatlých měšťanů, čímž se stupňovala vzájemná zášť obou stavů, propukající v četných bojích vnitřních. Hospodářský rozvrat panstva jevil se také v četném počtu *loupeživých rytířů*, kteří se stávali metlou obchodu a nutili knížata k sesilování správní a policejní moci. Některá část šlechty vrhla se na podniky žoldnéřské, najímajíc na vlastní účet čtyři landsknechtů a rejtharů, přijímajíc z ciziny stálý plat za závazek příští služby verbířské. V některých krajích pak šlechtičtí junkři počínají vraceti se k hospodářství, rozšiřující půdu ve vlastní režii osévanou a zakládající pivovary, ač města s nepřízní na to hleděla. Zvětšování panských dvorců dělò se pak namnoze bez dostatečného ohledu na práva poddaných nespravedlivým vykupováním selských gruntů (*Bauernlegen*), větší potřeba pracovní síly na poli vedla k množení robot.

Selský stav, který byl v době vnitřní kolonisace a stanovení pevných dávek (v 13. a 14. století) zažil léta poměrného blahobytu, počíná opět poklesati. Neboť rostoucímu počtu obyvatelů stávala se při extensivním hospodaření půda těsnou a nové daně zeměpanské

tížily především poddané, stejně jako časté drobné války vnitřní. V jižním Německu na mys' lidu svůdně působil obraz švýcarské svobody a temné zkazky o úspěchu selských vojáků tábořských. Na mnohých místech propukala již v době Maxmiliána I. nespokojenost sedláků proti pánům v místních nepokojích.

Vznik světové moci habsburské.

Velmocenské postavení rodu habsburského v době nové bylo založeno na sňatcích s rodem *burgundským* a s dynastií *španělskou*. Syn Maxmiliána I. a Marie Burgundské, *Filip Slíčný*, stal se dědicem bohatých držav nizozemských i burgundských a manželství uzavřené roku 1496 s infantkou Johannou otevřelo mu cestu ke trůnu španělskému. Podporován jsa šlechtou domácí, Filip ujal se roku 1504, po smrti královny Isabelly, vlády v *Kastilsku*, zemřel však již dvě léta potom, zanechav vdovu šilenstvím stíženou, dva syny a dceru. Starší syn, Karel Habsburský, stal se tak nejbohatším dědicem v Evropě. V jeho jméně vládlo se v Nizozemí, državy španělské s Neapolskem a vzrůstajícími koloniemi zámořskými spravoval pro něho otec matčin Ferdinand Katolický, staré země habsburské v Německu děd po meči, Maxmilián I.

Karel byl vychován v *Nizozemí* a podléhal s počátku úplně tamním rádcům a zvykům. Byl zdravý slabého a vyvíjel se zvolna; velikou ctižádost, sebevědomí a tvrdošíjnou rozhodnost ukázal teprve v letech zralosti. Císař Maxmilián snažil se mu pojistiti také *důstojnost císařskou*, ale odpor kurfirstů proti volbě nástupce za života starého císaře nedopustil toho. Teprve po smrti císařově (1519) Karel se mohl ucházeti o císařskou korunu, narazil však na soupeřství francouzského krále *Františka I.* Mladý, ctižádostivý panovník tento poznal nebezpečí, kterým byl pro Francii nový rozsah velmoci habsburské, svírající ji se všech stran; proto snažil se, aby sám dosáhl důstojenství císařského, a jeho poslové rozvinuli u německých kurfirstů úsilovnou činnost v tomto směru. Oba kandidáti bojovali proti sobě prostředkem slibů a úplatků voličských, takže peněžnický svět, hlavně bankéřský dům Fuggerův, ve volebním jednání značnou hrál úlohu. Vítězem zůstal Karel Habsburský, jako císař tohoto jména pátý, a velmocenská převaha domu habsburského vystoupila tehdy jasně v popředí.

Spoléhaje se na rozsah svých držav, v nichž slunce nezapadalo, Karel V. snil o uskutečnění *vrchní nadvlády* v křesťanském světě, jaká byla ideálem středověku, spojené však s důkladností všestranné moci novodobého vladaře. Zdůrazněním nároků císařských i španělských chtěl vytisknouti Francii z Itálie a nabýti převahy v Středomoří. Na nový základ chtěl položití moc ústřední v Německu a vytlačení Turků, ohrožujících državy habsburské, vykonati úkol důstojný hlavy křesťanstva.

Nebezpečí těchto plánů pro *rovnováhu evropských států* bylo zjevné, a Francie, ohrožená v první řadě, postavila se rázně proti nim. Bojištěm se stala opět Itálie, kde počala dlouhá řada válek, když Karel V. roku 1521 vystoupil s císařským nárokem na vévodství *Milánské*. Ale boj rozšířil se i po jiných krajích. Bojovalo se v *Nizozemí* a v *Pyrenejích*, kde obnoveny byly spory o dědictví burgundské a o zemi krále navarrského, s Francií spřízněného, kterou Španělsko již dříve bylo z velké části obsadilo. Plnému uplatnění habsburské moci v bojích těch překážela velká vzdálenost jednotlivých panství od sebe a nedostatek jednotné správy. Karel V. byl nucen zřizovati teprve pravidelné *spojení poštovní* mezi svými zeměmi a narážel stále na necht. jednotlivých států, přispívati ku potřebám společným.

Francie měla proti tomu výhodu své národní a teritoriální jednotnosti a nalézala od počátku spojence nejen mezi knížaty vlášskými a v *Čarilhradě*, nýbrž i ve vlastních državách habsburských.

Ve *Španělsku* vláda Karlova byla nejprve svrchovaně neoblíbenou. Panovník byl obklopen radou Nizozemců, kteří zemi vykořisťovali, zatlačující u dvora domácí živé. Španělé obávali se, že země jejich stane se ve světové politice habsburské podřízenou provincií, nesoucí hlavní tíhu nového imperialismu. Nespokojenost vzrůstala zvláště, když Karel V. po volbě císařské poloostrov chvatně opustil. Zjevný odpor propukl nejprve v městech, opírajících se o starou samosprávu a vojenskou organisaci, voláním po obnově a zachování stavovských práv. V letech 1520—21 dosáhl odboj měšťanstva (*comuneros*) nebezpečných rozměrů a nabyt dočasné převahy na poloostrově, nalézaje opory ve francouzském vpádu do Navarry. Teprve když se koruně podařilo získati šlechtu proti městům, byla tato poražena a svobod zbavena. Povstání posloužilo jen k zesílení moci královské, která hlavně v Kastilsku se stala skoro ne-

obmezenou. Španělské državy zůstaly hlavní oporou veliké politiky císařovy, ale spokojily se s ní, když Karel V. sám národnímu živlu jejich více se přiblížil a španělský mrav si osvojil.

V té době získala však Francie spojence jiného v německém *hnutí náboženském*, které postavilo velikou část stavů říšských v odpor proti Habsburkům.

ČÁST DRUHÁ.

Počátky reformace.

Racionalistická nálada, šířící se na počátku doby nové po celé západní Evropě ve vyšších vrstvách i v církvi, zatlačovala základní názory středověké důrazem kladeným na požadavky a krásu vezdejšího života. Rozvoj její byl však záhy přerušen jiným proudem duševním, *reformací*, která se stejně obracela proti pokleslému církevnictví jako proti všobecnému šesvětštění a chtěla obnoviti důsledně náboženský podklad křesťanského života.

Reformace shodovala se sice v počátcích svých s novým vzděláním, zastávajíc *práva jednotlivce* k samostatné kritice náboženské a odporujíc středověkému *universalismu* římské církve. Když však dospěla k nutnosti, aby hledala vlastní pevné řády, vracela se namnoze ke středověkému hledisku církevnímu. Zvláště *kalvinismus* obnovil úplně starý ideál theokracie. Zvýšený náboženský zájem dovedl pak rychle zatlačovati ostatní otázky do pozadí, jak ukázalo se především v *Německu*, kde kulturní rozvoj jednostranností náboženských sporů byl na dlouho ochromen.

Hledě k poměrům politickým reformace sesílila na některých místech odpor *stavovský* proti jednotné moci státní, zvláště tam, kde se šířila *z dola* proti vůli vládnoucích orgánů, jako v říši německé, v zemích českých a polských, ve Francii nebo Škotsku. Jinde, kde byla zavedena *shora*, jako v Anglii, v zemích skandinávských nebo v jednotlivých teritoriích německých, upevnila naopak *moc panovníků*. Rozhodně však přispěla dokonale k rozvratu středověké jednoty západního křesťanstva a proto nalezala vedle Říma hlavního odpůrce v *rodu habsburském*, snažícím se obnoviti vrchní moc císařskou nad křesťanským světem.

Církevní poměry na počátku doby nové.

Veliké koncily 15. století nevykonaly všeobecně žádané reformy církve v hlavě i v údech; husitské hnutí, jež ji chtělo činem provést, bylo zakleto v těsný kruh národní. Neobmezená moc papežská, které se vyčítala zjištnost a rušivé zasahování do správy jednotlivých biskupství, zvítězila tehdy nad opravnými směry a byla pouze tam obmezována, kde, jako ve Francii, Anglii a zemích španělských, silná moc státní zasáhla do církevních otázek. Stížnosti do úpadku duchovenstva i řádů mnišských potrvaly a nabyly ještě větší potavy, když profánní nálada i v církvi se šířila a sami papežové v *ovzduší italském* církevními úkoly svým se byli naprosto odcizili.

Rímský dvůr oddal se na sklonku 15. věku úplně pěstování humanismu a renaissančního umění, zároveň pak byl nepotismem stržen hluboko do virů politických. Papežové svěřovali správu církevního státu svým příbuzným, *nepotům*, a snažili se zjednatí jim místa v řadě italských knížat, bez ohledu na boje z toho vznikající. Collegium kardinálů změnilo se v četnou skupinu velmožů vzájemně soupeřících a k uhrazení stoupajícího nákladu skvělého dvora byl stále rozmnožován počet kuriálních úřadů, prodávaných za vysoké sumy. Následkem toho byly též zvyšovány taxy za jmenování a potvrzení k církevním hodnostem, za rozhodnutí ústředních soudů církevních, vypisovány nové desátky a odpustky, zatím co dvůr papežský vzbuzoval stoupající pohoršení tím, že mravní rozvolněnost, v Itálii všeobecná, u něho vyvrcholila. Hlavně za papeže *Alexandra VI.* z rodu Borgia (1492—1503) utonul duchovní ráz kurie úplně ve viru sesvětštělosti a politických intrik.

Také nástupcové jeho, *Julius II.* a *Lev X.*, věnovali veškero úsilí bojům italským a uměleckému přepychu svého sídla; všeobecné potřeby církve zůstaly jim věci cizí. Koncil, který zasedal v letech 1513—15 v *Lateránu*, sloužil hlavně státnickým účelům a dotkl se jen nedostatečně hlavních otázek opravy církevní.

A oprava ta stávala se tím naléhavější, že v průběhu 15. století *náboženské zájmy* značně byly stouply zvláště u těch kruhů, kde zvýšené vzdělání nevedlo k sesvětštění názorů, nýbrž sesílilo snahu po prohloubení víry. Středověká zbožnost viděla v Bohu namnoze jen přísného soudce, jehož přízeň nutno si získati záslužnými činy; takové byly posty, almužny, pouti, dary kostelům.

a hlavně svátosti, podávané církvi jako jediným ústavem spásy. Na jejich nadpřirozenou moc bylo více spoléháno, než na vnitřní citění náboženské a důsledné žití křesťanské. Scholastická učenost sesilovala názor ten jemným rozčleňováním nauky o svátostech. *Individuální nábožnost*, založená na vlastním poměru k Bohu, tvořila ovšem od dávných dob jádro mystiky křesťanské, byla však dlouho obmezena na kruhy mnišské a počíná teprve na konci středověku vnikati do širších vrstev, budíc touhu po lepší potravě náboženské, nežli byla podávána způsobem čistě zevnějším od pokleslého duchovenstva. Vynález *knihotisku*, šířící se z Německa rychle po celé Evropě, přispěl značně k popularisaci náboženského vzdělání laikův, stejně jako zvýšená činnost kazatelská, kterou reforma některých řádů mnišských v době té byla vzbudila. I v Itálii došlo vlivem některých kazatelů, jako byl Bernardin Sienský nebo Jan Kapistran a Jeronym Savonarolla, k bouřlivým projevům náboženského vzrušení celých měst. Tam působila však polopohanská nálada vyšší společnosti zpravidla nepříznivě na rozvoj těchto proudů. Za to měl *humanism* úplně opačné účinky za Alpami, kde sesílił značně zájem na otázkách náboženských a volání po opravě církve.

Hnutí humanistické rozšířilo se z Itálie záhy do zemí sousedních, nabylo však z části jiného rázu. Zvýšené studium antických památek nevniklo do života vyšší společnosti střeďoevropské tak hluboko, aby vedlo ku přímému přejímání starověkých ideálů životních; obmezovalo se namnoze jen na *učené a školské kruhy*. Zaalpští humanisté hleděli novou methodou studia proniknouti především na vyšších školách a zaváděli tu na místo scholastických sporů také studium základních *pramenů křesťanské nauky*, hlavně otců církevních a Písma svatého v původním znění. Nejslavnějším zástupcem směru toho stal se *Erasmus Rotterdamský* (1467—1536), učenec světového jména, jehož četné spisy, vynikající klassickou formou, prošly celou vzdělanou Evropou. Erasmus vydal poprvé tiskem řecký text Písma a řadu otců církevních scholastikou zanedbávaných, tepal v ostrých *satirách* nevzdělanost duchovenstva, hlavně mnišského (»Chvála bláznovství«), a kladl důraz na návrat církve k *původní jednoduché důstojnosti*. Studium klassické mělo podle něho vytříbiti mravní smysl jednotlivců k vážnějšímu a vnitřnějšímu pojímání náboženství, a snahy ty nalézaly mnoho ohlasu v kruzích vzdělanců, vzbuzující naději, že humanism obrodí církve bez násilného převratu.

Scholastická učenost a zástupcové starších názorů, hlavně mniši žebraři, stavěli se ovšem proti postupu těchto myšlenek. Hlavně na vysokých školách německých docházelo k častým *bojům*, z nichž nejznámější vznikl tím, že roku 1508 přívrženci starého směru v Kolíně n. Rýnem se snažili znamenitému znalci řečtiny a hebrejštiny *Janoši Reuchlinovi* zabráňovati v studiu hebrejském. Spor se rozvinul na srážku nových směrů se starými názory vůbec: ostřeji nežli kdy před tím byly pronášeny staré stížnosti do římského dvora, že finančně vykořisťuje Německo, nechráněné jednotnou mocí státní. Zvláště humanisticky vzdělaný rytíř *Oldřich z Huttenu* stíhal palčivými satirami zlořády systému papežského a pobízel národní sebevědomí německé ku vzepření proti Římu a k opravě rozmarilého stavu duchovního. Nikdo nepomýšlel však ještě na odstoupení od jednoty církevní; příčinou opravdového rozkolu staly se teprve nové náboženské myšlenky, které přinesl Luther.

Vystoupení Lutherovo.

Martin Luther (nar. roku 1483 v Eislebenu) byl professorem theologie na nové universitě *wittenberské* a členem řádu augustiniánů, příznivého opravným snahám. Vzděláním, jehož nabyl hlavně na universitě *erfurtské*, spojoval scholastickou učenost s novými vědomostmi klassickými, nekladl však na obojí toho důrazu, jako na osobní otázky náboženské. Duši jeho naplňoval strach o spásu. Ač se byl podrobil všem příkrostem mnišské askese, nenabýval jistoty, že získá milosti přísného soudce, jakým scholastický názor činil Boha. Klidu dosáhl teprve hlubším pochopením některých výroků sv. Pavla, Augustina a středověkých mystiků, podle nichž Bůh nebyl soudcem, nýbrž milostivým otcem, který zahluje spravedlností svojí hříšníka a zajistil smrtí Kristovou život věčný všem věřícím. Účasti na spasném díle Kristově nelze dosáti chabými činy vlastní, hříchu podrobené síly, nýbrž vnitřní důvěrou v ospravedlňující milost.

Z tohoto přesvědčení vznikalo Lutherovi nové pojetí celého života křesťanského, jehož základem byla trvalá nálada důvěry v Krista a nikoliv ustavičné ono střídání stavu hříchu a milosti získávané občasným přijímáním svátosti a zevnějšími činy záslužnými. Výlučným požadavkem *subjektivního*, vnitřního křesťanství

Luther postavil se již v odpor proti základům středověké církve: nebyl si toho však dlouho vědom a pronášel názory své klidně v kruzích akademických. Na širší veřejnost vystoupil teprve *sporem o odpustky*.

Ku podpoře svých politických bojů a na stavbu velechrámu sv. Petra papež Lev X. vypsál roku 1516 podle vzorů předchůdcův rozsáhlé odpustky. Za plat a určité církevní výkony dosahovalo se odpuštění časných trestů i pro duše v očistci; svobodná volba zpovědníka měla zvýšiti oblibu odpustků. Pro větší část Německa byly od papeže za určitý obnos pronajaty arcibiskupovi *Mohučskému*, který se dělil o část zisku s bankéřským domem Fuggerův, zaplativších za něho vysoké konfirmační taxy v Římě. V Německu vládla však již namnoze nálada obchodu odpustkovému nepřívzná. Část knížat, mezi nimi kurfirst Saský, zakázala hlásání jejich na území svém. Tím horlivěji bylo však prováděno v kraji ostatním a hlavně dominikán *Jan Tetzel* vynikal hlučným způsobem prodeje. Marně vyzýval Luther, rozhořčený tím, že i příslušníci jeho duchovní správy wittenberské přes zákaz kurfirstův chodili do sousedství pro odpustky, knížata a biskupy, aby pohoršlivý obchod ten vůbec zastavili. Rozhodl se konečně, že bude veřejně disputovati o neoprávněnosti té věci a přibil podle universitního zvyku v říjnu 1517 dlouhou řadu *thesí* na dvěře chrámové, kde kladl důraz na pokání jako vnitřní změnu duše a na stále trvající milost boží, která nevzniká teprve zásluhou zevnější nebo svátoští.

Vystoupení Lutherovo vzbudilo všeobecnou pozornost. Jak zastupcové kurie papežské v Němcích, tak i Tetzel sám a doktor *Eck*, professor ingolstadtský, těsně spojený s domem Fuggerův, obořili se prudce na Luthera, který rozvedl širě názory své v řadě traktátů a postavil se otevřeně proti nárokům *autority církevní* v otázkách víry. Proto jeho odpůrcové vymohli proti němu roku 1518 *kanonický process* v Římě. Kardinál *Kajetánský*, Tomáš de Vio, vyslaný k říšskému sněmu do Augšpurka, snažil se ovšem osobním jednáním s Lutherem vše mírně narovnat a žádal na novotářském mnichovi pouze odvolání hlavních thesí. Ale Luther chtěl býti přesvědčen z Pisma svatého a odvolal se posléze k autoritě všeobecného koncilu. Přátelé, kteří se snažili zameziti roztržku, vymohli na něm pouze, že slíbil dále mlčeti, jestliže také odpůrcové ustanou v polemice.

To se však nestalo. Roku 1519 doktor Eck v Lipsku umluvil veřejnou disputaci o otázkách ospravedlnění s wittenberským žákem Lutherovým Karlstadtem a přivedl také Luthera k tomu, že se na ni činně účastnil. Ve sporu takto obnoveném dovršil Luther svůj rozpor s církevním názorem. Ač těžce nesl výčitku, že obnovuje *české kacířství*, doznal přece, že mnohé z článků Husových, v Kostnici odsouzených, jsou pravdivé a popřel i závaznou autoritu koncilů. Církev přestala mu býti zevní říší pokřtěných a zůstávala jen neviditelným svazkem opravdových křesťanů, naplněných evangeliem. Kněžstvu nepřiznával již práva zvláštního stavu, naplněného nadpřirozenou mocí udělování svátostí, nýbrž prohlašoval, že každý v pravdě věřící jest v přímém spojení s božskou milostí. Proti autoritě papeže a koncilu ve věcech víry postavil původní pramen, *Písmo svaté*. Brzy potom poznal Husův traktát »O církvi« a vyznal otevřeně, že český mistr trpěl za pravdu. V latinských a německých spisech roku 1520 vydaných, z nichž nejdůležitější byly »Slovo k velmožům křesťanským německého národa o opravě křesťanstva«, »Pojednání o Babylonském zajetí církve« a »O svobodě křesťanského člověka«, obrátili se pak k širším třídám národa se smělym *programmem opravy* všech řádů náboženských, žádaje jasně rozbití universalismu církevního a změnu národního života v duchu evangelia.

Jeho boj opravdu nalezl stále stoupající ohlas skoro ve všech třídách národa. *Humanisté* shodovali se s ním v důrazu na původní prameny víry; žák Erasmy, Filip Melancton (Schwarzerd), povoláný do Wittenberka k pěstování řečtiny a hebrejštiny, stal se mu pravou rukou. V kruzích vzdělaného patriciátu bohatých měst jiho-německých, hlavně v *Norimberce*, zjednálo mu otevřené vystoupení pochvalu; nejslavnější měšťácký básník Hans Sachs oslavil ho veršem jako »Slavíka wittenberského«; první umělec výtvarný Albrecht Dürer hlásil se k němu a čerpal nové motivy z hloubi náboženských představ. Podobně smýšlela i většina *rytířstva říšského*, znepřátelená s duchovními knížaty; zvláště v Huttenovi národní ráz protiřímských snah Lutherových nalézal horlivého zastávce. I v širokých třídách lidu šířil se proti papežský ruch a římský biskup zve se zde již veřejně neštěstím křesťanstva, Antikristem.

Zatím však církevní process proti Lutherovi, zahájený v červnu 1520, byl skončen *bullou papežskou*, která kaceřujíc mnohé jeho these, nařizovala spálení spisů; jemu samému pohroženo trestem

kacířství, neodvolá-li do dvou měsíců. V Lutherovi však již poddajnosti nebylo. Postavil se okázale proti autoritě církevní, spáliv bullu před branami wittenberskými. Jednalo se tedy o to, jak zachová *světelská moc* v říši v tomto sporu jednotlivce s církví.

První úspěchy německé reformace.

Nový císař *Karel V.* zavítal roku 1520 poprvé do říše, aby přijal v Čáchách korunu. K němu obrátil se papež se žádostí o provedení rozsudku proti Lutherovi. Karel V. byl naprosto oddán středověké zbožnosti; humanistické snahy a volání po opravě nalézaly u něho sice ohlas, ale nikterak nepřál si rozkolu a vzpoury proti církevnímu řádu, nýbrž jen mírné opravy, provedené hlavně sesílením státní moci v církevních otázkách. Drsný duch německý, vanoucí z osobnosti wittenberského mnicha, protivil se císaři vychovanému v románském ovzduší, který v Němcích vůbec nikdy nezdomácněl. Politické ohledy na papeže jako možného spojence proti Francii přispěly pak k tomu, že počal ve svých državách, hlavně v *Nizozemí*, bullu papežskou prováděti stíháním Lutherových spojenců a spisů, do obchodních měst záhy rozšířených.

V Německu samém byl však vázán souhlasem stavů; proto svolal roku 1521 říšský sněm do *Wormsu*, kde spolu s úpravou poměrů správních měla býti vyřízena také náboženská otázka. Luther, jenž přišel do Wormsu s glejtem císařským, byl vyzván k odvolání svých novot. Když však odepřel, sněm vynesl nad ním říšský acht a rozhodl, aby bulla papežova byla provedena. *Edikt Wormský* znamenal odsouzení nového směru obojí hlavou křesťanstva, a osoba Luthe-rova zdála se býti ohrožena, že jeho ochránce, saský kurfirst *Bedřich Moudrý*, nemaje odvahy veřejně pro něho vystoupiti, přinutil ho k dočasnému úkrytu na hradě *Wartburcc*.

Záhy se však ukázalo, že Wormský edikt opravdu prováděn nebude. Císař zabavený válkou v Itálii odevzdal svému mladšímu bratrovci Ferdinandovi správu zemí rakouských a jmenoval ho hlavou nového *regimentu říšského*, který měl podle volební smlouvy vésti vládu v říši za nepřítomnosti panovníkovy. Regiment v jádru svém nesvorný nenabyl však velké autority a proto záleželo více na tom, jak se postarají o náboženskou otázku jednotliví stavové říšští ve svých državách.

Ale také v tomto kruhu edikt nebyl rázně prováděn. Naopak někteří, jako kurfirst Saský a několik říšských měst, hlavně *Norimberk*, vystupují záhy otevřeně jako stoupenci Luthеровých novot, které nabývaly v národě stále více půdy, jsouce šířeny tiskem i slovem. Příval *letáků* a písní proti panství papežskému rozléval se po Německu, žáci Lutherovi počali působiti v různých částech říše, slibující nový zlatý věk od vítězství evangelia a setřesení starých řádů. Za nepřítomnosti Lutherovy došlo ve Wittenberce již ke sňatkům kněžským a k zavádění kalicha; mše ztrácí svůj obětní ráz a zároveň se hlásí i bouřlivé proudy kažením obrazů a rušením klášterů.

Luther, zaměstnaný zatím v ústraní wartburském spisováním postilly a překladem Pisma z řeckého originálu, kterýžto překlad se stal ~~jak~~ důležitým pro vývoj spisovného jazyka německého, byl pohnut těmito zjevy, aby vystoupil opět do činnosti veřejné; r. 1522 byl již zase ve Wittenberce. Jeho snaha nesla se však nyní již nepokrytě k tomu, aby vybudoval *novou církev evangelia*, jak proti vládě papežské, tak proti novotářství příliš rozvratnému. Schválil manželství kněžské a rušení řeholních slibů, ze svátostí zachoval jen křest, pokání a svátost oltářní pod oboji způsobou, zavedl němčinu do bohoslužby, při níž slovo Pisma, kázání a zpěv nabyly hlavního významu. Středověká úcta k žebrání, postům a mnišské askesi mizí před novým ideálem *činného* a bohabojného života občanského. Vyšší duchovenstvo stalo se zbytečným a nová církevní organizace se obmezuje na samostatné obce farní, ustanovující svobodně své pastýře a pečující o chudinství. Zavádění těchto nových *demokratických* řádů náboženských mělo se však po přání Lutherově prováděti bez okázalé revoluce, prostým opomenutím toho, co s evangelickým názorem se nesrovnávalo.

Ve způsobu tom nová víra v nejbližších létech nabyla postupně převahy v mnohých městech říšských a šířila se také v územích knížat, jsouc tu namnoze podporována vyhlídkou na bohaté statky duchovenstva, od panovníků zabírané a *saekularisované*. Vedle *Saska* stává se hlavní oporou nové víry *Hessensko* a také ve východní části říše šíří se lutherství, když velmistr *německých rytířů* Albrecht Braniborský roku 1525 od církve katolické odpadnuv, *Východní Prusy* učinil světským knížectvím pod lenní mocí polskou.

Tyto úspěchy sesílily ovšem na druhé straně odpor proti novotám v kruzích staré církvi věrných. Mezi knížaty německými utvo-

řila se pod vedením Habsburků a papežských nunciů zvláštní *strana katolická* a v duchovním světě mnozí *humanisté* postavili se proti reformaci, porušující jednotu církevní. Sám *Erasmus* podnikl polemický zápas s Lutherem, poznávaje jasně, že náboženský spor zatlačí zájem o vědecký pokrok do pozadí. Ale Luther mohl se již opírat o četné humanisty jiné, s rozkolem souhlasící. Tímto rozštěpením ztratilo hnutí humanistické v Německu, jako samostatný činitel kulturní, namnoze svůj původní význam, a bylo spolu strženo do proudu náboženských sporů.

Zwingli a sekty novokřtěnců.

Vedle Wittenberka reformace nabyla záhy jiného, důležitého střediska ve *Svýcarsku*. Jednota švýcarská měla na počátku 16. století značný význam politický, čítajíc již 13 míst (kantonů) s některým počtem poddaných území a spojeneckých krajů. Šťastné boje zajistily její neodvislost na říši německé, ač nepřervaly starších kulturních svazků s německým jihem. Vojenské úspěchy švýcarské pěchoty způsobily, že sousední státy, hlavně Francie, i v míru uzavíraly trvalé námezdní smlouvy (kapitulace) s kantony a předákům platily značné pense. Tím rostla zámožnost i v horském kraji *starých kantonů*, v jejichž selském obyvatelstvu vojenství mělo hlavní kořen. V městech obchodním proudem z Italie rozkvétajících nabyt *humanism*, hlavně z *Basileje* šířený, přístupu a připravil půdu reformaci.

Hlavním zástupcem jeho stal se *Huldreich Zwingli*, narozený roku 1484 v kraji Svato-Havelském. Na universitách německých poznal názory Erasmovy a nabyt přesvědčení o potřebě prohloubení víry a opravy církevní. Jako kazatel v Einsiedelu a později jako plebán v bohatém *Curychu* vystoupil především proti zaprodávání žoldnéřské krve do ciziny a proti úpadku mravů s tím spojenému. Spisy Lutherovy sesílily v něm starší základ plánů opravných a od roku 1519 počal v Curychu směle vystupovati proti zlořádům staré církve a papežství, klada důraz na slova evangelia. Jeho názory zvítězily v městě a od roku 1523 byl zde zaváděn nový reformovaný řád s přísným mravem a úplně *prostou liturgií*. Zwingli předstihl Luthera důslednějším rozvedením základních myšlének reformačních hlavně v otázce svátosti oltářní, o níž tvrdil, že chléb a víno

znázorňují pouze *symbolicky* tělo a krev Páně, kdežto Luther, drže se slov Písma, hájil skutečné jsoucnosti Kristovy ve svátosti. Proto dostavily se záhy mezi curyšskými a wittenberskými bohoslovci vážné neshody a oba proudy nesplynuly v jeden. Učení Zwingliho šířilo se však nejen do sousedních kantonů, nýbrž i do měst jiho-německých, která měla četné obchodní styky se Švýcarskem.

Současně zjevovaly se v okruhu říše německé i jiné, radikálnější proudy náboženské, hlavně t. zv. sektářství *novokřtenců*. Vznikaly samostatně na různých místech, čerpajice sílu svou hlavně *mystických představ* starších a ze společenské *nespokojenosti* nižších vrstev. Nejznámějším zástupcem jejich v Německu středním stal se bývalý farář Cvikovský, Tomáš *Münzer*. Z prvu jsa přívržencem Lutherovým, šel dále, klada výhradný důraz na vniterní hledání spásy a osobní spojení s Bohem, stejně jako na uskutečnění *božího království na zemi*. Jen slovo boží mělo býti základem veškerého občanského žití, celý život měl býti upraven podle vzoru apoštolské rovnosti *řádem komunistickým*. Vliv učení táborského jevil se též naprostým zavrhováním *pučenosti* a hierarchie. Mezi blouznivci těmi byly různé odstíny. Někteří chtěli provéstí řád boží *bojem* proti hříšným vrchnostem a mocným tohoto světa, jiní pouze *passivním* neodporováním zlu moci světské. Všickni byli proti křtění nemluvňat a zaváděli křest dospělých; proto se jim dostalo názvu novokřtenců (*anabaptistů*).

Hnutí nemělo pevného střediska. Jednotlivé skupiny vznikaly samostatně z drobných obcí jak v Německu tak i v severních Švýcarech, šířily se na venkově i v nižších třídách městských. Luther, který zavrhoval myšlenku, aby evangelium způsoben byl úplný rozvrat společnosti, a uznával nutnost moci světské, stavěl se sice proti blouznivému sektářství stejně příkře jako proti starým řádům, ale nové hnutí nabylo přes to značného rozsahu, když se spojilo se *sociálním* vřením, které tehdy v Německu stále vzrůstalo.

Selská válka v Němcích.

Zjevná nespokojenost rozličných stavů se společenskými poměry byla reformací značně sesílena a vybuchla namnoze hlučným způsobem. Nejprve došlo k bouřlivému pozdvižení *rytířstva říšského*, v němž nové nauky rychle se ujímaly. Všeobecná nespokojenost

schudlé šlechty přistříla vystoupením Lutherovým přímo v touhu po zničení nenáviděných bohatých *knížat duchovních*. Rytířstvo švábské a porýnské našlo odvážného vůdce ve Františkovi ze *Sickingen*, který snil o úplném převratu v říši na základě sdružení všech drobných pánů proti knížatům a roku 1522 zahájil dílo útokem na arcibiskupa *Trevírského*. Zprvu dobylo rytířstvo jím vedené značných úspěchů, ale sousední knížata poznala rychle společné nebezpečí a spojila se rovněž. Sickingen byl poražen a plány jeho zmařeny. Luther, od něhož rytířstvo čekalo mravní podporu, postavil se proti povstání, jsa zásadním nepřítelem násilné svépomoci. Nezdařená vzpoura nezastavila nikterak postupného úpadku rytířstva říšského, stále více zastiňovaného rostoucí mocí knížat větších.

Nebezpečnější bouře dostavila se však s velikým povstáním *selského staru*. Náboženské rozčilení přidružilo se k ostatním příčinám nespokojenosti na venkově. Prostý lid viděl v nové svobodě evangelia, vyhlašované reformatory, předzvěst všeobecné svobody od útisků panských a slib plné rovnosti společenské. Blouznivci, hlavně z kruhů novokřtěnců, šířili po krajích touhu po zlaté době božského řádu a apoštolské svobody. V náladě takové malé příčiny místní stačily ke vznícení velkého požáru. Již roku 1522 přišlo ve *Švábsku* k menším rebeliím, na sklonku roku 1524 nabylo pak bouřlivé hnutí selského lidu velikého rozsahu a změnilo se v hotovou revoluci, šíříc se Porýním do Elzasu, Francka a Durynska, stejně jako směrem východním do Bavor a zemí alpských. Skoro celý venkov jihoněmecký stál tehdy ve zbrani proti pánům a živelní silou překvapil nepřipravené vrchnosti.

Vítězný postup vytvořil též hotové *programy* selského hnutí. Takovým nejznámějším shrnutím požadavků bylo t. zv. *dvánácte článků selských* ze Švábska šířených, v nichž žádal lid vedle evangelia a svobodné volby farářů také zrušení nových dávek panských a desátků, osobní svobodu a rozsáhlá práva pastvy, honu a rybolovu v bývalých občinách, šlechtou zaujatých. Vítězný postup další stupňoval namnoze tyto požadavky; mluví se o změně celého zřízení říšského na základě evangelické svobody rolnictva. Schudlí dobrodruzi panští přidávali se k houfům selským, nespokojené vrstvy nižší v městech, jako ve *Vircpurku* nebo v *Meminkách*, podávaly jim ruku a otevíraly brány městské. Proroci novokřtěnští, hlavně *Tomáš Münzer* v Durynsku, sesilovali fana-

tismem svým hnutí, obnovující vzpomínku na voje tábořské. Při tom stupňovala se surovost odboje; často docházelo ku pobíjení šlechtických rodin, plenění a pálení hradů a dvorů. Hrozil naprostý rozvrat společenský.

Tím byl však probuzen ráznější odpor vyšších stavů. Říšský regiment zůstal sice nečinným, ale několik knížat sdružilo se o své újmě a postavili vojsko proti nedisciplinovaným rotám selským. V květnu 1525 byli durynští zbouřenci u *Frankenhausenu* poraženi a Münzer popraven; současně přišlo ku potlačení bouří v Porýnsku a ve Švábsku, nejdéle trval odboj v zemích alpských.

Přísné tresty následovaly. Poměry lidu poddanského nezlepšily se válkou, nýbrž se spíše zhoršily vzrůstem nedůvěry vrchností. Stejně jako před tím sedlák zůstává i v době následující trpným a bezprávným podkladem ostatní společnosti, nepočítá se za stav zemský a žije namnoze bez veškeré možnosti vyššího blahobytu. Jedině v *Tyrolsku* sněm zemský ujal se požadavků venkova a zajistil sedlákům lepší postavení právní i zastoupení veřejné. V ostatních krajích říše rostl postupem doby nové útisk panský skoro všude, jsa zvyšován vzrůstem daní zeměpanských, hlavně na rolnictvo svalovaných, a šířením názorů *práva římského*, které neznalo volného poddanství středověkého, nýbrž vidělo v člověku odvislém jen něvolníka naprosto zotročeného. Vážní státníci pronášeli názor, že jest nutno sedláka soustavně udržovati v bídě a nevědomosti, aby nezpýchal a nenabyl většího sebevědomí. V některých krajích vydány byly zákazy šíření školského vzdělání po vesnicích, zpupnost pánů proti poddaným jevila se také nemírným rozšiřováním práv honebních na úkor selské úrody.

Upevnění evangelických církví v Německu.

Bouře selské udály se namnoze pod heslem reformace. Bylo tedy přirozeno, že strana staré víře věrná, vedená arciknížetem Ferdinandem, žádala potom rázněji potlačení novot náboženských a provedení Wormského ediktu. Zdálo se, že politické poměry věc usnadní. Velkým vítězstvím u *Pavie* císař Karel V. nabyl roku 1525 v Itálii převahy a donutil zajatého krále Františka I. k míru. Německá knížata, která byla přijala nauku Lutherovu, obávala se

již zvýšení moci jeho a počala se poprvé združovati ke vzájemné obraně (*spolek Torgavský* 1526). Ale obavy jejich byly záhy zažehnány, když Francouzové, podporováni jsouce papežem Klimentem VII. a Anglii, utvořili roku 1526 nový proticísařský spolek (*liga kognacká*) a zároveň mocný sultán Soliman II., zvítěziv právě nad vojem česko-uherským u Mohače, ohrozil země rakouské. Karel V. byl nucen bojovati v Itálii proti papežovi, jeho lancknechti dobyli a krutě poplenili samý Řím roku 1527.

Za poměrů těchto Habsburkové nemohli ovšem na obranu papežské moci v Německu ničeho podnikati a na říšském sněmu ve *Špýrech* bylo pouze ujednáno, že až do rozhodnutí všeobecného koncilu stavové říšští mohou si vésti svobodně ve věcech víry, ale tak, aby později se mohli z toho císaři zodpovídati. Odklad ten umožnil další pokroky luteránství. Zároveň však přišlo k značným změnám *vnitřní organisace* evangelických církví.

Bouře selské a blouznivý radikalism novokřtěnců způsobily, že Luther a jeho stoupenci stále více se odvraceli od *zásady demokratické*, kladoucí základ řádu církevního do svobodné obce věřících. Luther byl se již v průběhu selské války postavil na stranu veřejné moci traktátem »Proti loupežným a vražednickým sedlákům« a přišel ku přesvědčení, že nová evangelická církev má hledati opory *v moci světské*. Zeměpánovi a voleným vrchnostem v říšských městech připadla podle jeho změněných názorů značná část bývalé moci biskupské nad věřícími; hlavně ta, aby zaváděli a udržovali jednotné řády náboženské v území svém prostředkem *visitací* a *superintendentů*. K účelu tomu sepsal Melanchton roku 1528 souhrnné naučení pro visitátory a Luther roku 1529 *katechism*.

Knížata v čele s kurfirstem Saským přijala ochotně tento úkol rozšiřující jejich vliv nad poddanými a tak vznikla v Německu na místo tisíců obcí svobodných řada větších *církví teritoriálních*. Luterství ztratilo tím ovšem ráz mocného, lidového proudu, neboť sám Luther ustupoval v době té stále více od původní snahy po osobní svobodě evangelické a vracel se částečně zpět ke středověkému názoru o úkolech církve jako výchovného ústavu spásy, žádaje od vrchnosti potlačování směrů nesouhlasících s jeho výkladem. V dogmatických otázkách stával se nesnášenlivým a lpěl na *slovním výkladu Písma*. Ukázalo se to přede-

vším ve sporech s Zwinglim, vedených způsobem velmi hrubým, jimiž reformace byla dokonale rozdělena na dvě skupiny nesvorné; jižní, *zwinglism*, opírající se o města říšská a Švýcarsko, rázu spíše republikánského a racionalisticky volnějšího, a severní, wittenberské *lutherství*, organisované hlavně v zeměpanských církvích a konservativnější v názorech.

Rozkol ten byl tím nebezpečnější, že císař a strana katolická po několika letech klidu opět vystoupili se snahou o potlačení náboženských novot. Habsburská moc byla se značně rozšířila získáním české a uherské koruny pro Ferdinanda I., Karel V. zvítězil po delších bojích opět v Itálii, donutil papeže i Francii k míru a chystal se po té se vším důrazem vystoupiti v Německu. Proto strana katolických knížat, vedená Ferdinandem I., počala na sněmu říšském, roku 1529 zase ve *Špýrech* odbývaném, naléhati na to, aby další šíření reformace se zastavilo a v územích, která novoty již byla zavedla, aby aspoň katolická bohoslužba všeobecně byla dovolena, pokud příchod císařův nepřinese konečného urovnání otázek těch. Ale proti rozhodnutí katolickou většinou ohlašovanému vystoupila strana reformovaná s *protestem* prohlašujíc, že v otázkách víry nesnese vůbec majorisování na sněmu říšském. Odtud počalo se jí dostávati jména *protestantů*. Vůdčím politikem jejich stal se lantkrabí *Filip Hessenský*, který se snažil spojití ke společné obraně zájmů reformaci lutherskou i švýcarskou vyrovnáním bohoslovných rozdílů. Způsobil, že se roku 1529 setkali Luther i Zwingli s hlavními žáky svými osobně v *disputaci marburské*, ale pro neústupnost Lutherovu nedošlo ani tu k smíru.

Roku 1530 vítězný Karel V. vrátil se do říše, kde byl svolal říšský sněm do *Augšpurka*, doufaje, že svou zvýšenou autoritou obnoví jednotu církevní. Ale narazil na rozhodnou odhodlanost protestantů, kteří mu podali souhrn svých názorů věroučných ve formě vyznání hlavně Melanchtonem vypracovaného (*konfessi augšpurská*). Několik měst jihoněmeckých pak podalo zvláštní vyznání podobné, směru zwinglianského. Při následujícím jednání jevil zvláště Melanchton velkou umírněnost a snahu po spojení hlavních zásad reformačních s názorem staré církve; ale věc nebyla již možnou, a císař obnovil konečně, opíraje se o katolickou většinu sněmu, zákazy novot veškerých a pohrozil *komorními processy* všem, kdož se byli zmocnili duchovního jmění.

Protestanti však nechtěli se podrobiti a uzavřeli roku 1531 ve *Smalkaldech* obranný spolek, který měl pod vedením kurfirsta Saského a lantkrabě Hessenského v případě potřeby postavit do pole značné vojsko i proti hlavě říše. Náboženská otázka sloučila se při tom se *starožským odporem* proti obávanému rozšíření moci císařské. Tato rozhodnost nabyla váhy tím větší, že současně državy Habsburské byly opět ohroženy novým *tažením tureckým*. Karel V. žádal naléhavě pomoci říšské a byl nucen získati si spojení protestantských sil tím, že na novém sněmě *Norimberce* roku 1532 upustil od hrozeb předešlých a zajistil reformovaným stavům *mír náboženský* i zastavení vši nepřítě až do konečného rozhodnutí sporných otázek na *všeobecném koncilu*, nebo na sněmě říšském.

Tím bylo nebezpečí pro další vývoj reformace zažehnáno, zvláště když v následujících letech rod Habsburský válečnými podniky v cizině byl úplně zabaven. Lutherství postupovalo v době té tak, že většina knížat světských se k němu přiklonila a také sousední země, hlavně *Dánsko* a *Švédsko*, jím byly proniknuty.

Pohroma Zwingliho a novokřtěnců.

Učení Zwingliho ovládlo rychle *severní část Švýcarska* a vnikalo také na jihu zvolna do jednotlivých obcí *grisonských*. Reformátor curyšský chtěl švýcarské jednotě i v politickém ohledu vdechnouti nového ducha, bojoval neúnavně proti námezdnému žoldnéřství a snažil se získati vedoucí místo vzdělanějším městským kantonům, hlavně *Curychu* a *Bernu*. Tím však vzrůstal spolu i odpor starších, dotud v jednotě vládnoucích *selských a katolických* kantonů (*Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, a Lucern*) proti všem novotám politickým i náboženským, až došlo mezi obojí stranou k otevřenému boji, urychlenému tím, že Curyští chtěli zákazem dovozu potravin pokořiti chudé kraje horní. Ve válce nastalé nenabýli však sami dosti ochotných spojenců a byli u *Kappela* roku 1531 na hlavu poraženi; sám Zwingli padl. V míru, záhy potom mezi obojím táborem uzavřeném, curyšská reformace byla odkázána do mezi svých dosavadních úspěchů a další její šíření v jednotě zastaveno. Spolek švýcarský zůstal trvale rozdělen na dvojí skupinu, kan-

tonu katolických a reformovaných. Katastrofa Zwingliho měla však za následek i vytlačení jeho učení z měst německých. Většina jich přešla zvolna k augšpurské confessi luteránské.

Stejně byly tehdy potlačeny i jiné směry radikální, hlavně *sekty novokřtěnců*. Většina obcí jejich byla hned po selské válce krutým pronásledováním od vrchností v Německu jižním na dobro rozptýlena. V Německu severním a v hustě zalidněném Nizozemí některé skupiny udržely se však přes úsilí inkvisice poněkud déle a tam vystupoval především směr hlásající, že panství božího na zemi se nedosáhne trpnou odevzdaností, nýbrž *svatým bojem* proti hříšné vrchnosti. Dočasným střediskem sekty se stalo vestfálské město *Münster*, kde novokřtěnci, podporováni jsouce sociální nespokojeností nižších tříd, vedených harlemským pekařem Janem Matthysem, zmocnili se roku 1532 vlády a vypudivše biskupa provedli své blouznivé myšlenky. Münster se měl státi novým Jerusalemem, spojujícím božské a světské řády v jedno; podle biblických hesel zřízena tam byla *kommunistická lůzovláda* a fanaticism stupňoval se na učiněnou hrůzovládu, když vedení v městě Jan Bockelson z Leydenu, bývalý krejčí, (se ujal) který se vyhlásil za krále Zionského, dovolil mnohoženství a vysílal do světa proroky, aby vyzývali veškeré vládcy k poslušnosti. Tehdy biskup münsterský, došed podpory sousedních knížat, oblehl město a zmocnil se ho po zoufalém odporu roku 1535. Následovaly kruté tresty a obec novokřtěnců byla rozptýlena.

Větší skupiny sekty té udržely se potom jen v *Tyrolsku* a na *Moravě*, kde pod ochranou některých vrchností (pana Lichtenštejna v Mikulově) vznikly klidné obce, žijící kommunisticky podle domnělého řádu prvních křesťanů. Jednotlivé sbory ty byly nábožensky samostatné a měly společné pouto jen v putujících kazatelích, písních a dopisech mezi obcemi vyměňovaných. Po nejdůležitějším organisatorovi bývali zváni též *Huterskými bratry*.

Konservativnější luterství zvítězilo tak v Německu skoro všude dokonale nad demokratickým hnutím ráznějších novotářů, nalézajíc účinnou podporu vrchnosti a bohatší třídy. Náboženský individualism, kladoucí důraz na vnitřnost víry bez ohledu na zevní řády církevní, zůstal obmezen na jednotlivé zjevy, jako byl spisovatel *Sebastián Franck* nebo *Kašpar Schwenkfeld*, kteří nalézali ohlas jen v užších kroužcích postranních.

Čechy a Uhry na počátku nové doby.

V době, kdy na západě evropském sesílenou mocí panovníků se tvořily první jednotné státy národní, vítězil v Evropě východní namnoze opačný princip: *starově* snažili se zbavovati korunu skoro veškerého významu skutečného. Dálo se tak v *Polsku*, kde za králů z rodu Jagielova šlechta si přisvojila rozhodování o záležitostech státních; podobné poměry chystaly se i v zemích českých a uherských. Polský *Vladislav Jagielovec* spojil tu sice na sklonku 15. věku korunu sv.-Václavskou a sv.-Štěpánskou na své hlavě, ale nedovedl ovládnouti rozsáhlé državy.

V *Čechách* přešla větší část bývalé moci korunní za jeho slabé vlády na *sněm starostský* a nejvyšší úředníky zemské. Také krajské sjezdy osvojily si namnoze většinu úkolů správních. Král dlel skoro stále v Uhrách, veškeré příjmy jeho byly zastaveny a roku 1508 uvázali se stavové úplně v jejich správu, přejavše ručení za dluhy královny. Koruna přešla tak vlastně do *sekrestrace* svých šlechtických věřitelů, z nichž hlavní úlohu hrál pan *Zdeněk Lev z Rožmitála*, ziskuchtivý ctižádostivec, jenž, zbohatnuv z nepořádku veřejného, vyšinul se k nejvyšším důstojenstvím. Čechy staly se tak skoro republikou stavovskou a jednalo se o to, zda novým držitelům moci veřejné podaří se trvale zajistiti zemi klid a pevnou organizaci. To se však nestalo; *anarchie* a boje stavů mezi sebou zůstaly význačným rysem doby Jagielovské. *Star. panský* snažil si zajistiti rozhodující vliv na sněmu a výhradné držení nejvyšších úřadů, z nichž chtěl i rytířstvo *zemanské* vytisknouti. Zemanstvo bránilo se ale šlo s pány, když se jednalo o to, aby jediné šlechta byla vyhlášena za plnoprávný stav země; *města* měla býti úplně vytištěna z politické činnosti a ani král Vladislav neodporoval tomu, schváliv roku 1500 nové zřízení zemské, které prisuzovalo šlechtě veškeru moc na sněmích a bylo z velké části dilem vzdělaného rytíře *Rendla z Aušavy*, předního odpůrce městských svobod. Města protivila se však zkracování veškerou silou svépomoci od dob *hutských* v zemi obvyklé a bojovala proti šlechtě také v hospodářských otázkách o t. zv. právo míle, o cla a cesty obchodní, o právo pivovarečné. Četné potyčky a loupeže většího nebo menšího rozsahu znepokojovaly zemi skoro bez oddechu. Vyloučení selského stavu z práva zemského bylo dokonalé; sedlák nenalézal ochrany soudů

veřejných, a ztratil namnoze právo opouštětí svobodně panství, byl-li pánem přetěžován.

Uprostřed rozvratu tohoto Vladislav zemřel roku 1516, zanechávaje na trůnu nedospělého syna *Ludvíka* (1516—1526). Nastalo úplné bezkráloví, ježto poručníci (císař Maximilián a král polský Zikmund) o Čechy se nestarali a mladistvý Ludvík sídlil trvale v Uhřích. Roku 1517 byla sice mezi šlechtou a městy uzavřena t. zv. *Svatováclavská smlouva*, podle níž městům část sporných práv a zastoupení na sněmě bylo přiznáno, ale úplný klid v zemi nenastal ani potom. Veřejná bezpečnost byla zvláště nedostatečná a četnými odpovědníky porušována. Nejvyšší purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu vykořisťoval království stále, opíraje se o četné stoupence a rozdmýchuje vášně stran. Marně snažila se proti němu se postavit strana královská, vedená pány z Pernštejna a knížaty z Ministerberka, která i mladičkého krále dočasně do Prahy převedla. Po krátkém pobytu Ludvíkově v Čechách nabyt pan z Rožmitála opět rozhodující moci v zemi.

Boje politické proplétaly se s otázkou *náboženskou*. Většina národa náležela vyznání *utrakvistickému*; katolíci byli úplně v menšině, třebaže čítali značný počet osob stavu panského. Utrakvisté neoddělovali se sice od církve všeobecné, ale zachovávali své zvláštnosti, zaručené *Basilejskými kompaktáty*. Papežové římsí neuznávali ovšem zvláštností těch a zatratili je výslovně, ale sesvětštělá správa jejich přestala klásti na věc tu důraz a zemský zákon, do desk vepsaný, chránil husitů při kompaktátech proti katolickým spoluobčanům i proti králi. Trpěli však i nedostatkem *organisace vnitřní*; nemajíce biskupa, byli nuceni hledati svěcení kněží svých namnoze úkradkem v cizině, nedostatek a nevzdělanost duchovenstva byla toho následkem. Správu kněžstva pod obojí vedla zvláštní *konsistoř s administrátorem* v čele, avšak bez dostatečné energie. S ní těsně spojena byla *universita*, která poklesla na pouhou školu artistickou a neměla vědeckého významu. Pohana kacířství, která stíhala Čechy všude v cizině, způsobovala, že nenabyli dostatečného styku s obecnými proudy kulturními ostatní Evropy. Tak pronikal i *humanism* spíše do katolických nežli do utrakvistických kruhů národa. Jediným opravdu kvetoucím odvětvím národní literatury bylo *právnictví*, které nabylo zvláště ve *Viktorinovi Kornelovi* ze *Všehrd* skvělého zástupce.

Polovičitost husitismu byla všeobecně pocíťována zvláště u těch, kdož hlouběji cítili nábožensky. Vznikaly proto nové *sektý*, zákonem nechráněné. (Habrovanští, Mikulášenci a j.). *Jednota bratrská* nabývala významu stále rostoucího. Na sklonku 15. věku změnila namnoze po těžkých bojích vnitřních svůj ráz, upustivši od krajní přísnosti a prostoty a přijavši hlavně vedením bratra *Lukáše* jednotnou organisaci biskupskou. Tím stala se přístupnější širším vrstvám a stavům vyšším, v nichž nalezla některé příznivce. Upuštění od zásadní prostoty ducha vzbudilo u bratří horlivou činnost *písemnickou*, podporovanou čilými *tiskárnami*. Ale neustálenost theologických názorů zůstala i Jednotě vlastní a k tomu přistoupilo záhy opět *pronásledování* se strany katolíků i konservativních utraquistů. Král Vladislav, jehož odpor proti husitům jen zákonem byl vázán, vydal roku 1503 ostrý dekret proti bratrům (jimž přezdívalo, podle blouznivých sekt starších, *pikhartů*) a sněm sesílil zákaz ten v letech následujících. Pronásledování sborů bratrských vyžádalo si některých obětí na životech, ale ochablo opět v posledních letech Vladislavových. Za Ludvíka Jednota rozvíjela se dále, leč ochrany zákonité, jako měl husitism, nenabyla.

Spleťté tyto poměry náboženské byly ještě více stíženy vlivem *reformace německé*. Protipapežská nálada, zavládnuvši v říši německé na počátku 16. věku, nalézala rychle i v Čechách ohlasu a první vystoupení Lutherovo bylo mnohými vítáno jako pokračování v díle Husově. Když pak jeho rozkol s Římem a snaha po samostatné organisaci evangelické se staly zjevnými, německé kraje koruny, hlavně *Lužice* a *Slezsko*, přijaly novou reformaci rychle a bez velikých převratů. Ale v Čechách narazila namnoze na staré spory a fanatism domácích stran. Nejen katolíci, ale i konservativní utrakvisté stavěli se proti ní podobně jako proti Jednotě bratrské. Luterství nabývalo jen zvolna půdy v některých městech, jsouc namnoze také zdržováno nedůstojností hlasatelů, jako byl v Praze týnský farář *Havel Cahera*, prázdňý ctižádostivec, jenž zrazoval stranu za stranou. Zvolna tvořila se však i v českém obyvatelstvu pod pláštěm zákonem dovoleného husitismu strana rozhodné reformace, nestojící o jednotu s Římem. Než vývoj její v Praze byl přerván spory stran. Proti ochránci luteránů, vzdělanému *Janoši Hlavsovi*, postavil se demagogický soupeř *Jan Pašek Tratu*, který, vydávaje se za ochránce konservativních směrů proti novotám, roku 1524 strhl vládu v městě na sebe, správu Nového a

Starého města spojil v jednéh rukou a odpůrce své vypudil do vyhnanství, jak o tom kronikář pražský *Bartoš Písař* obšírné zprávy zanechal. Přes zákazy královy násilnický primator vládl městem úplně, opíraje se o pana z Rožmitálu, a Praha nestala se střediskem nové reformace. Tak působily i politické i náboženské poměry v zemi zmatek a trvalou anarchií.

Podobné poměry vládly i *Uhrách*. Vladislav, zvolený roku 1490 za krále, ztratil záhy moc, kterou Matyáš Korvinus byl získal koruně. Stal se hříčkou v rukou magnátů, nemoha pro finanční nesnáze udržeti vojska, a trpěl začasť i s dvorem hmotný nedostatek. Na sněmích trvaly spory o převahu v zemi mezi *magnátským* a *šlechtou drobnou*, jejímž hlavním zástupcem se stal právník *Štěpán Terboeczy*, spisovatel důležitého souhrnu uherského práva. Veškerá šlechta udržovala tuhé panství nad selským lidem, až roznítila roku 1514 velké povstání selské. Houfy lidu, shromážděné ke křížovému tažení proti Turkům (*kuruczi*), obrátily se pod vedením *Jiřího Doszy* proti pánům a byly teprve po delších zápasech krvavě potlačeny. Hlavní zásluhu o zachování šlechtického panství zjednal si přední magnát *Jan Zápolský (Zapolja)*, jehož ctižádost se nesla po stopách národního krále Matyáše. Počítaje s blízkým skolem královým, stejně jako s nedospělostí a churavostí nástupce Ludvíka, chtěl si zajistiti poručnickou vládu a ruku královské dcery Anny. Vladislav byl však vázán starší smlouvou s císařem Maxmiliánem a skřížil tyto plány tím, že zasnoubil roku 1515 *Annu* s vnukem císařovým *Ferdinandem*, jehožto sestra *Marie* byla určena mladému kralevíci *Ludvíkovi*. Rod habsburský sesílil tak své právo dědické na trůn uherský, které mu již roku 1491 Vladislavem a sněmem uherským bylo přiznáno na základě smluvním. Ale Zápolský nevzdal se všech nadějí a způsobil, že uherský sněm vynesl protivné rozhodnutí, podle něhož trůn uherský nikdy neměl připadnouti cizincům. Mimo to Zápolský sesíloval odpor magnátů proti mladému králi Ludvíkovi a stěžoval jeho postavení v zemi. Věc tato byla tím povážlivější, že Uhry byly právě těžce ohroženy mohutným rozpětím *dobývacího osmanského*.

Sultánové turečtí po pádu Cařihradu obraceli svůj zřetel nejprve k upevňování panství na Balkáně a k rozšíření jeho na východě. Zvláště *Selim I.* (1512—1520) zvětšil moc svou bojem proti *Peršanům* a dobytím *Syrie* a *Egypta*. Sultán ten, soustřediv opět ve svých

rukou velkou část bývalé říše kalifů, stal se hlavou moslemského světa. Nástupce jeho, velký panovník *Solimán II.* (1520—1566), mohl pak pokračovati v boji prvních dědiců Mohamedových o světovládu půlměsíce. Nevzdávaje se pokusů o pokoření *šitské Persie*, soustředil hlavní sílu svou na opanování západu. Loďstva turecká snažila se opanovati pomocí severoafrických Barbaresků Středozemní moře a znepokojovala *korsarstvem* veškeré břehy jilhoevropské. Pevně organisovaná síla tureckých vojsk pevninských obrátila se pak pod osobním vedením sultánovým k výbojům za Dunaj. Roku 1521 Solimán II. zmocnil se *Bělehradu Srbského*, jenž byl klíčem k Uhrám, a roku 1526 vnikl se značným vojskem do roviny uherské. Marně mladý král Ludvík snažil se sebrati značné vojsko proti hrozícímu nebezpečí. Evropa neměla již společného vědomí dob křížáckých a neposkytla mu vážné pomoci, svévolní stavové jeho vlastních zemí podporovali rovněž liknavě ohroženého krále. V nerovném boji s přesilou Ludvík zahynul s malým vojem svým v bažinách u *Moháče* v srpnu roku 1526, nezanechav potomstva.

Trůn český a uherský byl tak neočekávaně uprázdněn, a ježto mezi zeměmi nebylo jiných svazků mimo osobu panovníkovu, starala se každá samostatně o nového panovníka. Na obojí korunu vážné nároky si činil arcikníže habsburský *Ferdinand*, jednak jako manžel Anny Jagielovny a také na základě dědických smluv. Ferdinand, mladší bratr císaře Karla V., spravoval od roku 1522 *rakouské* a *švábské* državy habsburské, v nichž rázností svou rychle sesílil moc zeměpanskou proti stavům. Znám byl jako horlivý ochránce katolického smýšlení.

V *Cechách* však sněm odmítl jeho právní nároky tvrzením, že stavové nedali svého svolení ke sňatku a k úmlouvám roku 1515; starší dědické smlouvy mezi Habsburky a českou korunou byly zrušeny již v dobách Jiřího Poděbradského. Proto Ferdinand byl nucen ucházeti se o korunu českou prostředkem *volby* a zdálo se, že většina stavů, vedených panem z Rožmitálů, zvolí spíše některého z vévod *bavorských*. Ale obratnost jednatelů arcivévodových a značné sliby voličům způsobily, že arcikníže byl přece zvolen v říjnu 1526. *Morava* a ostatní země korunní, kterým čeští stavové nedopřáli činné účasti při volbě, nesouhlasily s tím však a uznaly *dědické právo* Ferdinanda jako manžela sestry padlého krále.

Menším zdarem provázeny byly pokusy o posloupnost habsburskou v *Uhrách*. Přes odpor královny vdovy Marie, jež podporovala nároky svého arciknížecího bratra, většina šlechty maďarské povolala na schůzi v Tokaji *Jana Zápolského* národním králem a korunovala ho ve *Stoličném Bělehradě*. Naproti tomu menšina šlechty, hlavně z kraje západního, na sněm do *Prešpurka* svolaná, uznala o něco později *Ferdinanda* za uherského krále. Následoval zápas obou nápadníků. Zápolský byl z Uher v následujících letech vytlačen, ale získal ve větší části země opět půdu, jsa podporován od *Polska* a *Francie* a podrobiv se nadvládě *tureckého sultána*. Ferdinand zachoval pouze severní a západní díl země a byl nucen odrazet dlouhé útoky moci turecké, která nenalézajíc v rozdělených *Uhrách* odporu, počínala se přelévati do Střední Evropy.

Roku 1529 *Solimán II.* ohrozil samu *Vídeň* a spustošil velikou část Rakous. Druhé veliké tažení roku 1532, postihnuvši těžce kraje štyrské a chorvatské, bylo v dalším postupu zadrženo hrdinnou obranou hradu *Kyska* a značnou pomocí, již Habsburkové obdrželi z říše německé.

Závislost na vrchním panství sultánově a výčitka těžkého ohrožení křesťanstva stala se však později i Zápolskému obtížnou, a roku 1538 vešel ve smlouvu s Ferdinandem, podle níž měl podržeti titul královský s východní částí říše do své smrti, ustanovil však Habsburky za plnoprávné dědice. Než provedení smlouvy, která mohla obnoviti jednotu Uher, bylo překaženo tím, že Zápolský krátce před smrtí (1540) odkázal panství své nově narozenému synovi *Janu Zikmundovi*, jehož ctižádostivá matka *Isabella Polská* ihned se uchopila poručenské vlády. Proti Ferdinandovi, dodržení smlouvy mocí vymáhajícimu, ujal se *Jana Zikmunda* i sultán, vtrhnuv roku 1541 se značnou mocí do země a obsadiv *Budín*. Pomocí své však neposkytl tentokráte nezištně, nýbrž podržel ve své moci trvale celou střední část Uher jako *pašalik budínský* a ponechal Zápolskému jen Zátisi se Sedmihradskem jako lenní vévodství. Po delším bezúspěšném boji Ferdinand byl nucen uznati tento stav, kterým království na tři části bylo rozerváno, a uzavřel roku 1547 s Turky mír, zavázav se jim ke značnému ročnímu poplatku. Država jeho, Uhry severní a západní, zůstala i po té vydána častým útokům tureckých hord a vyžadovala značného nákladu na trvalé posádky v pevnostech, kdežto střed země skoro půl druhého století nesl jho sultánova panství.

Reformace v zemích skandinávských.

Kraje germánského severu, spojené unií Kalmarskou pod vládou dánskou, zůstávaly i na sklonku středověku jevištěm divokých bojů, podněcovaných neklidnou šlechtou a bojovnými biskupy. Zvláště ve *Švédsku* opakovaly se stále vzpoury proti moci králů dánských, kteří marně se snažili podle vzorů západních utvrditi svůj vliv v celém okruhu říše. Nejvýše stupňoval se spor *za Kristiána II.* (1513—1523), rázného novotáře, který v Dánsku podporoval nižší třídy venkovské proti násilí šlechty a chtěl obchodní zájem země emancipovati od hospodářské nadvlády sousedních *hanseatů* rušením jejich starých výsad, podnícením *hollandské* i *anglické* konkurence v baltických vodách a podporou domácí plavby i průmyslu. S bezohledností, napodobující neobmezená knížata jihoevropská, král se snažil zlomit i odboj švédský. Opanovav po delším zápase roku 1520 *Štokholm*, zahubil krvavým rozsudkem četné hlavy stavovského odporu a doufal, že zažehná věrolomným násilím veškeré budoucí pokusy o odboj. Ale dosáhl opaku; národní sebevědomí vzepřelo se proti dánskému útisku, v čele sedláků ze severu mladý vůdce odporu *Gustav Erikson*, řečený *Vasa*, vytlačil královské posádky ze země a obnovil samostatnost Švédska, jsa při tom podporován hlavně od německých *hanseatů*, kteří chtěli vytěžiti z boje sousedů obnovu své moci.

Úspěch vzbouření švédského podnítil také v *Dánsku* vzpuru nespokojené šlechty a roku 1523 Kristián II. byl donucen k útěku do Německa. Marně pokoušel se v následujících letech, aby pomocí zahraničních přátel, měst a sedláků dánských nabyl zase trůnu. Byl zajat a zemřel ve vězení vítězného nástupce svého, *Bedřicha I.* (1523—1530). Ale *hanseaté*, kteří především přispěli k jeho pádu, nezískali tím mnoho. Nový král pokračoval v obchodní politice svého předchůdce a otevíral západnímu obchodu dánské přístavy. Město *Lubek* bylo tehdy zachváčeno demokratickým hnutím. Vyháněním dotud vládnoucího konservativního patriciátu radikální směry evangelické dostaly se k moci a město pokusilo se o násilné obnovení bývalých výsad svých v Dánsku. Vedeno jsouc novým purkmistrem *Jiřím Wullenweberem*, chtělo zabrániti nastolení syna krále *Kristiána III.* (1533—1559) a podporovalo vojensky stranu jemu protivnou. Potkalo se však s úplným neúspěchem a Wullen-

weber odpykal porážku svou na popravišti. Vliv hansy v Dánsku byl na vždy zlomen.

V téže době *reformace lutherská*, která do Dánska již dlouho tiše vnikala, nabyla tam plné vlády. Již Bedřich I. odloučil se od papežského poslušství a roku 1537 žák Lutherův, *Bugenhagen*, provedl za souhlasu krále i šlechty důsledně novou organizaci církevní, podobnou řádu knížecích církví německých. Reformace rozšířila se i do *Norska*, jež zůstalo s korunou dánskou spojeno, a nová bohoslužba, v jazyku dánském prováděná, přispěla značně k tomu, že jednota spisovného jazyka mezi obojím krajem byla zachována.

Cestou samostatnou šlo *Švédsko*, kde osvoboditel kraje *Gustav Vasa* se stal dědičným panovníkem národním. Jeho postavení vládařské bylo na počátku značně stísněno přemocí šlechty a značnými závazky hanseatským spojencům. Vítanou příležitostí k upevnění moci podala však *reformace*, která prostředkem wittenberských žáků vnikla do Švédska (reformátor a kronikář *Olaus Petri*). Přes odpor biskupů byla všeobecně provedena roku 1526, ač širší třídy pro ni nebyly dosti připraveny. Statky duchovní přešly do rukou koruny a šlechty, na místo biskupů zavedeni t. zv. *ordinaři*; jen důstojnost arcibiskupa *Upsalského* zůstala zachována.

Sesílen jsa dědictvím církve, Gustav Vasa rozšířil vliv svůj v zemi novou organizací *vojska královského*, prohlášením vrchního panství nad rozlehlými občinami venkovskými a položil v rozervané zemi základ moderního státu obratnou politikou hospodářskou. Došlo k zakládání nových vesnic a zdokonalení hutnictví podle německého vzoru, k rychlému sesílení vývozu surovin. Výhodnější styk obchodní s cizinou byl získán otevřením přístavů *Nizozemcům* a *Angličanům*, kteří stále více obmezovali dosavadní hegemonii *hansy* v Baltickém moři. Stavbou lodí vlastních a otevřením nových přístavů (*Helsingfors*) Gustav Vasa naznačoval již také, že pomýšlí na budoucí rozvinutí samostatné moci švédské nad mořem Baltickým, kterážto myšlenka pak ovládla opravdu politiku nástupců jeho.

Francie za Františka I. Počátky kalvinismu.

Skoro celá vláda *Františka I.* (1515—1547) byla vyplněna dlouhými válkami v Itálii i na pomezí nizozemském a španělském proti universální moci Karla V., jež hrozila Francii sevřením se

všech stran. František I. neváhal se spojovati proti Habsburkům ani *Turkem* ani s *protestanty* německými, ač zároveň hleděl si zachovati přízeň *papežů*. Výsledek dlouhých bojů nebyl však pro něho příznivým: byl nucen ponechat *Neapole* i *Milánu* v rukou císařových a vzdáti se lenního panství nad *Flanderskem* a *Artois*, čímž moc habsburská v Nizozemí značně se upevnila. Mírem uzavřeným roku 1544 v *Crespy*, František I. se též zavázal, že přeruší spojení s *Turky* a že nebude podporovati protestantů německých proti císaři.

Přes nezdary válečné František I. povznnesl ve Francii *moc koruny* značně rázností osobní a připoutáním šlechty ke skvělému dvoru. Přepych a dlouhé války přinutily ho ovšem nejen ke zvyšování daní a hromadnému prodávání zbytečných úřadů nových, ale vedly též k rychlému vzrůstu korunních *dluhů*, kontrahovaných u domácích i cizích kapitalistů, jak prostředkem založených rent pařížských, tak i volnými půjčkami v obchodním středisku *Lyonu*. Války měly však také důležité následky hospodářské i kulturní. Spojenectví s *Tureckem* stalo se základem vlivu francouzské vlajky v *Orientě*. Přístav *marseillský* nabýval důležitosti pro obchod *levant*ský prostředkem příznivých smluv obchodních, se sultánem roku 1535 uzavřených. V soupeření se Španělskem vzniklo v moři Středozemním loďstvo královských galér, kdežto v oceánu plavci francouzští snažili se opanovat rybolov hlavně kolem *Nového Foundlandu*. Došlo i ku prvním pokusům o kolonisaci *Kanady*, když francouzský plavec *Jan Cartier* odkryl ústí řeky Sv. Vavřince, ale první osady se neudržely.

V ohledu kulturním působil stálý styk s *Itálií* mocně na vkus dvora a šlechty francouzské. *Renaissanční umění* nahradilo za Františka I. starší feudální přepych gotický. Podle italských vzorů staví se paláce a villy na místě opevněných hradů (*Fontainebleau*, *Saint-Germain*), móda italská zatlačuje starší kroje a dovoz drahých látek i přepychových potřeb z ciziny vzrůstá. Slavní výtvarníci italští, jako *Lionardo da Vinci* a *Benvenuto Cellini*, pracovali pro francouzský dvůr, jiní měli na vývoj umění v zemi značný vliv. Záliba v *antických* památkách vnikla do vyšší společnosti stejně jako *humanistické* snahy, které se ve Francii záhy utkaly v tuhém boji se stárnoucí učeností scholastickou, panující ještě na velké universitě pařížské. Spojení nového vzdělání s národním duchem francouzským projevilo se nejdokonaleji u geniálního satirika *Rabelaise*,

který v allegorických románech vtipně odhaloval chyby současného života a tepal ostře směšnou zastaralost zpátečníků. Hlavní příznivkyní nového vkusu byla sestra králova, *Markéta Navarrská*, sama spisovatelka nevšedního významu, která vedle zábavných povídek skládala náboženské písně, prosycené hlubokou zbožností, spojující křesťanské ideály s novoplatonskými myšlenkami. K literárnímu kruhu Markéty Navarrské pojí se také *počátky reformace* ve Francii.

Spisy Lutherovy, rozšířené obchodem a tiskárnami, které tehdy i ve Francii zůstávaly namnoze v rukou Němců, působily záhy na vzdělance připravené staršími myšlenkami Erasma Rotterdamského o opravě života náboženského a studiem vlastních pramenů křesťanství. V severofrancouzském městě *Mcaux* utvořil se roku 1520 první kroužek reformátorský a hnutí nabylo spojení především v *humanistech*, bojujících se středověkou tradicí na universitách. Ale dalšímu rozvoji reformace bránily *církevní poměry* francouzské, od německých zásadně odlišné.

Ve Francii chyběla vážná *nálada protipapežská* u širokých vrstev. *Konkordátem*, uzavřeným mezi Františkem I. a papežem Lvem X. roku 1516, byla gallikánské církvi pojištěna značná samostatnost; papežská moc zasahala jen výjimečně do duchovních záležitostí země. Vyšší duchovenstvo, jmenované králem, který dával namnoze i laikům a dvoránům církevní benefícia, bylo sice značně sesvětštělé, ale neodcizilo se národu. Odpustky a jiné dávky ve prospěch dvora papežského neměly ve Francii místa. Proto hlas Lutherův působil jen na úzké kruhy učené nebo na neklidné jednotlivce a nikoliv na massu národa. Záhy pak vystoupily i universita i parlament pařížský rázně proti novým názorům, žádající přísné stíhání kacířstva.

František I., nábožensky lhostejný, choval se ve věci té s počátku kolísavě, jsa nucen bráti ohled na své politické spojení i s papežem i s německými protestanty. Sestra jeho *Markéta* ujímal se však novotářů zřejmě; pod její ochranou překládal básník *Clement Marot* do francouzštiny žalmy, které se staly základem církevního zpěvu reformovaných. Když se však ve třicátých letech hnutí luterské ve Francii stávalo silnějším a hlavně na universitách působilo zmatky, král se rozhodl pro důrazné potlačení a zahájil v celé zemi *krvavou persekuci*, při níž také *Valdenští*, kteří se byli na svahu Alp udrželi a s novou reformací vešli ve spojení, krutě byli

hubeni. Za pronásledování toho opustil Francii muž, jenž se měl státí později hlavou taninní reformace.

Jan Kalvín (Cauvin), narozený roku 1509 v Noyonu, věnoval se zprvu úsilně studiu humanistickému. Roku 1533 poznal však význam evangelických novot a počal jim úplně žiti. Opustiv vlast usadil se v Basileji a vydal tam roku 1536 epochální spis bohoslovný »*Christianae religionis institutio*«, kterým vyjádřil soustavně své nové názory.

Kalvín provedl s krajní důsledností učení Lutherovo o spáse pouhou milostí Boží, připojiv k němu tvrdou nauku o *předurčení* (*praedestinati*). Všemohoucí Bůh určil již předem některé lidi ke spáse, některé k zatracení. Pouze první tvoří vskutku církev křesťanskou. přísně mravný život má býti odznakem jejich vyvolení. Církev má plniti do nejmenší podrobnosti zákon obsažený ve zjevení Kristově, bez ohledu na řady světské, jako v starém zákoně. Veškerá zařízení církevní, neobsažená v Písmě, jsou modloslužbou. Přeměnu ve svátosti oltární vykládal Kalvín pouze duchovním způsobem a postavil se také tím proti Lutherovi.

Příležitost ku praktickému provedení náboženských názorů naskytla se Kalvinovi, když byl roku 1536 vyzván k trvalé činnosti v *Ženevě*. Důležité toto město obchodní zajistilo si na počátku 16. století neodvislost na mocném sousedu, vévodovi Savojském, hlavně že opíralo se o švýcarský *Bern*, rozšiřující vliv svůj v celém okolním kraji. Z Bernu reforma vnikla do Ženevy, nabyla však teprve Kalvinovou činností svérázné formy. Po dlouholetém zápasu se směry protivnými Kalvín dosáhl vlivu rozhodujícího v republice a uskutečnil zde svoje theokratické ideály. Kdežto v luterských církvích světská vrchnost měla skoro veškeru moc i v otázkách náboženských, v obci Kalvinově církevní orgány nabyly rozhodné samostatnosti a převahy. Městská rada ženevská byla obmezena na politickou správu, řízení církevních věcí a dozor nad mravním prospěchem občanů připadl úplně *konsistoriu*, složenému z kazatelů (*ministres*, *pasteurs*) a ze sboru starších, opatřených právem dohlížeti na soukromý život rodin. Světská bujnost a zábavy byly zakázány, zákon boží měl pronikati celý život v městě. Jednoduchá bohoslužba záležela v lámání kvašeného chleba a podávání kalicha, ve zpěvu žalmů a francouzském kázání; z modliteben byly odstraněny obrazy a nákladná roucha. Kalvín tvrdil bez rozpaků, že obec má trestati každou urážku Boha, páchanou odchyl-

ným názorem náboženským, a také v Ženevě vzplanuly hranice prokacíře (upálení španělského reformátora *Michala Serveta*).

Přívrženci Kalvinovi měli se státi novým Israellem, vyvoleným mezi národy k boji za panství boží. Proto Kalvín neobmezil své mohutné energie na Ženevu, nýbrž snažil se zjednotiti svým názorům platnosti v širším kruhu. Učení jeho, zvané kalvinismem, nebo reformovanou vírou helvetskou, šířilo se rychle po Evropě až do vzdáleného *Škotska, Uher a Polska*, sesilovalo pak především pokroky reformace ve *Francii*, kde v pozdějších létech misijnáři ženevští se stali vedoucím živlem. Kalvín podporoval propagandu četnými dopisy a zřízením učebných ústavů v Ženevě; tam se vzdělávali emigranti ze zemí sousedních ve smyslu výlučně reformovaném pro další apoštolskou činnost. »Posílejte sem dřevo a naděláme z něho šípů.« psal o tom sám Kalvín svým přátelům. Tak stalo se švýcarské město novým ohniskem pro reformaci. Římu hlavně v západní Evropě daleko nebezpečnějším nežli Wittenberk.

Anglie za prvních Tudorovců.

Krvavé války bílé a rudé růže byly v Anglii skončeny, když *Jindřich VII. Tudor* (1485—1509) se zmocnil trůnu. Nový panovník překonal šťastně poslední záchvěvy nepokojů, hlavně v Irsku trvající, a upevnil opět moc koruny. Vysoká šlechta, zdecimovaná již dlouhým bojem vzájemným, byla odzbrojena zákazem vojenských družin. Proti pokusům o násilné převraty byl zřízen mimořádný dvůr soudní, zvaný podle výzdoby zasedací síně »hvězdnou komorou«. Parlament ztratil rozhodující vliv, a král nesvolával ho po dlouhá léta vůbec. Bylo zjevno, že pomýšlí na nenáhlé zavedení vlády neobmezené. Optrpným řízením státního hospodářství podařilo se Jindřichovi VII. vybaviti korunu z dluhů a shromáždit značný poklad; půjčky na městech vynucované hrály ovšem i na dále značnou úlohu ve financích královských. K novým výbojům na pevnině za vlády Jindřicha VII. nedošlo, *Calais* zůstalo jediným zbytkem anglického panství ve Francii. Za to tím větší důraz byl kladen na rozvoj *obchodu a plavby*.

Na sklonku středověku Anglie byla ještě zemí rázu převážně *agrárního* a přijímala jemnější výrobky průmyslové z ciziny. *Hanseaté, Nizozemci* a *Vlaši* ovládali dovoz i vývoz v anglických přístavech, těšíce se rozsáhlým výsadám; domácí loďstvo nebylo značné.

Hlavním předmětem vývozu vedle kovů byla stále ještě *vlna* a hrubá *sukna*, která namnoze teprve v cizině byla barvena a zdokonalována. Ale právě soukenický průmysl jevil značnou schopnost rozšíření a Jindřich VII. jal se jej podporovati spolu s domácí plavbou. Zapovídáním vývozu vlny a nepřipravených suken, celní válkou a odepíráním dosavadních výsad donutil Nizozemce a hansu německou k novým *smlouvám obchodním*, otvírajícím anglické vlajce moře Severní a Baltické. V anglických přístavech domácí lodě nabyly při nákladu zákonné přednosti před cizími. Také snaha po odkrytí nových cest obchodních a bohatých krajů zámořských nacházela podporu anglické vlády. V jejích službách roku 1497 Vlach *Jan Cabotto* (*Cabot*) odkryl ostrov *Nový Foundland* a sousední břehy *Ameriky Severní*. Trvalá kolonisace britská neujala se tehdy ještě na drsném pobřeží, ale *rybоловci* nepřestali již navštěvovati tato vzdálená moře a podporovali vznik oceánské plavby anglické. Hlavní zřetel obchodní zůstal ovšem obrácen k trhům evropským. Veliký spolek vývozců sukna (*merchants adventurers*).. jelikož hlavním skladištěm se staly *Antverpy*, prováděl v nebyvalé míře odbyt anglických látek na pevnině a způsobil, že domácí výroba rychle rostla hlavně v Leedsu, Halifaxu a Wakefieldu.

Úspěchy ty měly však pro ostatní třídy národa důležité následky. Cená vlny stoupala, *chov ovcí* stával se výnosnějším a velkostatkáři počínali měniti půdu dotud osévanou v pastvíska, zmocňující se společných občin poddanských vesnic a vypuzující staré nájemce ze statků po generace vzdělávaných. Způsobem tím zaniklo mnoho vesnic a na jejich místě vznikaly rozsáhlé *obory pastevné*; ostatní pozemky selské byly scelovány v uzavřené dvorce s ohradou živých plotů (*inclosure*). Krajinný obraz země změnil se tím značně v mnohých částech, zároveň však ozvaly se stesky vyhoštěných sedláků proti panské bēžohlednosti. Žaloby ty nacházely ohlasu také u mnohých osob vyšších, naplněných obavou, že úpadek sedláctva ohrozí brannou sílu národa. Zvláště vážné úvahy věnoval otázce učený humanista, kancléř *Tomáš Moore*; slavný tím, že podle vzoru Platonova sepsal spis *Utopia*, jednající o ideálním státu společenském. Přes různé pokusy vládní o zákonné zastavení přílišného vzrůstu ovčářství věc pokračovala po celou první polovici 16. století a připravovala přechod Anglie od státu agrárního ku *průmyslovému*, ježto většina obyvatelstva z venkova vytlačeného chápala se živností městských.

Jindřich VII. ztratil ještě za svého života nejstaršího syna *Artura*, spojeného sňatkem s nejmladší infantkou španělskou *Kateřinou*. Z ohledů politických stal se však pomocí papežské dispensace manželem vdovy mladší bratr nebožtíkův Jindřich, který podědil také trůn. *Jindřich VIII.* (1509—1547) byl muž lesku milovný, nezvyklý poutati své vášně ohledy veřejnými. Spoléhaje na moc otcem upevněnou, vracel se k výbojně politice proti Francii po boku synovce své ženy, Karla V. V té době byl jeho všemohoucím ministrem *Tomáš Wolsey*, muž nižšího původu, který přízní královou se stal kardinálem a papežským legátem. Absolutistický ráz vlády královské byl za Jindřicha VIII. sesílen a zvláště lesk dvora vzrostl hlavně vlivem *italské renaissance*. Nejdůležitějším dvorním umělcem královým stal se vynikající malíř *Jan Holbein*, Němec prodchnutý vlašským uměním. Také humanistická studia šířila se ve vyšší společnosti a na universitách anglických; slavný *Erasmus* působil po léta v *Cambridži* a zanechal v Anglii vynikající žáky. Ostatně však zůstával ostrov krajem drsným, lišícím se nedostatkem společenské jemnosti a konservativním feudalismem od zemí románských.

N á b o ž e n s k é otázky vzbuzovaly tehdy v Anglii menší zájem nežli na pevnině, hlavně proto, že anglické duchovenstvo vedené domácím legátem bylo na Římu skutečně skoro nezávislým, a že zákony státní bránily finančnímu vykořisťování země dvorem papežským. Ze sekty *lollardů* viklefovských zbývaly jen roztroušené trosky a první vliv myšlenek Lutherových u jednotlivých vzdělců byl záhy potlačen, když sám Jindřich VIII. vystoupil proti novotám spisem »O sedmi svátostech.« Papež udělil mu tehdy titul »*ochránce víry*«, ale dobrý poměr ten byl záhy zkalen jinou otázkou.

Spojení mezi rodem Habsburským a Anglií přestalo, když Karel V. nepodporoval dostatečně ctižádostivých plánů Wolseyových, a když Jindřich VIII. zřejmě projevil nechuť nad dlouholetým svým manželstvím, s tetou císařovou *Kateřinou Španělskou*, které mu nedalo mužského dědice. Král podlehl tehdy vlivu dvorní dámy *Anny Boleynovy* a chtěl ji pojmouti za manželku. Zdálo se nejprve, že papež Kliment VII., spojený s Francií proti Habsburkům, prohlásí sňatek králův za neplatný, protože Kateřina byla kdysi manželkou Arturovou; když však Karel V. roku 1529 papeže přinutil k míru a spolku, zmizela tato naděje. Vzrůstající vášeň a vliv dvorůnů pohnuly tedy Jindřicha VIII. k neočekávanému rozhodnutí. Kardi-

nál Wolsey upadl v nemilost a poddajné duchovenstvo domácí mělo samostatně provéstí rozvod bez ohledu na autoritu papežovu.

Roku 1531 Jindřich VIII. byl prohlášen za *ochránce národního duchovenstva* a jedinou *hlavu anglické církve*; veškerá práva a důchody papežské v Anglii přešly na korunu, styk s Římem byl zakázán a parlament se stal vrchní instancí v církevním zákonodárství. Duchovenstvo dvorské schválilo opravdu *nový sňatek* králův s Annou, Marií, dceří z prvního manželství, bylo popřeno právo nástupnické. Hlavní vliv v církevních věcech přešel na nového kancléře, *Tomáše Cromwella*, bezohledného zástupce neobmezené monarchie, který se byl vzdělal spisy Machiavelliho a chtěl církev národní úplně podrobiti moci královské. *Náboženský supremát* panovníkův byl upevněn *visitacemi* a označováním kandidátů na stolce biskupské; většina *klášterů* zrušena a jmění jejich *sackularisováno*. Duchovenstvo podrobilo se těmto novotám skoro veskrze bez ohledu na zákazy a klatby papežské; malý počet protivících se byl potlačen. Byl mezi nimi i *Moore*, popravený r. 1535. Statky klášterní a desátky kostelní přešly namnoze do rukou šlechty, hlavně drobného zemanstva (*gentry*), o které se král především opíral. Širší třídy národa zůstaly z velké části lhostejné při těchto převrácích. Tak bylo provedeno odtržení Anglie od jednoty církevní, nikoliv z pohnutek náboženských, jako v Německu, nýbrž pouhou vůlí koruny.

Proto neznamenal na počátku samostatná církev anglikánská žádné zásadní změny ani ve *věrouce* ani v organizaci duchovní proti staré církvi. Ale záhy hlásil se v ní přece vliv názorů reformačních novým učením o spáse pouhou věrou, ohrančováním počtu svátostí, manželstvím kněží a přijímáním pod obojí. Vláda královská přála některou dobu i těmto novotám, ale později obrátila se proti nim zákazy a pronásledováním neposlušných. Jindřich VIII. stával se v poslední době své vlády vůbec kolísavým despotou, podléhajícím dvorským pletichám a návalům nedůvěry. Královna Anna skončila na popravišti a starý král oženil se ještě čtyřikrát, při čemž se ráz dvora a směr náboženské politiky vždy měnil podle střídavých sympatií buď ke Karlovi V. nebo ke knížatům protestantským. Oběti změn těch stal se také Cromwell, popravený roku 1540. Proto nedošlo za života Jindřicha VIII. ke konečné úpravě církevních poměrů v Anglii.

Nástupcem královým stal se nedospělý syn z třetího manželství, *Eduard VI.* (1547—1553). Za poručnické vlády následujících

let reformace nabyla ve vnitřním zřízení *anglikánské církve* rozhodné převahy. Hlavním vzorem ve zřízení staly se církve luterské, ale ve věrouce měly také Kalvínovy názory vliv. Londýn byl tehdy útlukem pronásledovaných reformátorů z románských zemí a Canteburský arcibiskup, *Tomáš Cranmer*, postavil se v čelo nové úpravy církevní. Všeobecně byl zaváděn kalich a manželství kněžské, latinskou bohoslužbu vytlačila jednodušší anglikánská, sebraná v nové liturgické knize (*Common prayer book*). Vyznání o 42 člancích shrnulo základy reformované věrouky. Zřízení biskupské a závislost duchovenstva na koruně zůstaly. Novoty ty nebyly ovšem v krátké době všude provedeny. Na venkově, hlavně v severních hrabstvích a v Irsku zachovávali katolíci ještě převahu, jsouce vedeni vyšší šlechtou; noví faráři naráželi často na odpor starých. Neklid v zemi vzrostl pak dvorskými spory o poručnictví nad mladým králem a *bouřci sociálními*. Venkovský lid, stísněný rozvojem ovčářství a rozčilený náboženskými převraty, bouřil se v různých krajích tak, že bylo nutno uklidňovati jej násilím.

Rozvrat poměrů byl dovršen, když roku 1553 *Eduard VI.* zemřel, nedosáhnuv dospělosti. Strana poručníků, příznivá reformaci, chtěla povznést na trůn vzdálenou příbuznou jeho, *Johannu Grayovou*, zavrhuje nárok *Marie*, nejstarší dcery Jindřicha VIII., jejíž právo k trůnu otec byl před smrtí obnovil. Ale většina národa prohlásila se pro Marii, třebaže byla vychována v katolickém ovzduší španělském. Soupeřka byla snadno přemožena a Marie Tudorovna (1553—1558) ujala se vlády v Anglii.

Válka Šmalkaldská.

Po náboženském míru Norimberském (1532) reformace šířila se v říši německé tak, že obsáhla většinu knížectví světských a počala také ohrožovati *duchovní* panství. Neboť většina kapitul biskupských naklonila se k novým názorům a vynikající duchovní knížata, jako arcibiskup kolínský *Heřman z Wiedu*, pomýšlela na zjevné přestoupení k luterství. Obrana papežských zájmů nalézala ve vyšším duchovenstvu německém málo horlivých zastánců. *Karel V.* nemohl průběhu tomu otevřeně čeliti, jsa úplně zabaven válkami s Francií, s korsary v Tunisu a nebezpečím tureckým, které zřízením Budínského pašaliku značně vzrostlo. Proto snažil se aspoň

o mírné vyrovnaní německého rozkolu cestou všeobecného koncilu církevního, který měl provést opravu pokleslých řádů katolických a otevřít protestantům cestu k návratu do církve prostředkem nových kompaktát.

Ale ve snaze té nenalézal dosti ochoty v Římě, protože papež *Pavel III.* (1534—1549) Habsburkům také v italské politice nepřející, se obával, aby opravný koncil jeho práv příliš neumenšil. Když pak došlo konečně ke svolání koncilu do Mantovy roku 1538, němečtí protestanti odepřeli účastenství na shromáždění, jehož rozhodující moc zůstavena byla v rukou papeže a biskupů; takže naděje na smír touto cestou zmizela.

Snažil se tedy Karel V. dojít cíle prostředkem *roků náboženských*, obeslaných od bohoslovců obojí strany. Věc měla některou naději, protože v Itálii a u samé kurie papežské tehdy vznikla *strana pokroková*, která stála o opravu církve a byla hotova sblížit se ve věroučných otázkách s protestanty. Hlavou její byl vzdělaný Benátčan, kardinál *Gasparo Contarini*, který se hlásil v otázce ošpravedlnění věrou k názorům Lutherovi dosti blízkým. Této povolnosti jeho a strany pokrokové v Římě chtěl užiti Karel V. k docílení smíru, hlavně na roku bohoslovců obojí strany, odbývaném 1541 v *Řezně*, kde Contarini zastupoval dvůr papežský. Ale i toto jednání se skončilo s nezdarem. Protestanti setrvali ve svém odporu proti papežské svrchovanosti a v Římě zvítězila strana neústupná, trvající na středověkém základu církve a vyhlašující boj veškerým odchylkám i ústupkům.

Proto Karel V. rozhodl se, že donutí protestanty *násilím* k jednotě s církví. Opravdu podařilo se mu uvolnit si ruce k tomu dílu a zbavit jednotu Šmalkaldskou podpory z ciziny. Mírem v *Crespy* roku 1544 přinutil Francii ke složení zbraní a ke slibu, že nebude protestantům pomáhati; záhy potom byl příměřím s *Turky* umluveným zbaven obav před útoky od východu. Některými ústupky na prospěch nepotů papežských (z rodu Farnese) zajistil si součinnost Pavla III., který slíbil, že bude podporovati císaře proti protestantům penězi, vojskem a svoláním *nového koncilu*, k jehož obslání a poslušnosti německá knížata měla býti donucena.

Opravdu byl hned roku 1545 koncil všeobecný svolán do *Tridentu* a císař vyzval protestantské stavy, aby tam poslali své zástupce k jednání o jednotu ve víře. Ale luteráni neposlechli ani tenkrát, žádající, aby o tom všem jednáno bylo pouze na sněmě říš-

ském nebo na koncilu národním, německém. Císař, který odpor tento čekal a náboženským mírem již nebyl vázán, vkročil tedy roku 1546 na cestu násilí; válka měla zlomiti odpor protestantů, soustředěných ve spolku Šmalkaldském. Vůdcové spolku byli dáni do *říšské klatby* a obojí strana počala zbíjiti.

Moc habsburská byla k boji sesílena pomocí poskytnutou od papeže a vévody bavorského; vedle toho podařilo se jí vnésti rozpor mezi izolované protivníky. Mladší generace knížat protestantských hleděla již nanovoze na reformaci více s politickým než s náboženským zájmem. Význačným zástupcem jejím byl vévoda Saský z větve *Albertovců*, *Moric*, který závistivým okem hleděl na mocnější, kurfirstskou větev svého rodu (*Arnoštovce*) a zároveň toužil po panství nad arcibiskupstvím *Magdeburským* a biskupstvím *Hai-berstadtským*. Vyhlídkou na vyplnění těchto sobeckých úmyslů a slibem, že bude zachován při náboženské svobodě, diplomacie habsburská pohnula Morice, že opustil souvěrce a tajně se spojil s císařem, kdežto jiná knížata luterská, jako kurfirst *Braniborský*, byla zastrašena a přinucena k neutralitě.

Jednota Šmalkaldská, vedená kurfirstem Saským *Janem Bedřichem* a lantkrabím hessenským *Filipem*, chystala se zatím k odporu proti španělsko-italským vojskům císařovým na *horním Dunaji*, kde četná města říšská a protestantské *Virtembersko* byla jednotě oporou. V rozhodné chvíli — na podzim roku 1546 — došla však do tábora jejich zvěst o zradě Moricově, který se spojil s králem českým *Ferdinandem* a vpadl do kurfirstství Saského. Kurfirst *Ján Bedřich* byl nucen vrátiti se k obraně vlastních zemí a seslabený sbor Šmalkaldský nemohl císaři v Jižním Německu klásti odpor, tím méně, že *říšská města*, jejichž patriciát byl vázán obchodními a peněžnickými zájmy k trhům španělsko-nizozemským a k úvěru císařovu, bez boje otvírala své brány. Boj přenesl se tak v zápětí do Německa Severního, kde byl zatím kurfirst vévodu *Morice* značně stísnil.

U *Mühlberka* nad Labem bylo v dubnu 1547 protestantské vojsko od císaře na hlavu poraženo a kurfirst sám zajat. Odpor ostatních stavů Šmalkaldských byl rychle překonán a lantkrabí hessenský *Filip* přinucen, aby se poddal císaři, od něhož byl stejně jako kurfirst saský odsouzen k trvalému zajetí. *Karel V.* byl vítězem a pánem říše: reformace *Lutherova* a samostatnost říšských stavů německých ohroženy ve svých základech.

Ferdinand I. a stavové v Čechách.

Mezi zemskými stavy v Čechách a králem Ferdinandem vzniklo záhy značné napětí. Ferdinand I. uznal sice *reversem* v desky zemské vloženým, že došel trůnu českého svobodnou volbou, vyhnul se však potvrzení tísnivých podmínek, které sněm volební králi byl ustanovil. Jeho snaha nesla se spíše k *sesílení moci panovnícké* a za cílem svým šel obratně a vytrvale. Především snažil se odstraniti *anarchii* v zemi, povznést s královským *soudnictvím* veřejnou bezpečnost a zlomiti výstřelky předešlého bezvládní. Demagogická vláda *Paškova* v Praze skončila se vypověděním primátorovým (1530) a roztržením společné správy měst pražských. Zároveň *Zdeněk Lev z Rožmitála*, který marně hleděl novému králi býti na překážku a se spojoval i s cizími nepřáteli jeho, byl nucen ustoupiti ze života veřejného. Král uvedl sbor *zemských úředníků* ve větší závislost na dvoru, ochromil samosprávnou činnost *krajských sjezdů*, které jsouce nadále svolávány jen podle vůle královny, nenabýly již většího významu. Opíraje se o stranu šlechty na dvoru závislé, dával si sněmem povolovati značné *daně* na obranu zemí uherských proti Zápolskému a Turkům. Mimořádné příspěvky zemské k potřebám královým staly se tak znenáhla řádnou berní a finanční stav koruny zlepšil se zároveň obratnou správou komorní.

Královská komora, Ferdinandem I. hned roku 1527 organizovaná, stala se jádrem nové *byrokracie* zeměpanské a rozšiřovala svoji finanční, soudní a správní pravomoc všestranně přes odpor stavů. Podkomoří, který měl hlavní moc v městech královských, podlehl úplně vlivu jejímu. Marně si stavové stěžovali na novoty ty, jakož i na *německý* a *cizinský* ráz komory, na její závislost na ústředních úřadech vídeňských. Ferdinand I. ovládnut byl od počátku snahou, spojití jednotlivé země své účelnou správou ústřední. Již Maxmilián I. snažil se v *dvorské radě* utvořiti společný orgán pro země rakouské. Ferdinand I. pokračoval v díle tom zřízením *tajné rady dvorské* pro záležitosti politiky zahraniční a *dvorské komory* pro správu veškerých svých příjmů. Úřady ty sloužily sice podle jména jen potřebě dvora a neměly práva vkládati se do správy a záležitostí jednotlivých zemí; vskutku však vliv jejich byl značný a okolnost, že přední úředníci zemští, jako nejvyšší kancléř český, se stávali členy tajné rady, sesílo-

vala jej značně. Komora česká přijímala instrukce od komory dvorské ve Vídni a byla na ní v důležitých věcech závislá. Král snažil se také, aby utužil spojení jednotlivých zemí korunních, prikazuje záležitosti Moravy, Slezska a Lužice svým úřadům českým, a projevoval úmysl, utvořit ze zástupců jednotlivých sněmů zemských *sněm generální* všech zemí habsburských. Ale snaha ta roztříštila se o zásadní odpor stavů českých, kteří viděli v těchto počátcích *centralismu* poškození samostatnosti zemské a nepohodlné sesílení moci panovníkovy.

Jejich nespokojenost projevovala se na sněmích vůbec dosti často, ale nedostatek pevné organizace a opravdové odvahy působil, že král při jednání pravidelně nabýval vrchu. Když velkým požárem roku 1541 *desky zemské* na hradě Pražském byly zničeny a v letech následujících se jednalo o částečné jejich obnovení, Ferdinand I. dosáhl i toho, že revers o volbě jeho byl do záznamů veřejných pojat v novém znění, kterým *dědické právo* královnino bylo výslovně uznáno. Ale právě pro tyto úspěchy vzrůstalo vření stavovské proti králi, především ve stavu městském a rytířském, jsouc sesilováno *náboženskými ohledy*.

Směsice rozličných vyznání v Čechách vzrostla za vlády Ferdinandovy ještě více. *Luterství* šířilo se v městech a bylo na venkově zaváděno vrchnostmi, často i proti vůli poddaných. Ženatých kněží přibývalo, ale úroveň jejich vzdělání se mnoho nezvýšila. Mnozí pochopili jen zevnější hesla reformace a nikoliv bohoslovný podklad; vedle učení Lutherova šířily se na některých místech i švýcarské a jiné sekty. Ale veškeré reformaci té nedostávalo se zákonité ochrany a *jednotné organizace*. Přívrženci nového směru doufali, že se jim podaří znenáhla zmocniti se *konsistoře* pod obojí, a získali administrátora, kolísavého *Jana Mystopola*, pro tento úmysl. Narazili však na odpor králův, sesílený stranou konservativních husitů a katolíků.

Ferdinand I. byl z přesvědčení zástupcem jednoty církevní a papežských práv, třeba že uznával nutnost opravy v pokleslých řádech církevních. Zemský zákon o kompaktátech zavazoval ho ke chránění utrakvistů a on byl k tomu ochoten, vida, jak blízko jsou sobě vlastní husité i církev římská. Ale proti reformací plné, od Říma vědomě se odvracející, stavěl se zřejmě, pokud mu to dovoľoval ohled na záležitosti zahraniční a hlavně na turecké nebezpečí; i zakazoval sňatky kněžské a odmítal požadavek svobody vyznání

jak bratřím českým, tak i luteránům. Zabránil, že strana protestantská nenalezla v konsistoři husitské střediska, a zachránil poklesající polovičaté husitství před úplným pádem. Na úplné vyhubení reformace a Jednoty bratrské však síly jeho nestačily a tak zůstaly poměry neurovnány, sesilující neoblíbenost koruny u stavů. Především v *Jednotě bratrské*, která pod vedením biskupa *Jana Augusty* se byla značně sblížila s Lutherem, zachovávajíc však většinu svých zvláštností, sesílil se odpor proti panovníkovi a ozvala snaha, aby se spojily všechny pokrokové živly se zahraničními protestanty k vynucení úplné svobody náboženské.

Tato nálada k odporu proti nové dynastii nabyla příležitosti ku projevení, když moc habsburská byla zaujata *válkou šmalkaldskou* v Německu. Obavy ohrožených protestantů německých přenesly se také do Čech; přes to však Ferdinand I. vymohl na sněmě v létě r. 1546 svolání *zemské hotovosti do Kadaně* a svolení ke spolku válečnému s Moricem Saským. Ale nesouhlas většiny stavů projevil se tím, že pouze nepatrná část hotovosti opravdu se sešla a král byl nucen nedisciplinovaný houfec koncem roku rozpustiti. Nesvolav již sněmu jiného, povolal tedy novou hotovost do *Litoměřic* v lednu 1547 a pohrozil přísnými tresty neposlušným. Ale pouze Moravané a katolíci poslechli; porušení obvyklého řádu zemského způsobilo, že nespokojení stavové čeští zjevně vystoupili proti králi.

V čelo hnutí postavila se *Praha*, která svolala zástupce měst královských a uzavřela s nimi brannou jednotu, k ochraně svobod; pouze Plzeň, Budějovice, Ústí, Most a Cheb zůstaly při králi. Spojivše se se stavy vyššími, města přes zákaz krále s žoldnéřským vojskem do Míšně táhnoucího, svolala *sněm*, kde opposice nabyla vrchu a usnesla se na různých člancích k obnovení *výsad starostvských* a zeslabení moci královské. Přímý odboj proti Ferdinandovi jevil se pak svoláním hotovosti stavovské do *Lokte* pod vedením Kašpara Pluha z Rabštejna.

Ale k činu opravdovému nedostávalo se stavům rozhodnosti. Hotovost scházela se liknavě a přes vyzvání kurfirsta saského neodhodlali se vůdcové k tomu, aby zmařili spojení vojska císařského s Moricem Saským a králem Ferdinandem. Tak došlo k *vítězství habsburskému* u Mühlberka a odboj další pozbyl veškerých vyhlídek.

Všeobecný zmatek nastal mezi strůjci odporu, když král Ferdinand I. se značným vojskem do země se vrací, stanul v Litomě-

řících. Na boj nebylo pomýšlení, vojsko stavovské se rozešlo a šlechta chvátala podrobit se králi. Ferdinand opatrně přijal ji na milost, hodlaje pokořit především *města*, jako vlastní strůjce rebelie.

Přinutiv *Prahu* ke vzdání bez podmínek, zkrušil těžce její dosavadní skoro republikánskou samostatnost. Město vydalo mu veškeré statky a vojenské zásoby, zavázalo se ke stálé dávce z piva a sladu (t. zv. *posudné*), ztratilo velkou část svých privilegií; demokratický živel velkých schůzí obecních byl obmezen, král přisoudil si právo dosazování konšelů, jeho úředníci, hejtman městský a rychtář královský, nabyli rozhodující moci nad policií a soudem městským. Způsobem podobným byla i *ostatní města* královská potrestána a stav městský utrpěl v Čechách ránu, z níž se již nevzpamatoval k bývalé činnosti politické. Královská moc vzrostla značně pádem tohoto živlu opozičního, od husitských dob nejčilejšího, a získala zároveň rozmnožení příjmů pobraným jměním městským, z něhož jen menší část byla později vrácena. *Šlechtici* nemnozí byli stíženi částečnou ztrátou statků, zejména hlavní vůdcové odporu, z nichž někteří uprchli ze země. Konečně na *sněmč*, svolaném v srpnu 1547, dva zemané a dva měšťané byli popraveni a osoby jiné uvězněny, mezi nimi také kancléř pražský *Sixt z Ottersdorfu*, který vypsal obsírně dějiny odboje. Na sněmě stavové bez odporu uznali různá rozšíření *panovnícké moci*: dědičnost rodu habsburského byla znova prohlášena, jednoty stavovské zakázány, pravomoc soudů královských zvětšena, jmenování nejvyšších úředníků králi zajištěno stejně jako výhradné právo svolávat sněmy. Ferdinand upevnil svou správní moc také tím, že roku 1548 zřídil appellační soud v Praze, společný pro veškeré soudy městské korunních zemí českých.

Zároveň objevily se také náboženské snahy Ferdinandovy, směřující především proti *Jednotě bratrské*, kterou král pokládal za hlavní zřídlo odboje. Zákon Vladislavův proti pikartům byl obnoven a zostřen, sbory bratrské zavřeny a značný počet členů s biskupem Augustou v čele zajat. Pronásledování přimělo mnoho bratrů k vystěhování do *Moravy*, kde starší řády stavovské a větší svoboda náboženská se zachovaly, anebo do *Polska*, kde vznikly silné osady bratrské. Než Jednota nebyla pronásledováním zlomena, nýbrž ve své mravní síle spíše vzrostla.

Interim a mír Augšpurský.

Vítězstvím nad jednotou šmalkaldskou císař Karel V. dosáhl v říši německé moci, jaké neměl již po staletí žádný z jeho předchůdců. Opposice byla zničena, její hlavy ve vazbě, jednotlivá knížata chvěla se před vzrostlou mocí habsburskou. Proto Karel V. doufal, že nastal okamžik, kdy také v Německu bude jeho univerzální panství upevněno. Na sklonku roku 1547 svolal říšský sněm do *Augšpurku* a snažil se tam prosadit některé novoty, které měly těžkopádnou činnost říšských sněmů nahradit jiným útvarem spolkovým, lépe vyhovujícím snahám ústřední vlády, sesílené též řádnou daní říšskou a stálým vojskem. Dalekosáhlý převrat narazil však na tichý, ale rozhodný *odpor stavů* jak protestantských, tak i katolických v té míře, že se císař zatím spokojil s novou úpravou *soudu komorního* ve smyslu zvětšené moci panovnické a s některými státoprávními výhodami pro své državy *nizozemské*, které jako zvláštní kraj burgundský skoro úplně byly zbaveny závislosti na říši, aniž pozbyly ochrany celku.

S rozhodnějším důrazem Karel V. ujal se však úlohy, aby přivedl pokořené protestanty zpět k *jednotě s církví* římskou. Než při tom mu byl na překážku sám papež. *Pavel III.* zahájil sice na sklonku roku 1545 všeobecný koncil v *Tridentě*, způsobil však, že se v poradách otců nejednalo o opravě zlořádů v církvi a o možných ústupcích k získání protestatů, jak císař si byl přál, nýbrž jen o rychlém zavržení *dogmatických základů* reformace a upevnění starých zásad církve středověké. Když pak zbraně císařské v říši vítězily, papež postavil se ze strachu před přílišným rozvojem habsburské moci v Italii přímo proti Karlovi V. a odvolal z Německa svůj pomocný sbor před rozhodnou bitvou. Zároveň byla projevována zřejmě jeho neochota k jednání o dohodu s protestanty přenesením koncilu do italského města *Bologni*. Konflikt byl pak přirostřen smrtí syna papežova Petra Ludvíka Farnese, zavražděného z návodu císařského generála v Lombardii, a sporem o některá léna, tak že Karel V. byl nucen s protestanty jednat o náboženské vyrovnání z vlastní moci a bez součinnosti Říma.

Stoje pevně na stanovisku, že jednota středověké církve má býti obnovena, chtěl luteránům usnadnit návrat některými *satmi-ními ústupky*, které měly zůstat v platnosti do konečného rozhodnutí všeobecného koncilu. Pomocí povolnějších bohoslovců prote-

stantských — Luther zemřel již r. 1546 — dal vypracovati r. 1548 t. zv. *interim augšpurský*, zatímni řád náboženský, který dovoloval protestantům kalich, trvání uzavřených již manželství kněžských a zjednodušení liturgie; v ostatních kusích se měli však podrobiti řádu církve a uznati autoritu papežovu. Interim byl prohlášen jako říšský zákon a císař hrozil mocným zakročením všem, kdož by ho nechtěli přijmouti.

Ale přes to provedení nového pořádku nebylo snadné. Většina vrchností protestantských otálela a ponechávala mlčky posavadní řády. Jen někteří, jako Moric Saský, řídící se radou umírněného a zastrašeného *Melanchtona*, nebo kurfirst braniborský, provedli interim, ale se změnami, které mu dodávaly značně luterského rázu. Nedostatek katolických kněží bránil rychlému postupu staré církve, široké vrstvy stavěly se vášnivě proti interimu, v četných letácích a písniích tupenému. Neústupní kazatelé, vypuzení z říšských měst, nalézali útočiště v městě *Magdeburce*, které vzdorovalo déle než rok útokům vojska císařského. Přes to katolicism pomocí císařovou učinil značné pokroky. *Duchovní knížectví* severozápadní, hlavně kolínského, byla mu zachována a v Jižních Němcích císař obnovil starou víru v *říšských městech* některých aspoň částečně tím, že přivedl menšiny patricijské opět k moci proti cechům a lidu.

Šlo o to, aby byl dalším soustávným úsilím *passivní odpor* jednotlivých krajů protestantských přemožen. Na prospěch snah císařových působila tu změna na trůnu papežském. Pavel III. zemřel roku 1549 a na jeho místo byl zvolen povolný *Julius III.* (1550—1555). Koncil v *Tridentu* byl obnoven a roku 1551 počal císař donucovati stavy protestantské, aby tam vyslaly své zástupce ke konečnému vyřízení věroučných sporů. Karel V. stál tehdy zdánlivě u cíle a na výši své moci, když náhle byl překvapen novým, neočekávaným výbuchem *revoluce v Německu*.

Protestantská knížata nesla těžce útisk náboženský a politický; obavy před trvalou *diktaturou habsburskou* zavládly však také u katolických stavů, když císař vystoupil s přáním, aby jeho jedinému synu a dědici *Filipovi*, španělským vychováním duchu německému úplně cizímu, bylo pojištěno nástupnictví na trůně císařském po strýci Ferdinandovi. V severním Německu počalo se opět jednati o *obránné spolky* knížat a hnutí to nabylo vážného významu, když se v jeho čelo postavil *Moric Saský*.

V odměnu za zrazení Šmalkaldských Moric obdržel opravdu *kurfirstský titul* a část držav svého zajatého strýce Jana Bedřicha. Nebyl však císařem úplně uspokojen v nárocích na sousední duchovní državy a přílišný rozvoj moci habsburské, stejně jako také ohrožení luteránismu způsobily, že přestoupil tajně na stranu protivnou a stal se hlavou proticísařského hnutí. Nechtěje se obmeziti na trpný odpor, nýbrž odhodlán jsa k útoku, spojil se s králem francouzským *Jindřichem II.* (1547—1559), který byl právě v Itálii obnovil výbojnou politiku svého otce. Knížata německá uzavřela s ním smlouvu o podporu za cenu francouzské nadvlády nad říšskými biskupstvími v Lotrinsku (*Mety, Toul a Verdun*). Nepřipravený Karel V. byl na jaře roku 1552 překvapen dvojitým útokem: Francouzové vtrhli do Porýnska, kdežto vojsko knížat, vedené Moricem Saským, udeřilo na Jižní Německo a skoro bez odporu vtrhlo do *Tyrol*, kde císař se zdržoval k vůli koncilu. Koncil se rozešel a Karel V. sám unikl stěží zajetí útekem do *Korutan*, nemaje vojska ani peněz k jeho verbování, s úvěrem vyčerpaným poslední válkou. A katolická strana zůstala nečinnou; ani král *Ferdinand* nepodporoval bratra do opravdy, jsa sám ohrožen novým tažením tureckým a roztrpčen kandidaturou Filipovou na trůn císařský, který chtěl zajistiti svému synu *Maxmiliánovi*. Proto uvázal se jen v jednání s Moricem Saským a přiměl císaře, že svolil k smlouvě, uzavřené v *Passově*.

Císař vyhlásil všeobecnou amnestii rebellům, propustil zajaté vůdce jednoty šmalkaldské a ustoupil od interimu. Svoboda vyznání a kultu byla protestatům vrácena a nejbližší sněm říšský měl provést konečnou úpravu náboženských poměrů v říši. Karel V. pokusil se v následujícím roce ještě o obnovení pokleslé moci v Německu jednáním o spolek katolických knížat, ale bez zdaru, kdežto vůdce strany druhé, Moric Saský, zahynul v boji s neklidnými sousedy v plném rozvoji své ctižádosti. *Potřeba míru* v rozhárané říši vzrostla nad zájmy konfessionální. Nechtěje býti tedy svědkem porážky své životní snahy o jednotu víry a sesílení ústřední moci, Karel V. přenechal trvalou úpravu poměrů svému bratru *Ferdinandovi*, který jako král římský roku 1555 shromáždil nový sněm v *Augšpurce*.

Tím došlo po delším jednání k opravdovému konci. Zásadní rozpor mezi vyznáním novým a starým nedal se překlenouti, ale klidné spoluzití obojí strany v říši mělo býti zaručeno. Byl

prohlášen *věčný mír náboženský*, platný bez ohledu na to, zda se v budoucnosti podaří obnovit jednotu církevní čili nic. Mír platil však pouze pro víru *katolickou a luteránskou*, nikoliv pro *kalvinismus* a jiné sekty. Základem náboženského pořádku zůstal *princip teritoriální*. Nikoliv obyvatelstvo, ale vrchnosti určitých území ustanovovaly vyznání (*cuius regio eius religio*): poddaným zůstalo zachováno jen právo emigrace. V říšských městech posavadní katolické menšiny byly zajištěny před útlakem. Duchovní statky saekularisované do roku 1552 měly zůstat v rukou světských držitelů; ježto však hrozilo nebezpečí, že přestupováním duchovních knížat k reformaci stará víra úplně bude zatlačena, katolíci vymohli tak zv. *výhradu duchovní* (*reservatum ecclesiasticum*), podle níž biskupové a opati, kteří by přestoupili k protestantismu, měli ztratiti svá beneficia. Poněvadž však luteráni proti výhradě protestovali, byla dána do snesení sněmovního jen jako výpověď královská. Za to Ferdinand I. proti vůli katolíků slíbil protestantům, že v duchovních knížectvích bude poddaným trpěna svoboda svědomí, ovšem bez veřejné bohoslužby.

Náboženský mír obsahoval tedy v těchto dvou kusech od obojí strany neuznaných, *sárodky příštích sporů*, měl však přes to veliký význam, ježto zakončil aspoň *dočasně* boje vnitřní a umožnil spojení dvou nepřátelských živlů. Luteranism vzdal se sice, podobně jako kdysi husitství, velikých plánů na obrození celé církve, ale našel zákonné ochrany v říši německé.

Sněm augšpurský vykonal také v ohledu *politickém* mnoho tím, že znovu upravil *krajské zřízení s novým exekučním řádem a komorní soud* na základě *samosprávy stavovské*; ukázalo se jasně vítězství knížat nad myšlenkou silné moci ústřední, která u Karla V. se byla spojila se snahou katolickou. Pod vedením Ferdinanda I. a jeho nástupců císařský dvůr ztratil dosavadní ráz kosmopolitický a stal se opět německým. Zároveň jeho význam v Evropě zmenšil se značně.

Marie Tudorovna. Mír v Cateau-Cambrésis.

Nezdarem své politiky v Německu, rostoucí tísní finanční a otřesením chatrného zdraví Karel V. byl přiveden k rozhodnutí, že vzdá se vlády a veřejné činnosti vůbec. Před uskutečněním úmyslu

chtěl však synovi *Filipovi* zjednat i v Anglii náhradu za ztracené nástupnictví na trůně císařském. Právě tehdy ujala se vlády na ostrově příbuzná jeho, *Marie Tudorovna* (1553—58). Mezi ní a infantem Filipem byl roku 1554 uzavřen sňatek, přes to, že Marie byla již paní věku pokročilého. Císař přenechal tehdy synovi království neapolské s Milánskem, záhy potom i vládu nad Nizozemím a roku 1556 obě koruny španělské s koloniemi. Složiv tak břímě skutečné moci nechtěl podržeti ani *titulu císařského* a vrátil jej do rukou kurfirstů, kteří po některém jednání přenesli důstojnost na krále římského *Ferdinanda*. Jako vznešený soukromník Karel odebral se do zátiší španělského kláštera *Juste*, kde žil až do své smrti (1558) v klidu, udržuje jen občasnými dopisy spojení se světem své bývalé činnosti.

Veliké dědictví jeho snah po utvrzení habsburské nadvlády a zachování staré církve přešlo na mladého krále *Filipa II.* Úloha nebyla snadná. Nejprve bylo nutno provést spojení *Anglie* s habsburskou politikou a návrat ostrova k jednotě církevní. Královna Marie usnadnila věc svou horlivostí katolickou. Byvši vychována ve španělském ovzduší a v nepřátelství ke schismatu anglikánskému, zastavila ihned po nastoupení další rozvoj reformace v Anglii a přešla postupně k zjevné reakci ve smyslu katolickém. Svrchovanost papežská byla zase od parlamentu uznána, stará bohoslužba obnovena a hlavní zástupcové reformace stíháni. Došlo i k *popravám* neústupných, ale hranice v Londýně vzplanuvší jen zvyšovaly v zemi neoblíbenost »krvavé« královny, tím spíše, že Marie zůstala v Anglii cizinkou a že sňatkem s Filipem Habsburským strhla zemi k válce s *Francií*.

Již od roku 1551 trvala válka mezi Jindřichem II. a dynastií habsburskou bez přerušení, ale také bez rozhodných úspěchů, jak v Nizozemí a Lothrinsku, tak i v Itálii, kde Francouzové drželi Piemont, odňatý vévodovi savojskému a část jižní Toskány. Příměří, pro únavu obojí strany roku 1556 uzavřené, bylo záhy přerušeno vlivem papeže *Pavla IV.* (1555—1559), který proniknut jsa osobním a národním odporem proti španělskému panství v Itálii, přiměl Francii k novým bojům a obrátil sám zbraně církevního státu proti Neapolsku. Filip II., právě obnovující katolicism v Anglii, byl nucen bojovati s hlavou církve, dosáhl však tentokráte značného úspěchu. Vojskem španělským papež donucen byl k míru, zatím co jiné vojsko roku 1557 porazilo Francouze u Saint Quentinu

a zjednálo habsburské moci na severní hranici francouzské rozhodnou převahu. Ježto však francouzský vévoda z Guise zároveň dobyl města Calais, posledního panství, které zbývalo na pevnině Anglii spojené s Habsburky, nebylo ukončení války snadné. Umožněno bylo teprve smrtí bezdětné *Marie Tudorovny* (1558), kterou přestal krátký svazek mezi habsburskými a anglickými zájmy. Filip II. pokusil se sice ještě o jeho prodloužení, nabízející svou ruku nové panovnici anglické, dceři Jindřicha VIII. z druhého sňatku, *Alžbětě*, ale princezna, v protestantském duchu vychovaná, odmítla.

Nejsa již vázán ohledy na Anglii, král španělský mohl tedy snáze jednati o mír, který nutným se stával zvláště pro finanční tíseň obou táborů. Bylať i francouzská i španělská vláda přinucena v posledních letech války k částečnému bankrotu státnímu, zadržením věřitelům dosavadních záruk a příjmů; všeobecná únava z dlouhého boje hlásila se na obojí straně. Po delším jednání byla v dubnu 1559 uzavřena v pohraničním místě *Cateau-Cambrésis* smlouva o mír, která se stala na dlouhou dobu základem velmocenských poměrů v Evropě.

Anglie ztratila Calais, Francie podržela lothrinská biskupství (Metz, Toul a Verdun), získaná za revoluce knížat německých proti Karlovi V. Za to ustoupily posádky francouzské z pevných měst nizozemských a z Itálie, kde dynastie savojská opět nabyla Piemontu. Francie vzdala se tak snah svých po mocném postavení na apeninském poloostrově a ponechala drobné státečky italské hegemonii Španělska, ovládajícího jih a sever italský. Soupeřství mezi domem habsburským a rodem Valois mělo býti překlenuto *dynastickým spojením*. Ovdovělý Filip II. pojal za manželku mladistvou princeznu francouzskou *Alžbětu*. Při turnaji, konaném na oslavu zasnoubení v červenci 1559 otec nevěstin, král Jindřich II. byl těžce raněn a smrt jeho uvrhla Francii do víru občanských a náboženských bojů, které zabránily jí na dlouhou dobu, aby činně zasahala do politiky zahraniční.

ČÁST TŘETÍ.

Hospodářské pokroky 16. věku.

Rozšíření *koloniální moci* evropské v oblasti Starého i Nového světa bylo největší změnou světových poměrů na počátku nové doby. Rozsáhlé kraje za oceánem staly se bílému plemeni základem dalšího vývoje hospodářského. Zamořský svět nestal se však tehdy společným majetkem všech národů evropských, jejichž plavci měli účast na *objevech*, nýbrž zůstal skoro úplně *Španělům a Portugalcům*. Ti učinili nová moře a pevniny svým výsadním majetkem a dohodli se o jejich rozdělení na základě výroku papežského a dodatečné smlouvy vzájemné z roku 1494. Poledníková čára, běžící Atlantickým oceánem 370 mil na západ od ostrovů Capverdských, byla určena za hranici obou koloniálních oblastí. Po objevení Tichého moře a zvláště po epochální první plavbě kolem zeměkoule, provedené v letech 1519—21 *Fernandem Magalhanem*, vznikl sice nový spor o východní polokouli; smlouvou z roku 1529 byla však i tu zjednána dohoda. Portugalcům zůstala Afrika a Jižní Asie s částí Brasilie, Španělsku pak Amerika s ostrovy Filipinskými. Oba národy šířily ve svých oddělených oblastech koloniální moc prostředkem dvou různých *systémů*, jejichž společným hlediskem bylo bezohledné vykořisťování cizích plemen a krajů. Hospodářský zisk, plynoucí z nových držav do Evropy, nezůstal však pouze Pyrenejskému poloostrovu, ježto ani Španělové ani Portugalci nebyli na velký úkol kolonizační dostatečně připraveni. Vlastní zisk unikal namnoze do rukou Vlachů, Němců a Nizozemců, vyzbrojených starší tradicí obchodní, a sesiloval v Evropě *Střední rozvoj kapitalismu*, který počal v první polovici 16. věku značně měniti veškeré hospo-

dářské poměry evropské. Další pokroky v tomto směru byly ovšem v druhé polovici 16. věku zastaveny vlivem politických, úvěrních a náboženských poměrů, které vedly k hospodářským katastrofám a ke kulturnímu poklesnutí krajů středoevropských.

Osady portugalské.

Portugalská kolonisace byla v počátcích pokračováním boje proti islámu, přeneseného v patnáctém věku vítězným živlem křesťanským do *Afriky*. Postupné odkrývání západních břehů temné pevniny od plavců portugalských pokračovalo pak tím rychleji, čím více bylo sesilováno snahou po přímém námořním spojení s Indií, o kterém se v obchodním světě italském jednalo již od třináctého věku. Ještě před dosažením toho cíle nabylo však africké pobřeží samo hospodářské důležitosti pro Portugalce, dodávajíc do Lissabonu slonovinu, drahá dřeva, gumu, kože a černé otroky, jichž ve značném počtu bylo užíváno v Portugalsku samém. Také zlato bylo později přiváženo, zvláště po opanování dolů v Sofale. Na ostrovech Kanárských a Azorských rozšířily se cukrovníkové plantáže.

Roku 1498 bylo posléze zjednáno vytoužené přímé spojení s *Indií* a Portugalcům otevřel se svět asijský, ovšem nikoliv bez těžkých bojů. Již na východním pobřeží africkém a zvláště v přístavech malabarských jejich loďstva setkala se hned od počátku s nebezpečným soupeřstvím. *Živel arabský*, obchodně podnikavý, tvořil od dávných dob neproniknutelnou hradbu mezi východní Asií a světem křesťanským. Arabové měli ve středověku monopol plavby v moři Rudém i Perském a dodávali Evropě prostředkem vlašských republik indické zboží za ceny značně zvýšené. Proto snažili se od první chvíle brániti přímé plavbě Evropanů do indických vod, a Portugalci byli nuceni, udolati nejprve tento odpor.

V řadě dlouhých bojů námořních válečná loďstva, vedená odvážnými admirály, jako byl *Alfonso Albuquerque* (1509—1515), zatlačila arabský živel z oceánu Indického a snažila se zabrániti mu úplně vstup do vod těch, opanováním bran k moři Rudému a Perskému. Obsazením Sokotry a Ormuzu, válečnými demonstracemi v Rudém moři a vítězstvím nad loďstvem egyptským, podpořovaným od *Benátčanů*, obávajících se ztráty levantského ob-

chodu, byl cíl dosažen. Panství půlměsíce ve vodách asijských kleslo a panovník portugalský přijal titul »pána obchodu indického.«

Na zabránění rozsáhlých držav pozemských v Indii Přední nebylo při hustém zalidnění a tisícileté kultuře kraje pomyšlení, zvláště když právě v 16. věku *velcí mogulové* tatarští spojili skoro celý sever indický pod svou moc. Za to však Portugalci získali velké úspěchy obchodní převahou na moři a opanováním jednotlivých přístavů, jakož i zastrašením nesvorných knížat pobřežních, které donutili ke smlouvám obchodním a placení tributů. Goa, na pobřeží malabarském, stala se hlavním arsenálem a vládním střediskem portugalské moci v Indii Přední; vedle ní také jiné pevnosti, jako *Diu* a *Salsette*, kraj *Orissa* a ostrov *Ceylon*. Starý proud obchodní vedl pak portugalské plavce dále na malajský východ. Roku 1511 bylo dobyto přebohatého obchodního střediska Indie Zadní, města *Malakky* a dosažen vlastní kraj kořenný, ostrovy *Molucké* a *Sundské*. Roku 1516 dotkli se Portugalci poprvé břehů čínských, poznali vířivý život v *Kantonu* a roku 1542 pronikli až do Japanu, který měl ve středověké fantasii po zprávách Marca Pola pověst báječné zlaté země *Zipangu*. V těchto východních vodách asijských moc portugalská nebyla nikdy pevně založena, ale Japan neuzavíral se ještě obchodnímu styku s nimi, a v *Makau* získali v druhé polovici 16. století trvalou oporu pro hospodářský styk s tajemnou veleříší čínskou.

Ani v asijském světě Portugalci nezapomněli na původní *náboženské pohnutky* svých výbojů; četné kostely i kláštery, bohatě nadaná biskupství vznikala v hlavních osadách, křesťanská propaganda, usnadněná na počátku polokřesťanskou sektou indických *Tomášovců*, zaměstnávala missionáře. Někteří, jako *František Xaverský* († 1553), vnikli až do Číny a Japanu a nabývali tam dočasně značného počtu stoupenců. Jejich dopisy šířily v Evropě hlavně geografické vědomosti o vzdáleném východu. Také s katolickými křesťany v *Habeši* byly navázány náboženské styky.

Hlavním cílem zůstalo Portugalcům ovšem hospodářské vykořisťování přírodního a kulturního bohatství cizího kraje a trvalé udržení výhradního práva na přímý *obchod indický*. V prvních letech bylo dovoleno také cizím firmám, hlavně německým, v Lissabonu osazeným, míti účast na plavbách do Indie, záhy však právo to omezeno bylo na těsný kruh domácích privilegovaných tříd a obchod zámořský byl přísně *regulován* vládou, která bránila také roz-

širování námořnických map cizích oceánů, aby znesnadnila veškeru cizí konkurenci. Jednou za rok plulo z Lissabonu společné loďstvo obchodní do Indie, jsouc provázeno silnou válečnou eskadrou. Navštívivši přístavy Přední Indie, brávalo se až do Malakky, kam bylo sváženo zboží z okolních ostrovů a z východního moře. Platilo se jen částečně výrobky evropskými, většinou stříbrem, ale za ceny velmi výhodné; za to bylo zlato a drahokamy pravidelnou částí zpětného nákladu, vedle barviv, koření, drahých dřev a průmyslových předmětů orientálních. Pepř byl monopolem koruny v náhradu za náklady na válečné loďstvo a posádky. Po plavbě skoro dvouleté loďstvo skládalo celý náklad v královské celnici lissabonské, zvané »*casa da India*«. Tam se určovala jednotně prodejná cena a nebylo-li možno veškeren dovoz výhodně zpeněžit, část jeho ve vodách přístavu se raději ničila, aby nestlačovala ceny. Proto vynášely výpravy zdárně skončivší zisk až 400 proc.

Lissabon vzrostl tak na obchodní metropoli, domácí živel portugalský nedovedl však vykořistiti výhod svých zúplna, přenechávaje výnosné rozvážení zboží asijského a afrického po Evropě podnikavějším firmám *německým* a *nizozemským*, kupujícím celé náklady lodní. V čele šel sám král, který zpravidla svou část zpeněžoval již napřed prostředkem zvláštního faktora v Antwerpách, který kontrahoval půjčky na indické zisky budoucích let. *Antverpy* se staly vůbec střediskem, odkud rozprodej indického zboží byl řízen.

Opanování dalekých oceánů bylo velikým činem národa portugalského. Právním největším básník národní *Luis Camoëns* oslavil úspěchy ty roku 1572 epickým veledílem »*Os Lusíadas*«. Ale čas ukázal, že úkol byl nad síly malé země. Dobrodružná touha odvedla mnoho obyvatelstva z kraje vůbec řídce zalidněného, a houfy černých otroků, na venkově zaváděných, byly špatnou náhradou za ztrátu. Příliv cizího bohatství neudržel se ve společnosti nezralé pro kapitalism, a neumějící upoutati rychle nabytý zisk k další produktivní práci. Vlastní hospodářství země portugalské klesalo a v druhé polovici 16. věku menšily se i koloniální úspěchy, když náklad na loďstvo a posádky počínal převyšovati obchodní zisky, v první době příliš dychtivě vyčerpávané. Hledisko obchodní bylo zatlačováno náboženským, inquisice vyvolávala nepokoje v asijských osadách, nešťastné války krále Šebestiána v Africe proti Maurům seslabily sílu národa. Připojení Portugalska k veleříši španělské roku 1581 uspišilo pak sestup jeho s dosavadní samostatné výše.

Conquista Ameriky.

V době příchodu Evropanů Amerika nalézala se v podobném stadiu vývoje kulturního jako starý svět o tři tisíce let dříve. Větší část pevniny a ostrovů od Kanady až do Patagonie byla osídlena četnými kmeny rudých *kočovníků* a *lovců*, kteří byli bez vyšší organizace společenské a žili jako prahistorické lidstvo doby kamenné, zanechávající jen neumělé mohyly jako trvalé památky svého bytí. Pouze ve střední části horského pásma, probíhajícího celou pevninou, vznikla řada *států kulturních*, upomínajících na starověký Egypt a předoašijské despotie. Tato vzdělanost počínala se v kraji kalifornském kamennými stavbami opevněných vesnic (*pueblos*), táhla se Amerikou Střední a po vysočinách andských až do severního Chili, tvoříc řadu samostatných útvarů, horstvem a tropickými lesy od sebe oddělených. První místo mezi nimi měly říše *Azteků* a *Inků*.

Evropští objevitelé dosti dlouho nepřišli do přímého styku s touto vzdělanou oblastí. První následovníci Kolumbovi poznali přes veškeru odvalu stěží některá pobřežní místa pevniny kolem amerického Středomoří, Floridu a šíji panamskou. Koloniální država španělské koruny obmezovala se v prvních třiceti letech skoro jen na *ostrovy Antilské* a zklamala prvotní naděje objevitelů. Bohatství prostých kmenů ostrovních nebylo značné, obchodní zisky podobné portugalským chyběly úplně; zbývala tropická úrodnost půdy, některé doly a pracovní síla domorodců. K těžení v dolech zvláště zlatých na Haiti, ke sbírání perel a maniokových hlíz, k zařizování prvních cukrových plantáží koruna tedy přidělovala jednotlivým dobrodružným podnikatelům celé okresy se vším rudým obyvatelstvem jako léna (t. zv. *encomiendas* a *repartimientos*). Na ostrovech ujímala se zvolna evropská flora a fauna, Novému světu úplně cizí, ale chabé plémě ostrovní hynulo rychle tuhou prací, evropskými neštovicemi a hromadnými sebevraždami ze zoufalství nad porobou. Již v prvních létech 16. století bylo nutno dovážeti *černé otroky* z afrických faktorii portugalských a působením misionářů, hlavně dominikána *Bartoloměje Las Casas*, vláda sama obmezila později zotročování rudých domorodců vůbec. Vzrůstal tedy import černochů, dovolovaný vládou jako výsadní dodávka (*asiento*) jednotlivým dvořanům, z jejichž rukou přecházel hlavně na podnikavé Janovany. Afrika počíná se odlidňovati ve prospěch Nového

světa. Ale přes to vyhynul lid domácí na Antilích v průběhu první polovice 16. století skoro úplně.

Zcela jiný svět otevřel se španělské kolonizaci ovládnutím vzdělaných krajů pevninné Ameriky. Stalo se to horečným úsilím odvážných dobyvatelů (*conquistadores*), vedených fantomem zlatého kraje, o kterém se na sklonku středověku mnoho bájilo. Nejoriginálnějším z nich byl *Fernando Cortez*, muž rytířský a vzdělanější nežli většina španělských dobrodruhů, za nimiž však nezůstával pozadu v násilné bezohlednosti. Veden jsa zprávami plavců, již se dříve byli dotkli poloostrova Yukatanského, vyplul roku 1519 od ostrova Cuby, aby hledal bohaté říše na západě, a vystoupil po delší plavbě pobřežní na pevninu tam, kde později vzniklo město Veracruz.

Skoro celá Amerika Střední byla tehdy osídlena kmeny značně pokročilými. Na poloostrově Yukatanském žilo plémě *Maya*, jehož zřícená města ještě podnes prales zachoval, na severu od nich, hlavně na horské planině Anahuacké, sídlily bojovnější kmeny *Nahua*. Země byla hustě zalidněna obyvatelstvem zemědělským a uměle zavodňována; národní potravou byla kukuřice spolu s ovocem, kakaem a opojným nápojem, hotoveným z aloë. K hotovení oděvu pěstovala se bavlna; z perli a drahých kovů robeny umělé ozdoby, sošky a odění. Místo železných nástrojů sloužily ku práci a k boji pazourek a měď. Domácí zvířata obmezovala se na psa a krocana; veškeru práci obstarávala lidská ruka. Přes to vznikaly veliké stavby s podivnými ozdobami, kamenná města a rozsáhlé osady na jehlách v jezerech. Chrámy na způsob sploštěných pyramid byly střediskem kultu, hrozného především hromadnými krvavými obětními lidskými. Velmi četné kněžstvo pěstovalo tajuplné vědění vyšší, rozdělující podle pozorování těles nebeských čas na několikaleté cykly, rok na 18 měsíců po 20 dnech, měsíc na 4 týdny pětidenní. Systém početní obmezoval se na pět čísel a několik značek pro vyšší hodnoty. Na občasných trzích sloužilo směně hlavně zlato práškové. Z řad obrazců a značek vznikalo primitivní písmo, psané na papíru, zhotoveném z aloë.

Politické dějiny tohoto středoamerického lidu byly pestré; postupně tvořily se větší monarchie a vznikaly drobné republiky; ze severních hor opakovaly se vpády surovějších plemen do kulturního kraje. Asi ve čtrnáctém století podařilo se takovému bojovnému lidu *Azteků* uvést v poddanost celou řadu kmenů a zříditi na planině Anahuacké rozsáhlou říši, jejíž střediskem učinili své jezerní

město *Mcxico* (Tenochtitlan). Dobytý kraj byl ovládán prostředkem lenního zřízení od branných posádek, spojených vojenskými cestami a signálovými ohni. Podmaněný lid odváděl vládnoucí kastě nejen poplatek, ale i četné oběti lidské pro oltáře boha války. Proto kruté panství vzbuzovalo časté vzpoury místní a okolnost ta umožnila rychlý výboj španělský. spolu s pověrou, která viděla v bílých ozbrojencích bývalé bohy domácí, k vládě nad zemí se vracející.

Po dvouletém boji, plném lstivé odvahy a strastí, *Cortez* s několika sty dobrodruhů dobyl hlavního města a vnutil celému kraji na místě aztecké vlády panství koruny španělské, hromadě při tom hojnou kořist na zlatě a stříbře. Conquistador a španělští úředníci vsunuli se na místo domácích knížat, ze staveb chrámových staly se křesťanské kostely a kláštery; vyšší vzdělanost domorodců brala rychle za své. Tuhá podnikavost vedla Corteza také do ostatních částí Ameriky Střední, na sever pak až do *Kalifornie*, a celý kraj dobytý stal se rozsáhlou provincií *Nového Španělska*.

Královského vděku ovšem ani Cortez nezažil; byl v pozdějších letech sesazen a zemřel v Seville roku 1547 jako zapomínaný soukromník. Úspěchy jeho probudily však dobytvačnou horlivost jiných k dalšímu prozkoumání neznámé pevniny. Skoro veškeré výpravy obracející se do *Ameriky Severní* byly ovšem neúspěšné. Španělé hledali především drahé kovy a kulturní bohatství; močály floridské, travnaté stepi mississipské poskytovaly jim jen srážky s bojovnými kmeny divochů, zlaté bohatství své tehdy ještě *Kalifornie* tajila. Proto Španělové spokojili se první zkušeností a zastavili svůj postup na 43° sev. šířky, ač nepřestali prohlašovati svá práva na celou pevninu. Tím větší horlivost kolonizační obrátila se k tropickým krajům *Jižní Ameriky*.

Na území dnešních republik Ecuatoru, Peru a Bolívie trval zvláštní stát, kulturou nikoliv nepodobný říši Azteků, ale odlišný veřejnou správou, která byla skoro *socialismem státním*, udržovaným ve prospěch vládnoucího rodu *Inků* a mocného kněžstva. Lid rozdělený na pevné kasty dědičné podléhal naprosto vedení shora, vzdělávaje údíly půdy jen dočasně přidělované a odváděje 2 třetiny plodin chrámům a družině panovnické. Stát byl vlastníkem četných stád lám, jediného zvířete domácího, podnikal rozsáhlé stavby komunikační v horském kraji a zakládal kanály k zavlažování půdy, hnojené guanem, kde vedle kukuřice také zemáky

byly pěstovány. Vojenská kasta chránila východní hranice proti divokým kmenům z nížin. K rozšiřování rozkazů kolovaly různě zazuzlené a zbarvené provazce (quipus). Zřízena pošta a státní zásobárny. Náboženství, méně krvavé nežli u Azteků, vrcholilo v *kultu slunce* a počtě mrtvých, jejichž mumie byly hromadně uschovávány na posvátných místech. Města, hlavně největší *Cuzco*, měla chrámy ozdobené spoustou zlata, považovaného za slzy slunce a dobývaného na různých místech v horách. V klášterních budovách žilo na stapanen slunci zasvěcených; duchovenstvo regulovalo sňatky, závazné pro každého poddaného. Svrchovaná závislost lidu na vedoucích třídách způsobovala, že národ se stal naprosto *passivním* a proto podlehl skoro bez obrany hloučku španělských vetřelců, kteří dovedli zničit vládnoucí kruly.

Vůdcem dobrodruhů těch byl surový *Francisco Pizzaro*, který obdržel při pobytu v Panamě neurčitou zprávu o bohaté říši na jihu, od Španělů omylem Biru (Peru) nazvané. Pizzaro roku 1524 ohledal západní pobřeží Jižní Ameriky a později s povolením vlády utvořil soukromou společnost k dobytí tajemného kraje. V létech 1531—33 zmocnil se opravdu s malým hloučkem odvážlivců vládnoucího krále z rodu Inků a využiv sporů vnitřních strhl na sebe panství v zemi. Pizzaro napodobil úplně postupování Cortezovo, předstihl ho však daleko surovou krvavostí. On a jeho rota vedli si v kulturním kraji jako loupežníci a zříceniny kvetoucích měst znamenaly jich stopu. I pohřebiště byla prohrabána a mumie olupovány. Společník Pizzarův *Diego Almagro* pronikl roku 1536 až do *Chili*, ale chudoba a drsnost kraje přinutily ho k ústupu. Mezi conquistadory samými došlo pak k surovým zápasům vzájemným, do nichž marně zasáhali jiní zástupcové španělští. Teprve po dlouhých bojích podařilo se novému guvernérovi roku 1547 urovnati poněkud poměry a utvořiti ze spustošené říše Inků korunní kolonii *Novou Kastilií*.

V následujících letech jiní dobrodruzi španělští poznali i ostatní pobřeží americké a počali vnikati do vnitra pevniny pralesem kryté. *Orellana* provedl první dobrodružnou plavbu po celém toku řeky Amazonské. Na některých místech, jako v ústí řeky *La Plata*, vznikly později i trvalé osady španělské a šířil se odtud evropský skot a koňstvo do travnatých rovin; ale opravdové proniknutí do divokých krajín vnitřních protáhlo se až do 17. věku a narazilo na mnohých místech, jako v *Araukanii*, na tvrdošijný odpor domorodců.

Koloniální systém španělský.

Opanovavše značnou část Nového Světa, Španělé pokládali se za výhradné pány celého kraje a okolních vodstev. Výjimkou bylo, když roku 1528 Karel V. k částečnému vyrovnání svých úvěrních závazků povolil obchodnímu konsorciu německému s domem *Hülserů* v čele, aby osadili *Venezuelu*. Tento první pokus německé kolonisace za mořem skončil však nezdarem: houf dobrodruhů, shánějících se hlavně za drahými kovy, zahynul v bažinatém kraji tropickém a kraj připadl opět španělské správě. Ostatně Španělé zbraňovali cizincům důsledně vstup na americkou půdu a považovali také všechny plavce cizí, obchodní styk vyhledávající, za korsary zákonu propadlé. Platila zásada zavřeného moře — *mare clausum*. Když se reformovaní Francouzi pokusili o zřízení trvalé osady ve *Floridě*, zvláštní výprava španělská vyhubila je roku 1565 bez ohledu. Pouze Portugalcům přiznáno bylo držení břehů *brasílských*, ale tito, námořními podniky jinými úplně zabavení, nevěnovali v 16. věku ještě velkého úsilí na opravdové opanování rozsáhlého kraje.

Správa držav zámořských byla vládou Karla V. upravena ve směru naprosté závislosti jejich na zemi mateřské. Osady všechny zůstaly majetkem koruny kastílské a k jejich vrchnímu řízení ustanovena byla t. zv. *indická rada*, zasedající v Madridu. Ta střídala často zástupce královny, zvané v osadách hlavních místokrály, v menších generálními kapitány. Byli to vesměs španělští grandové, kteří vystupovali s velkým leskem a obohacovali se na ujmu osad stejně rychle, jako staří prokonsulové římsí v provinciích. Ani nižší úřednictvo nebývalo bráno z osedlých vystěhovalců, nýbrž přicházelo ze Španěl a zachovávalo v Novém Světě kastovní předsudky domáčí, pýchu na čistotu krve a fanatism náboženský, podporovaný inquisicí a censurou knih. Židům a potomkům kacířů zabraňoval se vstup do kolonií zásadně.

Počet vystěhovalců do zámoří ze Španěl se obracejících nebyl v žádném poměru k ohromné rozloze kolonií. V polovici 16. věku nepřesahoval úhrnem ještě 15 tisíc duší. Proto nedošlo k tomu, aby bílé plémě na venkově hustě se osadilo a vlastní práci půdu vzdělávalo. Vystěhovalci přicházeli spíše jen jako *kasta pánů* do porobného kraje, zachovávající národní tradici výboje, jež vznikla ve Španělsku soustavným zápasem proti Maurům. Společnému bydlení

v městech dávali přednost před životem vesnickým, venkov byl namnoze rozdělen na velká léna a majoráty dědičné podle zvyku vlasti. Proto nesrostlo plémě to s půdou a zůstalo kulturně ve vleku mateřské země.

Hlavním lákadlem zůstávaly *drahé kovy*. Ohromná kořist, kterou první dobyvatelé byli nabrali ze stoletého majetku domácích kmenů, byla ovšem rychle vyčerpána, ale pozornost obrátila se ihned k četným dolům, při čemž množství dobývaného stříbra záhy nabylo převahy nad zlatem, zvláště když roku 1545 byl v Bolívii odkryt obrovský kužel stříbrné rudy v *Potosi* a po jeho ochabnutí nová vydatná ložiska v mexickém *Zacatecas*. Na kutání obmezila se v této první době skoro veškerá činnost Evropanů na americké pevnině a proudy stříbra počaly vystupovati z hor; hornická práce byla usnadněna novou methodou vylučování stříbra pomocí rtuti, kterýžto technický vynález neznámého horníka německého Bartoloměj Medina všeobecně rozšířil.

Pracovní silou v dolech bylo vedle importovaných černochů výhradně *plémě domácí*. Pevninští Indiáni ukázali větší resistenci tělesnou i duševní nežli obyvatelé ostrovní, a španělská vláda šetřila také lépe jejich síly. V Peruánsku sedmý a v Mexiku jen dvacátý díl mužského obyvatelstva byl každoročně zavazován k robotnické práci a přidělován podnikatelům, od nichž měl dostávati slušnou mzdu. Královská vláda ustanovila domorodcům zvláštní *protektory* k vybírání dávek od jednotlivých osad a k jich ochraně před útlakem ostatních bělochů. Proto nevyhynulo rudé plémě ve Střední a Jižní Americe, ale pokleslo hluboko ve vzdělanosti jako každý národ, zbavený vyšších tříd. Pádem říše Azteků a Inků, vyhubením velmožů a duchovenstva zmizela rychle domorodá vzdělanost; barbarství opanovalo opět úrodný kraj i stará, rozpadající se města kamenná byla pokryta vegetací.

Nedostatečnou náhradou za ztrátu vlastní kultury bylo rudochům *povrchní křesťanství*, horlivě šířené od moci světské a misionářů. Všude, kde moc španělská pevně se ustavila, vznikala bohatá biskupství; hlavní úlohu při misiích měly však *kláštery*, které věnovaly domorodcům velkou pozornost a ovládly je na mnohých místech úplně. Zvláště *jesuité* nabyli v rezervacích, chráněných zákonem před zhoubným vlivem bělochů ostatních, velké moci a zřídili v *Paraguaysku* hotový mnišský stát. Vedení klášterní zvyšovalo však u mnohých kmenů přirozený nedostatek osobní

samostatnosti a kulturní chudoba rudochů byla jen lehce přikryta pláštěm zevního křesťanství. Ostatní třídy španělské chovaly k barevnému obyvatelstvu, ani množící se smíšence nevyjímaje, naprosto odmítavě, jako k tvorům nižším.

Nejen v kulturním, ale i v *hospodářském ohledu* kolonie americké zůstaly v trvalé závislosti na Evropě. Neboť přes horečný shon po drahém kovu nedostávalo se vystěhovalcům pravého ducha kapitalistické podnikavosti, který by byl udržel dobyté bohatství Novému Světu. Po celé 16. století bylo nutno, dovážeti z Evropy nejen předměty přepychu, oděv a zbraně, nýbrž namnoze i potraviny, kdežto vývoz americký dlouho se omezoval skoro jen na drahé kovy. Zemědělství nepokračovalo na pevnině ani ve způsobu plantážnickém rychle, práce řemeslná pokládána za ponižující. Proto billance koloniálního obchodu zůstala pro Ameriku dlouho passivní.

Obchod ten byl od vlády přesně regulován. Jedině *Sevilla* měla zůstatí jeho východištěm, ostatním přístavům zakazovala se plavba zámořská vůbec. Ve zvláštním skladišti (*casa di contratacion*) shromažďovalo se v Seville soustavně veškeré zboží, určené k vývozu do kolonií a jednou v roce vyplulo s ním loďstvo velkých galeonů do Střední Ameriky. V přístavu *Portobello* u dnešního Colónu na převlase panamské rozvinul se hlavní trh osadní, zaplavovaný drahými kovy z jižních a severních dolů, ježto poskytoval koloniím, kterým vzájemný styk obchodní byl zakazován, jedinou příležitost k nakoupení zásob. Cena, které evropské zboží v Americe dosahovalo, bývala ohromná, a stupňovala se rozmařilostí a surovou touhou po požitku u vystěhovalců, bezstarostně utrácějících snadno nabyté bohatství. Tak odcházela největší část amerického stříbra jako zpětný náklad s každým loďstvem do Evropy. K tomu přispívala také daň královská, obnášející pětinu (*quinto*) z výtěžků horních. Nahromaděná summa daně té bývala každým třetím rokem od t. zv. stříbrného loďstva z mexického *Veracruzu* odvážena do Španěl, kde na ni věřitelé koruny z pravidla již netrpělivě čekali.

Na tento pevně regulovaný obchod omezoval se oficiální, hospodářský styk kolonií se zemí mateřskou, zajisté na škodu maritimního rozvoje Španělska. Tajně vzmáhal se však v pozdější době vedle něho *podlouný obchod* z Francie a Anglie vedený, jakož i nebezpečné korsarství t. zv. flibustierů a bucanierů v moři Antiliském. Zvláště v době velikého soupeřství mezi Filipem II. a Alžbětou Anglickou vody americké ožívovaly často nepřátelskou plavbou.

Tichý oceán zůstal i v době té vodstvem skoro neužívaným. Španělská vláda věnovala teprve v druhé polovině 16. věku poněkud více pozornosti državě ostrovů *Filipinských* v Asii a vysílala občasně z mexického přístavu Acapulco lodí do nově (1571) založené *Manily*, odkud později i s Japanem byl navázán styk. Ohromné vodstvo hlavně v jižní části zůstávalo však neznámým a bylo v pověstech plavců vyplňováno domnělou »*terra Australis*«, kam se uchýlily různé báchorky, vypuzené pokrokem objevů ze známých zemí.

Evropský obchod v 16. věku.

Rozšíření evropského panství v osadách a výnosný obchod zámořský měly značný vliv na rozvoj výroby a kapitalismu v Evropě. Příliv drahých kovů z ciziny, zvláště stoupající *dovoz stříbra* z dolů amerických, působil tu na tržní poměry tím citelněji, že současně také domácí doly evropské zdokonalenou technikou a větší podnikavostí nových nájemců-obchodníků se nalézaly v nebyvalém rozkvětu, hlavně doly stříbrné v Sasku a Tyrolsku. V Čechách vystoupil tehdy zvláště *Jáchymov* do popředí, kde panský rod Šliků podle vzoru tyrolského počal raziti novou, velkou minci stříbrnou, která pod jménem »*tolarů*« nabyla světového významu (*Thaler* = *Joachimsthaler*). Oběžná zásoba drahých kovů se v Evropě v průběhu 16. století skoro ztrojnásobila a *relace* mezi cenou stříbra a zlata, trvající v pozdějším středověku stále v poměru 1 : 11, změnila se postupně v neprospěch stříbra. Vedle toho rychlé *stoupání cen* veškerých předmětů stalo se význačným zjevem doby, a bylo již od současníků přičítáno hlavně přirozenému znehodnocení stříbra trh zaplavujícího. Vážnější příčina byla ovšem v okolnosti, že novým vkusem renaissančním a všeobecnou touhou po požitku životním potřeby všech skoro tříd značně stouply, a zastaralá organizace výroby jen nedostatečně doháněla rostoucí poptávku. Četné zákony proti přepychu v oděvu a proti rozmařilosti v hodování, opětovně vydávané v různých krajích, bojovaly marně proti tomu; ani reformace, vyjímaje přísné obce kalvinistické, nedovedla vrátiti ducha středověké prostoty. Rovnováhu hospodářskou mohlo zjednat pouze rychlé rozšíření výroby ve velkém, pracující pro trh. Ale pro pokrok ten nebyly ještě všude poměry zralé.

Zvláště jevílo se to ve Španělsku, které bylo stoupáním cen v první řadě stíženo. V některých městech poloostrova, která již v starší době se těšila značnějšímu průmyslu řemeslnému, hlásil se sice na počátku 16. věku patrný rozvoj hospodářský. Soukenictví a hedvábnictví vzrůstalo v Seville, v Granadě a v Segovii, zbrojířství v Toledě, kožedělný průmysl v Cordově; značné trhy vnitrozemské vznikaly v Medině del Campo. Ale záhy tato domácí výroba přestala dostačovati zvýšeným požadavkům vývozu do kolonií a domácímu přepychu, stoupajícímu s mezinárodním významem Španělska. Nebylo s dostatek pracovních rukou a účelné podnikavosti kapitalistické. Velká část národa ještě nečetného uniká do Nového Světa, nebo šíří ve vojsku a v královských úřadech habsburskou světovládu po Evropě, vstupuje do církve a do mnohých se řadí duchovních. Na venkově záhy nebylo pracovní síly a zemědělství počalo ustupovati na mnohých místech kočovnické pastvě, zachovávající své tradiční výsady (*mesta*) na ujmu orby. Národní duch od přírody dobrodružný a podnícený jak rychlým úspěchem tak i rytířskými romány, které novým vynálezem tisku stále více byly rozšiřovány, zachoval si středověké opovržení k pravidelné práci a k obchodnímu zisku. Zbohatlý měšťan (*pechero*) chce státi se z pravidla rytířem (*hidalgo*) a zakládá koupí malého léna rodinný majorát, čímž kapitál jeho pro produktivní práci se ztrácí. Neboť šlechtě byla hospodářská činnost vůbec zakázána a mnoho jejích příslušníků hladovělo raději, nežli by se byli snížili ku práci.

Proto záhy národ nedostačoval svým hospodářským úkolům a potřebám, dovoz průmyslových předmětů i obilí z ciziny stal se nutným, vláda i sněmy jej podporovaly, dovolující veškeren vývoz ze Španěl jen na závazek, že současně stejný počet cizího zboží bude vývozcem dovezen do země. Vysoká cla bránila vývozu i z jedné provincie do druhé. Cizí, hlavně *italské* a *německé* firmy počínaly již záhy kapitalisovati hornické podniky v Novém Světě, dodávaly hlavní část zboží určeného pro vývoz do kolonií, zakládajíce ve Španělech samých průmyslové pobočky. I řemeslníci stěhovali se ze Střední Evropy do Španěl ve značném počtu a zmocňovali se tam výroby. Král vypůjčoval si stále větší sumy v cizině a zastavoval věřitelům španělské statky korunní, doly a důchody koloniální. Proto proud drahých kovů amerických dotýkal se vždy jen na krátko španělských břehů a plynul do ciziny, podobně jako větší část zisku z indických importů portugalských. *Kapitalistický duch a obchodní*

výchova umožňovala starším střediskům toto využití nové situace světové a monopol nové plavby oceánské v rukou španělských a portugalských nebyl pro ně žádnou katastrofou, nýbrž spíše sesílením činnosti.

V první řadě jednalo se o *Italii*. Panství Portugalců nad indickým obchodem zastínilo sice značně význam *Benátek*, ale neotřáslo nikterak blahobytem republiky. Benátčané dostávali v Syrii stále ještě východní zboží, dopravované karavanní cestou přes Persii. *Haleb (Aleppo)* stal se pro Benátčany hlavním tržištěm, když egyptská Alexandrie uzavřením moře Rudého úplně poklesla. Vysoká cena, kterou lissabonské skladiště zachovávalo svým importům, umožňovala Benátčanům stále slušnou konkurenci i za těchto nejnepříznivějších podmínek a dobrý odbyt, hlavně v Itálii samé a v zemích nejbližší sousedních. Vážnějším nebezpečím pro republiku sv. Marka stala se snaha *sultánů tureckých*, toužících po opanování benátských osad ve východním Středomoří. Ale Benátčané kladli tuhý odpor osmanským loďstvům a dovedli prostřednictvím obratných diplomatů uzavírat se sultány výhodné míry, vyhrazující jim značné obchodní svobody v říši turecké. Mezi *Splitem* a *Cařihradem* vznikla důležitá pevninná dráha obchodní, a města na pobřeží dalmatském zachovala si vůbec značný význam hospodářský, který se pojil v samostatné republice Dubrovniku s rozkvětem jihoslovanského písemnictví, proslaveného na sklonku 16. věku nejvíce básníkem Ivanem Gunduličem.

V Benátkách samých a v pevninném území republiky vzrůstal v 16. věku *vývozní průmysl* textilní a přepychový; vyráběno tu hedvábí, sklo, zrcadla, rukavičky, krajky, mýdla, voňavky, fayence a šperky nejen pro orient, nýbrž též pro vyšší společnost evropskou a pro kolonie americké. Průmysl ten měl již ráz *velkých manufaktur*, sdružujících značný počet dělníků pod jednou střechou. Mezi velkou výrobou benátskou byl také knihtisk, který zde umělecky zdokonalen, zvláště v tiskárně Alda Manuzia. Také úvěrnictví pokročilo v Benátkách zřízením první *banky státní* na Rialtu (1587), určené k obchodům girovým a depositním. Republika zůstala po celé 16. století městem jemného vkusu, spolu pak i první velmocí námořskou ve Středomoří, která měla na všech stranách své *zástupce diplomatické*, zpravující vládu v obšírných relacích podrobně o poměrech států evropských. Zájem o světové poměry vyvolal na trhu benátském první periodické noviny (*ga-*

setta, avviso), které obračejíce se jen k nevelkému kruhu vedoucích tříd, nebyly ovšem ještě tištěny.

Také jiná města italská zachovala v 16. věku ještě značný blahobyt, jsouce ovšem výjimkou v trudných poměrech ostatních krajů poloostrova, vyssávaného četnými válkami a tíživou nadvládou španělskou: Hlavně vývoz tovarů do španělských kolonií udržoval toskánský a hornoitalský průmysl na značné výši. *Florence* a *Lucca* byly stále sídlem bohatých bankéřů, a zvláště *Janov* vynikal jako město hedvábnické a největší loděnice španělské veleříše; patricijské domy janovské byly mezi hlavními věřiteli této koruny, ovládající také obchod s černými otroky do kolonií amerických.

Ještě větší podíl nežli Vlaši měli *jihoněmcetí kapitalisté* na rozvoji světového obchodu v 16. věku. Firmy augšpurské, norimberské, štrasburské a jiných měst sousedních vzrůstaly do velkých rozměrů, vládnouce většinou montánních podniků v říši a zemích okolních, zaměstnávající již na tisíce domáckých tkalců a účastníce se na všech trzích, hlavně pak v novém obchodu zámořském a koloniálním. V jejich podnicích jevil se stále jasněji nový duch *spekulativního kapitalismu*, hledající zisku i mimo vyšlapané cesty, bez ohledu na rozsah podniků a na risiko. Světový ráz jihoněmeckých domů obchodních jevil se také v jejich stoupajícím zájmu pro politické poměry evropské, jemuž odpovídalo všestranné *zpravodajství*. Firma Fuggerů měla k potřebě své a spřízněných kruhů již pravidelné noviny (psané), jedající o důležitých událostech celého světa. Rychlé šíření zpráv podporováno bylo pak zvláště rozvojem pravidelných jízď poštovních, které především rodina Taxisů v dohodě se státními správami organisovala v celé Západní a Střední Evropě.

Vlašské a německé domy stýkaly se na nejdůležitějším tržišti francouzském v *Lyonu* a ještě více v bohatých *Flandrech*, kde se k nim družil průmyslový a obchodní *živel nizozemský*. V 16. věku staré *Brügge* pozbylo zde sice dosavadní důležitosti ústředního tržiště, ale vedení přešlo ve zvýšené míře na brabantské *Antwerpy*. Základem světového významu města na *Seldě* stala se, vedle pohodlné polohy mezi severem a jihem evropským, hlavně neobmezená svoboda obchodní pro cizince, vyznamenávající Antwerpy před ostatními metropolemi obchodními, v nichž domácí živel ještě žárlivě střežil svých starých předností a výsad proti cizím hostům. V Ant-

werpách angličtí vývozci sukna a vlny zřídili ústřední prodejnu, Vlaši, Jihoněmci a Španělé své kontory, domácí průmysl nizozemský soustředil tu svůj prodej. Portugalské importy byly z Antwerp po moři a po Rýnu rozváděny. Hollandané a hanseaté vyměňovali tam zboží severu za jižní. Městu dostalo se tak rázu trvalého jarmarku evropského, kde určovaly se *ceny* všech důležitých předmětů světového obchodu. Vedle středověkého prodeje zboží ke koupi předkládaného, šířil se tu již namnoze obchod termínový a smlouvy o dodávky zboží vzdáleného. Každodenní schůzky zástupců větších firem, jaké již Brügge znalo, přijaly v Antwerpách ráz první pravidelné *bursy obchodní* s určitým řádem, kde se veškeré transakce odbývaly již jen se zápisníkem v ruce. Vzniká tu již i spekulace s neočekávaným stoupáním nebo klesáním ceny hlavních předmětů hromadného prodeje, jako byl pepř a koření, německé kovy, plátna, barchenty, papír, anglická vlna a sukna, vlašský hedvábný samet a jiné zboží, jehož spotřeba, ve středověku ještě řídká, s rozvojem přepychu se stala hromadnou a pravidelnou.

Vznikala tedy v 16. věku již značná koncentrace kapitálu v rukou podnikavých jednotlivců a to hlavně ve *starých střediskách* středověkého obchodu. Obchodník-kapitalista počínal nabývat rozhodného vlivu na výrobu průmyslovou v některých odborech a prolamoval meze středověké cechovní uzavřenosti. Jmění některých firem dosahovalo již nebývalé výše. Ale další vývoj byl v následující době značně zadržen *hospodářskými katastrofami*. Politické, náboženské a finanční poměry vedoucích států zastavily v 16. věku počínající rozmach kapitalismu obchodního nejen stupňovaným ruchem válečným, který překážel klidné práci výrobní, nýbrž také tím, že státy samy prostředkem úvěru pohltily většinu kapitálu, nahromaděného v době předchozí obchodem a průmyslem.

Panovnický úvěr a peněžnictví v 16. věku.

Novodobý stát nebyl jako útvary feudální vybudován na základě naturálního hospodářství, nýbrž potřeboval značných sum peněz pro stoupající požadavky stálého dvora, pro správu úřednickou a hlavně pro žoldnéřské vojsko. Již renaissanční vojevůdce italský Trivulzio prohlásil, že hlavní zárukou vítězství jsou peníze a opět peníze; latinské přísloví »*Pecunia nervus belli*« stalo se

v nové době opět pravdivým. Příjmy panovníků nešly však stejným krokem se stupňovanými požadavky. Statky korunní a regály nedostačovaly již v dobách středověkých a stavové, žárliví na vzrůst moci panovnické, svolovali jen zvlášť k větším daním pravidelným. Proto panovníci uchýlovali se od 15. věku stále častěji k *půjčkám*, kterým však chyběl ještě ráz úvěru státního, vyjímaje ty případy, když se i stavové zaručili za dluhy korunní. Věřiteli stávali se z pravidla bohatí *obchodníci* a úvěr jejich byl vládám hlavně také proto nutným, že nejčastěji jednalo se o výplaty větších sum v kraji značně vzdáleném od zdrojů příjmů panovnických, jako při vyplácení žoldu vojsku na hranicích nebo v cizině. V těch případech obchodní směnkářství, rozšířené již ve středověku, konalo vládám platné služby.

Půjčky panovnické byly zpravidla *založené* a prováděly se nejčastěji tím způsobem, že vláda dávala věřitelům svým k umoření anticipované sumy peněz na řadu let do moci některé odvětví státních příjmů, jako cla, statky korunní, doly, nebo určitou daň. V *Itálii* tvořila se již ve středověku k takovým operacím ochotně družstva obchodnická, zvaná *monte*; v zemích *západních* byli však panovníci dlouho nuceni, méně podnikavý domácí stav obchodní k půjčkám podobným donucovati skoro násilím, a nebo lákati zvláště vysokým úrokem a výhodami. Proto obraceli se zpravidla raději k bankám italským a teprve časem podařilo se jim, že věc také v *Německu* a *Nizozemí* více zdomácněla. Na počátku 16. století ujal se jí však *kapitalismus jihu německý* s velkou horlivostí a řada domů obchodních, s *Fuggery* v čele, věnovala se těmto spekulacím finančním se stupňovaným zájmem. Zápas mezi domem *habsburským* a *Francií* v době *Karla V.* zvláště podporoval vývoj úvěru veřejného, ježto obojí strana potřebovala stále vyšších sum peněz, a bohatství obchodních domů *florentských, janožských a augšpurských* hrálo brzy stejně důležitou úlohu politickou jako bojující vojska.

Zisky věřitelů korunních bývaly veliké a poměrně bezpečné, pokud větší část příjmů válčících stran nebyla ještě zastavena. K nim pojily se často skvělé tituly dvorské a peněžníci, diktující své podmínky ve chvílích tísně stranám, nabývali *mezinárodního významu* a pověsti. Výhody ty působily, že v průběhu 16. věku mnoho firem obracelo se skoro s veškerým svým kapitálem od obchodu se zbožím k *finanční speculaci* a za nimi následoval záhy

i *soukromý kapitál*. Jednotlivci, kteří dotud jmění své ukládali v nemovitostech nebo nejvýše v koupi městských věčných rent, svěřují nyní peníze své obchodníkům buď na určitý úrok nebo za částečnou účast na zisku. I drobní lidé byli vírem tím strhováni; o augšpurské firmě Höchstetterů říkalo se, že sbírá i vklady osob služebných a venkovské čeledi k odvážným podnikům. Marně církev horlila proti tomu proudu a obnovovala staré zákazy úvěru; touha po lehkém zbohatnutí byla všeobecná a vedla současníky se stejnou vášní ke spekulaci jako ke kvetoucí tehdy alchymii a shonu po zakopaných pokladech pomocí magie.

Hromadící se půjčky korunní ztrácely pak zvolna již svůj ráz individuálních smluv a nabývaly v některých centrech obchodních již zřejmě *karakteru bursovního*. Hlavním finančním táborem strany habsburské staly se *Antwerpy*, kde nizozemští ministři Karla V. u shromážděného obchodnictva z celého světa snadno nalézali úvěru, neboť nabídka peněz bývala tu nejmocnější. Zde byly především uzavírány úvěrní smlouvy se zástupci jednotlivých největších domů obchodních a některé půjčky vládní emittovaly se již bursovním prodejem zúročitelných dlužních úpisů nizozemské správy finanční (*Rentmeisterbriefe*). Úrok půjček býval mezi 8—12% podle okamžité situace politické a podle množství peněz na trhu se nalézajících. Měnil se stejně jako prodejní cena různých úpisů dlužních, kolujících již dosti rychle v obchodním světě. Tak vyvíjel se pojem *kursu* a s ním hned spekulace počítající s jeho změnou. Vedle obchodní vzniká v Antwerpách i *peněžní bursa* a nabývá rázu internacionálního, ježto vedle císaře i král český Ferdinand I., anglická a portugalská koruna, různé dvory německé hledali tu četných půjček.

Hlavním táborem strany protihabsburské stal se naproti tomu *Lyon*. Vláda francouzská zjednávala si od počátku 16. století nejčastěji doma značné sumy tím, že prostředkem městské správy pařížské a jiných velikých měst přijímala od soukromníků nevypověditelné vklady a zúrokovala je postoupením některého odvětví korunních důchodů věřitelům. Říkalo se tomu *rentes de l'hôtel de ville* a drobná buržoasie stávala se tak záhy věřitelkou koruny, ukládajíc v rentách své kapitály, na újmu soukromé podnikavosti obchodní. Vedle tohoto fundovaného dluhu však František I. a Jindřich II. stále častěji se obraceli k mezinárodním kapitalistům vlášské i německé kolonie lyonské a brali od nich krátkodobý *úvěr ne-*

založený, zúrokovany nebo splácený zpravidla na velkých čtvrtletních jarmarcích, na nichž se soustřeďoval obchodní ruch města. Ale také tu byly později různé půjčky *konsolidovány* do jednotné 12⁰/₀ renty korunní a operace ta, zvaná »grand parti«, dala vznik názvu »*partisans*« pro spekulanty finanční.

Takovým způsobem vzniklo dvojí středisko peněžnické, ve shodě s politickými poměry doby a někteří obratní peněžníci dovedli okolnosti té rychle využití, zjednávajíce si značné zisky *arbitraží* mezi Lyonem a Antwerpami, při čemž často uměle působili na některém z trhů nadbytek nebo nedostatek nabídky peněz. Zvláště vynikl v obchodech toho druhu vlašský spekulant *Gasparo Ducci*, kterému se vůbec přičítaly mnohé novoty v technice bursovních spekulací.

Dlouhým trváním válek a vzrůstajícími potřebami obou dvorů nabyly však poměry ty rázu nezdravého. Většina vedoucích domů obchodních investovala veškeren svůj a mnoho cizího kapitálu do půjček a panovníkům počalo se již nedostávatí důchodů, které by bylo možno ještě zastaviti věřitelům. Z toho vznikala *tíseň finanční*, jejíž obtíže urychlily resignaci Karla V. značnou měrou. Nebylo již možno stejným způsobem dále vésti státní stroj a tak došlo ke *katastrofám* osudným pro hospodářský rozvoj.

Roku 1557 francouzská i španělská vláda ohlásila *částečný bankrot*. Jindřich II. zastavil vyplácení úroků v Lyoně a Filip II. vzal, vymlouvaje se na dobrozdání theologů o lichvě, zastavené státní příjmy z rukou věřitelů a nahradil věcnou záruku pouze všeobecnými, nízko zúročitelnými úpisy, které se netěšily důvěře a jen se značnou škodou zpeněžovaly. Nastalo mnoho *obchodních úpadků*, zvláště v Německu, a důvěra v úvěr veřejný byla u širších kruhů na dlouho otřesena. Ale velká část obchodníků zapředla se předešlými půjčkami již příliš hluboko do spojení s vládami a byla nucena i v následujících letech k novým půjčkám, hlavně hrozbou, že jinak budou všechny starší závazky úplně zrušeny.

Tak mnohé domy bankéřské byly *trvale připoutány* k určitým dvorům, a vykrvácely namnoze úplně vinou nových bankrotů státních, jež se staly ve Španělsku a Francii v druhé polovici 16. věku zjevem periodicky se opakujícím. Tak pohasl starý peněžnický svět *florencký* ve službách dvoru francouzského za bouřlivých válek náboženských. Někteří z jeho příslušníků, ve Francii naturalisovaní, jako rodiny Gondi a Strozzi, zachovali sice trvale místo ve vyšší

aristokracii francouzské, ale Florencie přestala v 17. věku býti střediskem bankéřského ruchu. Naopak *janovské domy* obchodní jako Grimaldi, Spinola, Centurioni zůstaly vedle firmy *Fuggerů* hlavními finančníky Španělska, umožňující vládě Filipa II. svým úvěrem velmocenskou politiku i v dobách největší tísně finanční.

Takovým způsobem *politický úvěr* přerušil rozvoj obchodního kapitalismu v 16. věku a zadržel tím i vznik velkého průmyslu jaký se počal již vyvíjeti s novou vynalézavostí technickou ve starších sídlech středověkého obchodu. Naproti tomu nelze popřít, že v téže době některé *vlády* počaly věnovati stupňovanou pozornost hospodářskému vývoji svých území, snažíce se povznést domácí výrobu, chrániti zájmy její proti cizině a srovnati s prospěchem celku státního různé, sobě často navzájem odporující výsady jednotlivých skupin stavovských. Kdežto dříve pouze města prováděla samostatně veškeru politiku průmyslovou a obchodní, vlády počínají nyní se širšího hlediska následovati jejich příkladu. Hlavním zřetelem jejich zůstal ovšem v nejbližší době především prospěch *fiskální*; koruna snaží se nabýti co možno největší účasti přímé na zvýšeném ruchu výrobním prostředkem *daní, cel a regalisování* obchodu. Ale vše bylo zároveň mocným prostředkem k hospodářskému scelení státu.

Hlavně v Anglii a ve Francii tento pokrok, směřující k vytvoření jednotného hospodářství národního, počal se jeviti již v 16. věku. Ale nepokračoval příliš rychle, neboť *náboženské spory* a roztržení celé Evropy na dva velké tábory konfesionální připoutaly k sobě v následující době ještě tolik pozornosti, že nedopouštěly, aby hospodářská hlediska se stala vedoucím živlem v politice evropských států.

ČÁST ČTVRTÁ.

Náboženské zápasy v Evropě Západní.

Rychlé úspěchy reformace protestantské vzbudily ve vedoucích kruzích církve římské novou sílu k odporu. Papežství, dotud hlavně jen italskými záležitostmi zaujaté, vzchopilo se zase k universální snaze po opětném ovládnutí kulturního života národů. Umělé zachování světového názoru středověkého a oprava pokleslých řádů církevních v jeho rámci měly především sloužiti tomuto účelu. *Reformovaný katolicismus* bojoval pak stejně proti rozkolu protestantskému jako proti novodobému duchu racionalistickému, nejen prostředkem *inquisice* a *nových řádů* mnišských, nýbrž také pomocí ramene světského. Hlavně některé dynastie panovnické, ohrožené reformací ve vlastních zájmech, postavily se na stranu moci papežské a proto zápasy náboženské nepostrádaly nikde politického přibarvení. V Evropě Západní především *Filip II.* Španělský byl přesvědčen, že účinnou podporou protireformačního hlediška upevní nejen svou neobmezenou autoritu u poddaných národů, nýbrž také, že jako vrchní kurátor katolicismu nabude světovládného postavení, po němž Karel V. marně byl toužil. Jeho úsilí přispělo sice platně k zachování staré církve v zemích románských, ale veliké plány politické se ztroskotaly, ježto reformovaná *Anglie* a *Hollandsko* našly proti snahám Filipovým, ohrožujícím stejně rovnováhu evropskou jako jejich existenci, znamenitého spojence ve *Francii*. Převahou katolická Francie přispěla především k porážce světové moci španělské, nehledíc na to, že porážka Filipa II. byla zároveň zničením velkých plánů protireformačních v Západní Evropě.

Katolická reformace.

Již před vystoupením Lutherovým ozývaly se ve vážných kruzích italských jednotlivé hlasy, volající po nutné nápravě pohoršlivých poměrů církevních, poskytujících nevázaným novellistům vlášským stálou látku k satíře. Rozkol německý přijat byl v kruzích těch jako spravedlivý trest za úpadek mravů i vzdělání duchovenstva a volání jejich po skutečné opravě stalo se důtklivějším. Papežský dvůr, zaujatý politickými starostmi, přenechával zpočátku úlohu tu jen soukromé horlivosti, projevující se nejprve zakládáním nových, vzorných *řádů mnišských*. Tehdy vznikl ze snahy po obnovení původní přísnosti františkánské lidový řád *kapucínský*, skoro současně s aristokratickým sdružením *theatinů*, určeným ku povznesení pokleslé horlivosti světského kněžstva, zanedbávajícího činnost kazatelskou a bohoslužbu. Vznikly nové *kongregace dobročinné* a někteří biskupové pokoušeli se o praktické opravy náboženského stavu zanedbaných diecesí.

Také pro věroučné otázky důrazné vystoupení Lutherovo vzbudilo nový zájem. Do humanistické společnosti vlášské, dotud zabavené namnoze jen pohanskou antikou, vniká hloubání o záhadách spásy a v kruzích církevních počíná se uplatňovati proud, nakloněný k vyrovnání s evangelickým učením. Na počátku pontifikátu *Pavla III.* (1534—1549) zdálo se, že nálada ta zvítězí i v Římě samém, když někteří z její stoupenců, s učeným Benátčanem *Contarinim* v čele, vstoupili do kollegia kardinálů. Ale naděje ta trvala jen krátce a v zápětí ovládl okolí papežovo opět směr *konservativní*, ztracující veškeré hlubší změny v církvi. Středověký názor, přisuzující hierarchii s papežem v čele výhradnou moc, prostředkovati mezi Bohem a věřícími, zjednávati nadpřirozenou mocí svátostí cestu ke spáse, zůstal v katolické církvi jediné platným a na jeho obranu měly býti sesíleny hráze proti kacířství. Vlivem přísného kardinála *Jana Petra Caraffy* zastaralé *soudnictví inquisiční* bylo roku 1542 znovu oživeno zřízením ústředního tribunálu svatého officia inquisice v Římě, kterému se dostalo nejrozsáhlejší moci k bezprostřednímu zasahování do všech církevních provincií, vyjímaje poloostrov pyrenejský, ponechaný horlivosti inquisice domácí. V zaalpských zemích narazilo sice provedení nových inquisičních řádů namnoze na odpor panovníků a nebylo uskutěčněno, ale v Itálii samé nabylo rychle velikého významu.

Druhým ochranným prostředkem stalo se zotřetí *censury knih* a vydání *indexu* spisů, zakázaných katolíkům pod těžkými tresty církevními. Vedle této obrany bylo však též nutno rozvíjení pozitivní činnosti k obnovení staré religiosity a k zvýšení vlivu církevního ve všech třídách společnosti. Úkolu toho podjal se především nový řád *jesuitský*.

Baskický zeman *Iñigo Loyola* byl roku 1521 zmrzačen při obraně pyrenejské tvrze Pamplony proti Francouzům. Čtení mystických spisů o životě Kristově a svatých vzbudilo v jeho ctižádostivé, středověkou romantikou naplněné mysli odhodlání k velkým a svatým činům. Počal po apoštolsku vystupovati s úmyslem, že obnoví chabnoucí nadšení křesťanské a rozšíří okruh víry. Ale pout do Svaté země poučila ho, že bez vyššího vzdělání nezvítězí, a proto podrobil se v pokročilém věku studiu na universitách španělských, snaže se současně kolem sebe utvořiti malou obec nadšenců. Obtíže se strany inkvizice způsobily, že odešel do *Paříže* dokončit své bohoslovné vzdělání a seskupil tam kolem sebe pevný kroužek, který se zaslíbil obětavé činnosti misionářské. Roku 1537 měli se přátelé Loyolovi vypraviti z Benátek na východ, ale turecká válka zmařila cestu a způsobila, že Loyola nabídl papežovi duchovní služby svých soudruhů v Itálii k povznesení pokleslé zbožnosti. Nechtěje však splynouti se žádným z tehdejších řádů, vymohl si roku 1540 právo k založení samostatné společnosti, nazvané *Družinou* nebo *Tovaryštvem Ježíšovým* (*Societas Jesu*).

Nový řád přijal k obvyklým slibům řeholním zvláštní, slavnostní závazek bezpodmínečné poslušnosti ve službách stolce papežského, čímž stanoven byl základní směr jeho v době, proti všemoci římské namnoze se bouřící. *Iñigo Loyola*, zvoucí se tehdy otcem Ignaciem, dovedl řádu pevně vtisknouti ráz své osobnosti a ducha vojenského. Základem bylo naprosté splynutí jednotlivce s celkem, ovládaným monarchicky od doživotního *generála řádu*. Kruh plnoprávných členů vlastních (*professů*) byl velmi úzký, členové ostatní, po dvouletém noviciátu do řádu přijatí, zůstávali po dlouhou dobu v podružném postavení jako učitelé, kazatelé a scholárové. Úplným odloučením od rodinných svazků a častými změnami působišť členové nabývali povahy světoobčanů, lišíce se od jiných řádů také tím, že kladli menší důraz na mnišské rozjímání a na společné pobožnosti klášterní, nežli na činné působení ve světské společnosti.

Rozsahem *misíí* zámořských ve Starém i Novém světě jesuité předstihli rychle ostatní duchovní společnosti, ale ještě větší význam nabylo jejich působení v *Evropě* samé. Cílem řádu bylo zde obnovení náboženského zájmu a oddanosti k staré církvi v krajích katolických a boj proti kacířství v zemích ohrožených. Nejprve působili především jako *kazatelé*, záhy však nabyli nejúčinnější zbraně ve *školství*, zařizující školy střední a vysoké (*kolleje*), jak pro výchovu vlastního dorostu, tak pro vzdělání širších kruhů. Zásadou školství jejich stala se snaha po sloučení formálních pokroků a elegance humanismu se středověkým názorem. Loyola pozorováním vlastních bojů duševních nabyl přesvědčení, že neklid duševní a nedůvěra ve spasitelnost církevních výkonů jsou hlasem ďábelským, který lze překonat jen úsilným pěstováním opačných citů vnitřních, hlavně oddanosti k tradicím církevním. V »duchovních cvičeních« složil umělý návod k takovému disciplinování duševních nálad a rozšířil na veškerých ústavech řádu s velkým účinkem metodu tu, ničící v mladých duších ducha skepse spolu s odvahou samostatného hloubání. Neochvějný názor životní, vybudovaný na úplné důvěře k církvi, usnadňoval zdokonalení v zevním, rhetorickém vzdělání, které bylo sesilováno vzájemnou ctižádostí žáků, veřejnými zkouškami i divadly, a zjednálo jesuitským školám při pokleslosti starých universit rychlé úspěchy. Počet kollejí dosáhl ještě za života Ignaciova († 1556) vysokého počtu a následující doba ukázala vliv generace jimi vychované.

Vedle školy jesuité působili také jako *spovědníci*, obracející od počátku zřetel k získání vlivu u osob panovnických a ve vyšší společnosti vůbec, kde hleděli sesilovati ducha církevního a bojovali proti racionalistické lhostejnosti. Protivníci vyčítali ovšem řádu již od počátku, že jeví příliš velkou shovívavost k velkým tohoto světa, a že sofisticky omlouvá jednotlivé hříchy (*kasuistika*). Starší řády, hlavně dominikánský, hleděly s nepřízní na rychlou expansi Tovaryšstva Ježíšova, a zvláště ve Francii řád potkával se dlouho s tuhým odporem domácích katolíků. Ale obratností vlastní a podporou papežskou zvítězil ve všech katolických zemích a přispěl všude značně k obnovení církevní horlivosti i u ostatního duchovenstva. Zvláště v zemích, jako v Německu, kde boj s reformací byl v proudu, stal se řád jesuitský vlastním vedoucím živlem protireformace.

Úspěchy nových směrů v katolickém světě nebyly však tak rychlé, aby rázem byly potlačily starší, *protipapežskou náladu*, vola-

jící po opravě v hlavě a v údech, a vinící přílišnou moc ústřední z veškerých pohrom. Hlavně na *koncilu tršcobečném*, svolaném do *Tridentu* dvakrát na naléhání císaře Karla V. (v letech 1545—47 a 1551—52), a po třetí obnoveném od Pia IV. (v letech 1561—63), značná část shromážděných prelátů vyslovovala se pro opravu církevní správy na základě větší neodvislosti jednotlivých biskupství od Říma. Ale zástupcové kurie, podporovaní novým vlivem jesuitským, dovedli překonati hnutí, a obrátili činnost koncilu především k tomu, že v dlouhé řadě článků proti novým názorům protestantským co nejostřeji formuloval základy katolického učení o svátostech, a postavil proti výlučnému důrazu na evangelium oprávněnost tradice hierarchické. Tím, že papež slavnostně potvrdil články koncilu, byla jeho nejvyšší autorita zajištěna, a *opravy* v Tridentu odhlasované změnily jen v jednotlivých otázkách starší řády církevní, aniž otráslý v základech moci dvora papežského.

Přes to opravy ty pro další vývoj církve katolické nabyly významu velikého, protože přešly namnoze opravdu v život a sesílily značně novou horlivost církevní. Určitě formulované *články věroučné* znemožnily nejasné postavení mnohých vzdělanců uprostřed mezi protestantstvím a římskou věrou, přispěly k utužení jednotného hlediska u všech katolíků. Podle nařízení koncilu vznikaly ve všech biskupstvích *semináře* pro soustavnou výchovu kněžstva, zlořády, spojené s hromaděním beneficí v jedné ruce, byly nařízením o závazném pobytu beneficiátů v duchovním působišti obmezeny, byl zvýšen dohled biskupů nad duchovenstvem a kláštery, rozmnožena činnost kazatelská. Z Říma pečováno o jednotnou úpravu bohoslužby novým breviářem a missálem, o rozšíření znalostí bohoslovných vydáním nového římského *katechismu* základního. Každá osoba duchovní byla zavázána složití zvláštní přesné vyznání víry katolické.

Také *spisovatelská činnost* bohoslovná oživila v katolických kruzích a počala v každém směru závoditi s protestantskou, zachovávajíc ovšem základní ráz scholastický. Ze spisovatelů obhajujících všemoc papežskou vynikl zvláště jesuita *Robert Bellarmin*, z církevních dějepisců římských především *Caesar Baronius*, spisovatel velkých annálů církevních.

Tak vznikla v době následující *nová generace* duchovenstva katolického, která vážnost si zjednala nadšením pro povinnosti církevní a vyšším vzděláním. Vzorem jejím stal se milánský arcibiskup

biskup *Karel Borromeo* († 1585), jenž horlivostí a svatým životem obnovil církevní moc v Lombardii a v sousedním kraji katolického Švýcarska. Změna jevila se však také v *Rímě* samém. Základy papežského dvora se sice neposunuly a také umělecké záliby církevních knížat neochably, ale předešla pohoršlivá sesvětskost v druhé polovici 16. věku ustoupila novému ovzduší církevnímu. Činnost úřadů ústředních byla zlepšena, zřízeny různé *kongregace kardinálské* k rychlejšímu vyřizování všech důležitých otázek církevních. Horlivci, nadšení pro úplné obnovení středověkých nároků papežských, jako *Pavel IV.* (1555—59) a za svatého prohlášený *Pius V.* (1565—72) působili v tomto směru stejně jako nástupcové jejich *Rehoř XIII.* (1572—85) a *Sixtus V.* (1585—92). Oba poslední věnovali sice hlavní úsilí politickým otázkám, ale nečinili tak jen ze snahy po rozšíření svého italského panství, nýbrž k znovunabytí *univerzální moci* pomocí panovníků staré víře příznivých. Jednalo se především o zamezení rostoucí reformace ve světě románském a o znovudobytí ztraceného území v Evropě Severní a Střední. Velký boj na obou stranách byl z velké části z Říma připravován a řízen prostředkem obratných *nunciů* a nových řádů.

Italie v době baroku.

Změna církevních poměrů měla velký vliv na vývoj kulturního života vlašského. Počátky *protestantství*, objevující se u jednotlivců v městech, byly inkvisicí rychle zničeny, katolická horlivost rozšířila se ve všech třídách vlivem nových řádů duchovních a vlivem živlu *španělského*, který nabyt v Itálii dokonalé převahy, ovládaje přímo Milán, Neapolsko a pobřeží toskánské, a udržuje v závislosti vlašská knížata i s papežským dvorem. Samostatný život politický na poloostrově hynul, umělecká nálada vyšší společnosti ustoupila v druhé polovici 16. věku škrobené *grandezze španělské*, kastovní rozdíly tříd stávaly se příkřejší a berní útlak poddaných vzrůstal. Protireformační duch stavěl se také proti vědeckým pokrokům. vzbuzeným humanismem. Velká část racionalistických spisů, nesrovnávajících se s církevním názorem, byla přijata do indexu knih zakázaných, touha po pozitivním vědění a proniknutí přírody nalézala těžké překážky, neskrývala-li se v roucho zevní shody s církví.

Účinek nového ovzduší jevil se nejjasněji v písemnictví krásném. Frivolní bujnost renaissance, vrcholící se v první polovici 16. věku ve spisech nevázaného *Petra Arctinského*, počíná ustupovati před křesťanskou náladou, jaká se jeví v tvorbě největšího epika vlašského, *Torquata Tassa*, spisovatele »Osvobozeného Jerusáléma.« V lyrice zavládl chladný *klassicism*, zevně napodobující řecké vzory, a sentimentální idylla.

Církevní nálada projevila se také ve *výtvarném umění*. *Tridentský koncil* zatratil přílišnou sesvětštělost a pohanského ducha při ozdobě chrámův. S protireformací shodovaly se lépe jiné motivy. jako *visionářská vidění* a nanebevzetí svatých, pohnutlivé zázraky a bezohledné vyličení útrap mučedníků. Látky ty nabyly rychle převahy nad obrazy renaissančními, provanutými klidným antickým duchem, a nejrychleji zvláště v *Římě* samém, kde úroveň malířské dovednosti v druhé polovici 16. věku rychle poklesla vlivem prázdného *eklekticismu*, tyjícího z geniálních vzorů doby předchozí, proti němuž se stavěl jen drsný naturalista Caravaggio. *Architektura* zachovala ovšem větší sílu a zdokonalila se v novém *slohu barokovém*, který předstihl renaissanci zvýšenou výrazností složitějších tvarů a stupňováním jednotného dojmu celku. U kolébky jeho stál velký mistr *Michel Angelo Buonarotti* († 1564), který dal novému slohu nejúčinnější motiv v mohutné kopuli chrámu Svatopetrského. Slavnostnost tohoto baroku slušela obnovenému nadšení katolickému a nabyla ocenění hlavně u *jesuitů*, kteří rozšířili po celé katolické Evropě novou formu chrámu o mohutné lodi, s bohatými kaplemi postranními a se smělou bání nad křížením. Hlavní chrám jezuitský vystavěný architektem Vignolou v Římě stal se vzorem co nejčastěji napodobovaným.

Vedle vlastního slohu barokového vyvíjelo se však v stavitelství stále ještě učené napodobení antiky, a předním mistrem jeho stal se architekt *Palladio*, působící nejvíce na území benátském.

Republika sv. Marka zachovala si vůbec samostatné postavení v italském světě. Protireformační duch nezatlačil u bohatého patričiátu klidné středověké zbožnosti, stotožňující křesťanství namnoze se zájmem státním. Ani jesuité ani inquisice nenabyli v Benátkách půdy a zvláště na počátku 17. věku došlo k ostrým srážkám mezi Benátčany a stolcem římským. Tehdy vystoupil proti kurii příkrými spisy především vynikající sekretář republiky, *historik Pavel Sarpi*. Svobodomyšlný duch vědecký zachoval v Benátkách svobodu a vý-

tvarné umění podrželo tam nepřetržitý, skvělý vývoj; zvláště malířství. Umělci *Tizian Vecellio*, *Tintoretto* a *Paolo Veronese* ovládli dokonale barevné bohatství přírody a učinili rozhodný krok k moderní illusi malířské. Jejich díla stala se hlavním podkladem dalšího vývoje malířského umění jak v Itálii, tak v celé Evropě. Ukázalo se to již na sklonku 16. věku, vznikem nové skupiny malířů v *Bologni* (bratři *Caracci*, *Guido Reni*, *Guercino*), která spojila pokroky benátské s duchem katolicismu a oživila pokleslé malířství v Římě, užívajíc k tomu poprvé prostředků *školských akademii* uměleckých. V zaalpských krajích barokové umění italské šířilo se jednak povoláním Vlachů na dvory knížecí, jednak putováním severních umělců do Itálie. Nejznamenitějším žákem benátských mistrů v malířství monumentálním stal se flanderský mistr *Petr Pavel Rubens* (1577—1640), pracující pro všechny velké dvory evropské; na základech benátských pokroků rozvinula se také *španělské* malířství 17. věku.

Vedoucí postavení zachovala Itálie i v *hudbě*. Hudbu chrámovou reformoval ve smyslu nového ducha melodického papežský organista *Jan Palestrina* († 1594). Snahy po vzkříšení antické tragédie, spojující děj se zpěvem choru, vedly k moderní *zpěvohře*, jež vznikla ve Florencii na sklonku 16. věku. Stejně jako v hudbě, tak i v tanci, šermu a dvorském mravu barokní Itálie zůstala školou katolické Evropy a zachovala si přes hluboký úpadek politický významné postavení kulturní.

Španělsko za Filipa II.

Po míru s Francií uzavřeném roku 1559 Filip II. odebral se z nizozemského bojiště do Španěl; kterých již neopustil. Panství starší větve habsburské ztratilo tím kosmopolitický ráz doby Karla V. a stalo se výlučně španělským. Z residencí kastilských, hlavně z nového zámku *Escorialu*, vystaveného v ohromných rozměrech a podle vzorů vlášských vyzdobeného, Filip II. řídil rozsáhlé državy byrokraticky prostřednictvím rozličných poradních sborů, v nichž španělská šlechta měla rozhodnou převahu. Král, jsa povahy nedůvěřivé a pedantické, rozhodoval o větších věcech neúnavně sám písemně, ač rozhodnutí následkem toho vázla a vhodná doba k činu často bývala promeškána. Podrobný ceremoniál dvorský, spojující

nádheru burgundskou s chladnou důstojností španělskou, odděloval panovníka od širších kruhů národních. Tato uzavřenost způsobila, že v lidu vznikaly nesprávné představy o osobě králově. Zvláště předčasná (1568) smrt chorého syna Filipova, *Dona Carlosa*, dala podnět k nepravdivým pověstem o tajuplné tvrdosti jeho k vlastní krvi.

V přísně katolickém přesvědčení Filip II. shodoval se úplně s náladou svého národa. Částečná oprava duchovenstva, provedená v zemi již na počátku 16. věku, a značná nezávislost na Římu, způsobily, že protestantism nenalezl příznivé půdy ve Španělech. Slabé zárodky osamocených skupin luterských v *Seville* a ve *Valladolidu* byly inquisicí snadno potlačeny za úplného souhlasu národa, účastníciho se jásavě při slavnostních soudech kacířských (*autodafé*). Španělé pohlíželi na neporušené zachování staré víry jako na národní zásluhu, náboženské nadšení vzbudilo v zemi četné nové řady mnišské, hlavně důležitou kongregaci *milosrdných bratří* a přísný řád *karmelitek*, založený od svaté *Terezy*, novověké patronky španělské. Než stupňovaný žár mystický vedl mnohé jiné nadšence za hranice církve, a inquisice zakročovala proti přepjatým blouznivcům (*illuminados*) častěji, nežli proti přívržencům reformace.

Náboženský zájem zrcadlil se také v písemnictví španělském. Nikde umění *dramatické* nevyrostlo z náboženských her a mysterií tak dokonale, jako ve Španělsku, kde v 16. věku hry duchovní dosáhly výše umělecké a upravily cestu světské tragedii i veselohře. Autorem nejvíce ceněným byl všestranný a plodný *Lope de Vega* (1562—1635). V lyrické poesii působily klasicistické vzory vlášské vedle náboženských motivů, v lidové četbě *rytířské romány*, tiskem rozšiřované, zatlačily staré romance a sesilovaly dobrodružnou náladu národa tak, že záhy došlo k zjevné reakci proti jejich přehnanostem v realistických povídkách žebráckých, odhalujících bezohledně hospodářskou bídu země, zakrytou lesklým rouchem romantiky a velmocenských úspěchů. Hlavní útok proti rytířské četbě učinil velký prosaík *Miguel Cervantes de Saavedra* (1547—1616) slavným románem »*Don Quixote de la Mancha*«.

Zahraniční politika Filipa II. souhlasila rovněž s národním duchem, směřujíc k *nadvládě španělské* v Evropě a k restauraci jednotné církve katolické. Největší však obtíže působily úmyslům královým trvalé nepořádky *finanční*. Rozsáhlé državy jeho netvořily organického celku a neměly společného vědomí státního; každá

bránila se příspěvkům na nákladné podniky korunní. V *Nizozemí* došlo proto k velkému odboji, osudnému pro panství španělské, a podobný duch provinciální neodvislosti ukázal se také v *Aragonii*, kde byl potlačen jen krajním úsilím. Moci korunní nejvíce podrobená *Kastilie* nebyla sama přes velký útisk daňový, který za Filipa II. přes odpor stavů stále vzrůstal, s to, aby udržovala tíhu světové politiky, vyžadující ohromných sum zvláště na vojsko. Filip II. proto vládl namnoze již jen prostřednictvím *úvěru* domácích a cizích peněžníků a pomocí periodických bankrotů státních. Proto snažil se v prvních dobách své vlády zachovati mír v Evropě, jsa dosti zaujat bojem proti živlu *moslemskému*.

Moc turecká byla tehdy ve spojení se severoafrickými *Barbary* metlou moře Středozemského. Piraterii hynul obchod měst Barcellony a Neapole, korsarské výpravy plenily břehy Španělska i jižní Italie, odvádějice na tisíce křesťanů na galeje alžírské a tuniské. Pro poloostrov pyrenejský zvláště ta okolnost byla vážnou, že jihovýchodní část jeho byla osídlena od *Morisků*, kteří přes úsilí světských a duchovních úřadů nechtěli úplně splynouti ve zvycích a ve víře s křesťanským živlem. Naopak lid maurský, znepokojený tlakem inquisice a povzbuzený mocí islámu v sousedních vodách, vzbouřil se roku 1568, zvláště v *Granadě*. Po dvouletém boji vzbouření bylo potlačeno, ale s těžkými ořetmi hospodářskými. Mnoho Morisků opustilo kraj, vzdělávaný dotud vysoce zahradnickou kulturou východní a zavodňovaný uměle. Průmyslová činnost v městech pocítila rovněž ztrátu tisíců pilných ruk.

Námořní pokroky *Turků* donutily současně i jiné moci jihoevropské k větším činům obranným. Sultán *Selim II.* opanoval důležitou državu benátskou Kypros. To usnadnilo horlivému papeži Piovi V. vzbuzení nového ruchu křížáckého v Italii a roku 1571 Benátky, papež i Toskána a španělská koruna uzavřely *svatou ligu* proti Turkům. Vrchním velitelem spojeného loďstva stal se levoboček Karla V., *Don Juan d'Austria*, a v námořní bitvě u *Lepanta* roku 1572 se podařilo zničit námořní moc tureckou. Nesvornost spojenců zastavila sice další pokroky a vedla k rozkladu ligy, ale vážné nebezpečí turecké bylo navždy zažehnáno a korsarství africké seslabeno, ač nepřestalo úplně.

Maritimní moc Filipa II. zvětšila se značně ovládnutím *Portugalska*. Mladý král portugalský Šebestián dal se roku 1578 bez dostatečné přípravy do výbojů v Marokku a zahynul. Tím trůn portu-

galský osířel a Filip II. jako nejbližší dědic zmocnil se ho po některém odporu jiných nápadníků roku 1581. Poloostrov pyrenejský a veškeren svět koloniální byl spojen v jedné ruce a španělské sebevědomí vzrostlo velice. Filip II. sám byl rozšířením moci povzbuzen, aby bez ohledu na kritický stav hospodářství státního, rozhodněji nežli před tím, zasazoval se o velké cíle španělské politiky, hlavně o potlačení reformace v *Anglii* i ve *Francii* a o zajištění habsburské hegemonie nad Západní Evropou. Ale obojí bylo nerozlučně spoutáno s třetí otázkou, s *odbojem nizozemských* poddaných, o který veškeré úsilí španělské se rozbilo.

Odboj nizozemský.

Nížina kolem ústí rýnských, osazená blíže k pobřeží *flámským* a dále do vnitra země *vallonským* živlem, tvořila ve středověku pestrrou směsicí knížectví a městských republik, náležících z části pod lenní svrchovanost králů francouzských, z části k říši německé. Vévodové *burgundští* spojili největší část kraje pod svou mocí, po nich *Habsburkové*. Zvláště *Karel V.* rozšířil dědictví burgundské o Geldersko, vyprostil západní části z lenního závazku francouzského a spojil celek s říší římskou jen zcela volně jako samostatný kraj burgundský. *Nizozemí* obsahovalo tehdy skoro celou dnešní *Belgii* s *Hollandskem*, s francouzským *Artois*, s *Hennegavskem* a *Lucemburskem*; tvořilo zaokrouhlený celek, v němž pouze panství biskupa *Lutyšského* a *Cambrayského* byla cizí enklavou. Těžším úkolem rodu habsburského bylo překonati samobytnost jednotlivých historických částí účinnou *centralisací*.

Kraj zůstal rozdělen na 17 samosprávných provincií, zvoucích se »státy«. Každá z nich měla zvláštní ústavu s právem povolovati daně a samostatného místodržitele, obyčejně z prvních magnátů kraje. Lid opíral se veškeré nivellisací státní, zvláště sebevědomé měšťanstvo, organisované v ozbrojených gildách, dbalo starých výsad a neodvyklo ještě středověké svépomoci. *Maxmilián Habsburský* i *Karel V.* byli nuceni bojovati s měšťanskou vzpourou *Gentu*. Šlechta venkovská, ač namnoze schudlá, měla rozhodný hlas na sněmech a výhradný přístup k bohatým hodnostem duchovním. Ústřední správa, zavedená *Karlem V.*, skládala se z generálního místodržitele v *Bruselu* a ze státní rady, se-

stavené hlavně z provinciálních místodržitelů. K snazšímu projednávání berní císař pokusil se občasně svolávat sněm ústřední, t. zv. *generálních států*, ale věc posloužila jen k sesílení stavovského sebevědomí, aniž zeslabila moc sněmů provinciálních, na jejichž svolení závisel každý nový požadavek panovníkův.

Hospodářský význam Nizozemí byl značný. K bohatství průmyslových i obchodních měst *flanderských a vallonských* (Gent, Antverpy, Brügge, Ypern, Brusel, Valenciennes, Arras a j.) pojal se zemědělský rozkvět *severních provincií*, urvaných úsilím generací moři. Dobytkářství a rybolov tam kvetly, hollandské a zélandské přístavy (Amsterdam, Rotterdam a j.) nabývaly od 15. věku stále většího významu obchodního šířením plavby do Severního a Baltického moře, na ujmu dosavadního panství hansy německé.

Karel V. snažil se nabýti účasti na vzrůstajícím bohatství kraje zvyšováním daní a cel přes odpor stavovských sněmů, hájících svých lokálních zájmů. Zároveň také *náboženská otázka* zaměstnávala císaře. V nizozemských, vysoce vzdělaných městech čtení bylo i u laiků všeobecně rozšířeno, školství na vysokém stupni, hlavně zásluhou duchovních družstev »bratří společného života«. *Humanismus* šířil se v městech rychle a sesiloval náboženské požadavky. Různé nedostatky církevního života vynikaly tím křiklavěji, zvláště nevzdělaná seshvělost šlechtického kněžstva vyššího a nečinnost bohatých klášterů. Obchodní spojení s Německem zaneslo do Nizozemí záhy myšlenky *Luthеровy*, ale Karel V., pobízený nunciem papežským, v zápětí obrátil se proti nim. Hranice kacířské hořely v Nizozemí již roku 1523 a přísné zákazy proti novotám, t. zv. *plakaty*, dostaly účinné pozadí novou organizací *inkvizice*, zakročující jak proti luterství, tak proti novokřtěncům a kalvinismu, který se později počal šířiti i ve vallonských i v severních provinciích. Rázným zakročením Karel V. zachoval zemi zevně staré víře, ale potají reformace šířila se dále a bylo zjevno, že pouze důkladná oprava duchovenstva od základu pojistí panství katolicismu. Úloha ta připadla však již nástupci císařovu.

Filip II. měl v Nizozemí od počátku postavení nesnadné. Země byla unavena dlouhým bojem s Francií, zaplavena cizími žoldnéři a rozmrzena vzrůstem daní. Mladý král byl v rodném kraji svého otce cizím a nedovedl zapřiti svého španělského ducha. Odchází roku 1559 do Španěl k trvalému pobytu, nevzal s sebou starých důvěrníků Karla V. z kruhů nizozemské šlechty a urazil sebevědomí

těchto velmožů také tím, že zanechal vládu nevlastní sestře *Markétě Parmské* a kardinálovi *Granvellovi*, přijímajícím ochotně veškeré pokyny ze Španěl. Ostatní členové rady státní měli mít jen zevní účast na vládě. Při tom Filip II. snažil se udržeti španělské posádky v zemi, zvýšiti daně a sesílit katolickou víru velikou opravou církevní organisace nizozemské.

Hustě zalidněný kraj měl tehdy jen trojí biskupství (Tournay, Arras a Utrecht), podléhající cizím metropolitům, kolínskému a remešskému. Filip II. vymohl v Římě zřízení mnoha *nových stolců biskupských* a dvojího arcibiskupství, hodlaje užiti k jejich vydržování bohatých statků klášterních, sloužících dotud nejčastěji k zaopatřování mladších synků šlechtických. Noví biskupové, jmenovaní králem, měli sesílit na sněmích stavovských stranu panovníkovi oddanou.

Proti celému programu vlády ohlásila se však rychle *opposice* v kruzích vysokých. Magnáti někteří byli zjevně nespokojeni s bezvýznamnou úlohou ve státní radě a podporovali všeobecný odpor stavovský proti vysokým daním i proti španělské soldatesce v městech zanechané. Brabantský místodržitel, *Vilém Oranžský*, stál v čele hnutí, uzavřený muž velkých cílů, původem z německých hrabat Nassavských, zevně katolík, ale sešvakřený s protestantským kurfirstem saským. Zorganizoval soustavnou opposici ve státní radě a ve sněmu brabantském, způsobil odpíráním daně, že roku 1564 kardinál Granvella králem byl odvolán ze země a rovněž španělské pluky. Sebevědomí Nizozemců vzrostlo úspěchem, ale klid nenastal, neboť otázky náboženské postoupily v popředí.

Proti vzrůstající propagandě kalvínské vláda trvala na úsilí inkvisičním a snažila se v život uvésti nedávná *usnesení tridentská* spolu s novou organizací církevní. To sesílilo odpor širokých vrstev i schudlé šlechty nižší. Prostředkem svých bratrů Vilém Oranžský podněcoval také v těchto kruzích nevůli proti vládě a roku 1565 došlo ke sdružení šlechty nižší v t. zv. *kompromis*, jehož vůdcové již počítali s branným odporem proti vládě a s pomocí německých protestantů. Jednota šlechtická, které se dostalo přezdívky »zebráků« (gueux), přednesla na jaře 1566 manifestačně regentce Markétě žádost o svolání generálních stavů a zmírnění náboženského útisku. Zdálo se, že dosáhne svých přání aspoň z části, neboť i Markéta i Filip II., k němuž zvláštní stavovské poselstvo odešlo, neměli ještě odvahy k ráznému odporu. Ale věc byla v srpnu 1566 přeru-

šena *lidovou bouří*. Kalvínský lid ve velkých městech, rozčilený veřejným ruchem, obrátil se náhle proti chrámům a klášterům, počal rozbíjet obrazy a kříže.

Revoluce vzbudila v katolickém světě a hlavně ve Španělsku velké pohoršení, jež přimělo Filipa II. k neočekávané ráznosti. Starý generál vévoda Alba byl roku 1567 s italskými pluky a rozsáhlou plnomocí vypraven do Nizozemí, pokořit rebelii. Když přišel, bouře byly již vlastně ukončeny a země opět v klidu. Kompromitovaní účastníci vzpoury unikali houfně do Němec a do Anglie, Vilém Oranžský odebral se do Německa na nassavská panství svého rodu. Alba chtěl však situace užít, aby hrůzovládou zlomil vůbec stavovské sebevědomí nizozemské a zvýšil panovníkovu moc v zemi. Stav se generálním místodržitelem na místě vévodkyně Parmské, zřídil výjimečný tribunál soudní, t. zv. *radu nepokojů*, a jal se přísně trestati živly podezřelé z účasti na odporu. Nastalo houfné zatýkání a popravy; také katoličtí členové státní rady, vyznamenaní ve službách Karla V., hrabě Egmont a admirál Horn, byli ke všeobecnému zděšení roku 1568 popraveni. Náboženský dozor se zостřil, mluvilo se o zavedení španělské inkvisice.

S pomocí knížat protestantských Vilém Oranžský pokusil se sice, aby vpádem do země vyvolal všeobecný odboj, ale byv poražen, vzdal se dočasně veškerých nadějí. Terrorism a konfiskace uvedly rozechvěný kraj k úplné poddajnosti, až Alba konečně prohlásil generální pardon. Zároveň chtěl však sesílit finanční zdroje vlády a vynutil podle vzoru španělského *nové daně nepřímé*, hlavně dávku 10⁰/₀ ze všech převodů tržních a 5⁰/₀ z prodeje nemovitostí. Spolu stížil obchodní poměry zákazem obchodního styku s *Anglií*, hospodářsky ode dávna srostlou s trhem nizozemským. To obnovilo v průmyslovém a obchodním kraji nespokojenost; v mnohých městech veškerá výroba a obchod se zastavily a nálady té Vilém Oranžský užil k obnovení odporu.

Sbor jeho přívrženců roku 1572 zmocnil se Istí z přístavů anglických důležitých míst přístavních blíže ústí rýnského a koráby těchto *»námořských gueusů«* počaly soustavnou piraterii stěžovati úspěšně plavbu španělskou. Zároveň severní provincie *Holland, Zéland, Frísko a Utrecht* se vzbouřily a nepopírajíce sice zásadně suverenitu španělskou, ale odmítajíce tyranii Albovu, povolaly za místodržitele Viléma Oranžského. S ním uzavřely smlouvu o meze moci místodržitelské a prohlásily rovnoprávnost katolické a refor-

mované víry. Alba se snažil mocí pokořiti vzbouřený kraj, narazil však na hrdinnou obranu zoufalých měst, kdežto u dvora španělského zvítězila strana, kárající jeho nemístnou brutalitu. Byl tedy roku 1573 v nemilosti odvolán.

Jeho nástupce, ač snažil se užívatí větší mírnosti, nezmohl rovněž odboje; neboť bránily mu *záplavy mořské*, způsobené pobouřením záchranných hrází v Holandsku, a mimo to i neposlušnost *španělské soldatesky*. Ta, čekajíc marně dlužný žold, počala na vlastní pěst drancovati města; ji utrpěly roku 1575 bohaté *Antverpy* první smrtelnou ránu. Svízel ten způsobil však, že také ostatní pacifikované provincie jižní se rozhodly opět k svépomocnému odporu. Samovolně svolaný generální sněm postavil do pole ozbrojenou výzvu stavovskou a roku 1576 došlo v *Gentu* k vzájemnému spolčení všech států nizozemských, vyjímaje Lucemburk; spolek nečelil ještě proti králi samému, ale proti přehmatům španělské vlády v zemi. Vilém Oranžský, zjevně k reformaci se přihlásivší, stál v čele celého hnutí a mladý *Don Juan d'Austriá*, od Filipa II. do země vyslaný, nepořídil ve zmatku poměrů ničeho, nýbrž zemřel náhle roku 1578 uprostřed úplného rozkladu státní autority. Zdálo se, že moc Filipa II. v Nizozemí jest dokonale oťřesena spojeným odporem všech provincií.

Všec vzala však později jiný obrat přičiněním nového místodržitele španělského *Alexandra Farnese*, syna Markéty Parmské. Obratný Vlach užil vnitřních *sporů náboženských* k rozdvojení neposlušných provincií. Jižní, většinou románské kraje zůstaly při staré víře a hleděly s nevolí na reformaci kalvínskou, ze severních provincií rychle se šířící. Marně Vilém Oranžský snažil se vyrovnati třenice vyšším hlediskem rovnoprávnosti náboženské. Farnese získal *katolické státy opět* na stranu královu a učinil je oporou útoku proti reformovaným krajům severním, spojeným v *unii Utrechtské*. Tyto, Holland, Zéland, Utrecht, Geldersko, Overijssel, Groninky, Západní Frísko a protestantské části Flander a Brabantu, odřekly se roku 1581 slavnostně rodu habsburského a utvořily *spolek států samostatných* pod vedením generálního místodržitele Viléma Oranžského. Tak došlo k roztržení země na dvě nepřátelské části, jež se již nespojily. Mezi oběma rozpoutal se v následujících letech tuhý boj na suchu i na moři, zápas důležitý také pro *vývoj válečnictví*.

Nešlo tolik o rozhodné bitvy v poli jako o pevná místa; opevňovací a obléhací taktika učinila v Nizozemí veliké pokroky, stejně

jako umělé manévry žoldnéřských sborů. Alexander Farnese byl z největších kondottierů své doby a stísnil značně odbojné státy, dobýváje města za městem. Flandersko a Brabant padly mu v ruce skoro úplně, když po dlouhých bojích roku 1585 dobyto Antverp. Pomocí katolických knížat duchovních v sousedním Německu Španělé sevřeli také od východu spojené provincie severní. Situace těchto zhoršila se již dříve tím, že Vilém Oranžský úkladnou vraždou byl zahuben roku 1584 a po delší dobu žádná podobná osobnost nedovedla opanovati nesvorných stran v zemi. V kritické chvíli reformovaná *Anglie* přispěla Nizozemcům na pomoc a podobně *francouzští protestanti*, částečně přímou podporou a ještě více tím, že odvrátili moc španělskou k jiným úkolům. Farnese byl nucen převést většinu vojska svého do Francie a zemřel roku 1592, aniž dokončil podrobení nizozemské republiky.

Na moři součinnost loďstva anglického a hollandského zlomila dokonale námořní převahu španělskou a boj rozšířil se i na pole *hospodářské*. Antverpy, dvakráte zpleněné, byly *blokádou* *Seldy* od Hollandanů zbaveny veškerého obchodního významu, průmyslová činnost ve španělské části země hynula válkou a vallonský lid vstupoval raději do žoldnéřských setnin. Za to hollandský obchod sesílil bojem námořním. *Amsterdam*, *Rotterdam* a jiné přístavy přejaly dědictví Antverp, odvážní podnikatelé jali se ohrožovati *koloniální* monopol svých soupeřů, vnikajíce do vod indických a amerických. V *Mořicovi Oranžském*, synovi zavražděného Viléma, Nizozemci našli geniálního vůdce, který dovedl užití nového vzdělání matematicko-technického k válce pevnostní a dosáhl také v otevřeném poli značných úspěchů.

Rozvrat státního hospodářství španělského byl v době té již zjevným a umírající Filip II. svěřil roku 1598 samostatné vyřízení nizozemské otázky své dceři *Isabelle*, provdané za rakouského arciknížete *Albrechta*. Boj na dolním Rýnu vlekl se za vlády arcivévodských manželů dále, otrásaje hluboce blahobytem sousedních krajů německých, v nichž obojí strana válečná zle hospodařila, a skončil teprve roku 1609 příměřím, uzavřeným na dvanácte let, v němž španělská moc skutkem uznala samostatnost nizozemské republiky. Spojené státy nizozemské zůstaly mocnou oporou reformace ve Střední Evropě.

Anglie za královny Alžběty.

V královně *Alžbětě* (1558—1603) Anglie měla panovnici vynikající. Trudné mládí a důkladné vzdělání humanistické vypěstovalo v dceři Jindřicha VIII. a Anny Boleynové mužnou neodvislost. Královna zůstala neprovdána přes dlouholetá vyjednávání o sňatek s princí katolických a protestantských rodů, vedená namnoze jen k získání dočasných výhod politických. Vládla prostředkem *státní rady*, v níž zvláště první sekretář *William Cecil* vynikal jako zastupce směru, který chtěl Anglii od počátku postavit v čelo protestantského hnutí v Evropě. Alžběta sama jednala v ohledu tom mnohem zdrženlivěji. Nemajíc hlubšího zájmu náboženského a stojíc úplně pod vlivem renaissančního vkusu, oblibovala si spíše zevní nádheru katolického kultu, nežli ponurou přísnost reformace a věroučné hádky kalvinských kazatelů. Přes to odmítala z politických a osobních ohledů podrobení se Římu a obnovila samostatnou *církev anglikánskou* opětým prohlášením supremátu koruny ve věcech duchovních. Vyznání o 39 článcích potvrdilo hlavní zásady reformované věrouky z doby Eduarda VI., ale bohoslužba zachovala mnoho podobnosti s římskou a rovněž zřízení duchovní, opírající se o biskupy a posvěcené kněžstvo (*systém episkopální*), úplně závislé na koruně. *Katolíci*, četní hlavně v severních hrabstvích a v Irsku, nebyli v prvních dobách vlády potlačováni; veřejná bohoslužba zabráňovala se jim jen podle jména a katoličtí lordi zachovali značný vliv ve státní radě. Spíše královna byla hotova stíhati protestantské *puritány*, kteří brojili proti polovičatosti státní církve a žádali úplného provedení reformačních zásad ve státu.

Opatrný poměr královnin ke katolíkům byl z velké části podmíněn obavou, aby oni i celý svět katolický nepostavili se proti Alžbětě na stranu nebezpečné soupeřky *Marie Stuartové*. Tato královna škotská vystupovala s nárokem na anglický trůn, jsouc vnučkou sestry Jindřicha VIII. a zavrhuje Alžbětu jako dceru z neplatného manželství. Nároky její byly zvláště tehdy nebezpečné, když stala se manželkou panovníka francouzského *Františka II.* Roku 1560 došlo ke krátkému boji mezi Francií a Anglií, ale náhlá smrt francouzského krále rozpoutala spojení mezi Francií a Škotskem a plány Marie Stuartky ustoupily do pozadí. Mladistvá panovnice vrátila se roku 1561 do *Škotska*, kde byla rychle zachvá-
cena místními spory.

Hornatý kraj škotský byl tehdy ještě ovládán drsným feudalismem a divokými náčelníky klánů; královská moc byla nepatrná a otřesena reformací. Neboť přes odpor katolické vlády žák Kalvinův *John Knox* rozšířil v zemi ženevskou víru, odstranil moc nevzdělaných biskupů a rozpoutal obrazoborné bouře proti klášterům. Marie Stuartovna byla nucena uznati výhradné právo kalvinismu, organisovaného v svobodných obcích pod dozorem kazatelských sborů (*církev presbyteriální*) a snaha o obnovení katolické strany, povzbuzovaná Filipem II. a tajnými jednáními papežskými, přivedla ji jen ke srážce s většinou národa. Hlavně násilná smrt druhého manžela, lorda *Darnleye*, zapletla vášnivou královnu do zlých sporů. Vzbouřená šlechta zmocnila se celé země a počala vládnouti ve jménu nedospělého syna Mariina, krále *Jakuba VI.*

Poražená panovnice škotská uprchla roku 1568 do Anglie, hledajíc pomoci u královny Alžběty. Ta zajala však bývalou soupeřku a potlačila rázně hnutí anglických lordů katolických, uchystané ve prospěch vězněné královny škotské. Nezvyklý případ vzbudil pozornost v celé Evropě. Katolický svět postavil se teprve tehdy zjevně proti Alžbětě. Papež *Pius V.* vyřkl proti ní roku 1570 těžkou klatbu a vyzval anglické katolíky ke vzpouře. Protireformace zahájila oficiálně boj proti reformované Anglii a hlavně řád *jesuitský* snažil se uvésti hrozby papežovy v skutek, vysílaje tajné agenty k pobouření *Irska* a anglických katolíků, zřídív na pevnině pro anglickou mládež zvláštní ústavy výchovné. Došlo i k pokusům o úkladnou vraždu královny. Alžběta odpovídala krutým potlačováním skutečných i domnělých spiknutí a zvýšeným útlakem katolického živlu v zemi. Zvláštní zákon odňal všem, kdož nesložili přísahy na církevní supremát koruny, přístup k veřejným hodnostem.

Také reformace francouzská a odboj nizozemský nalézaly v Anglii zvýšenou podporu. Tím však poměr mezi španělským králem *Filipem II.* a Anglií se stále horšil. Španělský král vystříhal se sice dlouho otevřeného nepřátelství s ostrovní říší, hlavně z ohledu na své otřesené finance a na jiné otázky evropské, vyžadující jeho plného zájmu. Ale v Anglii bylo známo, že jako hlavní sloup protireformace jest ve spojení se zajatou Marií Stuartkou, že jeho vyslanci povzbuzují katolickou opozici. Vláda anglická splácela mu tím, že trpěla rozvoj *piraterie*, vedené z přístavů ostrova proti španělské plavbě. Odvážní plavci, jako *John Hawkins* a *Francis Drake* přepadali kolonie západoindické a stříbrná loďstva ame-

rická, zmocnili se roku 1568 dočasně Veracruzu, prováděli rozsáhlé podloudnictví v moři Antillském a ohrožovali španělskou plavbu i v evropských vodách. Byla to válka soukromá (privateer = pirát), ale sama královna podporovala ji peněžními prostředky a brala z ní zisk.

Poměry ty, nátlak a peněžitá podpora rázného papeže *Sixta V.* přiměly Filipa II. k rozhodnému kroku. Velká výprava námořní chystala se ze Španěl proti Anglii. Hotovým tažením křížáckým Alžběta měla býti svržena a znovuzavedení katolické víry na ostrově bylo spojováno s plánem osvobození Marie Stuartovny, kteráž z vězení povzbuzovala zahraničné spojence k činu. Vidouc, že osoba škotské panovnice jest opravdu vážným nebezpečím vnitřním, Alžběta odhodlala se ji zahubiti. Na základě rozsudku Marie byla roku 1587 *stafa*. To urychlilo však španělské přípravy k útoku a roku 1588 mělo velké loďstvo, zvané *»nepřemožitelnou armádou«*, udeřiti ve spojení s pluky Alexandra Farnese z nizozemských přístavů na ostrovy britské. Než nepřízeň moře a obratná činnost anglického loďstva zničily armádu v kanálu dříve, nežli dosáhla cíle, a v následujících letech velitelé angličtí přešli sami k útokům na přístavy pyrenejského poloostrova. Lissabon i Cadiz byly jimi přepadeny a maritimní moc Filipa II. nevzpamatovala se již více k útočné válce proti Anglii, přes krajní vyčerpávání financí španělských a papežských na stavbu nového loďstva. Reformace anglická byla uhájena, katolické vzbouření v *Irsku* po delších bojích pokořeno a královna Alžběta zaujala opravdu vedoucí postavení v protestantském světě, maříc účinnou podporou Nizozemců a francouzských protestantů zároveň protireformační proud i španělskou nadvládu v Západní Evropě. Výhoda ostrovní polohy říše britské vystoupila jasně na jevo.

Vláda královny Alžběty byla však pro Anglii také v *hospodářském ohledu* dobou rozhodných úspěchů, dobou úplného osamostatnění ostrova od výroby pevninné. Královna tušila, že průmyslu náleží budoucnost, a věnovala mu zvýšenou pozornost. Roku 1562 vydala nový *řád živnostenský*, který upravil poměry v činnosti řemeslné, činil práci pro nemajetné třídy závaznou, reguloval výši mzdy pomocí smírčích soudců, určoval dobu pracovní a zůstal v platnosti až do počátku 19. věku. Hlavní rozvoj jevil se stále ještě v industrii *soukenické*. Četná protestantská *emigrace* z *Nizozemí* přenesla do Anglie techniku jemné práce, vzrůstající pod-

nikavost obchodnická způsobila, že vedle čistě řemeslnické výroby rozmáhalo se také větší skladnictví. Jsouc podporováno královnou, jež zakazovala dovoz vlněných tovarů z ciziny, a usnadňováno přebytkem pracovních sil, tlačících se z venkova do měst. Národní průmysl vzrostl tak, že již Alžběta vydala v jeho zájmu *zákazy vývozu vlny*.

Anglická sukna vnikala však tehdy jinou cestou do Evropy nežli dříve. Nepřátelství se španělskou vládou v Nizozemí způsobilo pro Anglii již roku 1567. ztrátu *antverpského trhu*, kde bývalo dotud středisko prodeje vývozného družstva »marchants adventures«. Tito obrátili se k přístavům německým a zřídili své sklady postupně v *Emdenu*, v *Hamburku* a ve *Stade*, pronikajíce odtud na trhy vnitrozemské a zaplavujíce zbožím soukenným celou říši německou. Věc ta a zvýšená obchodní činnost anglická v moři Baltickém způsobily vážné znepokojení v poklesajících městech *hansovních* s Lubeke v čele a nářky jejich pohnuly říšskou správou za Rudolfa II. k pokusům o zabránění anglického dovozu do Německa. Zákazy císařské neměly však jiného úspěchu, nežli že znesnadnily otrěsené již postavení hanseatů v Anglii.

Obchodní živel domácí naléhal tam již dávno na zrušení zbývajících práv cizinců a dosáhl, že němečtí kupci roku 1598 byli vypovězeni a jejich skladiště »*Stahlhof*« zavřeno. Poněvadž Vlaši již po delší dobu rovněž v anglických přístavech nevystupovali a Flanderští válkou byli zabaveni, anglický živel obchodní poprvé opanoval na ostrovech a rozvínoval se rychle, jsa podporován válečnými úspěchy námořskými a vládou, která dovozovala vývoz některých předmětů, jako plodin zemědělských, jen na anglických lodích a mocí svou vymáhala anglické vlajce přístupu do vod cizích i obchodních smluv se vzdálenými dvory, jako s *Rusí* a s *Tureckem*.

Vláda královny Alžběty hleděla na činnost obchodní především s hlediska fiskálního, vyhlašujíc ji za *regál*. V obchodu vnitřním jednotlivci a společnosti dostávali výhradné právo prodeje jednotlivých předmětů všeobecné spotřeby nebo přepychu (sůl, mýdlo, železo, víno, hrozinky, karty a j.). Královna odměňovala podobnými koncesemi často služby svých dvorských favoritů, kteří pak zpravidla kruhům obchodním je prodávali. Teprve stupňující se odpor parlamentu proti nešvarům těm způsobil, že královna roku 1601 práva udělování monopolů se vzadala skoro úplně. Stejný

systém vládl v obchodu námořním. Společnosti *levantská* a *guinejská* dostaly výhradní právo obchodu na březích afrických a středomořských, společnost *moskovitská*, skládající se hlavně z obchodníků bristolských, konala jediné výpravy do moře Bílého a po Dvině Severní dále až do středu říše carské, vyvážejíc kožešiny, dehet, med, vosk, tuk a obilí z Rusi.

Nepřátelství se Španělskem stalo se obchodu anglickému pobídkou k pokusům o účast v zámořském obchodu koloniálním, dotud výhradně ponechávaném v rukou Španělů a Portugalců. Drake vykonal v letech 1577—1580 první anglickou plavbu kolem zeměkoule a obsadil na čas některé ostrovy Antilské. *Walter Raleigh*, podnikavý dvořan a spisovatel, učinil na základě královské výsady pokus o trvalou kolonizaci britskou v Novém světě, usadiv roku 1584 počet vystěhovalců na pobřeží Severní Ameriky, nazvaném na počest panenské královny *Virginii*. Kolonie neudržela se sice, stejně jako se nezdařil pokus o trvalé obsazení Nového Foundlandu, ale anglické expansi byl dán do budoucnosti určitý směr. Hlavním lákadlem zůstával ovšem výnosný obchod *východoindický*. Marně odvážní plavci, jako Frobisher, Davis, Barents, Hudson pokoušeli se o nalezení nové, kratší cesty do Východní Asie obeplutím severních částí Starého nebo Nového světa; pokusy jejich vedly jen k poznání *arktických krajín* a podporovaly rozvoj velrybářství. Anglie byla nucena rivalisovati s poklesající námořní mocí španělsko-portugalskou na obvyklé dráze indické plavby kolem Kapska, dosáhla však rychlých úspěchů, když s podporou královninou roku 1600 byla zřízena *východoindická kompanie*, jako akciová společnost s monopolem indického obchodu na 15 let a s výsostnými právy koloniálními. Ona zahájila ihned účinné závodění s portugalským obchodem a roku 1603 uvítal Londýn již první bohatý náklad indického zboží přivezený na lodích kompanie.

Hospodářský pokrok živlu anglického ukázal se jasně na poli *peněžnickém*. Na počátku vlády královna Alžběta obracela se často k cizím kapitalistům v Antverpách shromážděným o půjčky, nedoufajíc, že by v anglickém světě obchodním bylo lze nalézt dostatečné nabídky kapitálu. Politická situace znesnadnila později tento úvěr na pevnině, ale obratný obchodník a finančník *Tomáš Gresham*, přiměl královnu, že se obrátila k londýnskému obchodnictvu.

Sám usnadnil věc tím, že vystavěl roku 1566 budovu k bursovním schůzkám kupcův (*royal exchange*) a pomohl k hospodářské emancipaci ostrova od pevniny. I v nejtěžších dobách boje se Španělskem ukázalo se, že Anglie sama stačí svým potřebám, při čemž ovšem značnou část zásluhy měla opatrná a namnoze až lakotná *finanční politika* královnina, která pojišťovala zároveň koruně nezávislost na *parlamentu*, jemuž královna někdy mohla dokonce vracet i nepotřebovanou část povolených daní mimořádných. Všeobecný *blahobyt v zemi* jevil se vzrůstem komfortu střední třídy, výstavností soukromých domů, užíváním skleněných oken, punčoch a peřin, dotud jen ve vysokých kruzích obvyklých. Také *chudinství* bylo regulováno prostředkem závazných daní v obcích a v hrabstvích.

Ruku v ruce s rozvojem hospodářským šel také *kulturní rozvoj* Anglie. Význačnou stránkou jeho byl malý ještě vliv vlastních myšlenek náboženských v době, kdy větší část Evropy úplně tonula ve věroučných sporech. Jen řídká a vládou potlačovaná strana puritánů a katoličtí horlivci byli ovládáni plně náboženským zájmem. Ostatní vyšší společnost hleděla na boj s Římem a na rozklad středověkého řádu církevního více s hlediska politického. Působení *humanismu* a *renaissančních* proudů nebylo u většiny anglických vzdělanců zatlačeno věroučným hloubáním a vedlo ke skvělým pokrokům *národního písemnictví*. Geniálním tlumočником kultury té stal se dramatický veleduch *William Shakespear* (1564—1618), který shrnul ve svých dílech veškerý bujný život duševní, vypučený v jarní náladě novověku. Hlasatelem novodobého ducha ve vědeckém rouše byl učený *Francis Bacon* (1561—1626), který rozváděl soustavně humanistické požadavky induktivního a empirického bádání proti scholastické methodě. Střediskem kulturních snah byl *dvůr královnin*, kde ženský živel vedle mužského se účastnil v uměleckém závodění, kde kvetla učená poesie lyrická vedle velké epiky Edmunda Spencera, kde *divadlo* se stalo nezbytným požitkem duševním. Jevidy se tu však také stinné stránky racionalistické nálady, bezuzdná ziskuchtivost, shon po úřadech, podplatnost, a úpadek mravů. Zjevným byl nedostatečný styk vysokých kruhů s nižší třídou národa, v níž zvolna, ale jistě nabýval síly zájem náboženský, který v následujících dobách přešel v mocný výbuch revoluce národní proti koruně.

Náboženské boje ve Francii.

V druhé polovici 16. věku Francie poklesla hluboko náboženským rozdvobením a vládou neschopných panovníků. Za života Jindřicha II. *kalvinismus* šířil se přes odpor vlády v celé zemi, jsa podporován hlavně propagandou ženevskou, pročež jeho přívrženci byli nazýváni »*hugenotti*«, podle švýcarského názvu »*Eidgenossen*«. Ani krvavé stíhání prostředkem zvláštní komory soudní (*chambre ardente*) nezabránilo, aby v různých krajích nevznikaly reformované obce, spjaté jednotným svazkem občasných, tajných synod.

Věci nebyl však přikládán větší význam, dokud vyšší třídy nedvedly hnutí. K tomu došlo teprve, když po náhlé smrti otcově *František II.* roku 1559 nastoupil na trůn. Churavý, nezletilý panovník svěřil vlastní moc ctižádostivé rodině vévod z *Guise*, z nichž pocházela po přeslici jeho choť Marie Stuartka. Proti vládě Guisů, pokračující v pronásledování protestantů, postavila se však druhá strana velmožů, vedená od princů *Bourbonských*, z postranní větve rodu královského. Tito přiklonili se k reformaci a přiměli živel dotud trpný k činnému vystoupení v národním životě. Došlo k prvním pokusům o vzpouru náboženského rázu, nejprve vládou snadno potlačeným.

Tu v rozhodné chvíli roku 1560 František II. náhle zemřel a moc přešla, ve jménu nezletilého *Karla IX.* (1560 až 1574) na královnu matku *Kateřinu Medicejskou*. To znamenalo změnu politiky náboženské. Královna, Vlaška, nábožensky lhostejná, chtěla především zachovati panství nad obojí stranou dvorskou a ustala v pronásledování hugenottů, nadějíc se, že některými ústupky ve víře a v bohoslužbě docílí jejich návratu k jednotě církevní. Ale dosáhla opaku. Reformovaná církev vzrostla rychle a nalézajíc odvážné vůdce, žádala o právo *veřejné bohoslužby* a zmocnila se mnohých chrámů katolických, vyhazujíc odtud kříže a obrazy. Strana horlivých katolíků s Guisy v čele stavěla se rázně na odpor. Došlo ke srážkám v provinciích a poručnická vláda ztratila v rozkolu stran veškeru vážnost, takže nemohla zabrániti opravdové *válce občanské*, vypuknuvši roku 1562.

Královně Kateřině podařilo se sice na čas obnoviti mír v zemi, ale napětí stran propukalo později znova a strana katolická, jsouc sesilována všeobecným duchem protireformačním i vlivem

španělských zástupců Filipa II., donucovala také korunu k účasti v boji proti hugenottům. Tito, ačkoliv tvořili zřejmě menšinu v národě, měli podporu z *Anglie* a *Německa* a byli silní pevnými řády duchovních *synod* a trvalých výborů strany, které řídily odpor a vybíraly příspěvky od přívržencův v provinciích. Reformovaná šlechta nalezla v náboženské organizaci starou bojovnost a feudální neodvislost, jsouc vedena admirálem *Gasparem Colignym*, mužem vynikajícím a nadšeným pro náboženský boj. Válka točila se především kolem *pevných měst*, jejichž držení zaručovalo hugenottům trvalou moc v zemi i tehdy, když byli poráženi v jízdeckých srážkách polních. Celá země snášela velké pohubení, zvláště od cizích rot žoldnéřských, bojujících na obojí straně. Přes to stoupňoval se fanatism náboženský a dosahoval vrcholu v Paříži, odkud reformovaná menšina úplně byla vytlačena.

Teprvé roku 1570 nastal obrat k lepšímu, když v zámku *St. Germain* u Paříže byl uzavřen mír, který dal hugenottům částečnou svobodu vyznání i občanskou rovnost a ponechal jako záruku v jejich rukou čtyři důležité pevnosti, hlavně námořskou *La Rochelle*. Zdálo se v následující době, že propast vášně náboženské bude opět překlenuta aspoň společným zájmem národní politiky proti habsburské přemoci.

Soupeřství mezi Francií a Španělskem nezmizelo ani v době náboženských bojů úplně. Když odboj nizozemský zmohutněl, přihlásil se u dvora francouzského plán, seslabiti moc Filipa II. novým útočným bojem ve spolku s hollandskými rebelly a s Alžbětou Anglickou. Hlavním zástupcem myšlenky byl vůdce reformovaných, admirál *Coligny*, který dovedl úplně získati mladého krále Karla IX. pro válku. Než strana Guisů, se Španělskem spojená, odporovala tomu a nalezla spojence v královně matce Kateřině, obávající se o svůj vliv u syna. Vypuknutí boje se Španělskem zdálo se v srpnu 1572 skoro jistým, ale Kateřina zadržela jej zoufalým způsobem. Podle zvyku své vlasti a doby uchystala vražedný útok na admirála; Coligny byl však pouze zraněn a královna, hrozící se pomsty jeho a hugenottů, rozpoutala k dokonání díla v noci sv. *Bartoloměje* lidovou vášeň katolické Paříže proti veškeré reformované šlechtě, v městě shromážděné. Coligny a několik set hugenottů bylo v jediné noci pobito a vraždění přeneslo se v následujících dnech také do některých provincialních měst, kde katolíci měli moc v ruce.

Ukladný čin zabránil sice válce se Španělskem, nezlomil však strany reformované: obnovil jen občanské boje. Hugonotti udrželi hlavně na jihu říše četná pevná místa a mladý *Jindřich Bourbon*, po matce král Navarrský, postavil se jim v čelo. Reformovaná strana postavila se tehdy zásadně proti moci královské. Její spisovatelé, jako publicista *František Hotman*, stavěli proti neobmezenému panství vladaře učenou theorii o vzniku veškeré veřejné moci ze smlouvy mezi králem a poddanými, jež může býti lidem zrušena v případě nespravedlivé tyranie. Země hynula v bezvýchledných bojích. Nový panovník *Jindřich III.* (1574—1589), který zaměnil po předčasné smrti bratrově polský trůn za francouzský a v prvních letech chtěl rozhodným vystupováním reformaci zničiti, byl roku 1577 nucen obnoviti náboženský mír a uznati opět částečnou svobodu vyznání kalvínského. Hugonotti zachovali i po té samosprávnou organizaci vojenskou, opírající se o garanční pevnosti a o království Navarrské. Poměr tento sám o sobě byl značným otřesením všemoci královské a *Jindřich III.* nebyl mužem, který by dovedl zjednati nápravu.

Rozmařilý a soustavné činnosti neschopný král kolísal se mezi zženštilým přepychem a občasnými záchvaty náboženských výčitek, svěruje vládu milcům, kteří se neslušně obohacovali přes nenávist odstrčené starší šlechty, zatím co správa státní nevycházela z *finančních nesnází* i bankrotů, nemohouc dodržovati věřitelům rostoucích závazků, a pomáhajíc si občasnými processy proti hlavním spekulantům finančním. Král snažil si zvýšiti příjmy tím, že prohlásil veškeren obchod v zemi za *regál* královský a vymáhal na základě tom dávky neobvyklé od obchodníků. Rovněž s hlediska fiskálního chtěl reorganisovati *zřízení cechovní* v celé říši, ale bez trvalých úspěchů. Pro neplacení rent v *buržoasii*, hlavně pařížské, rostla nálada protikrálovská a byla podporována od ctižádostivého rodu *Guisů*, udržujícího kolem sebe velkou stranu vášnivých katolíků. Nástupnická otázka stala se pak přímým podnětem nových bouří.

Bezdětný král byl po smrti svého nejmladšího bratra roku 1584 jediným mužským členem přímé větve rodu Valois, oprávněným dědicem jeho byl *Jindřich Bourbon*, král Navarrský. Ale proti možnému nástupnictví vůdce hugenottů strana Guisů prohlásila se otevřeně, a uzavřevši *svatou ligu* s Filipem II. a s papežem Six-

tem \ donutila krále Jindřicha III., že se s ní spojil a roku 1585 veškeré náboženské ústupky odvolal.

To znamenalo obnovení *války občanské*. Než Jindřich Navarrský, podporovaný od Anglie a německých protestantů, odolal útoku katolické ligy a král Jindřich III., k boji proti vlastní vůli donucený, byl záhy nakloněn k dohodnutí s ním. Jen strana Guisů stála novému míru v cestě, snažíc se strhnouti veškeru moc na sebe. Ona mohutněla stále a pobouřila konečně i sfanatizovaný *lid pařížský* prostředkem tajné organizace občanské k revoluci proti panovníkovi. Jindřich III. byl stavěním barikád z hlavního města vypuzen a donucen svolati generální stavy říše, pomocí kterých Guisové chtěli korunu zcela podříditi svému vedení. V rozhodné chvíli král se však vzepřel, zbavil se úkladnou vraždou vedoucích členů ctižádostivého rodu a uzavřel spolek s hugenotty, uznáv Jindřicha Navarrského za nástupce.

Než ani to neukončilo bojů; strana katolická nesložila zbraní. Revoluční vedení pařížské spojilo se s jinými městy a s guisovskou šlechtou v pevný spolek »*svatě ligy*« k obraně proti králi, prohlášenému za kacíře od pařížských demagogů, farářů a kapucínských mnichů, kteří v letácích otrásali základem moci panovnické ve prospěch světovlády papežské a neváhali schvalovati i *úkladnou vraždu* ve službě víry. Pobloudilý fanatik převedl slova jejich v skutek a zabil roku 1589 krále Jindřicha III., když se chystal k obléhání Paříže.

Rozdvojení národa francouzského dosáhlo vrcholu. Reformování a strana mírných katolíků, kteří kladli zájem vlasti nad náboženské spory a byli zváni »*politiky*«, uznali Bourbona Navarrského jako *Jindřicha IV.* za panovníka. Liga, stavící vyznání nad národní tradici politickou, přivolala však na pomoc *Filipa II.* a byla hotova přijmouti na trůn francouzský mladší jeho dceru. Filip II. napíal sílu vyčerpané říše k tomuto cíli a nový král Jindřich IV. byl nucen podstoupiti dlouholetý *zápas o korunu* s fanatismem, soustředěným v hlavním městě, i se španělským vojskem, vnikajícím z nizozemského bojiště do severní Francie. Rozhodný boj o převahu habsburské moci a katolické víry v Západní Evropě, vedený před tím v Holandsku a ve vodách anglických, přesunul se do Francie a Jindřich IV. dostával účinnou podporu jak z Haagu tak i z Londýna. V průběhu boje poznal však, že zůstáváje kalvínským důvěry většiny národa si nezjedná, a jsa v ohledu nábožen-

ském naprostým skeptikem, odhodlal se roku 1593 ku *přestoupení* k víře římské. Tím získal rychle Paříž, unavenou dlouhou anarchií vnitřní, i ostatní národ na svou stranu, takže mohl opět soustřediti skoro veškeru sílu Francie proti cizincům, tím spíše, když také papež Kliment VIII. se s ním smířil. Španělské vojsko bylo z Francie vytlačeno a umírající Filip II. vzdal se roku 1598 mírem *Vervinským* nároků na dědictví rodu Valois.

Současně podařilo se Jindřichovi IV. urovnati náboženské poměry své země *ediktem Nantským*, smlouvou uzavřenou mezi korunou a stranou reformovanou, která hugenottům zajišťovala všeobecnou svobodu svědomí a dovolovala kalvínskou bohoslužbu v místech, kde té doby již byla zavedena. Občanskou rovnost měly jim chránit smíšené komory soudní v parlamentech a hugenotté podrželi v záruku značný počet pevností spolu s dosavadní organizační brannou, takže zůstali i v následující době samostatným útvarem, který měl svůj zvláštní život kulturní, vedený spisovateli, jako byl theolog Du Plessis Mornay, historik Agrippa d'Aubigné a básník Du Bartas.

Doba Jindřicha IV.

Úsilím Filipa II. a Říma převaha katolicismu byla trvale zajištěna v zemích románských; ale v Anglii, Holandsku a v obci francouzských hugenottů reformace zachovala pevnou posici. Španělská monarchie, vyčerpavši marně síly v boji proti ní, počala zjevně klesati, zvláště když trůn přešel na *Filipa III.* (1598 až 1621). Panovník zrozený spíše ke svatému životu mnicha nežli k moci, přenechal správu státu vedoucímu ministrovi, vykořisťujícímu chudnoucí říši do dna. Opětne pronásledování *Morisků* roku 1609 zbavilo zemi zbytků příčinlivého kmene, finanční nemožnost k dalšímu nákladnému boji vedla k ponižujícím mírům s Anglií a Holandskem. Vliv velmoci španělské počal ustupovati před novým rozvojem Francie.

V prvním desetiletí vlády *Jindřich IV.* (1589—1610) snažil se upravit vnitřní poměry francouzské, zdvihočelé dlouhým bojem občanským. Především bylo nutno sesílití moc koruny, hluboko pokleslou stavovskými úchvaty. K dílu tomu král našel pomocníka ve vévodovi ze *Sully*, který také ve svých memoírech zanechal zá-

kladní dílo o dějinách doby. Sully jako správce financí odstranil zlořády ve *správě berní*, zmenšil lichvářské úroky rentových dluhů státních částečnou *konversí* a hleděl účelnou politikou hospodářskou povznést příjmy panovníka i národa, jsa ve věci té účinně podporován všestrannou pílí samého krále.

V první řadě šlo o *zemědělství*. Bohatství Francie bylo ještě převahou agrárního rázu, ale řádění soldatesky a zpupnost zvojanštělé šlechty přivedly rolníka na pokraj záhuby. Jindřich IV. ujímal se ho proti loupeživým rotám a feudálnímu útisku; vysušování močálů pod vedením nizozemských odborníků, jako byl podnikatel Humprey Bradley, mělo zjednat novou plodnou půdu. Král rozšiřoval ve vyšších kruzích znamenitý spis o zlepšeném zemědělství, vydaný roku 1600 jihofrancouzským statkářem *Olivierem de Serres*, a chtěl, aby statky královské se staly vzorem ostatním. Povolení svobodného *vývozu obilín* do ciziny usnadňovalo dobré zpeněžení úrody a ~~doba Jindřicha IV. zůstala dlouho v paměti venkova francouzského jako zlatý věk.~~

Také jiné obory výrobní činnosti těšily se vládní podpoře. Horníci z Německa byli voláni, *průmysl* a *obchod* staly se vážným předmětem vládní péče. Obojí odvětví bylo ve Francii ještě spíato v těsný kruh středověké tradice řemeslné, vyšší společnost brala přepychové tovary namnoze z ciziny, Nizozemci a Angličané zatlačovali obchod francouzský na oceánu do pozadí, nenalézající odporu válečného loďstva, jež Francii úplně scházelo. V okolí Jindřicha IV. prozíraví mužové ukazovali na tyto poměry, a radili k nápravě; byl to hlavně *Bartoloměj Laffemas*, jmenovaný králem předsedou nové *komerční rady*. Jeho vlivem došlo k prvním pokusům o celní ochranu domácího průmyslu proti cizím dovozům. *Hedvábnictví* stálo v popředí; vláda snažila se rozšířit kulturu hedvábnické v celé říši, nutila k vysazování stromů morušových a rozšiřovala spisy odborné. Úspěchu dosaženo bylo ovšem jen v některých krajích. Král snažil se zvelebiti průmysl textilní a čalounický volaje z ciziny dovedné odborníky, chránil veškerých nových druhů výroby proti úzkoprsému útisku se strany starších cechů tím, že přijímal je v ochranu dvora do *Louvrů*, že vydával rozsáhlé výsady a *monopolní práva* podnikavým zakladatelům větších závodů i vynálezci nových method pracovních. Úspěchy nebyly ovšem, hlavně vinou malé podnikavosti měšťáckého živlu francouzského, příliš rychlé a pronikavé, ale daly příklad a vzor pozdějšímu vývoji ná-

řodní industrie. Stará řemesla byla namnoze reorganisována zákonitou úpravou rozháraných cechovních řádů.

Obchod ve Francii trpěl přílišným počtem soukromých mýt a cel i okolností, že každá provincie tvořila samostatné celní území, ohražené proti krajům sousedním stejně jako proti cizině. Jindřich IV. nemohl poměrů těch od kořene změnit, zlepšoval je však péčí věnovanou zanedbaným *kommunikacím*. Sully, jmenovaný generálním dozorcem cest, nutil lokální vrchnosti k opravování silnic a mostů, reorganisoval poštovníctví a věnoval značnou péči *vodním drahám*. Řeky byly usplavňovány a síť kanálů měla spojit oblast moře Atlantického se Středozezemním prostředkem Loiry, Seiny, Rhony a menších toků jižních. Pro technické obtíže a krátkou vládu Jindřicha IV. byl program jen z malé části uskutečněn stavbou t. zv. briarského kanálu mezi Loirou a Seinou.

V námořním obchodu snaha Jindřicha IV. nesla se k *obchodním kompagním*, jež měly Francii zajistiti koloniální zisky. Za finanční spoluúčasti dvorských kruhů takové společnosti vznikaly v severofrancouzských přístavech, jako roku 1604 privilegovaná kompagnie východoindická; vznikl i plán o obnovení obchodní cesty přes Egypt do Indie. Ale rivalita sousedních silnějších národů námořských mařila plány královny spolu s nedostatečnou zkušeností obchodníků francouzských. Významu pro budoucnost nabyly jen počátky kolonisace v *Kanadě*, kde *Champlain* zjednal francouzskému živlu trvalou oporu založením Quebecu roku 1607. Levantický obchod trpěl stále africkým korsarstvem a pokusy Jindřicha IV. o zřízení ochranného *loďstva válečného* uvázly v počátcích.

Celkové pokroky hospodářské za vlády Jindřicha IV. dosažené jevily se však nejjasněji ve *státním hospodářství*. Přes to, že dvůr vystupoval s nádherou, že Paříž byla vyzdobována novými, nákladnými stavbami, bylo možno, že Jindřich IV. uložil značný válečný poklad v Bastille a nahromadil v arsenálu pařížském četné *zásoby mobilisační*, hlavně dělostřelecký materiál. To zvýšilo značně význam Francie v evropských poměrech politických, do nichž Jindřich IV. počal zvláště v druhé polovici své vlády mocně zasáhati.

Ač stal se katolíkem z přesvědčení, že jediné vyznání to odpovídá duchu převážné části národa, nepřistoupil na stanovisko protireformačních snah římských v evropské politice, nýbrž byl odhodlán, zajistiti Francii *světové postavení* dalším pokračováním v *protihabsburské politice*, udržuje spojení s reformovanými moc-

nostmi. Jsa jist podporou Anglie a Hollandska, chystal se roku 1609 k vážným krokům proti domu habsburskému. Boje o Milán a Neapolsko měly býti v Itálii obnoveny pomocí ctižádostivého vévody *Savojského*; Jindřich IV. osobně chtěl ohroziti španělské *Nizozemí* a zároveň zjednati francouzskému vlivu v Německu převahu nad Habsburky jako *ochránce protestantů*.

Nálada náboženského míru ustupovala tehdy v říši německé stále více před vášnivou nenávisí katolíků a protestantů, organizovaných z části v pevných, ozbrojených spolcích; místní spor o dědictví dolnorýnského vévodství *Klévsko-Jülišského* měl státi se podnětem k boji. Jindřich IV. chystal se právě k provádění svých velkých plánů protihabsburských tažením na Rýn, když byl úkladně *zavražděn* na ulici v Paříži od fanatického katolíka roku 1610.

Jeho neočekávaná smrt znamenala hlubokou změnu v evropských i francouzských poměrech a konec plánů, ohrožujících úspěchy katolicismu v Německu. Trůn francouzský přešel na nedospělé dítě, *Ludvíka XIII.*, poručnická vláda stala se opět hříčkou v rukou dvorských stran. Velké podniky Jindřicha IV. na prospěch národního hospodářství, upadly rychle v zapomenutí, Sully ustoupil nástupcům, neschopným udržeti státní správu na dosavadní výši a znamenitý theoretik hospodářský *Montchrétien* vybízel nadarmo ve spise o národním blahobytu, vydaném roku 1614, k ochraně francouzského průmyslu. Protireformační duch nabyt, hlavně prostředkem jezuitského řádu, vlivu u dvora královny matky *Marie Medicejské* a způsobil dočasné sblížení Francie se Španělskem, jež umožnilo, že v následujících bojích náboženských v Čechách a v Německu rod habsburský mohl se opět nerušeně vyšínouti do popředí evropské politiky.

ČÁST PÁTÁ.

Protireformace v Evropě Severní a Střední.

Podobným ochráncem nově sesíleného katolicismu, jako Filip II. na západě, stala se v Severní Evropě *koruna polská*, snažíc se obnoviti moc Říma ve Švédsku a rozšířiti ji na Rusi. Politika tato, spojená se snahou po ovládnutí Baltického moře, vedla k dlouhým bojům mezi severními státy v době, kdy také ve Střední Evropě rozhodný zápas podobného rázu se rozpoutal, *třicetiletý boj* o převahu katolicismu a habsburské moci v říši německé. Rozsah tohoto zápasu byl rozšířen zvláště tím, že vedle reformované Anglie, Švédska a Nizozemcův také katolická Francie se postavila opět proti spojené moci císařské a španělské. Výsledkem konečným dlouhých válek byl neúspěch plánů protireformačních a vyšínutí *Francie* i *Švédska* na místo prvních mocností vojenských; zároveň pak hospodářské a kulturní poklesnutí Střední Evropy ve prospěch počínající se hegemonie západních států.

Rusko za posledních Rurikovců.

Zbavená právě jha tatarského říše *moskevská* na počátku 16. věku nebyla ještě útwarem hotovým. Panství Tatarů krymských oddělovalo ji od moře Černého, chanát kazaňský a astrachaňský od středního a dolního toku Volhy a od Urálu, země livonské a finské od moře Baltického. Západní kraje ruské byly zabrány říší polsko-litevskou, která toužila zřejmě po spojení veškerého Slovanstva východního pod svým žezlem.

Dlouhá léta poroby a odloučení od moře zdržela značně *kulturní vývoj Rusi*. Jen ve střední části říše, kolem Moskvy, bylo hustší obyvatelstvo a ustálené zemědělství; více na jih i na východ, v kraji pustošeném vpády tatarských kočovníků, a na nehostinném severu, kolonisovalo se teprve zvolna a těkavé obyvatelstvo vykořisťovalo namnoze jen *extenzivním* žárováním a lovectvím přirozeného bohatství země. *Města* měla v národním životě ještě nepatrnou úlohu. Vyjímaje Velký Novgorod a Pskov, dotčené obchodním ruchem cizím, byly to hlavně jen opevněné vojenské osady (*gorody*), hostící především knížecí družinu a nevolníky, věnčené zřídka kruhem řemeslných předměstí (*slobody*). Dřevěná *Moskva* sama byla vlastně ohromným dvorcem carským. Městům chyběl existenční základ soustředěné výroby průmyslové, která se prováděla domáckým způsobem všude na venkově (*kustarstvo*).

Naturální hospodářství činilo skoro veškeren vnitřní obchod zbytečným, neboť každý dvůr vyráběl jen pro vlastní spotřebu a prodával přebytky na občasných trzích jen, aby získal peníze na knížecí daně. Neznala se ještě skoro potřeba cizího zboží a značný vývoz kožešin, vosku a jiných surovin ruských, prostředkovaný hlavně německými městy v Livonsku, rozmnožoval pouze zásobu drahých kovů v zemi. Při úplném nedostatku umělých cest sloužily komunikaci jen sanice a říční plavba; teprve v 16. věku vznikaly první *stanice poštovní*, vyhrazené posílům panovníkovým.

Kulturní stav země odpovídal hospodářské chudobě. Knižné vzdělání se omezovalo na klášterní (*černé*) duchovenstvo, opisující mechanicky podle starých vzorů legendy a bohoslovné traktáty; ono mělo v rukou stolce biskupské, kdežto světské (*bílé*) kněžstvo, ženaté, měrou svého vzdělání splývalo skoro s lidem, jenž hledal v náboženství namnoze jen divotvorné obřady a lpěl s velikou zbožností na nejmenších podrobnostech *zevního výkonu* v chrámech, bez hlubších představ o jádru víry. Západní Evropa platila za prokletý kraj kacířský a veškerá církev ruská byla odleskem řecké, ač nabývala po pádu Cařihradu, vykládaném za božský trest řeckých pokusů o unii s Římem, národního rázu a samostatnosti. Mezi ruským duchovenstvem 16. věku vznikla představa, že jenom Rus si zachovala neporušenou tradici pravé víry mezi ostatním, zkaženým křesťanstvem, a vedoucí hlavy mnišstva, jako moskevský metropolita *Makarij*, podporovaly horlivě toto sebevědomí ruské, národní církve.

Při těchto nedostatečných základech kulturních síla ruského živlu spočívala výhradně v plném soustředění veškeré síly národní v rukou panovníkův. Nabyvše vlády nad ostatními knížaty Střední Rusi, panovníci moskevští založili své *samodržaví* částečně na staré patriarchální moci slovanské, částečně podle vzoru despotismu tatarských chánů, jejichž východní přepych nápodobili horlivě na svých dvorech. Sebevědomí národní církve a domnělé dědictví vševládných nároků byzantských dodalo velkoknížecí moci moskevské posvátného lesku, vyjádřeného *titulem carským*, který stal se obvyklým v polovici 16. věku. Rozvoj panovnické moci usnadnila okolnost, že ruskému národu chyběl feudalismus, který v Západní Evropě především bránil postupu moci absolutních. Na Rusi nebylo historických provincií, které by hájily vědomě své samosprávy proti centralisaci, národní život trval roztržštěn v jednotlivých osadách a panských dvorcích, údělná knížata rodu Rurikova a Gedi-minova splynula na moskevském dvoře rychle s ostatní šlechtou v *bojarský stav*, jehož členové zápasili vzájemně jen o nároky rodové přednosti v carské radě (bojarská дума) a v dvorské službě. Hosudaři moskevští byli nuceni novou Rus z chaotických poměrů teprve utvářeti, vykazující pevné místo ve státní službě každému stavu.

Šlechtický sbor t. zv. bojarských dětí zavázán byl k jízdní službě vojenské a rozmnožoval se udělováním statků (*помěstí*) novým »služebným lidem« a »opričníkům« carským. Církev dávala písmu znalé dčáky k úřednické správě ústřední, která vznikla namnoze podle byzantských vzorů, byla však velmi neurovnaná a obmezovala se hlavně na finance, nerozlišujíc při tom přesně dvorského hospodářství carského od státní správy. Selský lid měl živiti šlechtu i služebné lidi carovy a platil *daň*, zavedenou již od Tatarů. Při častém přecházení neustáleného obyvatelstva na novou půdu bylo nutno obracet se s požadavky berními k celým osadám a nikoliv k jednotlivcům. Pomocí přibližných soupisů selského lidu byl každé vsi vyměřen určitý počet daňových jednotek (těhlo, socha), za jejichž splácení celá obec ručila společně. Tato *poruka daňová* přispěla především k větší usedlosti obyvatelstva venkovského a stala se základem společného vlastnictví vesnické půdy, přidělované obcím jednotlivcům občasným dělením (*mirové zřízení*). Určování selských okršků k výživě služebné šlechty šířilo soukromé poddanství lidu venkovského.

Takovým způsobem carové připoutali všechny třídy k službě své, učinili Moskvu srdcem národního těla a zároveň hlavním stánem vojenským, odkud se řídila obrana proti cizím útokům i výboj, nutný k dosažení přirozených hranic říše. Již za *Vasila IV Ivanoviče* (1505—1533) byl bojem proti Litvě získán *Smolensk*; vlastní doba ruského rozpětí pak nastala za *Ivana IV Vasiljeviče* (1533 až 1584).

Panovník, stráviv léta nedospělosti uprostřed řevnivých bojarských stran dvorských, podjal se záhy úkolu výboje. Podle vzorů západních snažil se sesílití vojsko, dotud skoro výhradně jezdecké, zřizováním dělostřelby hrubé a zavedením nového sboru pravidelné pěchoty (*střelci, píšťalníci*), ozbrojené z části mušketami. Proti útokům krymských Tatarův sesiloval na jihu řeky Oky soustavně *vojenskou hranici* prostředkem četných pevnůstek a záseků, pod jejichž ochranou kolonisace ruská mohla postupovati k stepní oblasti. Válkou podrobil v letech 1552—1557 chanáty *kazaňský* a *astrachaňský*, které nebyly sice ihned proniknuty ruským živlem, ale ovládnuty zřizováním nových, pevných míst (Saratov, Samara) a chráněny proti vpádům krymským organisací *kozácké milice na Donu*.

Toto rozpětí moci moskevské sesílilo také obchodní styk s tatarským východem, soustřeďující se rychle na velkých trzích nejprve v *Makarjevě* na Volze, potom v *Nižním Novgorodě*. Na horní Kamě kolonisace ruská počala pronikati až k Urálu, hlavně zásluhou podnikavých Novgorodcův, bratří *Stroganovů*, kteří pomýšleli již na dolování v bohatém horstvu. Narážejíce na odpor zauralského chanátu *sibirského*, postavili proti němu dobrodružný sbor, vedený donským kozákem *Jermakem Timofejičem*, který pronikl roku 1579 přes horstvo uralské a opanoval sibiřský kraj až k Obi. Tak byl položen základ k *ruské moci v Asii*.

Ivan IV. kladl však větší důraz na rozšíření ruské moci v Evropě samé. Uznávaje technické pokroky západních národů, hledal přímého a trvalého spojení s nimi. Anglickým plavcům, proniknuvším při hledání severní cesty do Indie roku 1553 až do moře *Btlého*, usnadnil přístup na trh moskevský a podporoval jejich obchody, jež se záhy ustálily ve způsobu pravidelných transportů zimních z Moskvy do Vologdy, odkud zboží v následujícím létě bylo voženo po Dvině do *Archandělska*. Hromadný vývoz koží, vosku, lehtu, konopí, vlny, sádla a obilí rozmnožoval zásobu oběžného

kovu na Rusi tak rychle, že cena peněz, dotud převysoká, postupně se snižovala.

Touha po snažším spojení se západem vedla však Ivana IV. ke snaze, aby prorazil násilím državy, jež dělily Rus od *Baltu*. Proti pokleslému livonskému řádu rytířův mečových, opanoval r. 1558 *Narvu* a *Jurjev* a snažil se trvale zachovati toto »okno do Evropy«. Tím však vzbudil nepřátelství *Švédska*, toužícího po nadvládě na okraji moře Baltického a zostřil starší soupeřství Ruska s říší *polsko-litevskou*. Věc vedla k dlouhým bojům, provázeným značnými převraty ve vnitřních poměrech říše carské.

Volnost ruské šlechty na Litvě budila v *moskevském bojarstvu* snahu po obmezení carského samodržaví. Proti tomu nebezpečí Ivan IV., nedůvěřivý přirozeným sklonem povahy a trpkou zkušeností z mládí, neváhal užiti násilí. Bezohledně počal stihati skutečné a domnělé zrady ve svém okolí a podlamoval soustavně zvůli bojarstva. *Útěk na Litvu*, provedený od některých nespokojenců, byl zakázán jako velezrada a celý rod měl ručiti za jednotlivce; bojarské rodiny byly hubeny popravami a zákazy sňatků. Nervosa a opilství stupňovaly nedůvěřivou náladu carovu až k šíleným výbuchům, které přinesly zhoubu celým městům a zjednaly carovi název *Ivana Hrozného*. Často následovala po výbuchu mnišská pokora a lítost, slavnostní mše za utracené, jejichž počet car sám páčil na čtyři tisíce.

Po několik let Ivan IV. chtěl poměry vnitřní upravití úplným rozdělením říše na *zemštinu*, podléhající vlivu bojarů, a na *opričňinu*, neobmezeně spravovanou carem samým; i Moskva byla dočasně rozdělena. Než později Ivan IV. ovládl opět celou říši a provedl značné opravy ve *státní správě*, odděliv dvorské hospodářství od financí, svěřených »velké komoře«, rozdělené na čtyři čtvrti, kterým byly přiděleny v pestrém neladu jednotlivé gorody. Zvýšený náklad na vojsko vedl k vypisování nových daní, zvláštní správní dvorce (*prikazy*) byly založeny v Moskvě pro nově dobyté kraje, pro odbor vojenský a pro vyslanecký *styk s cizinou*, jemuž Ivan IV. velikou péči věnoval, snaže se získati v Anglii trvalého spojence proti Polákům. Nabízel se šlechtě polské také jako nápadník uprázdněného trůnu polského.

Cizí vyslanci do Moskvy přicházející, hlavně císařský jednatel *Herberstein*, rozšířili po Evropě zprávy o drsném životě na ruském dvoře a vzbudili zájem pro moskevské carství, dotud skoro úplně

neznámé. Také směr katolické protireformace, probuzený k nové všestranné činnosti, počal se zajímati o Rus, doufaje, že podaří se pravoslavi přivést k poslušnosti papežskému. Ivan IV. neváhal z politických ohledů podporovati naděje tyto, zvláště když vlášský jesuita *Possevino* mu zjednal mír roku 1582, kdy byl nejvíce stísněn od Poláků, kteří tehdy odňali Rusku výboje livonské a odstrčili je znova na více nežli sto let od moře Baltického. Opravdu car nedal se získati ani od jezovitův pro víru římskou, ani od českého bratra Rokyty pro reformaci. Pohlížeje v pevném sebevědomí pravoslavném na západní křesťanstvo jako na zkažené sekty kacířské, ukájel v rozpravách věroučných jen svou samolibost, vzbuzenou horlivou četbou náboženských spisů, pro něž zařídil v Moskvě *první knihtiskárnu*.

Roku 1584 Ivan Hrozný zemřel, zanechávaje zvětšenou říši v slabých rukou pobožnístkářského syna *Feodora Ivanoviče* (1584 až 1598), jenž v zápětí podlehl úplně vlivu ctižádostivého svaka, bojara *Borise Godunova*. Tento dovršil samostatnost národní církve ruské od Cařihradu povýšením moskevského metropolity na *patriarchu*. Vraždou mladšího bratra carova, *Dimitrije*, zbavil se poslední mužského potomka vládnoucí větve rodu Rurikova a dosedl po smrti Feodorově sám na stolec panovnický.

Boris Godunov chtěl pokračovati ve snahách Ivana IV. po spojení kulturním se vzdělanou Evropou, vysílaje mladé Rusy na západ a snaže se nabýti účasti v politických sporech sousedů. Proti bojarům opíral se o *nižší šlechtu*, podporuje navzájem její žádosti hospodářské. Při rozsahu nevzdělané půdy a řídkosti obyvatelstva usedlého, byla na Rusi pracovní síla hlavním bohatstvím. Proto každý statkář hleděl si zachovati své sedláky a zavazoval si je pevně půjčkami a jinými závazky, aby neucházeli na novou půdu kolonisační nebo do služeb sousedův. Bohatí bojaři překupovali však přes to drobné šlechtě často nespokojené poddané a zalidňovali jimi své rozsáhlé pustiny. Služebná šlechta nižší vymohla si tedy roku 1601 u cara Borisa zákon proti stěhování rolnictva do okolin říše a proti vyvážení poddaných chudších pánů na statky bojarů. Zákaz byl sice jen z části zachován, ale přispěl v následcích svých k postupnému *připoutání selského lidu k panské půdě*.

Než nespokojenost bojarů proti Borisovi rostla, hladová léta roznítla v některých krajích bouře a k dovršení rozvratu *katolické protireformace*, podporovaná Polskou, učinila nový, vážnější pokus

proti víře pravoslavné. V říši polské vystoupil tehdy ruský dobrodruh, vydávající se za zavražděného careviče *Dimitrije*. Nalezl podporu některých velmožů a získal krále i řád jezovitský slibem, že zavede katolickou unii v Moskvě. S houfem žoldnéřů polských vpadl roku 1605 na Rus a zjednal si úspěchy tím snáze, když Boris Godunov v rozhodné chvíli byl zasažen náhlou smrtí. Samozvanec dosedl na carský stolec a byl uznán za zavražděného Dimitrije. Leč rozpínavostí svých polských přátel a podporou katolicismu vyvolal rychle národní odpor v Moskvě a podlehl lidovému vzbouření.

Trudná doba nastala pro Rus; boje o trůn a úplný rozvrat vnitřní. Noví Lžidimitrijové vznikali, král polský ohrožoval Moskvu a chtěl říši zajistiti svému rodu a Římu; Švédové se upevnili na březích Finského zálivu. Z obecného zmatku obrat k lepšímu nastal teprve, když mladičský *Michail Feodorovič Romanov* byl roku 1613 povolán za caře a zjednal si všeobecné uznání, jsa podporován svým otcem, moskevským patriarchou *Filaretem*. Nové dynastii Romanovcův bylo však nutno počítí v následujících letech znova dílo vykonané Ivanem Hrozným, především obnovu samostatnosti proti úchvatům šlechty, a dlouhý boj proti zahraničním soupeřům, hlavně proti Polsce, která podržela v moci své *Smolensko*, *Seversko* a *Černigovsko* a utlačovala pravoslavnou víru svých ruských poddaných.

Protireformace v Polsku a ve Švédsku.

V 16. věku Polsko, spojené dynasticky s Litvou, se Západními Prusy a s částí krajů běloruských i maloruských, bylo největší říší na severu. Než poslední králové z rodu jagiellovského, *Zikmund I.* (1503—1548) a *Zikmund II. August* (1548—1572), nedovedli utvořiti z volného svazku četných vévodství státu jednotného se silnou mocí ústřední. Zůstávali obmezeni *senátem*, složeným z dědičných vojevůdů, biskupů a velmožů feudálních, kteří hleděli zachovati rozhodující moc v provinciích a bránili tomu, aby král vyrostl nad své těsné, středověké postavení v národě prostředkem reformy státního vojenství a korunních financí. Po některou dobu se zdálo, že silná ústřední moc bude založena od stavů samých v obecném *sněmě poselském*, skládajícím se z volených zástupců sněmíků provinciálních. Než pro odpor králův a velmožův ani sněm říšský nenabyl moci

rozhodné a zůstal závislým na sněmicích; ani zásada majority závazné v něm nezvítězila a neurovnalé poměry středověké potrvaly v Polsku i v době nové.

Ve společenském životě jevil se to stoupající převahou *šlechtického živlu*. Šlechta, spojující různé vrstvy od chudého zemana až k vojevodům v jednotnou kastu, považovala jediné sebe za vlastní, plnoprávný národ, stlačujíc ostatní třídy do úplné bezvýznamnosti. Vyloučila zásadně plebejskou inteligenci z vyšších hodností duchovních, zbavila, s výjimkou sídelního Krakova, královská města, v nichž polská národnost počínala vítěziti nad původním německým rázem, účasti na veřejném životě a přispěla bez rozpaků k jejich hospodářskému úpadku. Měšťák ztratil právo kupovati zemské statky, šlechta brala přepychové potřeby výhradně z ciziny a vymohla k tomu cíli zrušení veškerých *ochranných cel*, ničíc městský průmysl cechovní také osazováním nevolnických řemeslníkův na panských dvorcích, bez ohledu na staré výsady městské. *Židé* a ve východních částech říše *Arméni* stali se rozkladným živlem v hospodářském životě, osazující se houfně v Polsku, kde dostávali od šlechty a od koruny svobody takové jako nikde v křesťanstvu, a kde rychle ovládli trhy i úvěr a nájem veřejných příjmův.

Mezinárodní význam polských měst klesal zvláště od té doby, co panství tatarské a turecké zničilo středověké *dráhy obchodní* mezi mořem Černým a Baltickým, vedoucí na severu od Karpat. Značně rozkvétalo jen bývalé město hansovní *Gdaňsko*, ovládající obchod na Visle, který se stal hlavním podkladem šlechtického blahobytu. Polští velkostatkáři v 16. věku rozšiřovali stále *vývoz* obilí, dobytka, koňstva, dříví a jiných surovin, nalézajících v Západní Evropě stoupající poptávku a cenu. Panské zemědělství v Polsku vzrůstalo, s ním však spolu také *robotnictví* selských poddaných šlechtických. Když proto lid houfně počal prchatí do řídce osídlených krajů maloruských, byl přísnými zákony připoután k rodné, nevolnické půdě. Šlechta nabyla neobmezeného dominia nad chlopstvem, zakazovala mu vstup do škol a do svobodných řemesel. Tak znemožnila vývoj středního stavu v zemi a vracela cizině peníze, získané vývozem surovin, kupujíc průmyslové výrobky západní.

Zároveň odcizovala se i *kulturně* ostatnímu národu. Styk s románským ovzduším, podporovaný četnými cestami a studiem mladých Poláků na vlášských universitách, zjednal jí zevní uhlazenost a rozšířil na jejich dvorcích západní vkus i přepych, s potřebou vyš-

šihlo vzdělání. *Humanistická* studia potlačovala rychle středověkou scholastiku, která jen na krakovské universitě déle se udržela. *Reformace*, vnášená ze zemí sousedních rychle do Polska, působila příznivě na rozvoj písemnictví v národním jazyku, dotud bezvýznamného. Překlady Písma a postilly zdokonalují řeč spisovnou, umělé básnictví dosahuje rychle vysokého stupně ve spisech protestanta Mikuláše Reje z Naglovic i katolíka Jana Kochanowského.

Reformace luterská šířila se zvláště mezi šlechtou, nenalézajíc dostatečného odporu vlády; čeští bratři, kalvinisté a jiné sekty drobné rozmnožily záhy počet nepřátel Říma, jsouce podporováni všeobecnou náladou k odporu proti sesvětštělému duchovenstvu. Za vlády Zikmunda II. Augusta mluvílo se mnoho o zřízení *národní církve* polské podle vzoru Anglie, a poměr krále ke dvoru papežskému byl velmi nepřátelský. Horlivá činnost nuncia Commendone sesílila však později stranu katolickou a zachovala krále v poslušnosti papežském. Opravy koncilu *tridentského* a *koleje jezuitské*, zaváděné v zemi od roku 1564 pruským kardinálem Hosiem, povzbudily pak v duchovenstvu novou horlivost církevní. Proti proudu reformačnímu začala působiti protireformace a převedla záhy většinu národa na svou stranu. Strany protestantské, zastavené takto ve vítězném postupu, snažily se dohodnouti se o společnou obranu a uzavřely roku 1570 v *Sandoměři* jednotu, která spojila v jednotnou stranu *dissidentů* luterány, kalvíny a Jednotu bratrskou, vylučující radikální sekty drobné. K politické rozervanosti přibýly tak spory náboženské.

Hlavním úspěchem vlády Zikmunda II. Augusta bylo upevnění *unie s Litvou*. Velkovévodství Litevské tvořilo dotud samostatnou říši, spojenou s Polskou jen osobou panovníkovou. Přes odpor velmožů litevských král provedl na sněmu v Lublině roku 1569 zákonitě spojení obojí říše v nerozlučný celek se společným sněmem, mincí a zastoupením zahraničním, ale s rozdělenou správou úřednickou. Vyšší kruhy litevské podléhaly potom tím rychleji kulturnímu vlivu polské šlechty a splynuly s ní v jedno.

Zevní politika posledních Jagiellovců nebyla šťastná. Habsburské odňali jim naději na trvalé dynastické spojení s korunou českou a uherskou, rozvoj moci moskevské zabránil jim v ovládnutí celého východního Slovanstva. Pokusy proniknouti k Černému moři neměly úspěchu; naopak hordy *tatarské* a *turecké* vnikaly často z Krymu a Multanska loupeživě do Podolí, Volyňska i do

Haliče, takže bylo nutno zříditi proti nim obranný pás tvrzi a hraničarských pluků na dolním Dněpru a Dněstru. Ani upevnění polské moci na moři Baltickém nepokročilo dostatečně. Sackularisací řádu německého rod hohenzollerský ovládl roku 1525 *Východní Prusy*, uznávaje jen podle jména polskou svrchovanost; ústí Visly říše polská nedovedla užiti ke zřízení vlastní moci námořské v době, kdy poklesnutí hansy německé věc usnadňovalo.

Pokroky učiněny byly jen v *Livonsku*. Tam reformace a spory s biskupy otrásly panstvím řádu rytířů mečových tak, že nedovedl vzdorovati útokům ruského cara Ivana IV., který obsadil část země a pustošil ostatek prudkými nájezdy. Proto poslední landmistr řádový dal se pod polskou ochranu a postoupil Zikmundovi II. Augustovi skoro celou zemi, ponechav si Kuronsko jako léno polské. Tím bylo Polsko však uvedeno v boj nejen s carem Ivanem IV., nýbrž také se *Švédy*, opanovavšími Estonsko, a s *Dány*, osadivšími biskupství Olizijské. Více let trval boj o dědictví livonské a o spojenou s ním převahu na moři Baltickém; Polsko zachovalo v něm největší část Livonska, nedovedlo však výhody té rychle užiti k rozšíření samostatné plavby.

Smrtí bezdětného Zikmunda II. Augusta roku 1572 ústavní vývoj říše utrpěl nejtěžší ránu. Šlechta osvojila si právo trůn obsazovati *svobodnou volbou* na všeobecných, šlechtických sjezdech, soupeřství různých nápadníků usnadnilo jí, zmenšiti ještě více práva koruny. Volební sněm roku 1573 dosadil na trůn francouzského prince *Jindřicha*, zavázal ho však podmínkami (*pacta conventa*), které vymezovaly úzce moc nového krále, žádaly na něm obranu země bez zajištění dostatečných důchodů veřejných a dávaly šlechtě právo odporu k hájení svých výsad. Bylo zjevné, že snaha směřovala ke zřízení šlechtické republiky s bezmocným králem reprezentantem v čele. Tato bezmocnost a zákonné přiznání *náboženské svobody* všem církvím způsobily, že katolický a v jiném ovzduší uvyklý král Jindřich panství polské rychle si znechutil a útekem opustil zemi, jakmile mu roku 1574 smrt staršího bratra otevřela cestu na francouzský trůn.

Následovalo nové, dlouhé bezkráloví a volba, při níž zvítězil proti císaři Maxmiliánovi II. a carovi Ivanovi IV., sedmihradský vévoda *Štěpán Batory* (1575—1586). Král Štěpán, muž rázný a vojenských věcí znalý, snažil se především novou organizací vojska nabýti zahraničních úspěchů a postupně sesilovati pokleslou moc

koruny. Již v předešlé době rusínské obyvatelstvo na jihovýchodní hranici, sužované stálými vpády hord tatarských, utvořilo samovolně ozbrojená *družstva kozácká*, mezi nimiž zvláště vynikla vojenská rota, soustředěná v Siči za prahy Dněpru. Tito divočí *Zaporožci*, spojující extensivní hospodaření v stepi s válečným řemeslem, přecházeli záhy z obrany k útokům a konali loupežná tažení na tatarské území i plavecké výpravy na lehkých »čajkách« k ústí Dněpru a na břehy černomořské. Vznikalo z toho stálé nebezpečí pro mír mezi Tureckem a Polskem, pročež král Štěpán se snažil především, aby kozáky vládě podřídil a organisoval jako pravidelnou milici hraničářskou, vedenou volenými atamany. K zápasu s Rusí sestavil první řadové *sbory žoldnéřské*, oddělené od nedisciplinované výzvy šlechtické, a úspěšným bojem donutil starého cara Ivana IV. k vydání Narvy a ostatních livonských výbojů. S papežem jednal o veliké tažení proti Turkům, když byl zastižen uprostřed nadějně činnosti k sesílení královské moci náhlou smrtí roku 1586. O korunu jeho rozpoutal se zápas stran; jedna zvolila si rakouského arciknížete *Maxmiliána*, podlehla však v otevřeném poli straně druhé, prohlásivši za krále švédského prince, Jana Zikmunda, který jako *Zikmund III.* (1587—1632) ujal se vlády a sídlo své přenesl později do Varšavy.

Po smrti otce svého Jana roku 1592 král Zikmund III. spojil na své hlavě vedle polské také *švédskou korunu* a zdálo se, že ohromnou říší pod jeho vládou spojenou bude zajištěna rodu Vasovců nadvláda v Severní Evropě a na Baltu. Náboženské otázky změnily však záhy celou situaci.

Švédský národ byl úplně oddán luterskému vyznání, král Zikmund byl však horlivý katolík. *Jezovitě*, kteří nabyli skrytě vlivu na dvoře švédském, získali ho již v mládí úplně pro Řím a protireformační snahy. Snahou Zikmundovou bylo užití své moci k vítězství katolické víry v celé Severní Evropě. Než vůle jeho narazila záhy na tuhý odpor ve Švédsku; stavové, vedení strýcem královým *Karlem*, postavili se proti panovníkovi v zjevný odpor a vypudili ho roku 1599 ze země. Pod vládou Karla IX., prohlášeného za národního vladaře, Švédsko uhájilo svou samostatnost a reformaci proti Zikmundovi a místo unie nastalo tuhé nepřátelství mezi ním a Polskem, zvláště když Švédové se jali také *Livonsko* odtrhovat od polské koruny. Jejich nároky a zájmy reformace našly zvláště vynikajícího zástupce v synovi Karla IX., králi *Gustavovi II. Adol-*

fovi (1611—1632). Ten s nevšední rázností povznesl vojenství švédské, zaváděje hlavně pro pěchotu účelné novoty taktické a dokonalejší výzbroj. Švédové pod jeho vedením zmocnili se veškerého kraje kolem Finského zálivu, odňali Polsku celé Livonsko a vnikali útočně až do krajů velkopolských. Gustav II. Adolf učinil vlast svou první *vojenskou mocností* severní a přispěl také v posledních letech života svým účastenstvím ve válce třicetileté značně k ochraně reformace v Německu.

Jeho hlavní soupeř, Zikmund III., nevzdávaje se titulu švédského krále, zůstal se stejnou rozhodností v táboře protireformačním a podporoval *rod habsburský* účinně v boji proti českému povstání a v bojích uherských, ač přivedl tím říši svou do nových, zhoubných konfliktů s *Tureckem*. Užívaje zmatků po vymření rodu Rurikova, podporoval pokusy o zavedení katolického panství v *Rusku*, kterému odňal některé západní kraje. Než úspěch ten byl nepatrnou náhradou za vysílení celého národa polského dlouhým bojem.

Jsa ovládán radou jezovitů, Zikmund III. snažil se ve vlastní říši podporovati katolickou víru proti reformovaným dissidentům, a šířiti ji také na ujmu *pravoslaví*, rozšířeného jak na Litvě, tak v ruských krajích říše polské. Podle návrhů slavného kazatele jezovitského *Skargy* došlo k jednání o církevní spojení pravoslavných s Římem, a vlivem královým roku 1596 byla smluvena *unie* náboženská. Litevští biskupové uznali svrchovanost papežskou a zachovali pravoslavný řád církevní i liturgii. Než pouze část pravoslavných přistoupila k unii a násilné rozšiřování její mocí polskou způsobilo hlavně na Malé Rusi nevoli a touhu po spojení s Moskvou. V Polsku samém katolicism učinil sice veliké pokroky a připíal k sobě zájem největší části národa, ale menšina reformovaná zůstala a stala se předním živlem odporu proti jakémukoliv sesílení ústřední moci katolických králů.

Zikmund III., ačkoliv snil o dosažení neobmezené moci podle západních vzorů, zvýšil nešťastnou politikou vnitřní zmatky ve správě veřejné. Za jeho vlády vzrostla pod heslem *«zláté svobody»* šlechtická anarchie k plné moci, jsouc podporována zásadou jednohlasnosti, podle které na sněmech sebe nienší minorita nebyla vázána vůlí většiny a mohla ohledem na sobecké zájmy osobní mařiti jednání o opravu veřejných řádů. Rytířská chrabrost šlechty na bojišti nedovedla nahraditi nedostatek pevného vojenství; v době, kdy v ostatní Evropě státní celky stále pevněji se scelovaly, Polsko

ztrácelo stále více ráz monarchie a vzniklo o něm pořekadlo, že pouze »bezzvládm stojí«.

Ani koruna, ani senát, ani sněm říšský neměly autority dostatečné k jakékoliv sebe nutnější opravě; veškeré větší podniky veřejné byly umožňovány pouze tvořením se soukromých *konfederací* šlechtických, k nimž často i král a většina sněmu se přidávala.

Počátky protireformace v Německu.

Náboženský mír, uzavřený roku 1555 v Augšpurce, neobnovil sice kulturní jednoty německého národa, umožnil však na delší dobu protestantům i katolíkům spolužití bez zjevného boje. Spory o výklad a rozsah jeho ovšem nepřestaly. Reformace, nevzdávající se naděje na konečné vítězství úplné, popírala *výhradu duchovní* a snažila se ovládnouti biskupské stolce, bez nichž nemohla dosáhnouti trvalé většiny na říšském sněmu. Úspěchy její byly však značně stěžovány *dogmatickými spory* ve vlastním táboře. Většina kazatelů, vedená *Matějem Flaciem* (Vlašic), Istrijcem v Německu naturalisovaným, hájila bezpodmínečně tvrzení Lutherových proti názorům kalvínským a proti těm, kteří, jako sám *Melanchton*, zaujali střední stanovisko ve sporu. Jednalo se hlavně o svátost oltářní a jiné subtilní otázky, rozvášnění bohoslovci vzbudili však i v nejširších kruzích zájem pro spor, a zatlačili ostatní kulturní snahy do pozadí.

Duševní život protestantského Německa utonul skoro úplně v neplodných hádkách a humanistický duch ustupoval před nimi úplně, zvláště na universitách, nově zakládaných od protestantských knížat. I básnictví bylo proniknuto tímto ovzduším, a nejnadanější duchové, jako satirik *Jan Fischart*, podléhali jeho vlivu. Vědecké snahy trvaly hlavně jen, pokud sloužily náboženskému zájmu stran; tak pěstovány dějiny církevní, kterým skupina protestantských spisovatelů věnovala důležité dílo t. zv. *Magdeburských centurií*.

Jednostranností touto větší část německého národa ztratila skoro úplně styk se vzdělaností ostatní a počala hledati svéráznosti v surové jadrnosti výrazů a mravů. Náboženský zápas nedovedl zakryti vzrůstající pověry, jevíci se v upalování čarodějnic a v rozšíření alchymie i magických kejkklů. Nevkusný přepych a soustavné

opilství kvetlo ve vyšší společnosti, zvláště v kruzích knížat říšských, ovládaných od úzkoprských bohoslovců a zabraných do stálého hašteření se stavy svých území, o finance a hromadící se dluhy. Knížatům chyběl rozhled po evropských poměrech a schopnost, sdružit se v pevný celek k hájení společného zájmu. Pokusy o novou *jednotu protestantských stavů* tříštily se o věroučné a osobní spory, zvláště pak o soupeřství mezi přísně luterským domem *saským* a mezi kurfirsty *falckými*, kteří se přiklonili ke kalvinismu. Vnitřní rozervanost překážela tak veškerým dalším pokrokům německé reformace v druhé polovici 16. věku. Jednotliví členové strany zmocnili se sice prostředkem závislých kapitul některých *severoněmeckých biskupství*, ale nedovedli odstraniti duchovní výhrady, zásadně hájené od katolíků, v jejichž prospěch také vláda ústřední působila.

Ferdinandův nástupce, císař *Maxmilián II.* (1564—1576), klonil se sice za života otcova k reformaci a vyslovoval se rozhodně proti kněžskému panování Říma, neschopnost rozervaného luterství a ohledy na politické poměry zachovaly ho však katolické církvi a způsobily, že nedovolil protestantům žádné větší změny augšpurského míru. Jeho syn *Rudolf II.* (1576—1612), vychovaný v protireformačním ovzduší španělského dvora, nezasahoval sice osobně mnoho do zapletených poměrů říšských, dvorské okolí jeho podporovalo však značně rozvoj nového ducha katolického, který v Němcích zřejmě počal se jeviti v poslední čtvrti 16. věku.

V předešlých dobách kladlo domácí duchovenstvo německé jen zřídka vážný odpor proti reformaci, postrádajíc jednotného vedení a jsouc samo proniknuto nepřízní proti papežské všemoci v církvi. Zvláště sesvětštělé šlechtické *kapituly biskupské* byly netečné nebo klonily se namnoze samy k reformaci. — Teprve vliv protireformace, rozkvětlé v románských zemích, zorganizoval německé duchovenstvo katolické k účinnější obraně. *Řád jezovitský* zřídil v Bavořích a v duchovních územích porýnských své kolleje a vychoval v nich novou generaci, Římu naprosto oddanou. Papežští *nunciové*, do Němec zvláště od Řehoře XIII. a Sixta V. v hojném počtu vysílání, podporovali provedení oprav tridentských a zřizování seminářů k přemožení nedostatku duchovenstva. Řehoř XIII. umožnil velikému počtu Němců studium v *německém kollegiu v Římě*, svěřeném správě jezovitů, podporoval *mariánská družstva*, šířící horlivost církevní do širokých vrstev. Tak vznikla postupně pevná

strana katolická, kladoucí zájem církve nad vše ostatní. Její kulturní závislost na cizině ukazovala se záhy rozšířením mravů španělských a italského baroku.

V čelo této strany, nehodlající již ani o krok ustoupiti před reformací, postavili se *vévodové bavorští*, kteří se stali hlavními ochránci jezovitů v Německu a zakročili rázně proti luterství ve vlastní zemi. Jejich přičiněním Bavorsko stalo se opět katolickým, a příklad byl rychle napodobován od horlivějších duchovních knížat jihoněmeckých, kteří přes hrozby protestantských sousedův počali násilím odvracet poddané své od reformace. Zároveň vystoupila sesílená strana katolická na *sněmech říšských* s požadavkem o skutečné zachovávání výhrady duchovní. Proti kolínskému arcibiskupovi *Gebhardovi Truchsessovi*, který se prohlásil roku 1583 otevřeně za protestanta, prosadila novou volbu bavorského prince a vytlačila Truchsessu zbrojnou mocí z kurfirství dříve, nežli nevorní stavové luterští v jeho prospěch zakročili. Vítězství kolínského sesílilo sebevědomí katolíků; pomocí dvora počali protestantským administrátorům severoněmeckých biskupství vůbec popíratí hlas na říšském sněmu, komorní soud troufal si opět zahájit processy proti saekularisaci některých klášterů, provedené od protestantských stavů po míru augšpurském. Spory náboženských stran stávaly se tak ostřejšími. zvláště proto, že také na straně protestantské vznikala nová generace, vychovaná jednostranně v protiřímském ovzduší, a šířil se *kalvinismus*, naplněný ohlasem bojů ze Západní Evropy. Vzájemná polemika s kazatelnou rostla stejně jako počet hanlivých a pobuřujících *pamfletů*, jednání na sněmech říšských rozbíjelo se o zvýšenou nenávist stran tím spíše, že vláda Rudolfa II., stojící na straně katolické, nedovedla krotiti vášní.

Krise zostrila se zvláště, když v čele katolické strany vystoupil mladý vévoda bavorský *Maxmilián I.*, odhodlaný spojití svůj zájem teritoriální s podporou protireformace. Užívaje některých vnitřních sporů říšského města *Donauwörthu*, zmocnil se ho roku 1607 jako císařem jmenovaný ochránce katolické menšiny měšťanstva a značným zbrojením ukázal, že jest hotov s podobnou rázností vystoupiti i v jiných sporných otázkách. Jeho protestantští sousedé poznali nutnost pevnější organizace obranné a roku 1608 sdružila se některá knížata a města reformovaná pod vedením falckého kurfirsta v ozbrojený spolek zvaný *unií protestantskou*. Vévoda bavorský utvořil však v zápětí podobné sdružení *katolické*

ligy. V obou táborech nebyla sice veškerá knížata německá; zvláště na straně protestantské přísní luteráni s kurfirstem saským v čele zůstali stranou, jednak z roztrpčenosti proti kalvínskému rázu unie, jednak ze žárlivosti na vedení falcké. Ale přes snahy těchto nerozhodných živlů o zachování míru v říši, zdála se srážka nevyhnutelnou, když roku 1609 došlo mezi katolickými a protestantskými nápadníky k tuhému sporu o uprázdněné vévodství *Jülišsko-klérské* na dolním Rýnu a do věci vložil se i francouzský král Jindřich IV., doufaje, že s podporou rozhodné strany protestantské oťře se mocí habsburskou v říši. Než náhlá smrt francouzského panovníka a finanční tíseň většiny knížat německých zmírila rozhodnost stran a otázka jülišská byla odročena prozatímním vyrovnáním. Spor náboženských stran odsuzoval však i dále ústřední orgány říšské k bezmocnosti a hrozil vypuknouti znova při nejbližší příležitosti.

Zároveň ohlašovalo se zhoršení *poměrů hospodářských*. Dosa-
vadní rozkvět německého průmyslu a obchodu byl dílem samostat-
ných obcí městských, které tvořily v říši hustou síť obchodních styků
a dovedly sdružováním hájiti zájmů společných i proti cizině.
V průběhu 16. století města ustoupila však do pozadí před rostoucí
mocí knížat, přetvořujících svá území na opravdové státečky a za-
sahujících hluboko do hospodářských otázek. Snaha knížat nesla se
k ustálení pevných zřízení zemských (*landrecht*) a k podřízení
starých výsad stavovských a místních pod společný zájem celku
a panovníka. Knížata počala vydávati všeobecné řády tržní a ce-
chovní, chránila šlechtický venkov proti městům, dbala o vlastní
správu domaniální a hleděla svésti co možno největší proud obchodu
do svých celnic. Vzorem podobné teritoriální politiky byla činnost
saského kurfirsta *Augusta* (1553—1586), který povznesl své statky,
účastnil se sám v obchodních spekulacích a přispěl značně k tomu,
že *Lipsko* se stalo trhem zvláště důležitým pro obchodní styk s Pol-
skem a sousedními zeměmi.

Většina knížat německých hledala zvýšení příjmů hlavně pro-
středkem *celnictví*. Na místo starých diferenciálních cel městských
vznikaly všude nové dávky teritoriální, které stěžovaly citelně
především plavbu na řekách, pokud nebyla úplně znemožňována
občasnými zákazy obchodu, zaviněnými sousedskou žárlivostí. O ob-
chod *labský* Sasko švářilo se stále s arcibiskupem Magdeburským,
s Lüneburkem a Hamburskými. Na *Odře* Vratislavští střežili žárlivě svých zájmů proti braniborskému Frankfurtu, který s nepřizní

hleděl na rozvoj Štětína a stavěl se proti obcházení vlastního skladního práva novou plavbou po *Vartě* a pozemní dopravou. Mezi kurfirstem braniborským a vévodou pomoranským došlo pro tuto otázku k tuhým bojům obchodním, které dočasně znemožnily veškeren obchod oderský a způsobily, že braniborská vláda již na počátku 17. věku hledala vodního spojení mezi horní Odrou a Labem prostředkem *průplavu finowského*.

Tak fiskální zájmy knížat rušily starší dráhy interurbálního obchodu a stejně nepříznivě působilo i *zhoršování mince*, postupující přes různá usnesení říšských sněmů o nápravě říšské měny. Knížata odvykala si stále více brátí ohled na společné zájmy říše. Marně císař Rudolf II. se snažil roku 1595 zavést jednotné *poštovníctví*, které svěřil jako říšský regál rodině Taxisů; knížata zřizovala si samostatně své kursy poštovní.

Proto německý obchodník neměl na světovém trhu skoro žádné opory, ježto také městské spolky a podobné útvary samosprávné již byly úplně přežilé. To jevílo se především u *hansy*, která počítala jen čtrnácte přímořských měst, ježto většina bývalých členů spolku podlehla nadvládě sousedních knížat. Dánský král *Kristian IV* (1588—1648) zrušil v zemích svých poslední zbytky hansovních výsad, strhl na sebe veškeré clo v Sundu a snažil se povznést dánský obchod založením konkurenčního přístavu Glückstadtu při ústí labském. Švédové jednali podobně, počet hollandských lodí v Baltickém moři vzrůstal, nalézaje hlavně v polském *Gdaňsku* otevřený přístav. Sledě nepřicházely již na stará loviště do Skon, livonské kraje staly se bojištěm severních států a ruský obchod byl obrácen od *Angličanů* do Bílého moře. Hanseaté ztratili londýnský trh ráznou politikou královny Alžběty, války v Západní Evropě znesnadňovaly plavby do Antverp, Lissabonu i Sevilly. Duch společných zájmů v hanse uhasínal a marně *Lubek*, vedený syndikem Sudermannem, snažil se donutiti ostatní města, hlavně Hamburk, k ráznějšímu vystoupení proti cizí konkurenci. U Rudolfa II. Lubečtí vymohli některá ustanovení císařská ve svůj prospěch, ale o provedení jejich nikdo se nestaral.

Říše německá jako celek nepůsobila již v evropské politice a neposkytovala ochrany ani *jihoněmeckým firmám*, když ztrácely své bohatství v bankrotech koruny španělské a francouzské. Císař Rudolf II. nedovedl zabrániti, aby boj mezi Filipem II. a republikou nizozemskou nezasahoval pustošivě do sousedních ně-

meckých krajů. *Dolní Rýn*, stížený novými cly obou stran válčících, ztratil obchodní význam a to přispělo spolu s pádem Antverp k postupnému klesání jihoněmeckých měst, kde bankroty větších domů zlomily veškeru podnikavost. Roku 1614 padl dům Welserů, několik let potom likvidovala i banka Fuggerů s ohromným ale nedobytným aktivem u španělské koruny. Nová velká jmění obchodní se netvořila, neboť patriciát německý podlehal stále více touze po *šlechtických titulech* a mezi šlechtou podle španělského vzoru upevnil se názor, že výdělkové podnikání kazí erbovní čistotu.

Válka nizozemská měla pro Německo ovšem také některé příznivé následky. Četní emigranti nizozemští zanesli do Kolína n. R. a do Lipska dokonalejší techniku výrobní a značné kapitály, které oživily ruch na německém trhu. Pád Antverp způsobil, že potřeba nového střediska peněžnického přispěla k založení první německé bursy v *Hamburku* a učinila z *Frankfurtu n. M.* nejdůležitější tržiště na zboží a směny v říši. Než největší část obchodů prováděných v těchto městech nebyla již v rukou domácích měšťanů; *Angličané* a *Hollandané* ovládali svými zástupci na počátku 17. věku německý trh, zaplavovali říši svými výrobky a koloniálním zbožím, vnikající i na venkov prostředkem hanzovníctví t. zv. Škotů. Německo, bez jednotné politiky hospodářské, stalo se zvolna kořistí sousedních států; velký boj, který se rozpoutal v sedmáctém věku na půdě říšské, urychlil jen tento úpadek.

Habsburské země za Maxmiliána II. a Rudolfa II.

Nezdar velikých plánů Karla V. v Němcích měl také v zemích jeho bratra zřejmé následky. Pokroky, učiněné mocí královskou, zvláště v Čechách po válce šmalkaldské, zastavily se; král *Ferdinand I.*, stísněný obnoveným bojem tureckým v Uhrách, nemohl se již se stejnou silou brániti moci stavovské a reformaci. Sebevědomí luterské strany v Čechách vzpružilo se znova a podobně i Jednota bratrská, mravně utužená pronásledováním a nalézající vůdce vzdělané, jako byl *Jan Blahoslav*. Těžiště Jednoty přeneslo se z Čech na Moravu, polská odnož dodávala jí však významu i mimo hranice zemí českých. Také v Rakousích většina stavů obnovila žádost o svobodu evangelia a v Uhrách kalvinism šířil se mezi šlechtou a v německém měšťanstvu.

Ferdinand I., nemoha s úspěchem pokračovati v otevřeném boji proti reformaci, v posledních letech života snažil se aspoň, aby sesílil *zbytky katolicismu* ve svých zemích. Vída nedostatek schopného duchovenstva, skládal značné naděje do působnosti nového řádu *jezovitů*, jimž zařídil roku 1551 kolleji ve Vídni, roku 1556 dal klášter sv. Klimenta v Praze a přiznal právo k zřízení katolické university. U papeže prosadil, že *arcibiskupství pražské*, uprázdněné od doby husitské, roku 1561 znova bylo obsazeno Antonínem Brusem z Mohelnice. Arcibiskup měl Římu zachovati také zbytky strany podobojí a král odňal proto roku 1562 stavům právo obsazovati *utrakvistickou konsistoř*, aby v ní luteráni nenalezli střediska své duchovní správy. Chtěje získati živly nerozhodné, Ferdinand I. vymáhal na koncilu tridentském rozsáhlé opravy církevní a dostal roku 1564 od Pia IV. *pořolení kalicha* pro své země. Ale pozdní ústupek nedovedl již zastaviti rozklad strany husitské, uhasínající neslavně přestupováním celé mladší generace pod prapory rozhodných protivníků nebo přátel Říma. Téhož roku Ferdinand I. zemřel, odkazuje mladším synům *Ferdinandovi* země venkovské s Tyrolskem a *Karlovi* Štýrsko s Korutanskem, Krajinou, Goricí a Terstem. Nejstarší syn *Maxmilián II.*, nástupce otcův na stolci císařském, dostal země české, rakouské a uherské.

Naděje, které protestantští stavové kladli do vlády *Maxmiliána II.* (1564—1576), nesplnily se úplně. Podobně jako v říši německé, císař nehodlal ani ve svých zemích podporovati upevnění reformace, ač také nekladl svobodě náboženství vážných překážek v cestu. Vedle ohledů na papeže a katolické mocnosti Maxmilián II. choval naději, že klidem a částečnými ústupky náboženské vášně budou zmírněny a že obnoví se církevní jednota. Proto nechtěl přivolit k prohloubení rozkolu zákonnou úpravou evangelických církví ve svých državách. Než finanční závislost na reformovaných stavech nutila ho přece k některým ústupkům, zvláště když věci uherské žádaly zvýšených nákladů.

Roku 1566 starý *Solimán II.* udeřil opět na země habsburské, ale hrdinná obrana Sigtetu, vedená hrvatským bánem *Mikulášem Zrýnským*, a smrt sultánova zlomily prudkost útoku. Maxmilián II. chystal se tehdy k velké válce odvetné; než tíseň finanční donutila ho roku 1568 k uzavření nevýhodného míru, který nezbavil ho ani nutnosti, udržovati četné posádky hraniční v Uhrách proti loupežným vpádům nepravidelných čet osmanských.

Rakouští stavové užili tísně císařovy a vynutili na něm roku 1571 *náboženskou koncessi* pro vyznání augšpurské. Maxmilián II. stvrdil ústupek také písemně, obmezoval jej však výhradně na zboží šlechtická a vylučoval z něho města.

V *Cechách* reformovaná strana domáhala se rovněž zákonného zaručení náboženské svobody a práva obsazovati konsistoř pod obojí. Císař dlouho se vyhýbal a teprve odepřením berní byl přiveden k jednání o tom na dlouhém sněmě roku 1575. Ježto odůvodňoval své odklady růzností reformovaných stran v zemi, luterští a Jednota bratrská dohodli se o společné vyznání, t. zv. *české konfessi*, obcházejíce sporné kusy obojetnými slovy. Z ohledu na katolické mocnosti Maxmilián II. nedal se poohnouti ani tehdy k písemnému závazku, ústně však povolil českou konfessi, k jejíž ochraně stavové směli si zvoliti ze svého středu zvláštní defensory. Při tom nevzdal se král obsazování konsistoře a nezrušil starších zákonů proti Jednotě bratrské. Než pokrok reformace byl zjevný a sotva desetina obyvatelstva zůstávala ještě věrna Římu. Stejně byly poměry na Moravě, ve Slezsku a v Lužici, ač reformace ani tam neměla zákonných záruk.

Také v politickém ohledu *stavovská moc* v *Čechách* vzrůstala proti koruně, která, upadajíc do těžkých dluhů a nucena jsouc stále žádati finanční pomoci stavů, ustupovala před sněmy. Stavové zvyšovali moc svou proti byrokracii komorní, zvláště samosprávným vybíráním berní tureckých. Tento opětý vzrůst jejich vlivu byl ovšem nejvíce na prospěch *šlechtě*, která nepodporovala obnovy práv městských, po válce šmalkaldské zmenšených, a zachovávala také v hospodářských poměrech vedoucí postavení.

Kapitalistický ruch, hlásící se v jihoňmeckých městech v 16. věku, nenalezl ohlasu na půdě české. Země zůstala obchodně závislou na starém spojení s Lincem, s Frankfurtem nad Mohanem, s Norimberkem a Lipskem; značně vzrostl jen vývoz hospodářských plodin, ryb a dříví po Labi do Magdeburka a dále na sever. Novotou byla pravidelná *pošta královská*, vyjíždějící dvakráte za týden z Malostranského náměstí do Vídně a do Lince. V druhé polovici 16. věku sloužila již také soukromým zásilkám. Vnitřní obchod stejně jako ve středověku byl poután na určité cesty a zdržován častými cly i výsadními právy skladu jednotlivých měst. Průmysl vývozní scházel skoro úplně; jen *sklářství* české stávalo se i v cizině známým. Za to kvetla řemesla v množících se družstvech cechov-

ních; stoupající životní potřeby a přepych, vzrostlý podle západních vzorů, podporovaly zvláště jemnější výrobu a umělecký průmysl. *Města*, stojící namnoze pod vládou patricijských rodin, podporovaných královskou komorou, zachovávala svůj starosvětský, uzavřený ráz, s přísnou regulací trhu a marnými pokusy, brániti pevnými taxami všeobecnému stoupání cen. Úvěr zůstával nejvíce v rukou Židů. Jen živel šlechtický zanašel větší pestrost do života městského, ježto páni i rytíři počínali stále častěji pobývati v městech, a stavěli si tam mohutné domy v novém, renaissančním slohu.

Šlechta žila z výnosu svých zboží, přenechávajíc zemědělskou výrobu skoro výhradně poddaným, kteří dlouhým trváním míru v zemi a stoupáním cen plodin nabývali většího blahobytu, ale zůstávali v úplné závislosti na pánech. Šlechta sama věnovala pouze pivovarnictví a *rybníkářství* větší pozornost a množství rybníků v Čechách překvapovalo cizince. V oboru tom veliké pokroky byly učiněny na statcích Pernštejnských a Rožmberských, na těchto především zásluhou vynikajících hospodářů *Štěpánka Netolického* a *Jakuba Krčina z Jelčan*. Jinak panství šlechtická byla namnoze pouhým podkladem pevných rent poddanských a přecházela snadno z ruky do ruky. Šlechta líbovala si v okázalé zevní nádheře vláských a španělských mód, volala do země cizí umělce a dobrodruhy alchymisty, snažila se na cestách za hranicemi vystupovati s leskem, zachovávala však namnoze starou bujnost, nevážnost k právům jiných a nezřízenou vášnivost při banketech a rvačkách. Velká část její zadlužovala se, ztrácela a měnila otcovské statky; veliká mobilnost nemovitého majetku umožnila některým rodům, že soustředily ve svých rukou velkou část království. Tito pánové, v čele s velmožným *Vilémem z Rožmberka*, vystupovali pak jako opravdoví dynastové, hledající rodinného spojení s cizinou a usilující o oligarchické ovládnutí země.

V duchovním ohledu bylo velkým pokrokem, že Čechové netrpěli již izolací od světa ostatního, nýbrž účastnili se ve velkých proudech humanismu a reformace. Působení šlechtických mecenášů, jako byl *Jan Hodějovský z Hodějova*, spojovalo české písemnictví těsně s velkou obcí evropského humanismu, luteráni navázali četné styky s Wittenberkem a jinými universitami v Německu, Jednota a kalvíni navštěvovali Heidelberg, Ženevu, Nizozemí i Polsko a dopisovali si s předáky reformovanými v celé Evropě. Šlechta česká cestovala a někteří počali literárně zvěčňovati

své zkušenosti, jako *Václav Vratislav z Mitrovice* nebo *Křištof Harant z Polžic*. Mnoho bylo psáno po latině, ale vliv rozšířeného obzoru a zvětšené potřeby vzdělanostní jevil se také v národním písemnictví úsilnou činností vydavatelskou, v jejímž popředí stály *bratrské tiskárny* a vynikající stilista *Daniel Adam z Veleslavína*. Obsahem písemnictví to nebylo ovšem bohaté; řemeslné veršovníctví nahrazovalo poesii, převládal zájem věroučný a praktický, nebo snaha po slohové eleganci podle klassických vzorův. Ale písemná řeč česká byla v bratrské *bibli Králické* a jiných památkách učiněna dokonalým nástrojem pro budoucí umělecké výkony a vědecký zájem vzrůstal postupně, jak ukazovala i universita, povznášejíc se zvolna pod vedením humanistických mistrů *Cholína* a *Bachůčka* z bývalého úpadku. Ve styku s cizinou vzrůstalo národní sebevědomí českého živlu, třebaže reformace značně rozšířila opět známost němčiny v zemi.

Po smrti Maxmiliánově nejstarší syn jeho *Rudolf II.* nastoupil ve všech zemích otcových i v císařské hodnosti, kdežto ostatní bratři dostali jen některé důchody. Jsa přírodou povahy plaché a sklonný k melancholii, Rudolf II. (1576—1612) nedovedl vládnouti rázně. Žárlivě bránil každému zkrácení svých práv, ale váhavou nerozhodností a nechutí k veřejnému ruchu byl vzdálován od vlastního užívání moci. Napodobě Filipa II. Španělského v nepřístupné uzavřenosti, neměl jeho soustavné píle k vyřizování státních prací a přenechával vládu svému okolí. Od roku 1583 usadil se v Praze trvale, ale neučinil ji střediskem svých zemí. Ústřední úřady dvorské zůstaly ve Vídni, kde vedl vládu císařův bratr *Arnošt*, po něm *Matyáš*. Císař na Hradčanech obklopoval se vlašskou nádherou a rozsáhlými, světu nepřístupnými sbírkami skvostů, uměleckých děl a zámořských kuriosit. Výtvarní umělci přicházeli z ciziny, astrologové a alchymisté měli císaři otevírati cestu k nadpřirozenému světu hvězd a přírodních tajemství. Byli mezi nimi opravdoví učenci, jako slavní hvězdáři *Tycho de Brahe* a *Kepler*. Praha oživila rojem vyslanců a dobrodruhů, dvůr zůstával však cizím národním životu českému.

V náboženských věcech Rudolf II. vychovaný ve Španělech byl přítelem protireformace, která vlivem různých činitelů za jeho vlády v habsburských zemích učinila velké pokroky. V zemích rakouských především bratři císařovi Arnošt a později Matyáš působili v její prospěch, podléhající vlivu vídeňského probošta *Meli-*

chara Khlesla. Jímí katolicism byl opět zaváděn v městech arcivévodských a důrazně vystupováno proti luterským kazatelům. V Horních Rakousích přispělo k sesílení protireformace rozsáhlé *povstání selské*, vypuknuvší a potlačené roku 1596. Šlechta rakouská zachovala však své náboženské svobody a jevila proti vládě stupňovaný odpor. Dokonaleji obnovení katolicismu bylo provedeno v *Tyrolsku* arciknížetem Ferdinandem, po jehož smrti roku 1594 země spadla na císaře Rudolfa II.

V zemích českých pokroky katolické víry nebyly zahájeny vládou královskou, nýbrž spíše samostatnou činností katolické menšiny, vzbuzené z dosavadní nečinnosti hlavně působením řádu Ježíšova. Po marných prvních pokusech působiti na širší vrstvy, *jezovité pražští* obmezili se na činnost mezi katolickým duchovenstvem a šlechtou. Tam podařilo se jim na sklonku 16. věku vychovati novou generaci, ovládanou výbojným duchem protireformace, vnikající do země také prostředkem sňatků českých pánů se šlechtičkami ze Španěl a Vlach. Na statcích svých příznivců jezovité zřizovali nové kolleje: v Krumlově, v Hradci Jindřichově, v Chomutově a v Kladsku. Na Moravě řád zapustil pevné kořeny v Olomouci i v Brně. Vedle Tovaryšstva Ježíšova od roku 1599, také *kapucíni* působili v Čechách, později občasně synody katolického duchovenstva sesilovaly organisaci papežské strany, pracující zjevně k postupné rekatolisaci země. V čelo hnutí postavili se mezi šlechtou *Zdeněk Popel z Lobkovic*, *Jaroslav Bořita z Martinic* a *Vilém Slavata z Chluma*, přestoupivši od bratrství ke katolicismu s řadou jiných horlivců. Strana nečetná počtem vynikala bohatstvím, vlivem u dvora a přízní hlavních rádců Rudolfa II. Její význam stal se zvláště zjevným, když vojenské úspěchy v *Uhrách* povznesly opět sebevědomí a odvahu dvora císařského.

Roku 1593 z pohraničních bojů rozvinul se nový, velký zápas mezi osmanskou a habsburskou mocí. Vojsko císařské, v jehož čelo arcikníže *Matyáš* byl postaven, nabylo značných úspěchů proti chabnoucí turecké moci, zvláště když sedmihradský vévoda *Zikmund Batory* roku 1602 vydal Sedmihrady a Zátisi císařovi. Ustupující Turci žádali o mír a Rudolf II. honosil se již, že obnoví císařskou moc jejich úplnou porážkou. Jeho okolí užilo vítězné nálady k rozhodujícímu postupu proti reformaci. Roku 1602 staré *mandáty proti Jednotě* bratrské slavnostně byly obnoveny a počalo se přísněji vystupovati proti evangelikům v královských městech i na

statcích komorních. Protestanté v čele s učeným rytířem *Václavem Budořcem z Budova* na sněmě marně ohražovali se proti tomu. Také na Moravě pod vedením biskupa *Františka Dietrichštejna* rozhodná strana katolická vystoupila a stavovské svobody byly dvorem značně zkráceny. Nespokojenost protestantů českých byla zjevná, ale nalezla příležitosti k ráznému projevu, teprve když poměry uherské úplně se změnily.

V *severních Uhrách* protireformační politika císařských zástupců a jezovitů způsobila roku 1604 nenadálý odboj šlechtický, v jehož čelo se postavil polní hejtman *Štěpán Bočkaj*, jenž utvořil z divokých čet hajduků útočný sbor, opanoval severní Uhry a zplenil roku 1605 i jihovýchodní Moravu. Turci vystoupili na bojišti s novou silou, dosavadní úspěchy císařských vojsk byly rychle ztraceny a arcikníže Matyáš nucen jednati o mír s obojím nepřitelem. Smlouvou uzavřenou ve *Vídni* roku 1606 povolil Uhrům náboženskou svobodu a Bočkajovi postoupil Sedmihradsko se *Zátisím* jako doživotní knížectví. Mírem, umluveným brzy potom v *Toroku nad Žitvou*, ponechal Turkům dosavadní panství v Uhrách, oni pak přestali žádati dřívějších poplatkův.

Byla to naprostá ztráta velkých nadějí císařského dvora a *Rudolf II.* zdráhal se potvrditi obojí mír, hodlaje obnoviti boj, usnadněný náhlou smrtí Bočkajovou. Matyáš odporoval tomu a poměr mezi bratry stal se i z jiných příčin napjatým. Neženatý císař neměl dědiců, nechtěl však bratra výslovně uznati nástupcem. Matyáš tvrdil naproti tomu, že v rukou Rudolfových zájmy rodu habsburského jsou ohroženy, protože císařova melancholie od několika let vzrostla v duševní chorobu, která činila ho hříčkou dvorských rádců a komorníků. Opravdu Matyáš získal většinu ostatních arciknížat na svou stranu a nenalézaje u císaře povolenosti, neváhal se postaviti otevřeně proti němu s podporou stavovských nespokojenců. Stavové uherští a protestantská šlechta rakouská uzavřeli s ním roku 1608 na sněmu v *Prešpurce konfederaci*; k ní přistoupili moravští stavové, vedení předním šlechticem *Jednoty bratrské, Karlem starším ze Zerotína*. V čele značného vojska Matyáš táhna proti Praze, žádal také české stavy, aby se pro něho prohlásili proti Rudolfovi. Protestanté čeští šli však jinou cestou; za slib rozsáhlých ústupků politických i náboženských zůstali při císaři. Jejich vlivem v červnu 1608 v zámku *libeňském* došlo k smírnému vyrovnaní. Císař uznal Matyáše za následníka a postoupil mu ihned

Uhry, rakouské země a Moravu, ponechávaje sobě Čechy se Slezskem a Lužicí.

Rozkol v rodu habsburském znamenal vítězství stavů a reformace proti snahám císařského dvora. Stavové zemí Matyášových, jsouce vedeni rozhodnými kalvinisty, jako byl uherský hrabě *Illyeházy*, hornorakouský šlechtic *Tschernembl* a *Karel ze Žerotína*, zjednali si společným postupem potvrzení svobod politických i náboženských. V Čechách Rudolf II. marně se bránil se stranou katolickou proti podobným požadavkům. Vůdcové strany reformované, mezi nimiž byli *Václav Budovec* a *Petr Vok z Rožmberka*, spojili se se *Slezáky*, zvolili si sbor direktorů, sebrali vojsko a důraznou hrozbou odboje donutili roku 1609 císaře k tomu, že podepsal slavnostní *majestát*, který zaručoval české konfessi zákonné právo v zemi, postupoval stavům konsistoř utrakvistickou a universitu, dovoloval jim volbu defensorů k ochraně náboženských svobod. Na straně katolické protestanté vymohli si smlouvu, povolující jejich souvěrcům chrámy a školy v městech a na statcích královských. Podobné svobody zjednali si také Slezané, spojení trvalým spolkem se stavy českými.

Vítězství stavovské opposice bylo dokonalé, reformace dosáhla zákonitých práv a směla se pevně organisovati, k čemuž byl ihned učiněn počátek dosazením rozhodných luteránů do konsistoře. Marně roztrpčený císař chtěl v následujících letech pomocí ctižádostivého bratrovce, arciknížete *Leopolda*, biskupa pasovského a štrasburského, zvrátiti násilně nové poměry. Vpád soldatesky v Pasově sebrané do Čech skončil porážkou a s pomocí českých stavů Matyáš donutil roku 1611 císaře, že vzdal se v jeho prospěch vlády i v Čechách. Deposedovaný Rudolf II. konejšil se ještě několik měsíců dobrodružnými plány o znovudobytí moci pomocí německých protestantů a zemřel na počátku roku 1612. Matyáš dosáhl po smrti jeho také císařské koruny.

České povstání.

Katastrofa Rudolfa II. sesílila sebevědomí a požadavky *stavovské* v Čechách. Vůdcové hnutí byli hotovi, přivésti moc panovnickou úplně v odvislost od sněmů velkým spolkem všech stavovských jednot zemí českých, rakouských a uherských. Panovník

měl stavům českým přiznati právo svobodných sjezdů a sbírání vojska k vlastní obraně, měl uzavřítí za země přátelské smlouvy s protestantskými sousedy v Německu. Požadavek výhradného užívání českého jazyka ve veřejném životě byl namířen hlavně proti ústředním úřadům dvorským, užívajícím němčiny. Císař *Matyáš* (1612—1619) nedovedl vystupovati s rázností proti stavovským úchvatům. Řídě se ve všem radou Melichara Khlesla, povýšeného na kardinála, zdržoval pouze jejich postup vyhýbavými odklady, potvrdiv jen spolek stavů českých se slezskými a připustiv roku 1615 uzákonění úřední češtiny. Právě proto však mezi sněmem českým a dvorem do Vídně přeneseným vznikaly záhy nechuť, stavové odpírali prostředky k novému boji proti Turkům a novému vévodovi sedmihradskému, Gabrielovi Betlenovi. Císař, stísněný dluhem předešlých vlád, který dosáhl 30 millionů zlatých, marně jednal o věci na prvním společném sněmě všech svých zemí, odbývaném v *Linci* roku 1614 i na následujícím generálním sněmě zemí českých. Zároveň v Čechách spor rozvinul se mezi stranou katolickou a protestantskou o rozsah smlouvy z roku 1609, hlavně o to, zdali dlužno počítati také duchovní statky mezi zboží královské, kde poddaným slušelo právo, stavěti si evangelické chrámy. Protestanté tak tvrdili a hájili měšťanů pražského arcibiskupa v *Hrobě* a klášterních osadníků v *Broumově*, zřídívších si evangelické kostely přes zákazy vrchností.

Katolíci, vedení Jaroslavem Bořitou z Martinic a Vilémem Slavatou z Chlumu, zastupujícími panovníka jako místodržitelé ve sboru zemských úředníků, měli na své straně dvůr. Nespokojenost rozhodných opposičníků stavovských byla zvýšena nenadálým rozřešením *otázky nástupnické*. Na místo bezdětného císaře byl obratným jednáním katolické strany jeho bratranec *Ferdinand Styřský* roku 1617 přijat za krále českého od sněmu, korunován a uznán i v ostatních zemích českých, dříve nežli protestanti proti tomu se mohli opřítí. Jsa vychovancem bavorské kolleje jezovitské, *Ferdinand* byl naprosto oddán katolickým zájmům, kterých hájil s rozhodností, cizí povaze jeho v jiných otázkách. V zemích *štyřských*, kde za vlády jeho otce Karla luterství si bylo zjednálo velkého rozšíření i práv, potlačil v několika letech reformaci úplně, což zvláště těžce postihlo kulturní rozvoj *slovinského živlu*. Neboť protireformací byly zničeny první náběhy národního písemnictví, jako slovinský překlad bible, zhotovený od Dalmatina a Trubara.

Vůdcové stavovsko-protestantského hnutí v Čechách, v čele s *Matyášem Thurnem, Václavem z Roupova* a jinými pány, podnícenými také osobní ctižádostí a stykem s reformovanou cizinou, odhodlali se zmařit nastoupení Ferdinandovo odbojem, jaký již proti Rudolfovi II. se byl osvědčil. Otázka protestantských chrámů v Broumově a v Hrobě, zostřená zasažením dvora ve prospěch duchovních vrchností, sloužila k rozechvění širších kruhů. Přes zákaz císařův defensoři svolali v květnu 1618 všeobecný *sjezd* strany evangelické do Prahy a návodem vůdců došlo k bouřlivé demonstraci proti katolickým místodržitelům; Slavata a Martinic s bezvýznamným úředníkem Fabriciem byli *svrženi* z oken kanceláře zemské. Spolu byl prohlášen zjevně odboj proti panovníkovi a zřízena ihned stavovská vláda *třiceti direktorů*, kteří se jali sbíratí vojsko a jednati v celé Evropě o spojeneckou pomoc.

Císař Matyáš, těžce churavějící, byl českou rebelií úplně překvapen. Nemaje hotových prostředků, nerozhodným jednáním usnadnil českým stavům, podporovaným ihned od *Slezáků* a *Lužických*, že odrazili první útoky nedostatečných vojsk císařských a přivedli také nerozhodné *Moravany* a stavy *hornorakouské* na svou stranu. V březnu 1619 císař zemřel a postavení jeho nástupce stalo se tak povážlivým, že hrabě Thurn s českým vojskem se mohl objeviti před samou Vídní a nalézal četné přívržence mezi dolnorakouskými stavy.

Naděje českého odboje opíraly se však hlavně o *cizinu*. Rozhodná strana protestantů německých, spojená v unii pod vedením kurfirsta *Bedřicha Falckého*, zetě anglického krále Jakuba I.; doufala, že pádem domu habsburského dosáhne vrchu v náboženských otázkách říšských. Proto vstoupila ihned v jednání s odbojem českým a společně s dobrodružným vévodou savojským *Karlem Emanuelem*, chovajícím smělé naděje na korunu císařskou a českou, vypravila do Čech vojenského dobrodruha, hraběte *Mansfelda*, který se zmocnil Plzně a zaujal v jihozápadních Čechách pevné postavení samostatné. Další podpory čeští stavové čekali od *Anglie* a protestantského *Hollandska*, od starých nepřátel rodu habsburského *Francozů*, *Benátčanů* a *Turků*. V Uhrách vévoda sedmihradský *Gabriel Betlen* vystoupil proti Habsburkům s nárokem na korunu Sv. Štěpána.

Spoléhající na tuto situaci evropskou, stavové čeští zřekli se naprosto rodu habsburského a zvolili si za panovníka *Bed-*

řichů Falckého v srpnu 1619. Volba odboji však neposloužila valně. Kurfirst nebyl mužem činu, horlivostí kalvínskou, kterou záhy projevil také v Praze samé, popudil proti sobě většinu luterských knížat v čele se *Saskem*. Ti odvrátili se rozhodně od Čechů a dopustili, že *Ferdinand II.* byl zvolen za římského císaře. Stejně ochladl ve svém zájmu pro českou otázku vévoda savojský, pomoc anglická a nizozemská zůstala bezvýznamná a vláda francouzská, chtějíc zabrániti náboženskému boji v Německu, zdržela unii protestantskou diplomatickým jednáním od účinné pomoci ve prospěch Čechů. Bedřich Falcký zůstal osamocen, kdežto Ferdinand II. nalézal horlivé spojence ve Španělech, v králi *polském* a v kurfirstovi saském *Janu Jiřím*, jemuž dal v zástavu Lužici. Hlavně však bavorský vévoda *Maxmilián* umožnil císaři rázný postup.

Vévoda poznal, že vítězství stavů v zemích habsburských by znamenalo pohromu celého katolictví ve Střední Evropě; doufal také, že za pomoc od císaře získá Horní Rakousy a kurfirstskou hodnost pro Bavorsko. S podporou ligy katolické sebral značné vojsko, v jehož čele, jsa podporován zkušeným generálem Tillym, opanoval nejprve Rakousy Horní. Pak spojil se na podzim 1620 s císařským vojskem, vedeným od hraběte Buquoie, k vpádu do Čech. Bedřich Falcký nemohl spojencům klásti rázný odpor. Jeho neobratnost a malá obětavost českých stavů způsobily, že poměry v Čechách zůstaly neurovnány, finance bídny a žoldnéřské vojsko, vedené vévodou z Anhaltu, špatně opatřeno. Ukazovalo se, že odboj byl podniknut bez dostatečné přípravy a bez součinnosti nižších tříd. Vojsko české ustupovalo šarvátkujíc před spojenci až ku Praze a svedlo v listopadu na *Bílé Hoře* nešťastnou bitvu, jejíž rychlý výsledek rozhodl o osudu odboje. Bedřich Falcký opustil po porážce Prahu, doufaje, že ve Slezsku se udrží. Tam však vystoupil proti němu *kurfirst saský*, který byl již dříve dobyl *Lužice*, a opanoval ve spojení s císařskými skoro celou zemi bez vážného odporu. Bezbranný »zimní král český«¹ byl nucen prchatí dále do říše německé. Zatím také Morava složila zbraně a roku 1621 zbyl z habsburských nepřátel v českých zemích jen Mansfeld, držící se v Plzni a některých jihočeských městech. Než také on ustoupil do Horní Falce, osamělých pevností jeho Zvíkova, Tábora a Třeboně bylo dobyto a celá země pacifikována.

Rychlého a dokonalého vítězství Ferdinand II. užil k upevnění panovnické moci proti stavům a zároveň k rozmnožení katolické

víry. Zemskou vládu v Čechách svěřil mimořádnému místodržiteli *Karlovi z Lichtenštejna*, na Moravě kardinálovi *Františkovi Dietrichštejnovi*; práva sněmů byla na řadu let vůbec zastavena. *Výjimečný soud* obstaral neobvykle přísné potrestání rebelie. Z hlavních účastníků odboje, pokud neunikli do ciziny, dvacet sedm bylo v červnu 1621 na Staroměstském náměstí popraveno, jiní žalářováni. *Konfiskační kommise* odsoudila v následující době přes šest set osob, většinou stavu panského a rytířského, ke ztrátě statků. Dvě třetiny statků v zemi propadly konfiskaci a byly ukvapeně pod cenou prodávány nebo rozdány přívržencům vítězného dvora. Hejno cizinců a válečných dobrodruhů zaujalo místa domácí šlechty, obratní spekulanti stali se pány rozsáhlých latifundií, aniž rozervané finance dvorské z převratu majetkového měly jaký prospěch. Zvláště členové vlády prozatímní a jejich přátelé těžili z katastrofy poraženého národa, rozmnožující zmatek hospodářských poměrů v zemi také vydáváním zlehčené mince, až klesnutí její na osminu nominální hodnoty přinutilo císaře, že učinil zlořádu tomu konec roku 1623.

Vítězství *protireformace* naplňovalo se postupně. Hned po bitvě bělohorské arcibiskup a vypuzené řády mnišské vrátili se do Prahy; jezovitům byla roku 1622 universita a veškero vyšší školství svěreno. Církev katolická měla bohatý podíl na zisku konfiskačním. Rozhodné kroky proti evangelíkům následovaly, když zbraně císařské i v říši německé vítězily a ve Vídni papežský legát, kardinál *Caraffa* důrazně toho žádal. Nejprve kazatelé bratrští a kalvinští byli vypovězeni ze zemí českých, po nich i luterští duchovní. Roku 1624 vydán byl rozkaz, aby veškerá benefícia jen katolickým kněžím byla odevzdána; nové vrchnosti podporovaly provedení věci a počaly donucovati své poddané ku přestoupení. Misie zvláště jezovitské nalézaly ochotné podpory vládní moci, až roku 1627 zvláštní *kommise protireformační* byla zřízena a vydán rozkaz, by všichni svobodní obyvatelé, nehodlající se ve víře srovnati s panovníkem, zemi opustili do určité lhůty.

Emigrace tímto nátlakem způsobená dokonala hmotný i kulturní rozvrat českého národa. Tisíce rodin, kladoucích evangelické přesvědčení nad ostatní statky, odešlo do Polska, do Uher a do Němec, národ pozbýval vzdělané a vůdčí třídy. Mezi odcházejícími byli duchové vynikající, jako bratrský biskup *Jan Amos Komenský*, církevní historik *Pavel Skála ze Zhoře*, státovědecký spi-

sovatel *Pavel Stránský* a mnozí mužové, u nichž se osobitá vzdělanost národní jevila nejjadrnějším způsobem. Také na Moravě a v zemích rakouských protireformace pokračovala, jen Slezsko, stojící pod ochranou saského kurfirsta, zachovalo částečně svobodu vyznání protestantského.

Po zlomení veškerého odporu prostředkem výjimečné vlády císař roku 1627 vrátil Čechám pravidelné řády. Stalo se tak vydáním *„obnoveného zřízení zemského“*. Stavové nabyli zase politických svobod, hlavně práva povolovati na sněmě zemské berně a hotovosti. Než sněm měl jednati pouze o předlohách vládních a vliv koruny vzrostl zřízením nové kurie katolického duchovenstva, která obdržela na sněmě místo před stavem panským, rytířským a městským. Němčina stala se opět vedle české řeči plnoprávním jazykem úředním, což usnadnilo v otázkách zemských vliv nových cizích pánů a dvorské kanceláře české, od roku 1624 s českým kancléřem trvale ve Vídni zřízené. Státoprávní neodvislost koruny nebyla však obnoveným zřízením nikterak porušena, jen rodu habsburskému pojištěna dědičnost po meči i po přelici. Podobné zřízení zemské také *Morava* obdržela roku 1628.

Úspěchy Habsburků a protireformace v Německu.

Česká válka byla jen prvním jednáním v rozhodném zápasu o Střední Evropu, který vyžádal si celá tři desetiletí. Neutrální knížata luterská a spojenec císařův, kurfirst saský, sklamala se domněním, že císařské vítězství v Čechách nezpůsobí převratů v říši německé. Již v době českého tažení španělský sbor z Nizozemí vnikl do *Falce Rýnské*, roku 1621 bavorský vévoda vytlačil Mansfelda z Falce Horní a v následujících dvou letech kurfirst Bedřich, stížený achtem říšským, byl přes podporu některých přátel svých vypuzen z veškerých držav svých a přinucen hledati útulku v reformovaném Hollandsku. Císař přiřkl jeho *kurfirstský hlas* bavorskému Maxmiliánovi, jenž podržel v náhradu válečných útrat také vládu v zemích falckých. Protestantská unie rozpadla se pádem svého náčelníka a sebevědomí katolické strany vzrostlo tak, že počala v duchu výhrady církevní opět žádati rázných kroků proti protestantským *administrátorům dolnoněmeckých stolic* biskup-

ských. Pohotovost vojska katolické ligy, pod vedením Tillyho v Hessensku a Durynsku rozloženého, dodávala věci hrozivého důrazu, stejně jako současný vojenský rozmach Španělska v Porýnsku.

Nový panovník *Filip IV* (1621—1665), vedený ctižádostivým ministrem Olivarezem, obnovil světovou politiku svého děda, nechápaje, že tím jen urychluje neodvratný úpadek své vlasti. Svrchované napětí daňového tlaku a hazardní úvěr janovských bankéřův umožnily Španělsku ještě na několik desetiletí velké akce vojenské, které měly ve spojení s válečnými podniky vídeňského dvora znova povznésti habsburskou moc v Evropě. Na dolním Rýnu byl obnoven boj s Holandskem, částečným obsazením Rýnské Falce skoro celý levý břeh Rýna zajištěn habsburské moci. Spojení Elsassu i Tyrolska se španělským Milánkem bylo dosaženo získáním švýcarského *Veltlinu* prostředkem katolické revoluce, povzbuzené z Milána roku 1620 proti reformovaným Grisoncům.

Vítězný postup moci habsburské i protireformace s ní těsně spojené byl zjevným a ohrožení luteráni dolnoněmečtí počali se ohlížeti po spojencích k jeho zastavení. Opravdu vystoupil dánský král *Kristian IV.*, přímo dotčený náboženskou otázkou německou jako člen říše a držitel některých duchovních knížectví. Ve spojení s protestantskými knížaty kraje dolnosaského postavil proti Tillymu roku 1625 na Veseře vojenský sbor a pohnul Anglii a Hollandany, že umožnili *Mansfeldovi* sebrání druhé armády, jež měla podél Labe operovati proti zemím českým, obnoviti tam odboj a spojití se k velkému útoku na císaře s uherským Gabrielem Betlenem.

Tímto náhlým obratem poměrů dvůr vídeňský byl zle stísněn. Vojsko císařské stačilo sotva na posádky v zemích českých a uherských, k postavení nového sboru nebylo prostředků finančních. V nesnázích těch pomoc přišla od *Albrechta z Valdštejna*. Tento český šlechtic byl v mladých letech získán od jezovitů pro katolicism, ve válkách s Benáťany a v Uhrách nabyl vojenských zkušeností a zbohatl velmi výhodným sňatkem i obratným skoupením konfiskovaných statků v severních Čechách. Prudká ctižádostivost a víra v jistý úspěch způsobily, že se nabídl císařovi k naverbování velké armády z vlastních prostředků.

Věc nebyla v době tehdejší příliš nezvyklou. Vlády najímaly zřídka vojsko samy, přenechávající to soukromé podnikavosti generálů a kapitánů, jimž dávaly jen patenty verbovací a platily žold

pro určitý počet mužstva v řemesle vojenském vycvičeného, jaké na některých místech vždy bylo lze sehnati. Voják měl vydržovati sebe sama sjednanou mzdou a podílem na kořisti a býval provázen často celou rodinou po různých táborech; důstojníci hleděli na válku namnoze jako na výnosnou spekulaci, vyžadující ovšem vedle znalostí odborných také značný kapitál závodní, ježto žold od vlády často nebýval správně vyplácen.

Ferdinand II. přijal nabídku Valdštejnovu a již roku 1626 nový velitel císařský porazil Mansfelda u *Dessauy* na Labi, zničil jeho sbor úplně na dobrodružném útěku přes Slezskeo a Moravu do Uher. Vrátil se potom do říše, kde Tilly byl zatím donutil dánského krále k ústupu, Valdštejn pronikl až k moři Baltickému a rozvinul tu postupným zvětšováním svých vojsk podivuhodnou moc. Kristian IV. a stavové protestantští byli dokonale pokořeni a Valdštejn, stav se vévodou meklenburským, pojal veliký plán *poznesení moci habsburské* v říši prostředkem převahy vojenské i námořní. Ve spolku se Španělskem a s králem polským císař měl opanovati *Baltické i Severní moře* proti reformovaným Holanďanům i Švédům; města hansovní měla pod habsburskou nadvládou znova rozkvéstí. Proto Valdštýn usiloval o ně a obléhal zvláště *Stralsund*, který se udržel jen pomocí švédskou. Zároveň byly obnoveny důrazně nároky císařské moci v Itálii při sporu právě vypuknuvším o uprázdněné vévodství *Mantovské*, a ani myšlenky o velkém podniku proti Turkům nebyly odmítány. Ve vědomí rostoucí moci všemocný generál císařský choval se bezohledně ke knížatům říšským; vymáhaje válečných kontribucí a mnoze svou soldatesku vzbuzoval obavu i nevoli jak u protestantů, tak u katolíků.

Na dvoře císařském touha po rozmnožení katolické víry nalezla však větší pochopení nežli velké plány Valdštejnovy, jsouc podporována zástupci papežskými, duchovními kurfirsty a Maximiliánem Bavorským, s Valdštejnem zřejmě znepřáteleným. Výsledkem vlivů těch byl t. zv. *restituční edikt*, vydaný císařem roku 1629 k rozřešení dávných sporů o výhradu duchovní. Zcela podle přání katolíků císař nařizoval protestantům vrácení všech duchovních statků a úřadů, zaujatých po roce 1555. To znamenalo nejen velké vítězství katolicismu zvláště v severních částech říše, nýbrž také ohromný převrat majetkových poměrů a finanční ruinu většiny protestantských knížat. Reformace německá byla v základech

ohrožena a s ní dosavadní řád říše. Byly to podobné poměry jako za Karla V. po válce šmalkaldské. V rozhodné chvíli nastal však také tentokráte obrat, způsobený především zasažením zahraničních mocností, *Švédska* a *Francie*, do věci německých.

Válka švédská a francouzská.

Velké úspěchy Ferdinanda II. a církve katolické, jak v zemích českých, tak v říši německé, byly usnadněny tím, že po smrti Jindřicha IV. Francie upustila od soupeřství s domem habsburským. Vláda *Ludvíka XIII.* (1610—1643). panovníka nesamostatného a ovládaného okolím, byla z počátku proniknuta duchem protireformačním a vyčerpávala sílu svou úplně v rozervaných vnitřních poměrech. Obrat nastal roku 1624, když rozhodná moc přešla do železných rukou opravdového státníka, kardinála *Richelieu*, hotového od počátku obnoviti politické tradice protihabsburské. V prvních létech kardinál ovšem byl nucen věnovati se převážně vnitřnímu povznesení královské moci, valně otřesené a pokoriti dobytím pevného města *La Rochelle* vojenskou organizací hugenottů, která do té doby tvořila zcela samostatný stát ve státu a měla čilé styky s reformovanou cizinou. Nantský edikt zůstal však i po zničení politického významu strany reformované v platnosti, tím spíše, protože Richelieu spěchal, aby mohl v evropské politice činně vystoupiti.

Postavil se nejprve rázně proti vzrůstu císařského i španělského vlivu v *Itálii*, zatím co francouzská diplomacie dodala německým knížatům odvahy, že na sněmu v *Řezně* roku 1630 důrazně se ozvali proti hrozivé moci a přehmatům Valdštejnovým. Císař, ovládaný snahou po zajištění hlasů kurfirstských pro svého syna, dal se pohnouti k tomu, aby nechal plánů italských a propustil ze služeb svých velkého generála s částí vojska, nedbaje toho, že právě tehdy vystupoval proti němu nový nepřítel, král švédský.

Gustav II. Adolf pochopil jasně nebezpečí, hrozící celé reformaci rychlým postupem císaře a ligy v Němcích; námořské plány Valdštejnovy ohrožovaly zároveň švédskou převahu na Baltu. Proto vešel ve spojení s francouzskou diplomacií, jež pomohla mu ukončiti výhodným mírem dosavadní zápas s *Polskem*, a přistál

roku 1630 jako ochránce německého protestantismu v Pomoranech. Zvolna přidávala se k němu některá knížata severoněmecká a, když i saský kurfirst byl nepovolností katolické strany velmžn do odporu proti císařovi, král švédský mohl roku 1631 proniknouti až do Sas. Jeho vojsko nevynikalo počtem, ale tuhou disciplinou, zdokonalenou výzbrojí pěchoty a taktickým výcvikem. Královský vojevůdce dovedl pluky naplňovati vlastní odhodlaností a nadšením. Po menších bitkách Gustav Adolf srazil se u *Breitenfeldu* s hlavním vojskem ligy katolické a porazil je na hlavu.

Jediná bitva změnila evropskou situaci dokonale. Švédové stáli u českých hranic a císař neměl vojska na obranu země; *emigranti čeští* doufali pevně, že Gustav Adolf ohrozí vpádem do Čech sotva upevněnou moc Ferdinanda II. v samých základech. Naděje nesplnila se úplně. Švédský král odtáhl ze Sas skrze Pomohani k Rýnu. chtěje pokořiti duchovní knížata a zůstatí rozhodčím v říšských sporech. *Saský sbor* pod důvěrným rádcem kurfirstovým *Arnimem* obsadil severní Čechy s Prahou a obnovil tu svobodu luterství. Ale přes to saská politika nechtěla učiniti dočasné nepřátelství s Vídní nesmiřitelným a nedopustila úplného převratu poměrů v zemi ve prospěch emigrace.

Roku 1632 Gustav Adolf proniknul vítězně do Bavor, poraziv Tillyho na Lechu, zmocnil se Mnichova a hodlal udeřiti potom na země habsburské. Jeho spojenci Francouzové obsadili pomocí duchovních knížat některá místa v Porýnsku bez výslovného prohlášení války proti císaři.

V největší tísní dvůr vídeňský obrátil se opět k *Valdštejnovi*, který po svém propuštění žil knížecky v Čechách, utvořiv ze svých statků samostatné a z řádů zemských skoro úplně vyňaté vévodství frýdlandské. Po některém zdráhání Valdštejn přijal opětne vrchní generalát s úkolem utvořiti novou armádu; vyhradil si však velkou odměnu a úplnou politickou i strategickou nezávislost na dvoře císařském. Než jeho úmyslem nebylo tentokrát založiti novou hegemonii habsburskou; Valdštejn cítil naopak mocným ovládnutím poměrů zjednati sobě samému rozhodující postavení v Evropě, bez ohledu na zájmy císařovy a dohodou s jeho napráteři, s nimiž již dříve prostředkem české emigrace byl vešel ve styk. Rozhořčení nad potupou řezenskou a hněv proti kurfirstovi bavorskému pojily se v jeho duši s nenávistí proti některým dvorským rádcům Ferdinandovým, hlavně proti jezovitům, kteří měli rozhodující vliv ve

Vídni. Císař vydal tak zájem svůj a věci katolické do rukou skrytého nepřítele.

Shíraje vojsko Valdštejn počal ihned jednati o dohodu s králem švédským, ale bez úspěchu, hlavně pro vzájemnou řevnivost a neupřímnou součinnost *saského dvora*, který si nepřál ani pádu císařova ani přílišné moci švédské v říši a sesiloval nedůvěru obojí strany. Valdštejn rozhodl se tedy, že se stane nejprve pánem situace válečnou akcí. Vytlačiv Sasy z Čech, měřil se se švédským králem v dlouhé taktické hře před *Norimberkem* a srazil se s ním konečně rozhodně v krvavé bitvě u *Lützena* v Sasku na podzim roku 1632. V boji Švédové podrželi vrch a Valdštejn ustoupil do Čech; než zahynutím Gustava Adolfa na bojišti poměry byly změněny.

Švédové nevzdali se ovšem boje. Za nezletilou dědičku trůnu Kristinu říšský kancléř *Axel Oxenstierna* se státní radou ujal se vedení politiky. Pomocí spolku s většinou protestantských knížat německých a zvýšených subsidií francouzských Švédové obnovili roku 1633 útočnou válku na rozličných stranách. Saské vojsko vniklo do Slezska, švédský sbor pod vévodou *Bernardem Výmarským* dokončoval pokoření Bavorska, zatím co generál Horn ohrožoval Elsassy a Švábsko, snaže se přerušiti dobytím *Breisachu* porýnské spojení mezi španělským Nizozemím a ostatními državami habsburskými. Císařský, španělský a bavorský dvůr obracely se v tomto krajním nebezpečí o pomoc k *Valdštejnovi*, jenž však doplniv a zreorganisovav armádu v Čechách, zůstával nečinným a překážel jen podnikům jiných sborů císařských, v jižních Němcích do pole postavených. Při tom jednal prostředkem tajných důvěrníků stále se Švédy, se Sasy a s Francouzi. V jeho okolí vlivem emigrace české se ozýval smělý plán, obnoviti stavovskou moc v Čechách s Valdštýnem v čele, obmeziti císaře na země alpské a urovnati poměry říše německé dohodou mezi vůdci válčících stran.

V rozhodné chvíli váhal však vévoda strhnouti škrabošku, jsa zdržován vlivem saské diplomacie Arnimovy, úpadkem vlastní odvahy a pověřeným vyčkáváním příznivých konstelací astrologických. Stálými odklady vzbudil *nedůvěru* na všech stranách, až císařský dvůr, zoufalý nad nečinností velké armády a nad vyssáváním Čech dlouhým pobytem jejím v zemi, uvěřil zprávám o zrádných úmyslech svého generalissima. Záleželo především na tom, jak armáda se zachová. Valdštejn snažil se v ležení plzeňském zabez-

pečiti si zvláštním zápisem oddanost svých důstojníků; ale přední generálové byli již dvorem získáni a zachovali většinu vojska císařovi. Generalissimus, otevřeně za zrádce prohlášený, snažil se s malou částkou věrných přejíti ke Švédům, nalezl však konec v *Chebu*, kde byl v únoru 1634 s hlavními strůjci svého spiknutí zabit.

Pád Valdštejnův byl obratem ve válce. Vojska císařská vystoupila z dosavadní nečinnosti a opanovala vítěznou bitvou u *Nördlink* jižní Německo. Saský kurfirst, uživ dlouho očekávané příležitosti, přešel na stranu císařovu mírem uzavřeným v *Praze* 1635 a dostal trvale v léno obojí Lužici. Odložení restitučního ediktu přimělo také většinu ostatních protestantů německých ke složení zbraní; jen vévoda Výmarský a Hessensko-Kasselský zůstali ve švédských službách. Ferdinand II. upustil od velkého programu protireformačního, náboženský boj německý byl ukončen.

Mír však nenastal, neboť zbývaly velké *otásky politické*. Richelieu směřoval neúnavně k dokonalému zlomení moci habsburské, maje při tom na mysli rozšíření hranic francouzských k *Rýmu* na útraty Elsassu a španělského Nizozemí. Proto snažil se udržeti v boji proti Španělům Hollandany a zmařiti mír mezi Švédy a císařem. Toho dosáhl jen tím, že *Francie*, dotud v pozadí stojící, otevřeně vstoupila na bojiště. Náboženský ráz boje byl tím naprosto setřen. Zároveň zápas rozšířil se skoro po celé Evropě. Na stranu Francouzů postavili se *Napolané*, *Katalonci* a *Portugalci*; vzbouření proti tíživému panství španělskému; došlo k *námořním bojům* ve Středozemském moři. Francie pohnula sedmihradského vévodu *Jiřího Rakoczyho* k útočnému vystoupení proti císařovi v Uhrách. Na straně habsburské zůstalo Bavorsko a přibýlo protestantské *Dánsko*, soupeřící se Švédskem; také vévoda *Lotrinský* a část šlechty francouzské, nespokojené s tuhou vládou velkého kardinála, spojovali se se španělským dvorem. Bojovalo se v Nizozemí, v Lotrinsku a především na půdě říše německé.

Francouzské sbory z počátku nebyly vojenským výcvikem rovny otužilým plukům svých soupeřů; pod vedením slavných strategů, vévodů z *Condé* a *Turenne* nabyly však později velkých úspěchů jak v Belgii, tak v Porýnsku a jižních Němcích. *Švédové*, v řemesle vojenském úplně zdomácnělí, bojovali na všech stranách říše; u nich loupeživý ráz boje vedeného namnoze k vůli kořisti nejvíce vynikl a hojné spousty znamenaly jejich stopy. Země

české, zvláště od roku 1639, často byly navštěvovány švédskými sbory vedenými *Bancerm* a později obratným strategem *Torstensonem*. Země stala se jevištěm velkých operací válečných, jako byla bitva u *Jankova* roku 1645; důležité pevnosti, jako Olomouc, padly do rukou švédských a kraj trpěl nevýslovnou bídu.

Válka protahovala se a císař Ferdinand II. nedočkal se konce. Jeho nástupcem byl *Ferdinand III.* (1637—1657), kdežto na straně francouzské po smrti kardinála Richelieu († 1642) a Ludvíka XIII. vedení politického se ujal vlášský kardinál *Mazarin* za nedospělého *Ludvíka XIV.*, zachovávaje předešlý směr protihabsburský. Únava zjevná na všech stranách vedla již roku 1643 k zahájení všeobecného jednání o mír ve vestfalských městech *Münsteru* a *Osna-brücku*. Ale složitost otázek a navzájem protivné návrhy rozličných stran v boji zúčastněných protáhly vyjednávání na mnoho let. Roku 1648, když příznivý konec byl již skoro jistým, Švédové podnikli poslední loupeživý vpád do Čech, zmocnili se *Malé Strany* a *Hradčan* s velkou kořistí. Než uzavření míru právě prohlášené překazilo jim započaté již dobývání Starého i Nového města pražského.

Mír vestfalský a pyrenejský.

Smlouvy uzavřené v říjnu roku 1648 v *Münsteru* a *Osna-brücku* ukončily dlouhý zápas evropský a staly se zároveň podkladem dalších poměrů *říše německé*. V ohledu náboženském znamenaly porážku protireformačních snah. Plná rovnocennost luterského i kalvínského vyznání s katolickým byla prohlášena, římské císařství zbaveno veškerého náboženského přídechu a středověké souvislosti s Římem. Reformovaným přiznána parita s katolíky na soudě komorním a v dvorní radě říšské, při jednání o náboženských otázkách na říšském sněmě neměla platiti vůle většiny, nýbrž přátelské dohodnutí obou stran, sestavených později k tomu účelu v pevné skupiny: *corpus evangelicorum* pod vedením kurfirsta saského a *corpus cotholicorum* pod vedením arcibiskupa mohučského. Některé duchovní državy mír vestfalský úplně odevzdal světským knížatům v náhradu ztrát válečných; tak vzrostlo zvláště kurfirství braniborské a vévodství meklenburské. Ostatek v otázce duchovních knížectví poměry z roku 1624 opět byly obnoveny, takže větší část severoněmeckých biskupství s veškerými právy ponechána

v rukou protestantských administrátorův. Vítězství protireformace v *zemích habsburských* ovšem zůstalo nedotčeno a naděje české emigrace, kladené do poslední chvíle na intervenci švédskou, byly na dobro zklamány. V říši samé zásada náboženské svrchovanosti vrchností byla však poněkud zmírněna tím, že poddaným aspoň měla býti popřána soukromá svoboda víry bez bohoslužby nebo právo volné emigrace.

V *teritoriálním ohledu* mír vestfalský znamenal opěté porušení celistvosti říše a plný úspěch cizích, protihabsburských mocností. Výslovná neodvislost byla přiznána švýcarské jednotě a republice nizozemské. *Švédové* dostali válečnou náhradou pět millionů tolarův a území arcibiskupství brémského s biskupstvím verdenským. Švédská moc na baltickém pobřeží vzrostla o Přední Pomořany s Rujanou, Štětínem a Wismarem, kdežto vlastní dědic vymřevších vévod pomořanských, braniborský kurfirst, dostal pouze Zadní Pomořany. Podobně *Francie* nabyla plné suverennity v lotrinských biskupstvích, již v 16. věku obsazených (Mety, Toul a Verdun) a habsburských držav v Elsasku, s rozsáhlými právy zeměpanskými a s Breisachem i Sundgovskem. Učinila rozhodný krok k dosažení rýnské hranice a nabyla jako jeden z ochránců vestfalského míru příležitosti, stále zasahati do vnitřních záležitostí německých. Mír ohlašoval všeobecnou amnestii v říši a vracel všem světským knížatům země v průběhu války ztracené. *Bavorsku* kurfirstská důstojnost s Horní Falcí byla ponechána, kdežto synovi »zimního krále« dostalo se pouze *Falce Rýnské* s novým, osmým hlasem kurfirstským.

Mírem vestfalským *ústava německá* byla doplněna na prospěch říšských stavů proti moci ústřední. Ve všech vážnějších věcech císař byl vázán *říšským sněmem*, obesílaným od 240 vrchností a měst, rozděleným na kurie kurfirstů, knížat a měst říšských. Ustanovení o nutnosti jednohlasné shody všech kurií k říšskému snesení zajišťovalo trvalou neschopnost sněmu k opravdové vládě ústřední; výslovně uznané právo říšských knížat, svobodně zdaňovati své državy, sesílilo moc teritoriální značně. Říše německá poklesla na volný *svazek samostatných státeků*, spojených bezmocnou repraesentací. Právem již současní politikové, jako věhlasný spisovatel státovědecký *Samuel Pufendorf*, prohlašovali ji za podivný útvar, života neschopný. Knížecí samostatnost byla povýšena na plnou suverennitu tím, že vestfalský mír přiznal knížatům

právo, spojovati se s cizími státy, pokud by věc nesměřovala proti císařství a říši; a také toto obmezení ukázalo se záhy bezvýznamným.

Neboť hned v následujících letech proticísařský vliv cizích mocností, spojujících se s knížaty římskými, byl zjevný, zvláště vliv Švédska a Francie, která uzavřela s knížaty západoněmeckými t. zv. *rýnský spolek*, snažíc se zároveň po smrti Ferdinanda III. vyrvati císařskou důstojnost Habsburkům. Při volbě císařův syn *Leopold I.* (1657—1705) zůstal sice vítězem, ale římská koruna pro něho znamenala namnoze již jen drahý titul a podnět k nevďěčným zápletkám válečným. Za něho říšský sněm proměnil se v trvalou, v *Řezně* usazenou schůzi stavovských vyslanců, v čele s jedním knížetem, zastupujícím císaře, a stal se pověstným neplodnými průtahy svého obšírného jednání. Teprve později války turecké a francouzské povznesly poněkud cit pro společné zájmy říše a připoutaly dočasně některá knížata více k její hlavě. Než ústava říšská tím nebyla utužena.

Dlouhou válkou poměry německé utrpěly hrozné rány; boj třicetiletý urychlil a dovršil zvláště klesání říše v *hospodářském ohledu*, které se ohlašovalo již od sklonku 16. věku především v *městském životě*. Velká města, jako Magdeburk, lehla popelem, jiná byla zničena opětovným obléháním, drancováním, vysokými kontribucemi a výpalným. Veškera podnikavost a úvěr byly zastaveny nejistotou válečných poměrů i v těch krajích, kam válka přímo nezasáhla. Po uzavření míru vláda císařská i jednotlivá knížata pro všeobecnou tíseň dlužníkův povolovala opětovně *mortatoria* pro splatné závazky a rušila namnoze nároky věřitelů na mnoholeté úroky: Platební poměry se zhoršily houfným vydáváním *zlehčené mince*, rozšířivším se ořezáváním peněz (*kippen*) a vybíráním těžších kusů z oběhu (*twippen*). Proto trosky bývalých kapitálů měšťanských vyhýbaly se hospodářskému ruchu neužitečnou thesaurací nebo kupováním nemovitostí. Počátky většího průmyslu vývozného zmizely skoro úplně, zmenšené spotřebě domácí postačovala opět drobná výroba řemeslná, která v nejbližší době propadla úzkoprsému *formalismu cechovníckému* a soustavně se bránila všem změnám starých řádů, přes některé neúspěšné pokusy říšského sněmu ve prospěch větší volnosti výrobní. Také slavné hornictví německé vyčerpalo své síly. Velké firmy obchodní mizely již před válkou častými úpadky; po válce německý obchodník byl již jen

místním kramářem nebo kommissionářem cizího zboží, které bez odporu do říše německé proudilo z Anglie a z Hollandska, později také z Francie. Německo stalo se zemí *obchodně passivní*; neboť síla pokleslých a od knížat obmezených měst nestačila k udržení samostatné obchodní politiky. kdežto státní rozervanost říše neposkytovala možnosti účinné ochrany a jednotné soustavy hospodářské, jakou ucelené státy západní stále více projevovaly.

Hospodářská politika vlád německých jevila se namnoze jen ve vzájemných sporech lokálních a ve vzrůstu teritoriálních cel, které škodily více vnitřnímu obchodu, nežli poskytovaly ochrany proti cizině. Kommunikace se zhoršily, v pracích splavňovacích se nepokračovalo. Ústí hlavních řek zůstala v rukou cizinců; Dánové ovládli Labe, Švédové Veseru a Odru, v rukou polských byla Visla, v nizozemských Rýn. Zbytky *organisace hansovní* dohasly úplně; r. 1669 Lubek naposledy pokoušel se s nezdarem o oživení spolku. Větší význam z měst zachovaly jen *Brémy* a *Hamburk*, nejvíce však obchodní činností faktorů cizích firem, zásobujících říši koloniálním a průmyslovým zbožím, vyvážejících suroviny a polotovary. Nizozemští peněžníci rozhodovali na peněžních bursách ve *Frankfurtu n. M.* a v *Hamburce*, kde směnečný a úvěrní trh německý se koncentroval. Zvláštní význam zachovalo *Lipsko*, kde v druhé polovici 17. století rozkvétal knižní obchod, jsa podporován vládou, univerzitou a zmírněním censury. Obchod jihoněmecký s Itálií byl skoro úplně *passivní* a ztratil význam zvláště od té doby, co Holanďané a Angličané v Středozemním moři ovládli plavbu a tržbu *levantského zboží* převedli do svých přístavů.

Poklesnutím městského života *zemědělství* se stalo opět hlavním činitelem v životě výrobním. Bylo však stejně těžce stíženo válkou. Kraj ukazoval všude vypálené vesnice, prořídle obyvatelstvo selské bez dobytka a závodního jmění, pole po léta nevzdělávaná, rostoucí počet vlků a medvědů. I v míru venkov jen zvolna se zotavoval, mnohé vsi vůbec již nevstaly ze ssutin. Nemovitý majetek nedostatkem pracovních sil klesl v ceně a osud *poddanského lidu* zhoršil se všeobecně, neboť uprázdňené statky byly přiráženy k panským dvorcům a vzdělávány stupňovanou robotnou prací zbylých osadníků, jichž zvyková práva v bouřlivých dobách upadla namnoze v zapomenutí. Vrchností, hlavně v severovýchodním Německu, zvyšovaly často nevolnictví na svých statcích v hotové otroctví a teritoriální vlády, stále sesilující útisk daňový, ponechá-

valy jim volnou ruku. Nenalézajíc protiváhy vzdělaného měšťanstva, šlechta německá vůbec vracela se částečně k surovému feudalismu a stavěla se příkře opodál ostatních tříd národních; jemnější část její přijímala cizí mravy. Velice rozšiřovalo se zavádění svěrenských a majorátních statků podle španělského vzoru.

Úpadek *kulturní* v Německu byl všeobecný. Jevil se rozvojem pověr, pálením čarodějnic a zdivočilostí nižších tříd stejně jako barbarským a podplatným *soudnictvím*, které zachovávalo právo útrpné a v mnohých územích neprovedlo ještě oprav, žádaných již Karlem V. v trestním zákoníku říšském (Carolina). Potulná čeládka a propuštění žoldnéři ohrožovali veřejnou bezpečnost; drsný současný román »*Simplicissimus*« od Grimmelshausena vyličil realisticky bídu všeobecnou. S drsností pronikající všemi kruhy a jevící se význačně v kázáních augustiniána *Abrahama a Sancta Clara* závodila neobratná strojenost vyumělkované literatury, nápodobující románské vzory v lyrickém bombastu veršů *Kristiána Hofmanna z Hofmannswaldau* nebo v nekonečných románech sentimentálních. V učeném veršovnictví podle klassických vzorů vynikla hlavně *slezská škola básnická* s *Martincem Opitzem* v čele. Úpadek národní svéráznosti jevil se v znešvařování řeči spisovné spoustou cizích výrazů.

Podobně jako říše německá také *Itálie* v 17. věku ustupovala v hospodářském i kulturním ohledu do pozadí, ač veliká válka střeoevropská jen krajními výběžky se jí dotýkala. Poloostrovu především scházela státní ucelenost k účinnému závodění s rostoucí konkurencí států západoevropských. *Benátky* byly vysilovány obranou levantských kolonií proti Turkům, rostoucí plavbou hollandskou a anglickou v moři Středomoří a vznikající konkurencí manufaktur na jemné zboží v okolních zemích; *Florence* ztratila moc svého kapitalismu v úvěrním styku s Francií a neobratným despotismem velkovévodského domu Medici, *španělská vláda* zničila fiskalismem Neapol a Milán a bankroty svými Janov. *Bankéři janovští* v první polovici 17. věku dovedli jí ještě sháněti značné půjčky prostředkem dovedné organizace *nových peněžních trhů*, které po pádu Antverp svolávali periodicky nejprve do *Besançonu*, později do měst *severoitalských*. Tyto schůzky zástupců hlavních firem evropských, od Janovanů ovládané, sloužily střeoevropskému obchodu především jako občasné *řízení clearingové*, provádějící vzájemné kompensace závazků za pomoci fiktivní jednotky pe-

něžní, t. zv. trhových dukátů. Janované užívali jich k shánění půjček pro vládu Filipa IV., ale opětovanými státními bankroty španělskými byla také tato poslední velká organizace středoevropského obchodu zničena.

V polovici 17. věku vlašské domy ztratily veškeren význam v mezinárodním peněžnictví a obmezovaly se namnoze na anticipování státních příjmů v jednotlivých teritoriích italských prostředkem dlužních úpisů, zvaných *»luoghi di monte«*, z nichž zvláště úpisy fundovaných půjček *papežského dvora* byly oblíbeny, poskytující dobře zaručené a výnosné umístění kapitálu. Pouze občasné *konverse* vysokých úroků rušily klid bývalých světových peněžíků, proměňivších se v klidné rentovníky a velkostatkáře.

Také kulturní význam Italie se zmenšoval. V básnictví zvítězila prázdná mnohoslovnost, zvaná *»marinismus«* podle modního básníka Jana Marini. V umění výtvarném sloh barokový hlavně činností sochaře a stavitele *Lorenza Bernini* (†1680) doveden byl do krajních mezí nádherné účinnosti, které jiní umělci současní, jako Francesco Borromini, přílišnou snahou po efektu již počali překračovati. Bernini stal se důležitým tím, že počal velkolepým způsobem prováděti jednotnou úpravu větších skupin architektonických, zřizováním grandiosních náměstí a perspektiv (kolonnády u sv. Petra), zakládáním velkých parků a fontán. V jednotlivostech jemný vkus ustupoval však již povrchnější dekoraci a virtuositě mistrů, kteří dovedli v nejkratší době velké sály freskami pokrývat. V umění malířském vynikla zvláště realistická škola *neapolská*, zvláště krajinář a malíř bitev *Salvator Rosa* a Španěl *Ribera*. Velmi rozmohla se v Italii obliba *divadla* a *zpěvohry*; v hudbě, tanci a v šermu Vlaši zůstávají mistry evropské společnosti, vlašské společnosti herecké putují celým světem. Ale v širokých vrstvách země rostla *chudoba* a národ v celku počíná se obměškávati za Evropou Západní.

Kulturní zříceninou na konci války třicetileté bylo *Španělsko*, vyčerpavši poslední síly velkou politikou Filipa IV. Cizopasným květem na troskách národního rozvoje byla společnost dvorská, umožňující ještě vynikající zjevy, jako byl slavný dramatický básník *Calderon de la Barca* († 1681), pak malíři *Diego Velasquez* († 1660) a *Bartolomé Murillo* († 1682). Ostatní národ propadl bídě, pouze měděné peníze s nuceným kursem kolovaly v širších kruzích; kdo cestoval po zemi, zvláště v spustlé Kastilii, byl nucen voziti s sebou

potraviny a bráti zbrojný průvod proti množícím se žebrákům a cikánům.

A říše ani vestfalským mírem nenabyla klidu. Francouzská politika, vedená kardinálem *Mazarinim*, chtěla Španěly z Nizozemí úplně vytlačit a neustala v boji, který prodloužil se na mnoho let, poněvadž španělská vláda nalézala spojence ve stavovské opozici francouzské, bouřící se proti poručnické vládě kardinálově. Teprve když Anglie rozmnožila počet nepřátel osamoceního Španělska, *Filip IV.* byl nucen složit zbraň a uzavřít s Francií roku 1659 *mír pyrenejský*, kterým postoupil jí hrabství Artois s počtem pevností nizozemských a pyrenejské kraje Roussillon a Cerdagne. Strategické postavení Francie získalo tím značně, zvláště protože zachovala přes odpor vévody Karla některé lotrinské pevnosti a tvrz Pinerolo, zajišťující přechod přes Alpy Přímořské. Mazarin nespokojil se však s pokořením domu španělského, on chtěl učiniti svého krále jeho *dědicem*. Proto mír pyrenejský spojen byl se sňatkem mezi mladým *Ludvíkem XIV.* a nejstarší dcerou Filipa IV., *Marií Terezií*. Francouzská politika zničila světovládné snahy domu habsburského a byla hotova sama v nich pokračovati.

Anglie za prvních Stuartů.

Nástupcem anglické královny Alžběty stal se roku 1603 *Jakub I.*, syn Marie Stuartky. Od útlého dětství vládl ve *Škotsku*, dlouho jako hříčka v rukou neklidných velmožů a kazatelů; scholastická studia, kterým se horlivě věnoval, vzbudila v něm přesvědčení o neobmezeném právu monarchie a božském původu královské moci. Theorii snažil se pak ve skutek uváděti, pokud zmatený stav země dovoloval. Hlavně panovačnost národní církve presbyteriánské měla býti pokořena obnovením královských biskupů, ač národ škotský s odporem a posměchem je vítal. Stav se anglickým panovníkem Jakub I. (1603—1625) přenesl snahu svou na širší pole a snil o neobmezné moci, spojující celé *souostroží britské*, třebaž že neměl opravdu dostatečné síly a osobní důstojnosti k rázné vládě. Církevní supremát koruny a episkopální církev anglikánskou oblíbil si od počátku jako hlavní oporu panovnické moci. Katolíci angličtí, kteří nadáli se uvolnění, byli zklamáni a útlisk jejich vzrostl,

když roku 1605 byl učiněn od některých horlivců z jejich strany nezdařený pokus, vyhoditi prachem krále s parlamentem.

Než katolíci tvořili tehdy již jen malou část národa; největší počet anglické intelligence přihlašoval se k puritanismu, pronásledovanému od předešlé vlády. Náboženský zájem šířil se ve všech třídách tím více, čím jasněji vystupovaly stinné stránky světské indifference v dvorní společnosti a v státní církvi. Přísný duch kalvinismu počal v Anglii mocně působiti teprve v době, kdy na pevnině jeho rozhodné úspěchy již přestávaly. Proti nemravnosti šlechty, proti korrupci úřednictva a proti renaissanční volnosti umění, zvláště scénického, puritanism v mladší generaci budil nový, vážný názor životní. Jeho přívrženci od počátku dělili se na dvě skupiny, stranu presbyteriánskou, žádající silné hierarchie evangelické podle škotského vzoru, a na stranu independentů, kteří kladli důraz na duchovní neodvislost jednotlivců, sdružených jen ve svobodných obcích křesťanských, a jevících demokratickou náladu. Společným přáním bylo, odstraniti polovičatost státní církve a obřady katolickým podobné. Osm set kazatelů žádalo o to společně nového krále; Jakub I. disputoval s nimi učeně, ale nepovolil. Tím obrátil proti sobě náboženský proud a zostřil své spory s parlamentem.

Za Alžběty dobrá shoda mezi korunou a obojí sněmovnou byla pravidlem; spořádané hospodářství státní nedalo parlamentu mnoho příležitosti vystupovati do popředí. Přes to zachoval svá práva a přisuzoval si výhradnou moc povolovati koruně vedle daní přímých také cla přístavní, dříve uznávaná za regál; odpor proti monopolům uvedl sněmovnu také na pole obchodních otázek. Jakub I. se svými absolutistickými názory narazil na tuhý odpor dolní sněmovny, v níž vážné sebevědomí puritánské zavládlo u většiny členů. Parlament zmařil plán, spojití Škotsko a Irsko s Anglií v jediný stát, a protivil se otevřeně církevní politice králově, odpíraje mu zároveň nové daně a překážíje vzrůstu královských příjmů, o nějž Jakub I. usiloval prostředkem zvyšování tarifů celních a vymáháním zastaralých dávek feudálních.

Roku 1623 parlament učinil veškeré *monopoly obchodní* závislými na vlastním povolení a ponechal králi jen obmezené právo dočasného patentování vynálezů. Rozhodní řečníci vystupující proti králi nalézali ohlas v národě, znepokojeném také zahraničnou politikou Jakuba I., který se snažil zachovati vliv v Evropě jen umělým kolísáním mezi táborem protestantským a

Španělskem, s nímž uzavřel mír a hledal spojení dynastické. Anglie byla nespokojena s nedostatečnou pomocí, poskytnutou králem zeti svému *Bedřichovi Falckému*, a teprve když v posledním roce vlády Jakub I. rozhodněji se postavil na stranu reformace německé, parlament povolil mu větší sumy.

Konflikty vrátily se však ve zvýšené míře za následujícího krále *Karla I.* (1625—1649). Mladý panovník, kavalírský zjev jemného vkusu, ctitel divadla a cizích umělců, jako byl Rubensův žák malíř van Dyck, znelibil se rychle puritánským kruhům svým dynastickým sebevědomím a tvrdošijnou touhou po neobmezené moci. S parlamentem, který odepřel mu obvyklé doživotní povolení cel (*tonnage and poundage*) a žádal změnu církevní politiky, žil od počátku v otevřeném sporu. Ani opětovné rozpouštění nezjednalo králi většiny v dolní sněmovně a roku 1628 byl donucen přijmouti slavnostní žádost (*petition of right*), zdůrazňující práva parlamentu a zakazující libovolné zatýkání osob králi nepohodlných, stejně jako nezákonné požadavky fiskální, nucené půjčky a tíživá ubytování vojska.

V pevném přesvědčení o božském právu své neobmezené moci Karel I. nechtěl však dbáti ani starých ani nových zákonů a tradic země. Nepohodnuv se znova se zástupci národa, *rozpustil parlament* roku 1629, uvěznil některé vůdce opposice a snažil se panovati dále bez stavovského shromáždění. Finanční nesnáze překonával vybíráním zvýšených cel, ač nebyla parlamentem povolena, zostřením všech regalů a zaváděním nové daně na loďstvo, rozšířením z přístavních měst na celé království. Odpor jednotlivců proti nezákonným požadavkům koruny byl stíhán pomocí poddajných soudů, poskytujících vládě zdání formální zákonitosti.

K zavedení takového absolutismu Karel I. nalezl horlivého pomocníka především v Tomáši Wentworthovi, povýšeném na hraběte *Straffordského*. Tento sesílil autoritu královskou v severních hrabstvích a stav se místodržitelem *irským*, ovládl silnou rukou rozervané poměry nešťastného ostrova, který byl od sklonku 16. věku zmítán vzpourami, bojem náboženským a násilným vnucováním anglických řádů feudálních na místo dosavadních patriarchálních poměrů klánových. Bezohledná kolonisace, systematicky zavedená zvláště v kraji ulsterském, zatlačovala domácí živel keltický do neúrodných krajín nebo jej zotročovala cizím lordům, vsunuvším se na místo klánových náčelníků. O Anglii hrabě Strafford domníval se,

že pomocí soudních nálezů bude lze zavést tam další nové dávky na vojsko a učiniti tak parlament úplně bezvýznamným. Spojencem koruny měla býti především anglikánská církev, vedená arcibiskupem *Laudem*, zavádějícím slavnostní liturgii a zostřujícím stíhání všech dissenterů puritánských prostředkem t. zv. vysoké kommisie církevní. Ale přes to šířil se presbyterianism v říši a unikal nannoze před útlakem za oceán.

Tehdy Anglie měla již některé pevné osady v *Americě Severní*. Nezdar soukromých pokusů koloniálních za Alžběty vedl k tomu, že věc přešla na *privilegované společnosti*, vládnucí většími prostředky. Roku 1606 Jakub I. udělil dvojímu družstvu obchodníků *londýnských* a *plymouthských* rozsáhlé výsady k osazení východního pobřeží Nového Světa mezi 34 a 45° sev. šířky. Pouze londýnská společnost, obravši si jižní část velkého teritoria, věnovala pokusu větší úsilí a založila roku 1607 Jamestown, kolem něhož po těžkých začátcích zvolna vyrostla kolonie, nazvaná na památku Raleighova pokusu *Virginii*. Nedostatek drahých kovů a jiných pramenů rychlého zisku způsobil, že zemědělství a hlavně pěstování *tabáku* stalo se hospodářským podkladem osady. Zavedení černých otroků způsobil, že *plantážnictví* ve velkém zatlačovalo rychle drobné statky svobodných sedláků bílých, ale rozdíl proti španělským osadám zůstal značný, hlavně proto, že britští vystěhovalci přinesli s sebou potřebu a schopnost *samosprávy*. Již roku 1619 Virginie měla ústavu, podle níž vedení veřejných věcí připadalo voleným zástupcům kolonistů (assembly) spolu s vládní radou (council) a s guvernérem, jmenovaným od londýnské společnosti a po jejím zrušení roku 1623 od krále dosazovaným. Vedle korunní kolonie virginské roku 1633 vznikla v severním sousedství jiná, zvaná na počest manželky královny Maryland. To byla osada vlastnická (proprietary), neboť práva královská v ní dostal od Karla I. katolický lord Baltimore, který chtěl svým souvěrcům v Novém Světě zjednatí svobodný život.

Druhá privilegovaná společnost osadní, *plymouthská*, obravši si severní oblast t. zv. *Nové Anglie*, pečovala méně o získání pevné půdy v Novém Světě a obmezovala se raději na rybolov v sousedních vodách. Počátky britických osad v oblasti její vyšly ze samostatné činnosti hloučků puritánských vystěhovalců, kteří hledali za mořem útulek před pronásledováním. Tito »poutničníci otcové« založili roku 1620 Nový Plymouth a úspěch jejich způsobil, že

v presbyteriánských kruzích anglických roku 1629 vznikla nová společnost, která získala právo kolonisace v zátocě *Massachusetts* a založila roku 1630 *Boston*. Náboženská emigrace z Anglie dala pak základ jiným osadám novoanglickým, jako byly *Connecticut*, *Rhode Island*, *New Hampshire* a *Maine*. V této severní skupině, oddělené od Marylandu a Virginie osadami Nizozemců, zatím na Hudsonu se usadivších, přísná theokracie presbyteriánská spojila se s duchem anglické samosprávy a s tuhou, rolnickou pracovitostí. Klima nedovolovalo život lehký a puritanism ani mu nepřál; v osadách těch záhy důraz byl kladen na školství. roku 1638 vznikla vysoká škola harwardská u Bostonu. Poměr k mateřské zemi byl zaručen ústavní listinou (*charter*) a kolonie uzavřely mimo to proti nebezpečí stále hrozícímu od bojovných kmenů indiánských jakousi volnou *federaci* obrannou.

Tak Anglie za doby Karla I. nabývala prvních osad zámořských, rozsahem a bohatstvím nerovných španělským, ale pevně zakotvených v cizím kraji. Věc povzbuzovala *maritimní rozvoj* Anglie, který vzrůstal zároveň také tím, že smlouvy se Španělskem a s papežem anglické plavbě otevřely moře Středozevní. Roku 1636 učiněn byl pokus, vytlačit holandská loďstva rybářská z vod britských a povznést také tento odbor národní činnosti. Východo-indická společnost anglická, zatlačená od Holanďanů násilně ze souostroví malajského, rozšiřovala své faktorie hlavně v Přední Indii, kde opanovala roku 1639 Madras. Ale veškeré otázky hospodářské brzy ustoupily úplně do pozadí před velkým konfliktem mezi národem anglickým a Karlem I.

První popud k němu vyšel ze *Škotska*, kde se většina národa vzpouřila proti královským pokusům o zavedení anglické liturgie a uzavřela na obranu presbyteriánských řádů církevně-stavovský spolek ozbrojený (*covenant*). Chtěje nabýti válečných prostředků Karel I. po desetileté vládě samostatné roku 1640 svolal v Anglii nový parlament. Naraziv však na starého a sesíleného ducha opposice puritánské, rozpustil sněmovnu sotva svolanou. Než pokroky Škotů přinutily ho v krátce k novému svolání zástupců stavovských. Přišla doba *»dlouhého parlamentu«*, který se měl státi králi osudným.

V dolní sněmovně vládla opposice, získavši veřejné mínění užitím skoro všech agitačních prostředků, veřejných schůzí i tisku, pod vedením odhodlaných mužů, jako byl řečník John Pym. Užíva-

jíc tísňe královy, přivedla na popraviště jeho přední rádce, Strafforda i Lauda, zrušila nezákonné daně a chystala se uvést systematicky korunu v závislost právem, určovati královy ministry a kontrolovati státní výdaje. Po některé době ústupnosti Karel I. vzehopil se opět k úsilovnému obhájení své moci, ale parlament neváhal rovněž užiti zbraně k uhájení svých nároků a uzavřel podle škotského vzoru slavnostní spolek protikrálovský.

Roku 1642 země se rozdělila na *dva nepřátelské tábory*; západ a sever s Irskem stály při králi, Londýn a východní hrabství poskytl parlamentu prostředků k boji, v němž Škotové se účastnili na obojí straně. Válka skončila se roku 1645 porážkou a zajetím královým. Nový duch puritánský vítězil a měnil národní život; divadla v Londýně byla zavřena, veškeren přepych ustupoval vážné nábožnosti. *Vítězný parlament* žádal zavedení presbyteriánské církve a zaručení svých politických práv; k provedení této věci chtěl zachovati vojenskou moc v nejbližších letech pod svým dozorem. Král váhal, doufaje, že získá roztržkou mezi parlamentem a jeho armádou.

Ve vítězném vojsku totiž zavládla radikální strana *independentů*, zavrhujiící řády církevní a naplněná ráznějším odporem proti monarchii nežli parlament, většinou presbyteriánský. V čele drsných pluků, jichž zákoníkem se stala bible, nabyt hlavní váhy generál *Oliver Cromwell*, mezi ním a sněmovnou pak vznikly spory. Užívaje poměrů těch Karel I. unikl na ostrov Wight a jeho přívrženci počali boj znova, avšak beze zdaru; porážka jejich ještě sesílila význam independentské armády a král, znova zajatý, roku 1648 byl přiveden do Londýna. Tehdy Cromwell vyloučiv mírnější členy vynutil na *»kusém parlamentu«*, že postavil krále před soud a svolil k jeho popravení v lednu 1649. S králem padla sněmovna lordů i monarchie, Anglie přeměněna v *republiku*, v níž vládl parlament a vojsko.

ČÁST ŠESTÁ.

Počátky merkantilismu.

V době války třicetileté ochabl značně zájem pro náboženské spory a jiná hlediska opanovala znenáhla evropské dějiny. Nové pokroky exaktních věd obnovily přes odpor církví racionalistickou náladu vyšší společnosti západoevropské, *zájmy hmotné* vstoupily do popředí veřejného života. Utužení státních útvarů. zastavené poněkud reformací, která bez ohledu na národnost rozdělila Evropu na veliké tábory náboženské a sílila namnoze stavovský odpor, počalo znova postupovati, zvláště tam, kde se panovník stal hlavní osou národního života.

Význačným výrazem změněných poměrů se stal *merkantilism*. Merkantilism byl především novým způsobem nazírání na stát jako na jednotný organism hospodářský, scelený silnou ústřední mocí a přesně oddělený od sousedního světa hranicemi celními. Merkantilistický stát brání se soustavně každé závislosti na cizině. V církevním ohledu snaží se obmeziti vliv universální hierarchie na míru nejmenší, v hospodářském chce získati plnou autarkii vzrůstem a všestranností vlastní výroby, nabýváním kolonií a ochranářstvím. Při tom nevzdává se však snahy, aby sám prostředkem zvýšeného vývozu ssál z ostatního světa bohatství a hlavně drahé kovy, které se stávaly hlavní zárukou moci a vojenských úspěchů. Uvědomělá *rivalita hospodářská* zostrila tak bezohledný zápas států mezi sebou.

Nové směry vystoupily nejjasněji ve *Francii*, jsouce tu podporovány přirozenou soustředěností zeměpisnou a národní. Dosáhši plného vítězství nad světovými plány Habsburků, říše francouzská přestává býti ochranou rovnováhy evropské a stává se jí hlavním nebezpečím, zneužívajíc své převahy k tomu, aby si zajistila trvalou

hegemonii v křesťanstvu. *Ludvík XIV* převzal úkol Filipa II. jako hlavní odpůrce reformace ve vlastní zemi i v sousedství. V programu merkantilním nabyl nové, nebezpečné zbraně k dosažení velkých cílů. Také kulturní vliv Francie vítězil v Evropě a francouzská světovláda hrozila vážně, když rod Bourbonů měl spojití vlastní soustředěnou moc s ohromným rozsahem španělské říše.

Proti imperialismu Ludvíka XIV. ozval se však všeobecný odpor. Právě jeho brutální důraz na právo meče a jeho neobmezené nároky sesílily potřebu mezinárodních řádů pro spolužití evropských států a požadavek jejich *vzájemné rovnováhy*. Hlavně císař hájil proti králi francouzskému, jak ohroženého prvenství své důstojnosti, tak i zájmů svého rodu velmi vytrvale, ač byl současně zabaven neustálým bojem proti Turkům. Námořní státy, Hollandsko i Anglie, ohrožené Francií v ohledu hospodářském, náboženském i politickém, postavily se rovněž s plnou mocí do boje, zvláště když byly spojeny pod vedením *Viléma Oranžského*. Tento uvědomělý odpůrce francouzské rozpínavosti dovedl proti Ludvíkovi XIV. spojití skoro celou Evropu a přispěl nejvíce k tomu, že se dlouhé zápasy skončily vítězstvím rovnováhy evropské. Idey merkantilismu přešly však s neztenčenou silou ještě do následující doby dějin.

Vědecké pokroky 16. a 17. věku.

Humanistická snaha po dokonalém proniknutí klassického starověku zůstala také v době reformace základem vyššího vzdělání. Ještě na počátku 17. věku učení polyhistorové, ovládající všestranně celý obor antických starožitností, měli první úlohu ve vědeckém světě; tak Francouzové Scaliger, Casaubonus a Salmasius, nebo Nizozemci Lipsius a Vossius, Angličan Bentley. *Humanism* působil stále mocněji na literatury národní, sesiluje v nich především péči o přesnost výrazu a krásu slohovou. Avšak jeho původní útočnost značně ochabla. Zjevy, jako byl pařížský matematik Pierre de la Rameé (Ramus), přívrženec Platonův, bojující až do své násilné smrti v noci Bartolomějské neúnavně proti scholastice, staly se řídkými. Vliv církevní, sesílený reformací, osvěžil na katolických i na protestantských universitách autoritu Aristotelovu i jeho scholastických vykladačů a nepřestal vědomě hájiti světového *názoru středo-*

věkého. Humanisté byli nuceni bráti ohled na moc církevní a pronášeti nové názory s větší opatrností.

Znamením změněného ovzduší bylo přijetí, jakého se dostalo největšímu objevu tehdejšího hvězdářství. V době předchozí kardinál Mikuláš Kues (Cusanus † 1464) a Lionardo da Vinci vyslovovali bez obalu svou pochybnost o geocentrickém názoru světovém. V první polovici 16. věku *Mikuláš Koperník*, kanovník frauenburský, rodilý z Toruně, dospěl ve stopách řeckých filosofů k určitému poznání, že země a jiná tělesa nebeská se točí kolem slunce. Soustavnou prací třicíti let, která ho přivedla také k úplnému přepracování dosavadních tabulek astronomických, dokázal svůj objev a uveřejnil krátce před smrtí roku 1543 ve spise »De revolutionibus orbium coelestium«. Protestantský theolog Osiander, obstarávaje tisk spisu v Norimberce, předeslal mu však opatrnou předmluvu, kde vyhlášoval nový názor jen za *duchaplnou smyšlenku*, která nežádá naprosté víry. Opravdu velký objev byl přijat jako umělá hříčka vědecká, které Luther i Melanchton se posmívali o závod se scholastiky katolickými; nenabyla hned rozhodných obhájců, jaké humanism dříve poskytoval všem novým myšlenkám.

Větší pozornost nežli klidné a vědecké dedukce Koperníkovy budily tehdy různé fantastické pokusy, směřující k poznání a ovládnutí *tajemných sil přírodních*. Proti starší nauce o čtyřech živlech základních vítězilo novoplatonské učení, oživující celý svět nadpřirozenými silami duchů, a s ním kabalistická pověra. Zvláště v Německu potulní dobrodruzi lékařští, jako Agrippa z Nettesheimu nebo nadaný Theofrast Bombastus Paracelsus a vynikající vlašský matematik Jeronym Cardanus, hlásali vášnivě a často dryáčnický přírodní magii a nové nauky o základních substancích. Za nimi šel celý roj *alchymistů a astrologů*, vydržovaných od velmožů a panovníků, libujících si v horoskopech a čarovných laboratořích. Spekulace ty vnikaly také do širokých vrstev lidu a budíce tu pověsti o zázračném doktoru Janovi Faustovi († 1540), mísily se s mystickým hloubáním náboženským ve filosofii německého obuvníka Jakuba Böhme († 1624). Ale pověřivý shon měl přece značný význam pro vědu. Pokusy alchymistů vedly k četným *poznatkům přírodovědeckým* a budily zájem pro zjevy světa zevnějšího.

Zámořské plavby a styk s cizím podnebím působily rovněž na rozmnožení pozitivních vědomostí. Panovníci počínali zakládati sbírky kuriosit z cizí zvířeny a flory, vznikaly první *botanické za-*

hrady (v Pavii 1525, v Pise 1544, v Paříži 1597), v nichž se pěstovaly indické a americké rostliny a odkud se rozšířily zvláště pomerančovník, akát a kukuřice v jižní Evropě. Popisy rostlin byly shrnovány ve velkých *herbářích*, jako byl rostlinář Vlacha Mattioliho, zpracovaný po česku od Tadeáše Hájka, lékaře Rudolfa II. Farmakologie vznikala a zároveň první pokusy o *vědeckou systemisaci* přírodního světa, jako byly práce curyšského učenice Konrada Gesnera. Také poznání lidského těla pokračovalo v kruzích lékařských. Nizozemec Ondřej Vesalius († 1564) založil novou *anatomii*, ač církevní kruhy mu značně znesnadňovaly užívání mrtvol k sekci; Španěl Michal Servet, upálený roku 1553 v Ženevě, objevil malý oběh krve, Francouz Ambroise Paré naučil léčit střelné rány, dotud železem vypalované. *Počtářství* a *geometrie* pokročily již dále nežli byl došel antický svět, a sama církev katolická vyhověla novému duchu počtářské exaktnosti *opravou kalendáře*, provedenou roku 1583 papežem Řehořem XIII. (kalendář gregoriánský).

Zvýšený zájem o přírodu vzbudil u mnohých, zvláště vlašských myslitelů pokusy, o sestrojení nového, *uceleného názoru na svět* hmotný. Mužové, jako Bernardo Telesio a Tomáš Campanella, snažili se vysvětlovati dění světové jednotně působností velkých principů tepla a chladu, sympatie a odporu; různé systémy řecké filosofie byly jimi obnoveny. Všechny předstihl *Giordano Bruno*, muž životem divoce zmitaný, který studiem antiky a Koperníkových myšlenek přiveden byl k přesvědčení o *nekonečnosti světů* a postavil se směle proti středověkému pojetí uzavřené sféry světové, kterého sám Koperník se ještě přidržel. Jeho vývody, vyslovované v polobásnických spisech, vzbudily pozornost inkvisice, která trpěla sice nové názory jako učené domněnky, přednášené po latině v úzkém kruhu učenců, ale byla odhodlána brániti jejich *popularisaci*. Bruno byl roku 1600 v Římě upálen a s kazatelen počal boj proti objevu Koperníkovu, který odnímal zemi ústřední postavení ve světě a mohl otrásti věrou ve výlučnou péči boží o lidstvo. Roku 1616 spis Koperníkův přišel na index.

Než proud nového poznání nedal se již zadržeti. *Tycho de Brahe*, slavný hvězdář dánský, povoláný ke dvoru Rudolfa II., přijal nauku o pohybu oběžnic kolem slunce, snaže se ostatně zachrániti aspoň zemi nepohnutost. Jeho práce a zdokonalené přístroje podporovaly však pokrok další a mladší vrstevník, *Jan Kepler* († 1630), hájil již rozhodně pohybu země a dal astronomii nový základ řadou

zákonů o elliptických drahách nebeských těles. Nejvíce však geniální Toskánc *Galileo Galilei* († 1642) přispěl k porážce starých názorů.

Podle neurčitých zpráv o podobném vynálezu v současném Holandsku Galilei sestrojil roku 1609 teleskop, otevřel jím nebe přesnějšimu pozorování a umožnil nové důkazy pro názor heliocentrický. Geniální všestrannost renaissance obnovila se v toskánském hvězdáři, který, vedle rozličných vynálezů technických, novou naukou o pádu těles založil *vědeckou mechaniku* na přirozeném pohybu přímočarém. Nepodléhaje již fantastice astrologické, Galilei snažil se rozšířit své poznatky v širokém kruhu vzdělanců vlašskými dialogy, vydanými roku 1632. Věc způsobila zakročení římské inkvisice, učenci již dříve nepřející. Inkvisice donutila roku 1633 Galilea k odvolání a podrobila zvláštnímu doзору pozdější činnost stárnoucího muže.

Než potřeba nového *názoru kosmického* rozmohla se tou měrou, že nebylo lze středověkého učení přes veškeré úsilí církevní udržeti, tím spíše, že po reformačním vzplanutí náboženského zájmu a vášní konfesionálních *lhostejnost* k otázkám víry opět se počala hlásiti. Zvláště ve Francii, kde se na sklonku občanských bojů ve vyšších třídách rozmohl *skeptický individualism* a nalézal vynikajícího obhájce v slavném spisovateli *Montaignovi* († 1599), který ve svých »Essays« učinil vlastní nitro a nálady předmětem nepředpojatých filosofických úvah. Zcela *materialistický* názor světový, založený na řeckém atomismu a nové vědě mechanické pronášel *Pierre Gassendi* († 1655), uznávající sice z opatrnosti Boha, ale Boha postaveného úplně mimo svět hmotný.

Pro všeobecný vývoj vědy důležitějším stal se však jiný Francouz, *René Descartes* († 1650), muž všestranností příbuzný Galileovi, zakladatel analytické geometrie. Descartes se snažil sestrojiti názor světový pomocí nové metody *přesné dedukce mathematické* bez opory o zjevenou pravdu a staré autority. Vycházeje od pochybování o všem, co nebylo lze zřejmě dokázati, Descartes došel k tvrzení, že myslícímu duchu věcí zcela zajištěnou jest pouze vlastní existence (*cogito, ergo sum*). Na základě tom rozlišil ostře subjektivní svět myšlenek a objektivní svět hmotný; jejich nevysvětlitelné spojení, tvořící jádro života, svěřil Bohu, snaže se tak smířiti vědu s vírou. Ale jeho Bůh byl již pouhým postulátem vědeckým, a na prostá důvěra v učení církve nemohla obstáti vedle ostré kritiky rozumové.

Proto Descartovo učení (cartesianism) a nová metoda racionalistická byly odsouzeny církví katolickou a stíhány zvláště od jezuitů, ovládajících školství. Zmocňovaly se však přes to neodolatelně myslí vzdělců a byly sesilovány hlavně v protestantských zemích podobnými směry. Tak v Holandsku Žid *Baruch Spinoza* († 1677) spojil světy ducha a hmoty jednotným učením pantheistickým, kdežto v Anglii působili mocně mužové, jako *Francis Bacon Verulamský* († 1626), žádající reformy celého vědění prostředkem *indukce* a experimentu, nebo *John Locke* († 1704), který založil novou psychologii tvrzením, že jen smyslová poznání, a nikoliv domnělé pojmy vrozené, jsou podkladem vši činnosti duševní.

Také v odborných vědách jiných směr přesně *rozumový* nabýval vrchu. Ve filologii a v dějepisectví jevila se nedůvěra k dosavadním tradicím a počínala přísnější *kritika* pramenů. V právnictví byl sesílen důraz kladený na *právo přirozené*, zvláště působením zakladatelů nového práva mezinárodního, Hollandana *Hugona Grotia* a Němce *Samuela Pufendorfa*.

Tak scholastika ustupovala stále více do pozadí před novými proudy myšlenkovými. Ovšem ani tehdy *university* nestaly se ještě střediskem pokrokové vědy. V zemích katolických byly namnoze v rukou konservativních jezuitů, v krajích protestantských zůstaly uzavřenými tělesy, jejichž sbory professorské doplňovaly se úzkoprsou kooptací a svým zpátečnictvím závodily se surovou nevázaností studentstva. Než nová věda našla střediska vlastní v *učených společnostech* a oporu ve vládách, poznávajících, že opravdové vědění jest mocí. Společnosti, věnující se exaktnímu badání, počaly se nejprve tvořiti v Itálii; tak florencká »Academia del Cimento«, založená vévodou toskánským roku 1657. Opravdový rozvoj jim poskytly teprve velké státy evropské, když přední duchové, zvláště všestranný *Komenský*, rozšířili poznání o nutnosti nové organisace vědecké práce.

Roku 1662 vznikla v Londýně »*Royal Society*« a roku 1666 v Paříži »*Academie des Sciences*«; později akademie *Berlínská*, založená roku 1700. Státní správy chtěly zužitkovati nové vědění pro své účely, hlavně pro plavbu, výkony technické a kartografické; proto poskytovaly soukromým kroužkům učenců hmotné i mravní podpory. Ve velkých státních *observatořích* astronomie nachází nový domov. Pařížská hvězdárna, zařízená roku 1667 Vlachem *Janem Cassinim*, objevitelem slunečních skvrn a podstaty vlasatic, hostila

vedle domácích učenců slavné cizince, jako byl Nizozemec *Kristián Huygens* († 1695), zakladatel theoretické optiky, objevitel pohybů odstředivých, vynálezce kyvadlových hodin a jiných přístrojů přesného měření, nebo Dán *Olaf Römer*, který změřil první rychlost světla. S ní zavedilo od roku 1676 observatorium v *Greenwichu* u Londýna, z něhož vyšly první soustavné katalogy hvězd. Pařížská učená společnost podnikla roku 1671 první měření zemského meridiánu, geodesie rozvíjela se vynálezem triangulace od Nizozemce *Snellia*, námořní mapy, vydávané již na sklonku 16. věku od *Gerarda Merkatora*, počaly nabývatí vědecké přesnosti.

Založení prvních *učených časopisů* (*Journal des Savants* od roku 1665) umožnilo soustavné publikování nových výzkumů, užívání *národního jazyka* pro vědecké spisy vytrhlo vědu z dosavadní izolace v kruhu odborníků a vzbuzovalo zájem pro nové názory, zvláště ve vyšších vrstvách společnosti, podporujíc všude smysl pro přesnost a samostatné myšlení. Vědy exaktní odloučily se od humanistických, na místo širokého *polyhistorství* nastupovala rostoucí *specialisace*.

Plavci vzdělání počínají soustavněji pozorovati přírodní zjevy dalekých krajů a podávají o nich důkladné zprávy; tak jeden z prvních Angličan *William Dampier*, který na sklonku 17. století prozkoumal moře australské. Sbírky rarit měnily se na *musea přírodnická*, v botanických zahradách počalo se chovati také cizí tvorstvo (pařížský *Jardin de Plantes*, založený Ludvíkem XIV.), kterému vůbec věnována systematická péle. Tak poznal tehdy první Nizozemec *Swammerdam* transformace hmyzu. Anatomie lidská a fysiologie pokročily především objevem velkého oběhu krve, učiněným od Angličana *Williamu Harveye* roku 1628; Vlach *Borelli* prozkoumal mechanism lidské kostry a svalových pohybů. Sestrojení *mikroskopu* vedlo k poznání krevních tělísek; vědecká medicína osvobozovala se zvolna z pout spisů Hippokratových a Galenových. V praxi ovšem pokroky ujímaly se jen zvolna a staré lékařství zachovalo dlouho svá práva. Vědeckou *chemii* Angličan *Robert Boyle* († 1691) založil poznáním mnohosti prvků a plynové expanse, důrazem na syntesu a analýsi. Fantastika alchymistická počala klesati v zapomenutí. Experimentální fyzika měla dobu největších objevů; Toricelli sestrojil roku 1643 *tlakoměr*, Guericke roku 1654 *vývěvu*, francouzský hugenott Papin pokoušel se roku 1707 v Anglii o první užití *parní síly* k účelům hornickým.

Základní vědou v 17. věku zůstávala však stále matematická fyzika, která měla přinést jednotný názor o celém *mechanismu světovém*. Kvetly theorie *atomistické*, jež chtěly vysvětliti veškeré zjevy a síly hmotné zákonitým spojením a vzájemným tlakem nejmenších tělísek základních. Složitou theorii o světové harmonii a základních oživených jednotkách (monády) podal Němec *Gottfried Leibniz* († 1716), poslední geniální polyhistor, vynikající stejně v exaktních jako v duchovních vědách, vlastní zakladatel Berlínské akademie, který jsa doma v celém učeném světě, měl velké plány universální společnosti vědecké, chtěl vědou překlenouti konfessionální rozpory a spojití křesťanské církve opět v jednotu. Více nežli jeho theorie k ucelení kosmického názoru přispěl objev všeobecného zákona gravitace. Angličan *Isaak Newton* († 1727) prohlásil jej světu ve spise, vydaném roku 1687. Tím byla mechanická zákonitost všech zjevů zajištěna a dostatečná náhrada poskytnuta za starý názor aristotelovský, kterého již ani církev na dlouho nemohla hájiti.

Církevní poměry v 17. století.

Po velikých bojích náboženských zájem o otázky církevní počal rychle ochabovati a s ním moc duchovenstva. Při uzavírání míru vestfalského a pyrenejského papežská diplomacie neměla již žádného vlivu na rozhodnutí nejdůležitější. Příčinou změny té nebylo jen obnovení racionalistické nálady ve vyšší společnosti, nýbrž také zřejmé poklesnutí katolické i protestantské hierarchie.

V průběhu 17. století církevní horlivost Říma ochabovala. *Papežský dvůr* již za Urbanů VIII. (1625—1644) ztrácel zájem na zaalpských zápasech a soustředil se hlavně na vlašské otázky. Nepotism a klidné požitkářství bylo mu znova vyčítáno. Také *řád jezuitský* oddal se touze po bohatství a moci, pustil se do podniků obchodních a průmyslových, ztrácí starší, velká hlediska církevní i naprostou oddanost k papežství. Jeho učební metoda sestárla a kolleje nedovedly již dokonale podmaňovati mysli svých žáků, ústřední moc generálova byla otřesena vnitřními spory. Vliv řádu v katolických zemích opíral se již více o zevní moc nežli o skutečnou vládu nad duchem vyšší společnosti. Příliš volná zповědní kasui-

stika a morálka jeho narážela na odpor kruhů, kterým náboženství nebylo pouze věci zevnější.

Ve Francii, kde v kruzích duchovenstva vůbec nepřestaly vystupovati jemné a lidumilné zjevy jako František Saleský a Vincenc de Paula, zakladatelé milosrdných řádů, byli to především *jansenisté*, skupina vzdělců, nespokojených s opětým poklesem čistě náboženského zájmu v katolicismu, která čerpala své ideály hlavně z bohoslovného spisu »Augustinus«, napsaného od Yperského biskupa Cornelia Jansenia († 1638) a vydaného teprve po smrti autorově roku 1640.

Jansenisté v Paříži byli hlavně soustředěni kolem kláštera Port Royal, kladli důraz na citové prohloubení zbožnosti a na moc milosti boží, která jediné umožňuje lidskému srdci pravou vroucnost křesťanskou. Bojujíce proti prázdnému formalismu v církvi, střetli se s řádem jezovitským v tuhém sporu literárním, v němž vynikl zvláště duchaplný matematik *Blaise Pascal* († 1662), jak říznou satirou protijezovitských »Lettres Provinciales«, tak opravdovou hlubokostí náboženských »Pensées«. Řád Loyolův, podporovaný universitou i vládou, vynohl sice, že církev ztratila jansenism, ale sympatie mnohých vzdělců zůstaly při odsouzených a odcizily se Římu, proti němuž také národní sebevědomí gallikánského duchovenstva znovu se stavělo.

I v jiných zemích katolických směr jansenistů měl jednotlivé přívržence; takovým byl v Čechách hrabě František Antonín *Špork*, který názory své rozšiřoval prostředkem nábožných knížek, tištěných na zámku v Lysé. Ve Španělských ukázala se současně podobná skupina t. zv. *quietistů*, kteří obnovovali starší směry mystické a byli pronásledováni. Potlačující tato hlubší hnutí, církev katolická poklesala na pouhou organizaci zevní a podporovala šíření proudů, kladoucích výhradný důraz na rozum a hotových k naprosté *snášenlivosti* vzájemné v otázkách věroučných, jakou někteří současní filosofové, zvláště *Komenský* a *Spinoza*, horlivě doporučovali.

Podobné poměry zavládly také v církvích *luterských*. Suchoparný dogmatism hašteřivých kazatelů vzbudil v Německu hnutí *pietistické*, které bylo citovou reakcí proti úzkoprsému lpění na formulích věroučných a chtělo naplniti křesťanský život činnou láskou. Původcem jeho byl Elsassan *Filip Spener* († 1705), který přes odpor orthodoxního luterství zakládal četné soukromé kroužky

svých stoupenců (*collegia pietatis*), a byv ze Sasky vypuzen, působil se svým hlavním žákem Augustem Frankem v Halle, kde braniborský kurfirst roku 1694 zřídil novou universitu. Pietisté šířili čtení bible a kladli důraz na humanitu, zřizující dobročinné ústavy; rovněž dbali o výchovu mládeže. Jimi nižší školství v zemích braniborských vzrostlo rychleji nežli kde jinde.

Působení to shodovalo se v mnohém s ideály *Jana Amosa Komenského* († 1678), který na své trudné pouti cizinou marně byl hledal příznivou půdu k uskutečnění nových zásad výchovy na základě řeči mateřské a skutečného názoru. Zbytky jeho roztroušené Jednoty bratrské splynuly později s pietismem, když hrabě *Ludvík Zinzendorf* založil roku 1737 církev *Ochranovskou* (*Herrnhutskou*). Tehdy pietism z velké části však již ztrácel původní sílu a stával se výlučnou sektou pobožníků.

Tak vliv velkých útvarů církevních na duševní život evropský zmenšoval se, zatím co současně jejich zevnější moc byla uchvacována světskými vládami. Snaha novodobého státu po všestranném ovládnutí poddaných vzrůstala tím rychleji, čím více do pozadí ustupovaly zájmy konfesionální, dělící dotud celou Evropu na velké tábory mezinárodní. Postupující absolutism státní správy nezastavil se před církevními otázkami. Nejrozhodnějším mluvčím jeho byl anglický filosof *Tomáš Hobbes* († 1679), který přisuzoval na základě přirozeného práva vládnoucí moci ve státu úplnou všemohoucnost nad tělem i duší poddaných a podroboval náboženství naprosto státnímu hledisku. Podobné názory stávaly se pak ideálem mnohých panovníků katolických, kteří přes protesty papežských kanonistů snažili se obmeziti vliv Říma na duchovenstvo svých říší pokud možno nejvíce a ponechávali papežovi svobodné rozhodování jen ve věcech dogmatických. Za změněných těch poměrů náboženská hlediska ztrácela vedoucí úlohu v dějinách a na jejich místo nastoupily skoro výhradně politické a hospodářské zájmy jednotlivých států. Společné svazky vzdělané Evropy ještě více nežli před tím byly rozpoutány vzájemnou rivalitou národů.

Rozkvět republiky nizozemské.

Nizozemský odboj proti Španělům zničil hospodářský význam Flander a Brabantu, povznesl však severní provincie k neočeká-

vanému rozkvětu obchodnímu. Republika Spojených států nizozemských stala se v 17. století přední *maritimní mocností* evropskou a střediskem rozličných obchodních drah. Především zachovala *rybolov* ve vodách sousedních. Prostředkem větších lodí rybářských (Buizen) a dokonalejších sítí Holanďané ovládali lov sledů a pronikali záhy až na Špicberky za velrybou a tuleněm, užívající zprvu služeb zkušených harpunářů baskických. V letech 1614—1645 *velrybářství* bylo monopolem zvláštní společnosti, později volnou živností.

Arktická plavba přivedla Holanďany do Archandělska, kde za vlády Alexeje Michailoviče (1645—1676) počali vytlačovati Angličany z *ruského obchodu*. Důležitým cílem jejich plavby zůstalo však *Gdaňsko* a jiné přístavy baltické, odkud vozili obilí, konopí, dehet, dříví a jiné suroviny, dovážejíce tam zboží teplejších pásem a výrobky průmyslové. Polské obilí šlo pak z Holandska dále do zemí jihoevropských, usnadňujíc Nizozemcům vnikání do *moře Středozemského*, kde *Livorno* a *Smyrna* byly jejich hlavními přístavy. Četná obec španělských a portugalských židů, usazených v Amsterdamě, podporovala zvláště rozvoj této levantské plavby; vysoké plachetnice hollandské zastínily rychle francouzské a španělské galéry v Středomoří.

Zvláště pro severoevropský obchod Nizozemci potřebovali stále *zboží koloniálního*, boj s Filipem II. odňal jim však přístup na trh v Lissabonu. Proto byli již na sklonku 16. věku nuceni nedbati portugalského monopolu plavby do Indie Východní a hledati samostatný styk obchodní s asijským východem. Po některých marných pokusech o novou, severní cestu do Indie, *Cornelius Houtmann* podnikl roku 1595 první úspěšnou plavbu obchodní ve stopách Portugalců a záhy vzniklo několik společností k témuž účelu. Portugalci nedovedli tomu zabrániti a trh amsterdamský byl rychle zaplaven indickým zbožím. Vzájemná konkurence soukromých společností způsobila však povážlivé klesnutí cen koření a proto vláda nizozemská na podnět velkého pensionáře Barnevelta provedla roku 1602 jejich fusi v jedinou privilegovanou *kompagnii východoindickou*, se základním kapitálem 6½ milionu zlatých, získaným akciovými podíly po 3000 zlatých.

Společnost, rozdělená podle provincií na komory a řízená vícečlenným direktoriem, měla výhradný monopol indického obchodu s právem, zřizovati pevnosti v cizím kraji a uzavíratí ve jménu re-

publiky smlouvy s asijskými sultány. Roku 1603 dobyla Amboiny, Bandy a Tidoru, vypudila Portugalce z oblasti ostrovů moluckých, šířila později své panství v okolních krajích. Hlavním střediskem jejím stala se *Java* s městem *Batavií*, odkud Hollandané snažili se opanovati veškeru plavbu v souostroví sundském a potlačovali s krvavou bezohledností také anglickou konkurenci. Roku 1640 dobyli Malakky, později celého Ceylonu, usadili se na pobřeží Koro-mandelském v Nagapatamu a obmezili portugalské panství koloniální na města Diu a Goa.

Držení Makkaa a vliv missionářů zachoval sice Portugalcům ještě na některý čas přímý obchodní styk s *Čínou*, ale vítězné vpády mandžuské, jež daly Číně novou dynastii, obmezily rychle tyto výhody a uzavřely velkou říši Evropanům skoro úplně. Tehdy přešel vývoz čaje, porculánu, hedvábí a jiných čínských zvláštností do rukou Nizozemců, kteří přijímali zboží v Batavii od čínských a malajských plavců, snažíce se také s *Japanem* udržeti obchodní styky.

V Japanu v první polovici 17. věku došlo rovněž ke krvavé reakci proti evropskému vlivu, když portugalští a španělští inniši se počali mísiti do vnitřních poměrů a podporovali jednotlivé lenníky proti moci ústřední. Také obchod s Evropany byl skoro úplně přerušen a pouze Hollandané, náboženské propagandy úplně se vzdávající, zachovali možnost občasného styku s přístavy japonskými, ale za těžkých a pokořujících podmínek. Hlavním předmětem vývozu z ostrovní říše byla měď; hollandská kompagnie obsadila k vůli plavbám do Japanu také část *Formosy*.

V koloniální politice Hollandané řídili se naprostou *bezohledností* kupeckého zájmu. Veškerá plavba byla v dosahu jejich pevností, hlavně v souostroví malajském, přísně regulována; čínští a domorodí obchodníci byli nuceni, kupovati si pasy od guvernérů hollandských. Ve spolku s ceylonským sultánem kompagnie prováděla soustavný hon na cizí lodi, jehož výnos ještě na sklonku 17. věku dosahoval výše 8 millionů zlatých. Na ostrovech přinutila domácí obyvatelstvo k vysokým dávkám a robotám v plantážích. Aby vyloučila veškeru konkurenci, obmezila pěstování hřebíčku, muškátu a jiného koření na Amboinu a Bandu; kořenářské kultury na ostatních ostrovech byly zničeny za nepatrnou náhradu vládnoucí třídě. Došlo i k pokusům, nahraditi slabé obyvatelstvo domorodé africkými černochy a správa kompagnie vyhubila nelítostně tisíce ostrovanů.

Pověsti o bohaté »terra australis« způsobily, že hollandská společnost vysílala od počátku 17. věku výpravy do jižních moří. Roku 1605 Nizozemci dotkli se poprvé nevlídných břehů *austral-ských*, které současně poznal také španělský plavec Torres z ostrovů Filipových, propluv úžinou mezi Novou Guineou a Australií. Dále pronikl Hollandan *Abel Tasman*, který roku 1643 objevil zemi po něm nazvanou a Nový Zéland. Než plavby ty nepřinesly zisků obchodních a proto nebylo v nich pokračováno. K zajištění obchodní dráhy do Východní Indie Hollandané založili roku 1651 také v *Kapsku* vojenskou osadu.

Obchody východoindické společnosti v Evropě byly skvělé. Záhy platila dividendu až 60%, poskytovala republice značné půjčky a koráby válečné. Zboží asijské se zpravidla vydražovalo ve *veřejných aukcích* v Amsterdamu, který zatlačil rychle Lissabon do pozadí. Vedle dosavadních druhů zboží indického Nizozemci šířili ve vyšší společnosti evropské také čaj, porculán a čínské látky.

Nepřátelství se Španělskem stalo se také pohnutkou k prvním koloniálním pokusům hollandským v *Novém světě*. Výnosná piraterie a podloudnictví v antillských vodách vedly roku 1621 ke zřízení privilegované *společnosti západoindické*. Ta získala jako oporu pro obojí ostrovy Curaçao a Sv. Eustach, obsadila část *Brasílie*, hlavně kraj Pernambuco, kde měla vzniknouti rozsáhlá kolonie Nového Hollandska s hlavním městem Recife. Podnikaví Nizozemci chtěli tam zavést především plantážnictví, které v 17. věku stalo se důležitým; neboť v Evropě se počal rychle šířit nebývalý dotud konsum cukru, kakaa, kávy a tabáku, rozšířeného zvláště žoldnéřskými vojsky v třicetileté válce. Také indigo, bavlna a jiné koloniální produkty stávaly se předmětem hromadného dovozu do Evropy. K rozvoji brasílských plantáží chyběla Nizozemcům na počátku pracovní síla a proto odňali Portugalcům část *Zlatého pobřeží* v Africe, aby nabyli přímého trhu na černé otroky. Přes to hollandské panství v Brasílii se neudrželo a roku 1654 bylo Portugalcům vráceno. Nizozemský obchod zachoval si však dlouho hlavní část dovozu koloniálního zboží amerického na evropské trhy.

Také v *Severní Americe* Nizozemci se usadili na počátku 17. věku. Jejich plavci, hlavně Angličan Hudson, hledali marně nové cesty do Indie skrze arktické kraje americké, poznali však lépe břehy velké pevniny a přivedli krajany své k výhodnému obchodu s rudochy. Šlo hlavně o kožešiny a od r. 1614 vznikla na řece *Hudsonu* řada

opevněných faktorii nizozemských. *Švédové*, kteří brzy potom založili podobnou kolonii při ústí *Delaware*, přišli v závislost na Holanďanech a celý kraj byl nazván *Novým Nizozemím*. Stal se také počátek k větším osadám, z nichž nejznámější byl *Nový Amsterdam*, pozdější *Nový York*.

Expanse koloniální usnadňovala Nizozemcům ovládnutí evropských trhů, které zároveň jejich rostoucí *průmysl* zaplavoval rozličným zbožím. Jemné plátenictví, užívající nových, umělých bělidel, soukenictví, kloboučnictví, hotovení porculánu podle čínských vzorů, broušení skla a drahokamů, výroba lékárnických praeparátů a barev rozkvétaly v Amsterdamě, Delftu, Haarlemu, Lejdě a jiných městech, nikoliv již pouze jako lokální řemesla, nýbrž ve způsobu *velkých manufaktur*, počítajících na odbyt světový. Pro vývoz rozšiřovalo se v zemi také umělé květinářství a pěstování tabáku. Rotterdam, Zaandam, Middleburg měly slavné loděnice, pracující také na objednávku cizích států.

Nizozemské přístavy stávaly se tak střediskem *světového obchodu*, zvláště Amsterdam, protkaný sítí kanálů. Holanďané ovládli spedici námořnickou a kommissionářský obchod, zvláště ve Francii a Anglii, jsouce podporováni všeobecným ochabnutím hospodářské podnikavosti zemí sousedních za *války třicetileté*. Ta vysilovala jak Německo, tak země skandinávské, Francii i země koruny španělské; v Anglii trvaly zápasy vnitřní. Republika nizozemská měla sice účast na boji proti Habsburkům, ale nejvíce jen subsidiemi a vydržováním žoldnéřských vojsk, bojujících na hranicích, takže se mohla plnou silou věnovati *námořskému rozvoji*. V době míru vestfalského měla 16 tisíc lodí, ostatní západoevropské státy dohromady sotva třetinu toho počtu. Při takové převaze hospodářské bylo přirozeno, že Holanďané proti systemům závorným a proti celnímu ochranářství hájili zásady naprosté *svobody obchodní* a otevřeného moře. Slavný zakladatel mezinárodního práva, *Hugo Grotius*, stal se jejich mluvčím ve spise, bojujícím proti přesnému obmezení koloniálních a mořských oblastí (*mare liberum*).

V rukou Nizozemců rostly kapitály a spolu také *úvěrnictví* se rozvíjelo mohutně. Assekurace námořských transportů se stala všeobecnou a byla jemně specialisována, směnečný diskont klesal až na 2°/o; v Amsterdamu městská správa zřídila podle benátského vzoru roku 1609 veřejnou *banku* pro obchody směnečné, depositní a girové. *Peněžní bursa* dostala roku 1613 zvláštní budovu a sou-

středovala obchod s akciemi velkých společností i s dlužními úpisy veřejnými, jež vydávala města, provincie i generalita republiky. Nabídka kapitálu vzrůstala tak, že státní papíry, nesoucí 4—6°/_o, byly velmi hledány. Přehnaná hausse, jež vycenila akcie východoindické společnosti až na 600°/_o, dávala časem příležitost k neočekávanému klesání kursů a v obchodním světě vzrůstala se vůbec *horečka spekulací*, ač nepokrytá hra diferenční stále ještě pokládána za nečestnou. V letech 1634—38 rozšířila se po celé zemi šílená spekulace s cibulemi *tulipánů*, které se staly tehdy modní květinou a ve vzácných odstínech dosahovaly nezvyklých cen.

Stoupající blahobyt v republice jevil se stejně v důkladné péči o veřejné chudinství, jako ve vzrůstajícím přepychu patricijských kruhů a v svérázném *umění národním*. Zvláště *malířství* hollandské, nepracující pro svět feudální, nýbrž pro bohaté měšťanstvo, nabylo zcela zvláštního rázu, odlišného od románského baroku, který ovládal ostatní Evropu. Dosáhlo nejvyšší dokonalosti v klidném podávání reálního života a rozšířilo drobné obrázky, genrové scény ze života všedního a z kruhů nižších tříd, motivy námořské, zátiší a krajinky. Při tom nechyběly mu úkoly velikého rázu, jako repraesentativní portréty jednotlivců i skupin patricijských, v nichž vynikli zvláště malíři *František Hals* a *Rembrandt van Rijn* († 1669), geniální mistr nových problémů světla a pološera.

Vedle umění výtvarného také *badání exaktní* kvetlo v Holandsku, zvláště fyzika, matematika, kartografie a odbory technické. Knihtiskárny hollandské, zvláště officina Elzevirů v Lejdě, stávaly se slavnými. Svobodomyslný duch, který činil republiku útlukem mužů, jako byl *Komenský*, *Descartes* a *Spinoza*, podporoval vědy duchovní a projevoval se také v *náboženské toleranci*, nezastavující se ani před četnými obcemi židovskými. *Vládnoucím* vyznáním zůstal kalvinismus, rozdělený na stranu přísných a na stranu snášlivých (armíniáni), kteréžto strany spolu často velmi prudce zápasily.

Spor náboženský splýval v jedno s *politickým* zápasem strany *patricijské* a *oranžské*. Dědicové Viléma Oranžského, spojující ve svých rukou generální kapitanát, místodržitelství a admirality skoro všech provincií, snažili se zachovati rozhodující vliv v *generálních státech*, zasedajících v Haagu, a utvořiti z federace provincií jednotnější útvar státní. Opírali se hlavně o vojsko, o lid a o přísné duchovenstvo reformované. Naproti nim strana *regentů*, patriciů vlád-

noucích oligarchicky v městských radách a v provinciálních sněmech, opírala se proti militarismu. Jejím vůdcem býval stavovský zástupce nejdůležitější provincie *Hollandu*, zvaný velkým pensionářem.

Pokud trvala válka třicetiletá, byla strana oranžská u vesla. Po uzavření míru však odpůrcové její naléhali na odzbrojení a ve sporech tím vzbuzených zemřel náhle *Vilém II. Oranžský* roku 1651, zanechávaje jen nedospělého dědice. Tehdy strana regentů, v čele s velkým pensionářem *Janem de Witt*, ovládla pole, zbavila mladého Viléma III. skoro všech úřadů a otrásla značně ústřední moci ve prospěch *oligarchie* patricijských živlů. Než toto zmenšení ústřední a vojenské moci stalo se právě ve chvíli nevhodné, kdy republika více nežli před tím potřebovala silné ruky vedoucí, protože evropské poměry se počaly měnit a hlásilo se soupeřství sousedů s hospodářskou mocí její. Jako první soupeř námořské hegemonie hollandské vystoupila tehdy Anglie.

Cromwell a restaurace Stuartů.

Po smrti Karla I., »kusý parlament« hodlal podržeti vládu nové republiky (*commonwealth*) anglické ve svých rukou. Opravdu rozhodující moc zůstala však independentské armádě a jejímu vůdci, *Oliverovi Cromwellovi*. Neboť jen vojenskou převahou se mohl zachovati řád v zemi, nezvyklé žití bez krále a rozštěpené na mnoho náboženských i politických stran. Zároveň bylo nutno pokořiti přívržence koruny v Irsku a Škotsku.

Ve válce občanské *Irové* stáli při Karlovi I. a snažili se úsilovně vytlačit z ostrova rozpínavou kolonisaci anglickou. Cromwell porazil a potrestal je však bezohledně; keltický živel irský upadal v porobu stále tužší a britským osadníkům připadly nové veliké kusy nešťastného ostrova. Také Škoty, ujímající se syna popraveného krále, vítězný generál porazil a spojil Škotsko poprvé v jeden státní celek s Anglií a Irskem.

Nenalézaje u trosek »dlouhého parlamentu« dostatečné povolenosti, Cromwell rozehnal roku 1653 sněmovnu a svolal nový parlament, společný celému souostroví britskému, kterému však nepřiznal žádné skutečné moci. Protikrálovská nálada důstojnictva nedovoľovala mu sice, aby dosáhl koruny, přijal však titul *lorda*

protektora a soustředil ve svých rukou skoro veškeru vládu. Vojenská despotie stala se dědičkou revoluce, zatím co ve veřejném životě *puritánské řády* vystoupily okázale do popředí. Přepych a zevnější lesk zmizely z měst, slovo bible platilo jako občanský zákon; kdo chtěl vyniknouti ve veřejných službách, byl nucen jeviti zevní pobožnost.

Při tom potrval zmatek náboženský. Vedle vládnoucí, ale nečetné strany independentů zůstala církev anglikánská, presbyteriánská i katolická. V každém místě vládl jiný kult a vznikaly menší *sektý* samostatné, jako sekta kvakerů, založená Foxem. Lord protektor projevoval dosti značnou snášelivost náboženskou a nepřekážel mnoho vzrůstu *publicistiky* a četných žurnálů, tlumočících názory stran. Staral se pečlivě o povznesení blahobytu, hluboko pokleslého desítiletou válkou občanskou. Šlo mu v první řadě o anglický *obchod*, k jehož prospěchu zřídil novou radu komerční, zlepšoval komunikace a poštovníctví. Péče o námořskou plavbu vedla však ke konfliktu s *Nizozemci*.

Po pádu Karla I. vznikla v kruzích parlamentních myšlenka, spojití ostrovy britské s nizozemskými provinciemi v jeden celek. Rivalita hospodářská zatlačila však republikánské a reformační sympatie rychle do pozadí. Za občanských bojů Hollandané opanovali obchodně anglické přístavy, dovážejíce tam veškeré zboží evropské i koloniální a vyvážejíce tovary i plodiny anglické. Proti tomu Cromwell vystoupil roku 1651 t. zv. *navigační aktou*, která shrnovala s novým důrazem starší zákony, vydané na prospěch anglické plavby, vyhrazujíc domácím lodím plavbu od přístavu ku přístavu a rybolov v anglických vodách. Pouze anglické koráby měly dovážeti koloniální zboží a to přímo, bez prostřednictví tržišť evropských. Dovoz nasolených ryb z pevniny byl vůbec zakázán a cizí lodi směly na ostrovy britské přivážeti jen zboží a plodiny své vlasti, takže veškeren transitní obchod do Anglie byl vyloučen.

Rána byla namířena především proti Hollandanům a vyvolala v republice nizozemské rozčilení, které se roku 1652 stupňovalo na zjevnou *válku s Anglií*. Nizozemské loďstvo, vedené admirálem Trompem, vítězilo z počátku, utrpělo však později těžké ztráty a republika přijala roku 1654 mír, kterým uznala navigační aktu a dohodla se s anglickou vládou o společný odpor proti nárokům rodu Stuartovského a Oranžského. Anglie vystoupila pak válečně proti Španělům a odňala jim ostrov *Jamaiku*, důležitý pro rozvoj

podloudnického obchodu anglického ve Střední a Jižní Americe. Tehdy ve spojení s Francií vojsko anglické získalo belgické *Dünkirchy* a Cromwell počal vystupovati okázale jako *ochránce reformace* na pevnině; anglické loďstvo v moři Středozezemním donutilo vévodu savojského, aby ustál v pronásledování svých valdenských poddaných.

V Anglii despotie protektorova počala však vzbuzovati nespokojenost a touhu po ústavní monarchii. Pokud Cromwell žil, nový proud neměl dostatečné moci, než po jeho smrti (1658) syn a dědic jeho moci *Richard* byl po několika měsících nucen ustoupiti a nastaly poměry nejisté a nejasné. *Monk*, jeden z generálů independentských, přinesl rozhodnutí tím, že svolal zbytky bývalého »dlouhého«
parlamentu a *obnovil monarchii* Stuartů. Karel, nejstarší syn popraveného krále, vstoupil na trůn anglický.

Karel II. (1660—1685) nebyl ani dlouhým vyhnanstvím vyhojen z dědičných chyb svého rodu. Přijal sice obmezenou moc královskou s nevelikými důchody pravidelnými a s vojskem ztenčeným na několik gardových pluků, pomýšlel však od počátku na to, jak by ji zvětšil a sebe zbavil nepohodlné kontroly parlamentu. Přes to, že národ anglický choval zjevnou antipatii proti katolické Francii, spřátelil se rychle s Ludvíkem XIV., jehož absolutní moc ho oslňovala, a prodal mu nedávno dobyté Dünkirchy. Především chtěl však užiti rozkoše nového postavení a učinil dvůr londýnský rychle místem bujného *ruchu svěťáckého*.

Směr ten nabył ostatně ohlasu ve všech vyšších vrstvách národa, unaveného ponurou přísností předešlých let. V Londýně obnovil se přepych a hlučná radost ze života; veliký básník puritánský *John Milton* nenalezl pro svůj biblický epos »Ztracený ráj«, v roce 1667 uveřejněný, takového zájmu, jako nacházely komedie satirika Butlera, namířené proti pokrytecké svatosti kalvinistů. Racionalistické názory rozšiřovaly se opět, dvůr podporoval nové, exaktní badání. V církevních poměrech anglikánští biskupové zase nabyli bývalé moci, parlament obnovil aktu uniformity a počalo nové potlačování ostatních sekt, a při tom nová emigrace dissentrů do kolonií amerických. Obnovená moc církve anglikánské měla nabyti zevního výrazu v nádherné stavbě katedrály sv. Pavla v Londýně, svěřeně architektovi Křištofovi Wrenovi.

Pouze v *obchodní politice* nová vláda pokračovala jdouc po stopě Cromwellově. Karel II. snažil se důrazně povznést anglickou

plavbu. Jeho sňatek s portugalskou princeznou získal Anglii *Tanger*, důležitý pro rozvoj obchodu anglického v moři Středozením, a v Indii *Bombay*, který stal se za nedlouho majetkem *východoindické společnosti*. Společnost ta, která právě tehdy vešla v přátelské spojení se sultánem bengálským a založila u ústí Gangu první faktorii, těšila se vůbec značné podpoře Karla II. a ochraně proti veřejnému mínění, nepříznivému jejímu monopolu. Současně anglická vláda zostrila aktu navigační ustanovením, že obchod s anglickými osadami v *Severní Americe* má býti provozován jen od britských lodí. To přispělo roku 1664 k vypuknutí nové války námořní mezi Anglií a republikou nizozemskou.

Angličané dobyli snadno nizozemských osad na Hudsonu a Delaware, ale hollandští admirálové Tromp a Ruyter vítězili v evropských vodách, vnikli do Temže a ohrožovali Londýn, stížený současně morem a hrozným požárem. Přes to válka skončila dosti výhodně pro Angličany mírem uzavřeným v *Bredě* roku 1667. Nizozemci jim postoupili své osady s Severní Americe, kde Nový Amsterdám změnil jméno na počest vévody z Yorku, bratra Karla II.; postoupili jim také části Zlatého pobřeží v Africe, podrževše sami Surinam, zalidněný částečně od anglických kolonistů a portugalských Židů. Důvodem k ústupnosti nizozemské vlády byl především hrozivý rozvoj moci francouzské.

Francouzský merkantilism.

Sedmnácté století přineslo Francii neobmezený *absolutism královský*. Náboženské války seslabily značně ústřední moc koruny a sesílily znova moc stavovskou. Na generálních sněmích říše stavové stavěli se sebevědomě proti panovníkovi, v obojím táboře náboženském vznikaly theorie o dovoleném odporu proti němu. Jindřich IV. zastavil sice tento proud a obnovil osobní rázností autoritu trůnu, ale smrt zastihla ho dříve, nežli mohl zabezpečiti trvalost svého díla, a zmatky vypukly znova. Teprve *Richelieu* provedl systematicky obnovu ústřední vlády a připoutal k ní veškeré síly národní. . .

Veliký kardinál byl naprostým přívržencem *božského základu* královské moci a její neobmezenosti. Stejně jako vojenskou obec hugenotů, zlomil také feudální vzdory jednotlivých velmožů přis-

nými, výjimečnými soudy. Matka i bratr králův, Gaston Orleanský, uprchnuvše do ciziny, marně se spojovali s vnitřními nespokojenci a se zahraničními nepřáteli proti všemohoucímu ministroví, který držel pevně otěže vlády jménem Ludvíka XIII. Generální sněmy stavovské upadly po roce 1614 v zapomenutí; zůstala jen řídká shromáždění *notablů*, povolávaných panovníkem k nezávazné poradě. Součinnost parlamentů při vydávání královských ediktů byla stlačena na míru nejmenší. Ze *státní rady* ústoupili velmožové skoro úplně a rozhodující hlas zachovali jen důvěrníci kardinálovi a právnícky vzdělaní sekretářové státní. Hlavní pokrok ve směru centralizačním byl však učiněn zavedením t. zv. *intendantů*.

Správa ústřední doby předchozí trpěla vždy nedostatkem naprosto oddaných a závislých orgánů místních. Teprve Richelieu počal do provincií zaváděti *novou byrokracii* správních úředníků, opatřených plnou mocí v různých oborech, kteří se stali hlavní oporou centralismu a zastínili rychle neodvislé *gouvernéry* feudální a starší, dědičné úřednictvo krajské. Tito *intendanti* prováděli rozkazy dvora, rozdělovali kontingentované daně, bděli nad samosprávou měst a nad dědičnou byrokracií soudní a repreasentovali v pestrosti místních poměrů jednotnou vůli královskou.

V hospodářských otázkách Richelieu kladl přední důraz na obchod. Dokončil stavbu kanálu briarského, uzavřel obchodní smlouvy se Švédskem a s Rusí a usiloval o zřízení *koloniálních kompanií* v severofrancouzských přístavech. Malá podnikavost a rutina francouzského obchodnictva způsobila, že podniky ty zanikly v počátcích, ale Francie nabyla prvních osad na *Antilích a v Cayenne* a upevnila své postavení v *Kanadě*, odkud veden byl čilý obchod s kožešinami. V pozdějších letech účast ve válce třicetileté zatlačila vše ostatní do pozadí. Richelieu byl nucen zvyšovati daně do té míry, že v některých krajích došlo ke krvavým vzpourám *selským* a hospodářské pokroky úplně přestaly.

Za nedospělého *Ludvíka XIV.* (1643—1715) řídil vládu vlašský kardinál *Julius Mazarin*, důvěrník královny matky Anny Španělské. Mazarin pokračoval úspěšně v zahraniční politice svého předchůdce, nedovedl však ve Francii samé zachovati ústřední moci stejnou míru vážnosti. Hlavní obtíží staly se mu *nesnáze finanční*, způsobené nákladnými válkami a nepořádkem v státním hospodářství.

Finanční správa byla v rukou t. zv. *partisánů*, kteří s vrchním intendantem financí v čele tvořili skupinu hlavních věřitelů státních, najímali daně nepřímé a prováděli anticipace všech státních příjmů, vykořisťující zemi lichvářským způsobem. Rostoucí přepych tohoto bankéřského světa dráždil buržoasii pařížskou tím více, že daně nesnesitelně vzrůstaly a úroky rentových dluhů státních zůstávaly nevypláceny. Nespokojenost Paříže projevila se nejprve v *parlamentu*, který chtěl znovu nabýti politického významu, a k ní se připojily záhy živly feudální, učinivše v letech 1648 až 1653 poslední pokus o zachování vlivu ve veřejném životě a omezení moci ústřední. Opposice, již se dostalo jména »*frondy*«, žádala odstranění všemocného ministra i intendantů a zvítězila na nějakou dobu. Mazarin, neoblíbený pro svou osobní hrabivost, byl přinucen opustiti říši. Než fronda nebyla vedena jednotným hlediskem, jako současná oposice anglická; byla seslabována sobectvím a žárlivostí svých vůdců a podlehla konečně obratné politice vlašského kardinála. Mazarin, vrátiv se, dovedl obnoviti dokonale moc ústřední, jsa podporován velikým úspěchem své zahraniční politiky protihabsburské. Při jeho smrti roku 1661 dvůr byl zase střediskem národního života a samostatnost stavovská byla úplně zlomena.

Dlouhá vláda obou kardinálů způsobila, že francouzský král se stával jen zevním repraesentantem ústřední moci, která opravdu byla v ruce prvního ministra. Proto nastalo velké vzrušení, když po smrti Mazarinově dvaadvacetiletý *Ludvík XIV.* prohlásil, že hodlá vládnouti sám, a když brzy potom zbavil se zatčením také vrchního intendanta financí *Fouqueta*.

Než mladý král ukázal rychle, že dovede spojovati důstojné vystupování zevní s opravdovým řízením složitého stroje státního. Se soustavnou pilí rozhodoval osobně o všech důležitějších záležitostech, předsedaje každodenně některému z odborů, na něž se *státní rada* rozpadala. Ministry vybíral šťastnou rukou nejraději z kruhů vzdělané buržoasie. Šlechta neměla vlivu na státní záležitosti, sloužila však lesku dvora, zachovala si privilegované postavení proti ostatním třídám a dostávala vysoké pense z královské pokladnice. Centralism vzrostl, ač rozdílly správní a berní mezi jednotlivými provinciemi nebyly setřeny a v některých zůstaly stavovské sněmy s určitými právy. Vůle královská stala se celému národu zákonem a neuznávala žádného právního omezení.

Ludvík XIV. pohlížel na národ jako na podklad své panovnické velikosti a tradice mu vložila do úst výrok »Stát jsem já«. Při tom pochopoval však, že pouze *rozvoj blahobytu* národního a zvětšení kovového pokladu říše dá mu dostatečné prostředky k povznesení lesku dvora a vojenské moci. Proto věnoval se s úsilím otázkám hospodářským a našel v odboru tom vynikajícího pomocníka. Byl to generální kontrolor financí a ministr státní *Jean Baptiste Colbert*, pocházející z rodiny obchodnické a bývalý důvěrník Mazarinův.

Colbert uplatnil v hospodářské politice francouzské řadu zásad praktických, které v celek shrnuty byly později nazvány *systemem merkantilistickým* nebo *colbertismem*. V jádru svém zásady ty nebyly nové; většina jich tvořila již ve středověku základ hospodářských řádů jednotlivých měst a městských státek. Colbert však byl první státník, který se pokusil uvést je v platnost také pro celé území veliké říše. Pokrokovost jeho názorů záležela hlavně v tom, že nehleděl na stát jako na volný svazek měst, velkostatků a provincií, provádějících na základě různých výsad svobodnou a sobě vzájemně nepřátelskou politiku hospodářskou, nýbrž že poznal v státu *celk národohospodářský*, od ciziny ostře odloučený, v němž společné zájmy rozhodují. Poznal, že zvýšené bohatství peněžní v zemi, které bylo cílem vlády, závisí na příznivé, *aktivní bilanci* tohoto celku, když se přijímá více peněz z ciziny za vyvezené zboží, nežli platí ostatním národům za jejich plodiny a tovary. Proto se rozhodl podporovati především tu výrobní činnost, která slibovala nejdárnější pokrok vývozu.

V době Jindřicha IV. tvořil *vývoz obilí*, vína a jiných plodin hlavní položku v obchodní rozvaze říše. V následujících dobách změnily se však poměry poklesnutím venkova, přetíženého útlakem šlechtickým i daní pozemkovou (*taille*), která vzrostla v první polovici 17. věku z 15 na 57 millionů livrů. Vzrůstu obyvatelstva nepostačovala již domácí výroba zemědělská, mnohé provincie kupovaly již obilí z ciziny za dražší cenu, nežli je jiné, hlavně přímořské, do ciziny vyvážely. Proto Colbert dovozoval vývoz pouze v letech značné úrody, řídě se pravidelnými zprávami intendantů o stavu žní, a obmezoval jej častěji naprostými zákazy nebo zvyšováním vývozních cel. Za to hleděl národní spotřebě zajistiti stejnoměrnou cenu potravin zavedením svobody *vnitřního obchodu plodinového*,

kteřou dotud jednotlivé provincie značně byly obmezovaly; také snižoval v létech neúrodných dovozní cla na cizí obilí.

Kruhy vývozců agrárních vyhlásily ho za nepřítele venkova, než neprávem. Colbert nebyl nečinným ve prospěch *selského lidu*, chránil ho prostředkem královských soudů proti zvůli feudálních pánů, dbal o snížení a spravedlivější rozdělení kontingentované daně pozemkové na jednotlivé kraje a obce, podporoval chov koňstva a ovocnářství. Avšak základů bídy na venkově, spočívajících v poddanství a nepříznivém poměru nájemce k vrchnostem, změnit nemohl a zásadní snaha po rychlém zvýšení státních příjmů a peněžního bohatství země obracela ho nutně k tomu, že kladl největší důraz na průmysl a obchod.

Požadavek aktivní billance obchodní vedl nejprve k *průmyslové emancipaci* říše od cizího dovozu přepychového zboží, který přes pokusy předešlých vlád zůstal značný. V první řadě šlo o dovozní zákazy a ochranné *tarify celní*. Prostředky ty nebyly možné, dokud každá provincie tvořila celní jednotku a každý přístav měl zvláštní řády celní. Proto Colbert chtěl celou říši proměnit na celní jednotku zrušením vnitřních cel a společnou hranicí hospodářskou proti cizině. Věc provedl však pouze ve dvaceti *starších provinciích*, tvořících jádro říše a zaujímajících asi dvě třetiny celku; ty se staly od roku 1664 jednotným celním územím. Částečnou samostatnost hospodářskou zachovaly naproti tomu některé provincie vzdálenější od středu, jako Languedoc, Provence, Bretoňsko a jiné, které byly nazvány »provinces réputées étrangères«; měly však mezi sebou a proti spojeným provinciím starším nižší cla nežli proti cizině. Úplně jako s cizinou jednalo se jen s Elsasskem, Lotrinskem a jinými částkami, dobytými v posledních válkách; říkalo se jim »provinces étrangères effectives«. Úplné hospodářské jednoty nebylo tedy dosaženo, ale pokrok byl veliký a roku 1667 Colbert mohl novým, zvýšeným tarifem celním účinně založit ochranu domácí výroby proti cizímu dovozu.

Výrobu tu měly především povznést nové *manufaktury*, vyrábějící ve velkém pro trh. Povoláním odborníků a dovedných dělníků z ciziny, udělováním monopolů pro některé odvětví průmyslové, poskytováním praemii a půjček vznikaly rychle četné závody. V nich vyráběla se po způsobu benátském zrcadla a skla, rukavičky a voňavky, italské krajky a samety, fayence a majolika; podle vzorů německých zřizovány papírny a železárny, hotoveno zboží

mosazné, napodobována nizozemská sukna, krajky a porculán. Některé manufaktury vznikaly v provinciích, ale největší produkce soustředila se v Paříži, kde král sám šel příkladem napřed. Od dob Jindřicha IV. byly v Louvru kolonie uměleckých průmyslníků královských a v městě některé podniky subvencované. Roku 1662 Colbert koupil pro stát hôtel *des Gobelins*, kde od dob Richelieuových byla dílna na umělecké koberce, a rozšířil podnik na vzorný ústav umělecko-průmyslový. Tato »manufacture royale des meubles de la couronne«, řízená slavným malířem Lebrunem a obstarávající rozmanitou výrobu přepychovou, přispěla především k vývoji nového slohu *dekorativního*, v němž Francie překonala cizí vzory a stala se sama východiskem nové módy pro Evropu.

Vedle manufaktur privilegovaných potrval ve Francii starý *průmysl řemeslný*, jako bylo severofrancouzské soukenictví, pleťářství a kloboučnictví nebo různá jiná provinciální řemesla, ode dávna kvetoucí. Colbert nerušil této výroby, do cechovních řádů spiaté, chtěl jí však podrobiti jednotné *reglementaci státní*, jsa přesvědčen, že hlavně nestejná jakost překáží řemeslnickým výrobkům, aby se staly předmětem čilého vývozu do ciziny jako podobné zboží anglické a nizozemské. Chtěl tedy vnutiti řemeslu v celé zemi jednotné typy výrobků a s pomocí ankety znalců vydal velký počet *podrobných předpisů* o tkaní, barvení a jiných činnostech textilní práce. Přísné tresty hrozily odchylujícím se od normálních vzorů a zvláštní orgány bděly nad jejich zachováváním.

Reglementace vzbudila na některých místech hlučný odpor konservativních mistrů, ale státní moc byla již dosti silná, aby toho nedbala. Colbert zasahal také do jiných otázek cechovních, snažil se upravit poměr mezi mistrem a dělníkem, vydáváje pohyblivé taxy mzdy a cen prodejných; zákazy vývozu surovin pro průmysl potřebných a péče o nízkou cenu potravin v zemi doplňovaly tuto všeobecnou *politiku hospodářského dozoru*. Stát převzal úplně úlohu, kterou autonomní cechy měly v středověkých městech, a pokládal za své právo, regulovati hospodářskou činnost každého jednotlivce.

Colbert prohlašoval práci za povinnost každého občana, který nenáleží k privilegovaným třídám; kdo nevyrábí, okrádá podle něho stát o možnost podílu na zisku. Proto horlil také proti nečinnému rentovnictví a kupování zbytečných úřadů, jemuž francouzská buržoasie od dávna se oddávala raději nežli kapitalistickým

podnikům; vystupoval proti přílišnému počtu klášterů a snažil se povznést populaci francouzskou praemiováním ranných sňatků a četných rodin.

K povznesení obchodu byla zřízena zvláštní *rada komerční*. Oběh zboží uvnitř říše měl být usnadněn zrušením provinčních cel a stavbou *průplavů*, jako byly průplav orleanský a velký průplav languedoský (Canal du Midi), vystavěný inženýrem Riquetem, který spojil vodstvo Atlantické se Středozezemním a stal se důležitou drahou vnitřní dopravy. Ve prospěch obchodu byly také opravy *soudních řádů*, které zjednodušily občanský process, a zavedení nového, všeobecného zákonníka obchodního (*Ordonnance du Commerce*), vydaného roku 1673, který se stal podkladem moderního práva obchodního vůbec.

Zámořský obchod francouzský trpěl nedostatkem větší podnikavosti buržoasie a pokleslostí *loďstva válečného*, jež se obmezovalo na několik lodí starého typu a neposkytovalo obchodní vlajce francouzské dostatečné ochrany. Francouzské přístavy byly ovládnuty nizozemskými spediteury. Proti tomu Colbert jal se podporovati francouzskou plavbu *praemiemi* za nové lodi, osvobodil domácí od poplatku 50 sous za tunu, jehož žádal od cizích korábů ve francouzských přístavech usnadňoval *transit* cizího zboží, kupoval hotové lodi z cizích loděnic a vynahradil Francouzům pobřežní plavbu a rybolov. Rychle vzniklo nové válečné loďstvo, opírající se o nové arsenály námořní v Havru, Brestu, Rochefortu a Toulonu. Hrozbami vynutil král na Anglii, že přestala žádati vlajkové pozdravy francouzských lodí, a ukazoval zjevně, že chce závoditi se sousedními mocnostmi maritimními v jejich živlu. Královské soudy dodávaly četné trestance jako veslaře pro galéry, ještě stále užívané ve Středomoří; pro oceánské loďstvo zaveden byl odvod pobřežního obyvatelstva na severu. Námořní zákony sebrány byly ve zvláštní »Ordonnance de la Marine«, vydané roku 1681.

V duchu doby kladl Colbert hlavní váhu na veliké *společnosti privilegované*, které měly získati Francii podíl na výnosném obchodu zámořském a emancipovati ji od cizích importů koloniálních. Oporou o politické spojenectví se Švédskem vznikla kompagnie severní; společnost levantská byla podporována výpravami proti korsarům severoafrickým a zřizováním konsulátů v říši turecké. Senegalské společnosti svěřen obchod západoafrický. Při upisování kapitálu společností obchodních účastnil se dvůr s krá-

lem v čele a vyšší úřednictvo i šlechta byly nuceny následovati toho příkladu. Podpora státní moci měla nahraditi nedostatek iniciativy soukromých kruhů.

Největším podnikem byla *compagnie východoindická*, zřízená roku 1664 v Lorientu, s výhradním právem obchodu s jižní a východní Asií, podporovaná značnou praemií státní na vývoz a na dovoz. Podobně vznikla v Havru *společnost západoindická* pro kolonisaci a obchod americký. Vláda čekala od obou rychlé úspěchy osadní, ale výsledek zklamal naděje. Francouzům scházela zkušenost a překážela rivalita dospělejších konkurentů anglických a holandských. Východoindická společnost, která se pokusila o osazení Madagaskaru a některých přístavů indických, zůstala přes podporu vládní podnikem passivním a získala Francii trvale jen ostrovy Bourbon (Reunion) a Isle de France, v Indii pak Pondichery. Západoindická opírala se hlavně o vzrůstající plantážnictví na Haiti, La Martinique a jiných francouzských Antillách, kde černošská práce byla francouzskou vládou regulována prostředkem zvláštního zákonníku (*Code noir*). V Kanadě vzrůstal počet francouzských trapperů a v poříčí řeky Sv. Vavřince zakládány také osady rolnické. Rozdáním značných kusů půdy jednotlivým šlechticům přenesen byl francouzský feudalismus částečně také do Nového světa.

Výsledky merkantilních snah Colbertových dostavily se rychle a jevily se především v *obchodní bilanci říše*. Hospodářské autarkie země v průmyslu bylo záhy dosaženo a export francouzských výrobků vzrůstal tím více, čím rychleji nový *vkus francouzský* v zemích sousedních počal zatlačovati módu španělskou a vlašskou.

Úspěch jevil se také ve státním hospodářství. Mazarin zanechal ohromný dluh státní a rozháranou *správu finanční*. Colbert změnil to drsnou rukou. Zvláštní tribunál jal se stíhati podvody partisánů z kruhu Fouquetova přísnými tresty a vyrval z jejich rukou přes 100 millionů livrů na pokutách. Nákladné vybírání berně přímé bylo zlevněno o polovic a nájmy nepřímých daní staly se výnosnější. Přes demonstrace rentiérů pařížských Colbert snížil úrok *založeného dluhu* bezohlednými konversemi na 5%, splatil některou část starších závazků a zlepšil rozpočet státní tak, že docílil značných přebytků. Ludvík XIV. nabyt tak nejen státu poslušného královské vůli v každém ohledu, nýbrž také dostatečných prostředků k rozvinutí vojenské moci, jaké dotud Evropa neznala.

Při reorganisaci *francouzského vojenství* pravou rukou Ludvíka XIV. byl rázný ministr *Louvois*, drsný muž, který neznal než vůli svého krále a snahu po rozšíření francouzského panství. Jsa ve stálém boji s Colbertem o vliv, pracoval přece v témž duchu k založení bourbonské hegemonie v Evropě. Armáda francouzská do té doby nebyla úplně v ruce státu. Plukovníci a kapitáni, kteří kupovali si za značné sumy své hodnosti, najímali pluky a setniny na vlastní vrub, v míru nebylo pevné organisace větších skupin vojenských, ve válce velení střídalo se mezi jednotlivými maršály. Louvois odstranil četné zlořády tohoto systému, zavedl pevnou subordonaci a pravidelný postup důstojnictva, utvořil stálé brigády a divise s novou generalitou, vrcholící v králi. Král stává se neomezeným pánem své armády, vojsko žoldnéřské se mění na *stálé* a na místo odznaků jednotlivých plukovníků zavádí se postupně královská uniforma. Pěchota se stala jádrem vojska, jsouc ozbrojena křesací ručnicí, která zatlačila rychle dosavadní mušketu a píku. Dělostřelectvo a sbory ženijní byly poprvé zorganizovány v samostatných skupinách, vojenské zásobování zdokonaleno prostředkem četných magazinů mobilisačních. Veškero vojenství pronikl nový duch jednotné správy a naprosté oddanosti k panovníkovi.

Výboje Ludvíka XIV.

Dobré finance a velká armáda učinily Ludvíka XIV. nejmocnějším panovníkem v Evropě. Král užil převahy své s naprostou bezohledností a nevázností k historickým právům sousedů. Obratná *diplomacie* působila pro záměry jeho na všech dvorech, užívajíc úplatků stejně jako brutálního zastrašování slabších států. Král španělský byl donucen vzdáti se nároku na čest přednosti v pořadu států před Francií, papež Alexander VII. ponížen nedůstojně ve sporu vzniklém rozpínavostí francouzského vyslance v Římě. Hlavním cílem politických snah Ludvíka XIV. bylo však, získati celek nebo část dědictví vymírajícího rodu španělských Habsburků.

Prohlásiv renunciaci své manželky Marie Terezie na otcovské dědictví za neplatnou, ježto odporovala základním zákonům kastilským a nebyla podepřena správným vyplacením smluveného věna, hlásil se po smrti Filipa IV. (1665) k některé části španělského Nizozemí na základě t. zv. *devolučního práva*. Podle zákona, plat-

ného zvláště v Brabantu pro soukromé poměry, měly totiž pouze dítky z prvního manželství právo na otcovskou pozůstalost, a nástupce Filipa IV., nedospělý Karel II. (1665—1700), byl synem druhé manželky svého otce. Když poručnická vláda španělská nároku neuznala, Ludvík XIV. zmocnil se roku 1667 násilím sporného území, zaplavil vojskem nedostatečně hájené kraje belgické a později také Svobodné hrabství burgundské. Seslabené Španělsko nemohlo klásti odporu a císař *Leopold I.*, manžel druhé dcery Filipa IV., byl francouzskou diplomacií získán k tajné úmluvě o budoucí rozdělení celého dědictví španělského.

Než bezohledné násilí Ludvíka XIV., ohrožující bezpečnost republiky nizozemské, způsobilo, že dotud spolu válčící námořské mocnosti, *Anglie a Hollandsko*, uzavřely mír a dohodly se o zabránění dalších úchvatů Francie, která právě počala také svým obchodním rozvojem poškozovati jejich zájmy. Prostředkem peněžitých subsidií získaly *Švédsko* a nový trojspolek (*triplealliance*) přiměl Ludvíka XIV. k tomu, že spokojil se na kongressu v *Cáchách* roku 1668 s některými pevnými místy belgickými, výhodnými pro strategické sesílení severní hranice francouzské.

Ludvík XIV. nesl těžce toto zastavení vítězného postupu a přičítal hlavní vinu *republique nizozemské*, kterou také Colbert vyhlašoval za hlavní překážku obchodního rozvoje Francie. Rozhodl se tedy, že ji pokoří a potrestá. Francouzská diplomacie isolovala nejprve Hollandany a rozbila trojspolek. Anglický král Karel II. byl získán slibem některých přístavů nizozemských a subvencí peněžitou; jeho loďstvo mělo ve spolku s francouzským zlomiti maritimní moc nizozemskou. Švédsko, stát řemeslného militarismu, bylo rovněž penězi francouzskými získáno a mělo zabrániti, aby německá knížata nepodporovala Hollandska. Spolkem s biskupem münsterským a s kurfirstem kolínským, který byl zároveň lutyšským biskupem, bylo umožněno Francouzům, dopravití značné válečné zásoby na dolní Rýn a soustřediti tam pomocný sbor, sebraný ve Švýcarsku. Roku 1672 Ludvík XIV. udeřil na republiku a bezbrannost vlády oligarchických regentů stala se zjevnou a patrnou. Skoro bez boje francouzské vojsko opanovalo celý kraj mimo provincie *Holland a Zeeland*, hájené hlavně zavodněním nížin. Král odmítl výhodné podmínky míru, které mu byly v Haagu nabízeny, a chtěl zničití úplně světový význam republiky.

Tu vzbudilo krajní nebezpečí ráznější odpor; vzbouřením lidu svržena patricijská vláda, její hlava, Jan de Witt, zabit a hlavní vliv přešel na mladého *Viléma III. Oranžského*, kterému vráceny úřady předků. Vilém III. zorganizoval obranu národní a zjednal si záhy spojence v braniborském kurfirstu *Bedřichu Vilémovi*. Bezohledné vystupování Francouzů na říšské půdě, vliv španělský a slib subsidií nizozemských přiměly také *císaře Leopolda I.*, že ujal se republiky a polnul sněm řezenský, rozhořčený nad loupeživým vystupováním Francouzů v Porýnsku, že vypověděl Ludvíkovi XIV. říšskou válku. Válku vyhlásily též Španělsko, Dánsko a deposedovaný vévoda lotrinský. Vnitřní poměry a nezdary námořní přiměly krále anglického, že upustil od boje proti republice a zavřel s ní mír roku 1674.

Tak rozvinul se boj *koalice evropských států* proti Francii na dlouhé čáře od ústí rýnského až k Alpám, ve kterém vystoupila převaha vojenství a jednotného vedení francouzského jasně na jevo. Staří vojevůdcové Turenne a Condé s novou generací mladších maršálů odrazili s úspěchem útoky spojenců na francouzské území a opakovali smělé vpády do jižního Německa; obléhací umění geniálního technika *Vaubana* podrobovalo Francouzům postupně pevná místa belgická. V moři Středozemním francouzské loďstvo se osvědčilo proti slavnému hollandskému admirálu Ruyterovi, zatím co diplomacie zjednávala hlavním členům protifrancouzské koalice nebezpečnou diversí. Tak kurfirst braniborský byl nucen hájiti vlastní země proti Švédům, císař trpěl povstáním v Uhrách, podporovaným francouzskými agenty z Polska, Španělsko vzpourou na Sicílii.

Válka vlekla se celé pětiletí, bez rozhodných úspěchů pro spojence. Než také Francie byla válkou značně vysílena. Colbert byl nucen zvyšovati daně a obracet se opět vydatně k veřejnému úvěru, aby postačil rostoucímu nákladu na válku. K tomu účelu emittoval na vlastní vrub, bez intervence městské správy pařížské, nové *renty státní* a roku 1674 zařídil první státní spořitelnu (*caisse des emprunts*), založenou výnosem nepřímých daní, která přijímala vklady soukromé na mírný úrok. Konečně byl však nucen naléhati u krále na skončení tíživé války, která překážela hospodářskému rozvoji říše.

Také republika nizozemská, sesunuvší tíhu boje na spojence, které podporovala peněžními subsidiemi, přála si konce války.

neboť patricijské kruhy obávaly se přílišného zmohutnění strany Oranžské. V této náladě král francouzský dohodl se s republikou, slibiv jí obnovení stavu před válkou a některé výhody obchodní. Francie a Nizozemí přiměly pak ostatní státy k míru, uzavřenému roku 1678 v *Nimvegách*.

Francie obdržela od Španělska některé pevnosti belgické i Svobodné hrabství burgundské, od císaře Freiburg s Breisgovskem a podržela Lotrinsko, když vévoda Karel k míru nepřistoupil a zůstal ve vojenských službách císařských. Tím Francie opět postoupila k rýnské hranici, zaujavši Freiburgem pevnou posíci na pravém břehu řeky a byla přesvědčena o nepřemožitelnosti vlastního vojenství. Současně Ludvík XIV. ujal se díla, aby učinil z říše své nedobytnou pevnost dlouhým kruhem *staveb fortifikačních*, které na všech hranicích slavný Vauban počal ihned prováděti. Cizí místa, překážející v Porýnsku těmto strategickým plánům, měla býti získána prostředkem *revindikace* lenních a zeměpanských práv lotrinských a elsasských.

Při francouzském parlamentu v Metách byla zřízena roku 1679 zvláštní »*chambre de reunion*« k vyhledávání zapomenutých lenních práv tří biskupství lotrinských. Podobná úloha pro Elsass a Svobodné hrabství burgundské připadla vrchním soudům v Breisachu a Besançonu. Na základě starých listin pochybné platnosti pak tyto soudy ohlašovaly nároky Ludvíka XIV. na vrchní panství nad množstvím sousedních *lén říšských* a vojsko francouzské obsazovalo v zářetí ta místa, jejichž páni nechtěli práv těch uznati.

Prostředkem těchto »reunii« Ludvík XIV. připojil k říši své různá panství kurfirsta falckého a trevírského, vévody vřtemberského, biskupa špýrského a jiných stavů říše německé; také vévodství zveibruckenské, majetek švédského krále, bylo mezi nimi. Zároveň francouzská vláda, bez ohledu na výhrady míru vestfalského, podrobila si úplně deset říšských měst v *Elsassu* a zmocnila se v září 1681 násilným způsobem důležitého *Strasburka*. Současně usilovala o španělský Lucemburk a obsadila v severní Italii důležitou pevnost *Casale*, majetek vévody mantovského.

Rozechvění v celé Evropě nad těmito úchyty, chatrně přikrytými pláštikem právních forem, bylo značné. Říšský sněm řezenský protestoval proti znásilnění svých členů a strojil se k obraně; císař, Švédsko, Hollandsko a Španělsko jali se jednati o novou koa-

lici protifrancouzskou a uzavřeli garanční spolek. Ale k válce nedošlo pro odpor některých knížat německých, s Francií se spojujících, a pro nebezpečí turecké, které tehdy ohrozilo samu Vídeň. Proto podařilo se Ludvíkovi XIV. dosáhnouti roku 1684 u říše německé *příměří* na dobu dvaceti let, v němž podržel veškerá panství reuniemi získaná. Krátkým bojem proti Španělům získal také Lucemburk. Francie stála na vrcholu své moci a nevážnosti proti právům států sousedních.

Země habsburské za Leopolda I.

Hluboké bylo *poklesnutí* habsburských zemí po válce třicetileté. Zvláště české země utrpěly těžké rány svízelem válečným a ochabnutím veškeré vyšší činnosti kulturní i hospodářské. Obyvatelstvo pokleslo na třetinu počtu v době před válkou, mnohé vesnice zmizely nadobro, města byla vylidněna a ochuzena, různý lid potulný a vysloužilci zaujali místo bývalého měšťanstva. Řemesla hynula, nenalézajíce ani dostatek odbytu, ani schopných pracovníků; celé cechy vymizely. Jen ve Slezsku potrvála značnější výroba textilní. Trhu překážela zlehčená mince, a nedostatek oběžného kovu, způsobený nepříznivou billancí obchodní a vyvážením velkých sum na vojsko bojující za hranicemi, stupňoval se také poklesnutím stříbrných dolů. Horníci z Jáchymova a jiných hor unikali pro útisk víry protestantské do Saska, které přitahovalo vůbec drobnou *emigraci* z pohraničních okresův. Obchod průvozný poklesl značně nejistotou kraje a zmenšeným významem benátského trhu.

Protireformace nedovedla povznést *kulturního vývoje* země. Kláštery cizích řádů množily se a prováděly nádherné stávby, ale vzdělaného duchovenstva venkovského stále byl nedostatek, v lidu selském vřely ještě zbytky reformovaných nauk, odivající se namnoze již v prostonárodní roucho. Vláda císařská snažila se bojovat proti tomu missiemi a soustavným dohledem na návštěvu bohoslužeb a zpovědi ve všech osadách; zřizovala nová biskupství v Litoměřicích (1656) a v Hradci Králové (1664). Hlavní vliv měli *jezuité*, dvorem podporovaní, kteří rozpínali moc svou i proti vůli arcibiskupa a dvora papežského na veškeré školství vyšší. Měli vedoucí úlohu na universitě pražské, kterou Ferdinand III. sjednotil

pod vládním dozorem roku 1654 spojením kolleje Klementinské s fakultou právnickou a lékařskou.

Jezovité chtěli ovládnouti široké vrstvy zakládáním nových míst poutnických se zázračnými obrazy a rozšiřováním pobožných spisků, které se staly skoro jedinou náhradou za domácí literaturu, soustavně potlačovanou a v cizině, v kruzích emigrantů hasnoucí. V šíření katolických knih českých vynikl zvláště jezovita *Matěj Steyer*, založiv 1669 dědictví Svatováclavské. Učená literatura vyhledávala zase převážně latinu, v níž psali vynikající historikové, *Tomáš Pešina z Čechorodu* († 1680) a horlivý apologeta českého jazyka, jezovita *Bohuslav Balbín* († 1688).

Pohromou pro kulturní vývoj zemí českých byl nedostatek vyšších tříd s národem spojených. Nová šlechta, převážně cizího původu, byla pouze hostem na svých statcích a dlela nejraději u dvora, který nabýval četnými důstojníky románského původu *internacionálního rásu*. Cizí módy a kulturní vlivy vládly ve vyšší společnosti. Rytířský a zemanský stav mizel, ohromná latifundia kupila se v rukou Švarcenberků, Lichtenštejnů, Buquoiů a jiných pánů, kteří podle španělského vzoru zařizovali *majoráty* a *fideikommissy*.

Tíhu poměrů nesl především *selský lid*. Vrchnosti rozšířily své dvorce zabráním spustlých lánů poddanských, dávaly je v nájem t. zv. dominikalistům, nebo hospodařili na nich prostředkem robotné práce, vynucované na poddaných, pro které zdomácněl název rustikalistů. Většina jich viděla v poddaném bezprávného *nevolníka*, tvrdíc, že stará ustanovení urbarialní neplatí, nebyla-li výslovně znova potvrzena v době po vydání Obnoveného zřízení zemského. Soudy dávaly vrchnostem za pravdu a marně pokoušely se některé obce, jako *Chodové* proti pánům z Lamingeru, vysouditi si stará práva.

Venkov klesal pod útlakem panským a pod rostoucí kontribucí zemskou, vybíranou jen z gruntů rustikálních. Poměry vedly roku 1680 v některých krajích českých k *selským bouřím*, proti nimž bylo nutno zakročiti vojensky. Byly potlačeny a zvláštní patent císařský schválil zásadní názor vrchností o selském nevolnictví, stanovil však, že robota nemá býti více nežli tři dny v týdnu vymáhána, leda v případech naléhavé nutnosti. Patent byl roku 1713 také na Moravu rozšířen, ale neměl praktických výsledků pro ulevení selské bídě.

Ani v ostatních zemích rakouských nebyly poměry venkova mnohem lepší. Šlechta i tam ponechávala péči o statky úplatnému a jen kancelářsky vyškolenému úřednictvu patrimoniálnímu. Rakouský šlechtic *Hohberg* vybízel marně v obšírném spise »Adeliges Landleben«, roku 1682 vydaném, k intensivnějšímu hospodaření a ke zřizování podniků průmyslových, pil, skláren a papíren na venkově. Chyběl zájem pro věc i dostatečný kapitál.

Po Ferdinandovi III. vládl syn jeho *Leopold I.* (1657—1705), panovník klidný, jevící kulturní snahy rozšířením dvorní knihovny a zřízením obrazárny ve vídeňském Belvederu, založením jezuitských universit ve Vratislavi a v Inšpruku. Ve věcech státních neměl však dosti pevné ruky a osobní rozhodnosti, kolísaje se mezi vlivem rozličných rádců dvorských. Od počátku zápasil s *finančními nesnázemi*, které zvyšoval osobní štedrostí, ač platy úřednictvu po léta bývaly zadržovány a dvůr často postrádal nejnútnejšího. Dvorská komora půjčovala si v takových chvílích u vídeňských, židovských bankéřů Wertheimerů a Oppenheimerů peníze na 40%^o. Při tom dosahovaly daně, vymáhané na zchudlých zemích, nesnesitelné výše.

Daně přímé, hlavně pozemková kontribuce, byly povolovány a také vybírány od *starovrských sněmů* a jejich komisi, které autonomně pečovaly o potřeby vojska, císaři sněmem povoleného. Berníci panovníkovi vybírali hlavně jen daně nepřímé, jako posudné (tác), dávky solní a různé »akcízy« na potraviny nebo předměty přepychové jako tabák, karty, masky, kočáry a jiné věci, v jejichž zdaňování dvorští kameralisté byli neúnavní. Některé z těchto dávek byly však najímány t. zv. appaltem, některé přešly do rukou stavů. Rovněž komora snažila se *regalisovati* jednotlivá odvětví obchodu tím, že udělovala určitým firmám privilegium privativum na dovoz a prodej některého zboží. Tak *vídeňští velkoobchodníci*, zvaní »Niederlagsverwandten«, měli v rukou skoro veškeren rostoucí dovoz západního zboží do rakouských zemí. Celé hospodářství fiskální bylo však nanejvýš složité a nesoustavné, v *celnictví* vládly středověké pověry; každé město mělo zvláštní tarify, ani jednotlivé země korunní netvořily ještě uzavřených jednotek celních, počet vnitřních cel byl ohromný a překážel obchodu. Veškeren důchod státní obnášel při tom sotva desetinu toho, co současný příjem koruny francouzské.

Ovšem, že nechyběly za Leopolda I. některé pokusy o nápravu. Úspěchy Colbertovy vzbudily záhy také v Německu pozornost a zvláště porýnský publicista *Jan Jáchym Becher* počal hlásati merkantilistické názory na různých dvorech německých knížat. R. 1666 objevil se ve Vídni a přivedl dvůr k některým pokusům o uskutečnění nových hesel. Z kruhů vyšších úředníků bylo zřízeno *komerční kollegium* k podporování obchodu a průmyslu; Becher mluvil mnoho o zlepšení billance obchodní ochranářstvím, založil privilegovanou *společnost hedvábnickou* s první manufakturou ve Walpersdorfu u Vídně. Roku 1671 vznikla podle jeho plánu první nucená *pracovna* pro odsouzence a potulný lid ve Vídni, roku 1674 byl vydán *zákaz dovozu* francouzského zboží a brzy potom zřízen státní *dům manufakturní* na Táboře ve Vídni, který měl býti zároveň dílnou, školou odbornou a pokusnou stanicí pro fabrikaci zboží hedvábného, majoliky, skla, jemných suken, barev a lékárnických praeparátů. Becher jednal o zřízení obchodních kompagní, o povznesení vývozu vína, ale většina jeho plánů skončila nezdarem pro přílišný rozsah svůj a nepřízeň hospodářského prostředí rakouského. *Komorní byrokracie*, s úplatným a nepoctivým praesidentem Sinzendorfem v čele, neměla schopnosti k opravdovým podnikům, města stavěla se příkře proti veškerým novotám. Becher opustil roku 1676 Rakousko a ve víru následujících válek tureckých zanikla většina jeho podniků nadobro. Trvale udržela se jen privilegovaná manufaktura soukenická, založená v Linci roku 1672.

V pozdějších létech obnovil merkantilistické plány v Rakousku švagr Bechrův *Filip Hörnick* z Mohuče spisem »Oesterreich über alles, wann es nur will«, vydaným roku 1684. Spis působil však vlastně teprve v 18. století a vláda Leopolda I. neodhodlala se již k větším podnikům, snažíc se pouze v malém reformovati pokleslé *cechovnictví*. Byly vydány patenty proti zlořádům v řemeslech, určovány taxy cen výrobků průmyslových, zakazován numerus clausus cechům. Státní dozor nad řemeslnou výrobou se rozmnožil a podnikavějším jednotlivcům bylo umožňováno pracovati samostatně mimo kruh cechovní. Nepřátelství proti Francii vedlo ke zdůraznění zákazů proti francouzskému zboží, ač výsledek nebyl značný, dokud domácí průmysl nedovedl nahrazovati cizí importy. Merkantilistické hledisko projevovalo se také tím, že na místo bavorské soli, dovážené do Čech přes Prachatice, byla výhradně roz-

šířena *sůl gmundská*, pro kterou již Ferdinand II. byl zřídil solní sklady v Budějovicích a v Písku.

Zahraniční politika Leopolda I. nesla se dvojím směrem. Jako císař římský a v zájmu starší větve svého rodu nemohl nečinně hleděti na pokroky Ludvíka XIV. v Porýnsku a na jeho úchvaty, ohrožující celistvost říše španělské. Proto byl zapleten do dlouhých *bojů s Francií*. Na druhé straně zabavovaly ho poměry *uherské*.

V Uhrách panovaly od prvních let třicetileté války klidnější poměry. Říše osmanská poklesla neschopností některých sultánů a rozkladem sboru janičárského ztratila původní útočnost. Naproti tomu Ferdinand III. rozšířil svůj vliv do *Sedmihradska* a vymohl na vévodovi Jiřím II. Rakoczym pět stolic severouherských. Než poměry v Cařihradě změnily se poněkud, když velcí vezírové z arnautské rodiny *Köprili* obnovili vojenské řády a výbojnou politiku. Vznikl spor o obsazení vévodství sedmihradského mezi císařem a Portou, který proměnil se ve válku. Achmed Köprili vnikl roku 1663 do severních Uher, zmocnil se Nového Hradu a jiných pevných míst; tatarské hordy pronikly pleníce až na Moravu.

Leopold I. jednal tehdy s papežem Alexandrem VII. o velkou ligu protitureckou, ale osobivost Ludvíka XIV., který chtěl se postavit v čelo spojeného křesťanstva, způsobila, že se spokojil s pomocí říše německé a menšího sboru francouzského. Vojsko císařské, tak sesílené, zvítězilo roku 1664 nad Turky pod vedením generála Montecucoli u *Sv. Gottharda* na *Rábu*. Přes to císař přijal hned potom mír, ujednaný na dobu dvaceti let v *Železném Hradě* (Vasvár), a ponechal Turkům výboje severouherské i nadvládu v Sedmihradsku. Turecká moc vytlačila tehdy Benátčany z ostrova *Kreta*, zkrotila kozáky záporožské a odňala říši polské *Podolí*, přes hrdinský odpor krále Jana Sobieského. Zdálo se, že rozpínavá útočnost půlměsíce znova se vrátí.

Císař byl nebezpečím tureckým tím více ohrožen, že současně také vnitřní poměry v jeho uherském panství se zhoršily. *Uherská šlechta*, vedená všemocným palatinem, spoléhajíc na svou moc v komitátech jakož i na ústavní právo k odporu proti panovníkovi, projevovala nespokojenost nad mírem vasvářským, uzavřeným bez svolení stavovského sněmu. S nevolí hleděla na německé posádky v zemi a na zostřenou *protireformační činnost* vlády a řádu jezovitského. Přední magnáti uherští a chorvatští chystali dvakrát vzbouření proti panovníkovi; první pokus byl však předčasně pro-

zrazen, druhý roku 1671 v zárodku potlačen a hlavní strážcové popraveni.

Vídeňský dvůr vlivem hlavního ministra Václava Euseba z Lobkovic odhodlal se tehdy, že užije příležitosti k tomu, aby úplně pokořil stavovskou zvůli v Uhrách podobným způsobem, jako v Čechách po Bílé hoře. Zemské řády byly zastaveny, veškerá správa země svěřena císařskému gubernatoru a moci vojenské. *Výjimečný soud* prováděl četné konfiskace a kalvínští kazatelé byli posíláni na galeje. Tu teprve vznikl v severovýchodních Uhrách roku 1673 *odboj* opravdový, který nabyl důrazu, když v čelo bojovných rot hajduků a kuruců se postavil hrabě *Emerich Tököly* a počal pravidelnou válku proti císařským posádkám. Císař byl právě poután bojem s Francií na Rýně a francouzští agenti, podporovaní od krále polského, podněcovali uherské vzbouření úsilovně. Také turecká pomoc byla vzbouřencům jista, když Tököly přijal z rukou sultánových severní Uhry jako poplatné knížectví. Marně císař snažil se uklidnit zemi opětným svoláním sněmu a slibem náboženské tolerance.

V Cařihradě vzrostlo tehdy nadšení pro svatou válku proti nevěřícím a veliký vezír *Kara Mustafa* pojal plán útoku na země rakouské. Se značnou silou vytrhl roku 1683 do pole, přinutil na Rábě nedostatečné vojsko císařské, vedené Karlem Lotrinským, k ústupu a oblehl v červenci *Vídeň*. Město, ač nedostatečně zásobeno, odráželo pod vedením hraběte Stahremberka a starého Zdeňka Kaplíře ze Sulevic po šedesát dní prudké útoky, zatím co císař vyjednával na všech stranách o pomoc.

V celé Evropě bylo značné vzrušení nad obnovenou výbojností tureckou. Prostřednictvím papežského nuncia podařilo se diplomacii císařské odvésti *Jana Sobieského* od spojení s Ludvíkem XIV. a umluviti s ním válečný spolek proti Osmanům. V čele pomocného sboru polský král sám přitáhl v září do Rakous, zatím co Leopold I. obdržel značnou podporu od arcibiskupa solnohradského, od říšského kraje franckého a švábského, od kurfirsta bavorského a saského, kteří osobně přišli se účastniti ve válce. Křesťanská vojska spojila se na úpatí Vídeňského lesa se sborem Karla Lotrinského, který byl mezitím porazil za zády Turků uherské povstalce u Prešpurka. Pod vedením polského krále spojenci porazili pak velkého vezíra tak dokonale, že turecký tábor a veškeren materiál obléhací se stal jejich kořistí.

Vojsko císařské a polské vtrhlo na to do Uher a zmocnilo se Ostrihoma. Turecké panství bylo poprvé vážně ohroženo, neboť roku 1684 vznikla »*svatá liga*« mezi císařem, Polskem, papežem a Benátčany k všeobecnému útoku na říši osmanskou. Polsko obnovilo válku o *Podolí* a *Ukrajinu*, Benátčané udeřili s úspěchem na poloostrov *Morcu* a námořní moc Turků, zatím co v Uhrách Karel Lotrinský počal dobývati *budínského pašaliku*.

Protiturecké nadšení rozšířilo se po celé Evropě a četní dobrovolníci z ciziny vstupovali pod císařské prapory, takže Ludvík XIV., žárlivý na nenadálé úspěchy habsburské, byl nucen brániti v tom své šlechtě. Zvláště některá knížata německá, s kurfirstem bavorským a saským v čele, sblížila se osobní účastí ve válce opět s císařem. Pro vnitřní poměry zemí habsburských měly úspěšné války následující také ten význam, že ze žoldnéřských kontingentů jednotlivých korunních zemí vznikalo jednotné a *stálé vojsko císařské*, hledící pouze k císaři jako k svému pánu a sesilující vědomí společných zájmů říše. Roku 1686 bylo přemoženo povstání v Uhrách severních, Sedmilhradsko získáno a konečně padl *Budín* do rukou císařových. Ve velké bitvě na starém bojišti u *Mohače* ztratilo Turecko panství nad nížinou uherskou a zachovalo jen některé pevnosti za Tisou ještě ve své moci.

Obnovení císařského panství v Uhrách bylo na počátku provázeno těžkým trestáním odbojné šlechty. Později některé konfiskace byly však navráceny s všeobecnou amnestií, když roku 1687 na *sněmě v Prešpurce* stavové přiznali celému rodu habsburskému právo, děditi uherskou korunu v mužském potomstvu podle řádu prvorozenství a vzdali se práva na vzpouru, zavedeného bullou Ondřeje II. Leopold I. zrušil pak výjimečnou vládu a obnovil s většinou starých řádů zemských částečnou svobodu reformace, takže Uhry unikly podobné pohromě, jaká stihla před tím země české.

Boj proti Turkům pokračoval. Roku 1688 bavorský kurfirst Max Emanuel dobyl *Srbského Bělehradu* a otevřel císařské moci balkánský poloostrov. Následující vrchní velitel, Ludvík markrabě Badenský, zmocnil se části *Srbska*, *Bosny* a *Malé Valachie*, vyzýváje křesťanskou ráji jihoslovanskou k všeobecné vzpouře proti panství tureckému. Říše osmanská byla vážně ohrožena, protože současně také Benátčané, dobyvše *Morey*, opanovali část Řecka středního a *Atheny*, při čemž výbuch prachu rozvalil slavný Parthenon, do té doby dosti zachovalý.

Z nebezpečí vysvobodil Portu Ludvík XIV., obnoviv na Rýnu boj, který zabavil hlavní část vojska císařského. Dvojí válkou *finanční tiseň* dvora vídeňského vzrostla tak, že marně se bránil proti ní půjčkami uzavřenými na burse amsterdamské, zavedením *kolko-ového papíru* a první vojenské *lotterie*, vypisováním výjimečné *daně z hlavy*, rozšířené na všechny stavy. Současně v Cařihradě Mustafa Zadě z rodu Köprili stal se velikým vezírem a dal obraně turecké novou sílu, neváhaje sáhnouti také na statky moslemských mečít a měniti celý system daňový. Srbska a Bělehradu bylo roku 1690 od Turků zpět dobyto a ze strachu před tureckou pomstou mnoho tisíc *srbských rodin* vystěhovalo se, vedeno jsouc metropolitou Arsenijem Crnojevičem, do Báčky a do kraje mezi Sávou a Drávou, kde utvořily samosprávné *osady hraničarské*.

Turci vnikali opět do Sedmihrad a Ludvík Badenský zabránil jen vítězstvím u *Slankamenc* roku 1691 jejich dalšímu postupu do Uher. Po jeho odvolání na bojiště hornorýnské, moc císařská v Uhrách obmezila se na obranu, a nedostatečné vojsko hynulo v močálovitém kraji pod neschopným vedením kurfirsta saského. Nový sultán Mustafa II., postaviv se sám v čelo vojska, nabyl značných úspěchů v Sedmihradsku a v Zátisi.

Obrat nastal s příchodem nového velitele císařského, geniálního stratega, prince *Eugena Savojského* (1663—1736). On obnovil pokleslou disciplinu a povzbudil ducha vojska k rázné offenzivě, která vedla roku 1697 ke skvělému vítězství u *Zenty* na Tise a k smělému vpádu do Bosny. Turecko bylo znova na ústupu a tehdy také ruský car Petr, vystoupivši proti němu nepřátelsky v kraji černomořském, dobyl Azova. Pokroky spojeneckých zbraní byly však znova zadrženy vlivem poměrů západoevropských. Námořní mocnosti Anglie a Hollandsko, snažíce se uvolniti veškeru moc Leopolda I. k nastávajícímu jednání o dědictví španělském, pohnuly císaře a ostatní spojence, že vstoupili v *Karlovicích* ve vyjednávání o mír s Portou, které skončilo roku 1699 s úspěchem. Turci postoupili císaři dobytého kraje a podrželi v Uhrách pouze *Banát Temešvářský*. Benátčané získali *dalmatský břeh* mezi Neretvou a Krkou, poloostrov *Morcu* a některé *ostrovy řecké*; Poláci část *Podolí* s pevností *Kamencem* a se Západní Ukrajinou. Říše ruská, přistouпивši jen k dvouletému příměří, nabyla přístavu *azovského*. Mírem tím poklesnutí moci osmanské stalo se ještě zjevnějším nežli neúspěchy válečnými, kdežto říše habsburská nabyla nového rázu *státu podu-*

najského, určeného k dalšímu postupu na Balkán. V následujících letech k postupu tomu však ihned nedošlo, ježto dvůr vídeňský byl úplně zaujat novým, rozhodným zápasem s Ludvíkem XIV.

Vzdělanost francouzská za Ludvíka XIV.

Na počátku osmdesátých let 17. století Ludvík XIV. stál na vrcholu moci. Bojem proti spojené Evropě rozšířil svou říši, v níž jeho slovo bylo zákonem. Dvůr obklopoval krále hotovým kultem jako poloboha, první velmožové země tísnil se kolem jeho osoby a dodávali každému hnutí jeho slavnostního rázu. Chladná velkolepost, zvyšovaná složitou etiketou, důstojným krojem a ohromnými parukami dvořanů, vládla kolem Ludvíka XIV., který miloval naprostou pravidelnost života, rozděleného mezi práci a repraesentací, a nedával se z hrdého klidu vyrušiti ani smrtí osobností trůnu nejbližších. Máje potřebu nádhernějšího rámce, nežli byly paláce předešlých králův, Ludvík XIV. podnikal *grandiosní stavby*. Hlavní péči o ně v první době vlády měl všestranný *Colbert*, který se snažil zároveň povznést výtvarné umění francouzské.

V předchozí době Francie neměla vlastního *umění národního*. Za Richelieua a Mazarina vliv italský a nizozemský setkávaly se v Paříži, pro dvůr a vyšší společnost pracovali cizí umělci jako *Rubens* a *Philippe de Champaigne*, kdežto rodilí Francouzové působili a vynikali namnoze v cizině; tak vážný klassicista, malíř *Nicolas Poussin* († 1665) a slavný krajinář *Claude Lorrain* († 1682), kteří v Italii úplně zdomácněli. Proud mladých umělců francouzských šel do *Italie* a odcizoval se namnoze domácímu ovzduší výtvarnickému, které zachovávalo ještě středověký, cechovní ráz. *Colbert* chtěl podle hlediska merkantilistického vytvořiti samostatnější *umění státní*. Proto dal mladým silám do Vlach putujícím předpisy a pevné středisko ve francouzské akademii umělecké, zřízené roku 1666 v Římě. *Pařížskou akademii výtvarnou*, která se počala vyvíjeti ze sdružení mladších umělců vlašské školy, vzal pod královský protektorát a umístil v Louvru. Zřídil zvláštní školu pro umění rytecké a spojil umělecký průmysl těsně s velkým uměním. Hlavním rádcem jeho a prvním umělcem dvorským byl *Karel Lebrun*. († 1690), muž všestranný, který dovedl barokové umění vlašské přizpůsobiti potře-

bám a vkusu francouzskému a založil skvělý *dekorativní sloh Ludvíka XIV*

Colbert chtěl učiniti *Paříž* prvním městem světa. Zrušením těsného věnce hradeb umožnil volný vzrůst města, které mělo dotud převahou ještě středověký, stísněný ráz, stavěl široké třídy a projektoval veliká náměstí s repraesentačními budovami, reguloval nábreží Seiny a provedl noční osvětlení ulic. *Louvre* chtěl učiniti nemohutnějším palácem evropským a rozšířil jej velikou kolonádou, napodobující *klassické* vzory. Než Ludvík XIV. nechtěl v Paříži sídliti; pestrý život velikého města soupeřil s jeho snahou, aby dvůr výlučně k sobě obracel zraky národa a Evropy. Král dával přednost pobytu na zámcích venkovských a hlavně *Versailles* se staly jeho oblíbeným bydliskem a vlastním vládním střediskem říše.

Kolem malého loveckého záměčku vyrostla ohromná skupina budov, schopných pojmouti na pět tisíc osob, jež tvořily královské okolí. Na pompésní výzdobě skvostných komnat, kde vše, od velkých zrcadel a fresek počínaje až k drobnému kování, bylo podrobeno jednotnému slohu, pracovala celá legie umělců a výtvarné umění francouzské nabylo význačného rázu dvorského. Slavný zahradník *Le Nôtre* upravil velký park versaillský podle architektonických zásad s perspektivními pohledy; četné fontány a allegorické sochy sloužily k jeho ozdobě. K intimnějším zábavám užšího kroužku králova zřízeny byly letohrádky *Trianon* a *Marly*.

Závodě s velkolepostí starých imperátorů Ludvík XIV. chtěl přes nepřízeň místních poměrů změnití celé okolí versaillské v park a dával k získání vody nejen zřizovati ohromná čerpadla mlýnská, nýbrž také sváděti vodu ze vzdálených toků, kterážto práce vyžádala v nezdravém kraji tisíce životů vojenských a skončila nezdarem. Náklad na stavby byl ohromný a vzrostl zvláště, když po smrti Colbertově († 1683) bezohledný ministr války *Louvois* převzal řízení staveb. *Louvois* vystavěl v Paříži ohromnou *invalidovnu* s krásnou kopulí, která se stala vzorem nových staveb kasárnických pro celou Evropu. Ostatně však dvůr zanedbával hlavní město stále více a odcižoval se ve skvělé izolaci versaillské životu národnímu.

Podobně jako výtvarné umění bylo také *písemnictví francouzské* připoutáno ke dvoru královskému. Renaisanční svěžest a nevázanost francouzského básnictví počala ke sklonku 16. věku, stejně jako současné umění italské, ustupovati snaze po přesném dostižení formální krásy starověkých vzorů. Básník *Ronsard*

(† 1585) a jeho škola zabíjeli tento klassicistický směr, který z antiky nečerpal již jen jednotlivé motivy, nýbrž základní pravidla tvoření. Na počátku 17. věku zdokonalil pak zvláště *Mallherbe* přesnost dikce a prosodie francouzské, stíhaje ostrou kritikou veškeré nevážané a méně umělé výkony básnické. Pařížské nářečí se stalo jediné oprávněným ve vyšším písemnictví, které nalezlo nejvyšší tribunál v »*Academie française*«, založené od kardinála Richelieu roku 1635. Ale vývoj nešel přímou cestou. Když literární zájem počal ovládati vyšší kruhy, vznikaly *kritické salony* pod vedením duchaplných dam, jako byla paní z Rambouilletu, a v nich drsnost předešla ustoupila jen přeumělkované »*preciosnosti*«, jevící se v mnohoslovných básních a v dlouhých románech sentimentálních. Teprve v polovici století nastala nová reakce, směřující k ušlechtilé jednoduchosti výrazu a k větší přirozenosti psychologické. Přišla *klassická doba* francouzské literatury a duch vznešené velikosti, ovládající dobu Ludvíka XIV., přispěl značně k jejímu rozvoji. Král sám ji podporoval, žádaje od ní chvalozpěvy na vlastní velikost a úplné podrobení vkusu společnosti dvorské.

Dramatické umění dosáhlo přesné formy, blížíci se antické, ale předstihující ji pathetickou výmluvností. V tragedii *Pierre Corneille* († 1681) vynikl úchvatným předváděním velkých konfliktů historických osobností, *Jean Racine* († 1699) psychologickým proniknutím vnitřních vášní. V geniálních veselohrách *Jean Molière* († 1673) uváděl na jeviště typické figury a směšnosti současného života, zachovávaje si přízeň královu přes mnohou smělost satirických nápadů. Vlastním básníkem dvorským byl *Nicolas Boileau* († 1711), spisovatel poetických panegyriků na krále a přísný kritik literární, který dovršil snahu po formální bezvadnosti a sepial poesii francouzskou poutem přísných pravidel.

Umění francouzské, hledajíc úspěchu výhradně v nejvyšší společnosti, ztratilo vůbec styk se životem širších kruhů národních; osvojilo si mluvu vytríbenou k jemnému vystihování duševních nálad, bylo však ochuzováno o bohatství slovního pokladu lidového. V slovníku vydaném roku 1694 poprvé akademií francouzskou nalezlo svůj zákoník. Román hovící spíše zájmu širších vrstev přestal býti věcí vlastní literatury; z velkých umělců pouze duchaplný povídkář *La Fontaine* († 1695) zachoval těsnější spojení s národním ovzduším měšťanským. Za to prosa ostatní rozvíjela se v poutavých dopisech vynikajících osob, jako byla paní ze *Sevigné*, v hlouba-

vých úvahách jansenisty *Pascala* nebo ve skvělé rhetorice biskupa *Bossueta*.

Od krásného písemnictví oddělovaly se již přesně *práce vědecké*, nejen badání exaktního. nýbrž také z oboru věd duchovních, v nichž humanistická všestrannost počínala také ustupovati větší specialisaci odborné. Zvláště *dějepisectví* učinilo pokroky přesnou kritikou pramenů a tradice. Benediktinská kongregace sv. Maura věnovala se dějinám literárním a našla v učeném *Mabillonovi* zakladatele pomocných věd historických. Římské a středověké starožitnosti byly rovněž předmětem velkých prací vědeckých, které vláda podporovala zřízením zvláštní *akademie nápisů a věd* i výzkumnými výpravami na východ.

V náboženství Ludvík XIV. byl přísným katolíkem a kladl veliký důraz na vykonávání bohoslužebných povinností. Náladu tu sesílila v pozdějších létech zvláště paní z *Maintenonu*, kterou král po smrti Marie Terezie tajně pojal za manželku. *Jansenism* a jiné názory, odchyľující se poněkud od učení církevního, byly Ludvíkem XIV. důrazně potlačovány.

Přes to král nebýval v dobrém poměru k *papežům*. Nároky jeho vyslanců v Římě vzbudily vícekrátě příkré konflikty mezi kurií a dvorem francouzským, v nichž Ludvík XIV. neváhal užití své moci s plnou bezohledností. V duchovenstvu francouzském chtěl míti stav na absolutní moci královské naprosto závislý, obmezoval vliv římský na obsazování stolců biskupských a rozšířil t. zv. *regální právo* na užitky z uprázdněných biskupství do provincií, kde dotud neplatilo. Když papež *Innocenc XI.* vystoupil proti tomuto překračování konkordátu, král povzbudil proti němu ducha *gallikánské neodvislosti* a dal na synodě duchovenstva francouzského, v jejíž čele stál výmluvný Bossuet, roku 1682 slavnostně prohlásiti články, obnovující proti papežovi názory reformních koncílů 15. věku, kládoucí úzké meze moci papežské. Spory tím vzbuzené trvaly léta, byly zostřeny novými konflikty francouzského vyslance v Římě a skončily teprve roku 1693 kompromissem obojí strany.

Za to Ludvík XIV. přispěl značně k provedení výhradního panství katolicismu ve Francii. V zemi bylo ještě mnoho *hugenotů*, kteří ztratili svou vojenskou organisaci, zachovali ostatní svobody ediktu nantského. Obce jejich vynikaly příčinlivostí průmyslovou; přísný duch kalvinismu, odsuzující rozmařilost a vedoucí k práci, podporoval *rozvoj kapitalismu* v kruzích jejich souvěrců. Od huge-

nottů bývalo najímáno vybírání státních daní a cel, v jich rukou byla kvetoucí odvětví průmyslová, jako železářství v Sedanu, přepychové manufaktury v okolí pařížském, bretoňské plátenictví, hedvábnictví v Provinci, domácí soukenictví v Gevaudanu, papírnictví v Auvergni. Pověst poctivosti a náboženský styk s Amsterdamem a Londýnem podporovaly obchodní rozvoj reformovaných. Jejich vzdělání bylo značně pokročilé péčí věnovanou školám, mezi nimiž vynikaly akademie v Sedanu, Saumuru a Montaubanu.

Válka s Holanďany přispěla k tomu, že Ludvík XIV. počal nedůvěřovati svým protestantským poddaným. Nezdar jednání o náboženskou unii jejich s katolíky, které horlivě podporoval, sesílil tento odpor. Absolutnímu vládcí přičilo se, že tolik poddaných neschvaluje jeho vlastních názorů náboženských. Horliví ministři, intendanty a parlamenty, pochopující náladu panovníkovu, jali se postupně obmezovati svobody reformovaných. Lstivým výkladem *ediktu nantského* byly zrušeny smíšené komory v parlamentech, zavírány pod rozličnými záminkami evangelické kostely, hugenotti zbavováni veřejných úřadů a nájmu státních daní, třebaže tím pokladna královská utrpěla škodu citelnou. Missie katolických řádů nalézaly horlivou podporu intendantů, nepovolené obce byly zatěžovány nespravedlivým rozdělením kontingentu daňového a ubytováním vojska (*dragonády*). Většina reformovaných kazatelů musela opustiti říši a když propaganda katolická již dosti byla pokročila, prohlásil král roku 1685, že *ediktu nantského již není třeba* a odvolal jej slavnostně. Podle jména směli vytrvalí ve víře zachovati svobodu svědomí bez veřejné bohoslužby, opravdu však úředníci a kněží nevyhýbali se žádnému násilí, aby také tento zbytek získali katolicismu.

Hugenotti od počátku útisku *prchali do ciziny*, ale záhy byl odchod do ciziny z ohledu na hospodářský zájem říše zakázán a přísně trestán ztrátou majetku i galejním otroctvím. Přes to na tisíce hugenottů uprchlo tajně, v přestrojení a v mezipalubích cizích lodí, k značné hospodářské škodě Francie. Neboť zanesli do zemí sousedních různé dovednosti a mnoho kapitálu. Zvláště Braniborsko, jehož kurfirst Bedřich Vilém rázně protestoval proti odvolání ediktu nantského, stalo se novou vlastí četným *»réfugiés«* a podobně Hesensko i Holštýnsko. V Sasku povznegli zvláště průmysl textilní, v Černém lese hodinářství, v Bavorsku soukenictví. Příliv francouzského protestantského kapitálu v Amsterdamu byl tak značný, že

stlačil na burse cenu úvěru na 2°/_o, kdežto Ludvík XIV. současně uzavíral půjčky na 8—10°/_o. V Anglii emigranti francouzští přispěli rovněž značně k povznesení průmyslu, zanesli tam především hedvábnickou výrobu, sklářství, papírnictví a kloboučnictví francouzské.

Ludvík XIV. zaplatil náboženské sjednocení své říše značnou ztrátou hospodářskou a odcizil si také dosavadní spojence protestantské v celé Evropě. Stával se vůbec u všech sousedů nenáviděným. Lesk dvora versailského oslňoval sice okolní knížata a byl horlivě napodobován zvláště v Německu, francouzská móda a řeč zatlačovala rychle španělský a vlašský vliv na rozličných dvorech, vyšší společnost evropská dostávala se kulturně do vleku Francie, avšak bezohlednost Ludvíka XIV., nezastavující se před ohledy na mezinárodní zvyky, vzbuzovala všeobecný odpor, který propukl otázkou *falckou* a *kolínskou*.

Roku 1685 Karel kurfirst falcký zemřel bez potomků a dědictví mělo přejíti na vedlejší větev neuburskou, s císařem sešvakřenou. Ludvík XIV. žádal však alodiální část dědictví pro svého bratra, vévodu Orleanského, manžela dcery zesnulého kurfirsta. Jeho hrozivé vystupování způsobilo, že západoněmecké kraje se spojily k ochraně zájmů říšských v t. zv. *ligu augšpurskou* s císařem, Holandskem, Braniborskem, Švédskem a Španělskem. Poměry přiostrily se roku 1688 sporem o arcibiskupství kolínské mezi kardinálem Fürstenberkem a princem bavorským, kteří oba byly rozštěpenou kapitulou zvoleni. Řím a liga augšpurská podporovali prince bavorského, Ludvík XIV., chtěje protivníky zastráhati a svého chráněnce do kurfirství uvést, přepadl vojensky bezbrannou *Falc Rýnskou* a *Švábsko*. Když pak spojenci se chopili zbraní a Francouzové nemohli všechna dobytá města udržeti, generálové francouzští systematickým pálením a bořením měst porýnských obraceli kvetoucí kraj v poušť, aby neposkytl nepřátelům opory. Zvláště Heidelberg, Manheim, Špýry, Worms a jiná místa byla zničena bez ohledu na památné stavby, a obyvatelstvo z nich odvedeno.

Toto barbarství naplnilo celé Německo národním rozhořčením proti jménu francouzskému a sesílilo spolek augšpurský. Než ráznější vystoupení proti vojenské převaze Ludvíka XIV. nebylo možné, pokud *Anglie* k němu se klonila a svou námořní mocí zdržovala zvláště Nizozemce od rázných kroků. To se však na škodu francouzské politiky dokonale změnilo, když *revoluce anglická* proti králi

Jakubovi II. uvedla na trůn britský hlavního nepřítele francouzského, *Viléma Oranžského*, který se stal vůdcem v nastávajícím boji proti Ludvíkovi XIV.

Pád Stuartů.

Protifrancouzská politika Karla II., projevená trojspolkem roku 1667, neměla dlouhého trvání. Již v nejbližších letech král anglický upustil od ní, spojiv se *proti Holandsku* s Ludvíkem XIV., který mu slíbil značné subsidie. Zároveň jednalo se mezi oběma panovníky o náboženských otázkách. Karel II. byl hotov přestoupiti ke *katolictví*, k němuž se jeho bratr Jakub, vévoda z Yorku, již veřejně znal, a doufal, že pomocí Říma a Francie zlomí ducha stavovské neodvislosti anglické, reformací sesíleného.

Opíraje se o úplatnost členů parlamentu a o servilní ministerstvo »*cabalové*« (přezdívka, vzniklá složením počátečních písmen jmen hlavních ministrů), Karel II. chtěl nejprve sesílit katolickou stranu v zemi odvoláním zákonů proti nonkonformistům a vyhlášením všeobecné indulgence. Než opposice v parlamentu prohlašovala, že král nemá práva, osvobozovati samovolně od platných zákonův, a donutila Karla II. roku 1673, že přijal t. zv. přísežný zákon (*testaktu*), který zbavoval veřejných úřadů všechny, kdo nepřijali církevního supremátu koruny a anglikánského učení o svátosti oltářní. Všichni katolíci, i bratr králův, byli nuceni vzdáti se svých úřadů. Zároveň rostla nespokojenost s bezúspěšnou válkou hollandskou, poškozující britský obchod, a s finančními nepořádky vlády.

Tak se dostavil roku 1672 *částečný bankrot* státní tím, že královy půjčky nebyly dále spláceny, nýbrž změněny na založenou rentu 6% bez souhlasu věřitelů. Hlavními věřiteli koruny byli tehdy *zlatníci* z londýnského »*Lombardstreetu*«, kteří úvěrem na zástavy a přijímáním zúročitelných deposit se stávali namnoze hotovými bankéři. Vydávali *poukázky* na přijatá deposita a obchodní svět užíval již hojně těchto primitivních bankovek jako vzájemného platidla. Zlatníci pak obraceli svěřené peníze na půjčky vládě a k anticipacím státních příjmů. Částečný bankrot korunní způsobil úpadky mezi nimi, jimiž také obecenstvo bylo zasaženo.

Rostoucí nespokojenost donutila Karla II., že mírem *westminsterským* ukončil válku s Hollandskem a vzdal se spolku s Ludvíkem XIV., ač nepřestal tajně přijímati další peněžité podpory z Francie. Strana, rozhodně odporující jeho náboženským a politickým úmyslům, nabyla převahy v parlamentu a vymohla na králi roku 1679 uvolnění přísné censury tisku a nový zákon o svobodě osobní (*habeascorpusacta*). Zákon zakazoval královským úřadům libovolné zatýkání bez písemných rozkazů a udání příčiny; nejdéle do tří dnů měl býti zatčený postaven před náležitého soudce a měl z pravidla právo, žádati o propuštění z vazby na záruku. Svobodomyšlné proudy kladly se tak v cestu králově snaze po absolutismu, zatím co rostoucí zájem anglického průmyslu si vynutil roku 1678 zákazy *dovozu francouzského zboží*.

Později jednalo se především o to, zda katolický bratr králův *Jakub* smí převzít korunu po bezdětném Karlovi II. Utvořily se dva rozvášněné tábory v národě. Strana protikatolická a svrchovanost národa proti králi obhajující žádala prostředkem veřejné petice úplné vyloučení vévody Yorského; druhá strana, zastávající božský původ království, odsuzovala petici a přijímala katolického nástupce, žádajíc jen záruku pro anglikánskou církev a stavovské svobody. Stranám dostalo se přezdívky *whigů a toryů*. K první hlásilo se vedle protestantské šlechty hlavně bohaté obchodnictvo londýnské, k druhé venkovské velkostatkářstvo vyznání katolického a anglikánského.

Zprvu vítězili whigové, ztratili však převahu vnitřním sporem a Karel II., rozpustiv roku 1681 rozervaný parlament, odhodlal se opět k samostatné vládě bez sněmovny, zjednav toryům uměle i v Londýně převahu. Přišla tehdy i zřejmá *reakce absolutistického* rázu, se zatýkáním a popravami vůdců oposice a protivládních publicistů. Když roku 1685 Karel II. zemřel, přijav svátosti umírajících z rukou katolického kněze, *Jakub II.* (1685—1688) mohl bez velkých překážek nastoupiti na trůn, neboť toryové podporovali ho upřímně, doufajíce, že zachová práva církve anglikánské.

Nezdářilé povstání protivníků králových ve Škotsku a v Severní Anglii dalo Jakubovi II. záhy záminku k sesílení stálého vojska, složeného hlavně z katolických Irčanů, a k persekuci odpůrců. Potom následovala zjevná snaha o *rekatolisaci země*. Vyšší úředníci a důstojníci byli nuceni k přestupování na víru královu, poddajní soudcové propůjčovali se k stihání osob dvoru nepohodlných, *abso-*

lutism jevil se zřejmě ve snaze, porušovati platné zákony pouhým nařízením královským. Tak Jakub II. zrušil z vlastní moci, chtěje rozdvojit reformaci, zákony proti nonkonformistům a obnovil všeobecnou indulgenci, jako stav přechodu k panství katolicismu. Zároveň vyjednával horlivě s papežem, nuncius a jezovité vystupovali okázale v Londýně. V *Irsku* podporoval domácí katolíky na újmu anglických osadníků, spojoval se v zahraničné politice s Ludvíkem XIV., v jehož prospěch také zrušil zákazy proti dovozu francouzských товарů.

Rostoucí nespokojenost všech reformovaných stran v zemi byla zmírňována nadějí, že trůn po smrti stárnoucího krále přejde na jeho protestantskou dceru *Marii*, provdanou za Viléma Oranžského. Než roku 1688 zrodil se syn z druhého manželství krále a budoucí úspěch katolických snah zdál se býti pojištěn. To pohnulo nespokojené ku vzpouře. Na jejich vyzvání a se svolením republiky nizozemské *Vilém Oranžský* vypravil se se značným loďstvem roku 1688 do Anglie a nalezl v celé zemi horlivé přívržence. Jakub II. byl nucen uniknouti na pevninu a nalezl útulek u Ludvíka XIV., který mu slíbil pomoc k znovudobytí trůnu.

Zatím v Anglii sešel se národní konvent, složený ze členů bývalých parlamentů, a prohlásil, že král svým útekem zrušil svazek s národem. Legitimní původ jeho syna byl popírán, a Vilém III. současně s korunou přijal nový zákon »o právech« (*declaration of rights*), který formuloval hlavní svobody národa a odsuzoval nezákonnosti předešlé vlády. Zákonem tím bylo prohlášeno, že koruna nemá práva dispensovati od platných zákonů, zřizovati výjimečné soudy a najímati vojsko bez svolení parlamentu, který zachoval výhradné právo ukládati národu daně. Nedotknutelnost poslanců a petiční právo národa byly zaručeny, král přísahou zavázán, chrániti protestantství anglické.

Tímto slavnostním prohlášením zásad, vyslovovaných již namnoze v předešlých dobách, Anglie stala se zemí dokonale *ústavní* a moc parlamentu vzrostla v nejbližší době ještě více tím, že pravidelné prostředky na výdaje státní nebyly vládě již povolovány na doživotí královo jako dříve, nýbrž vždy jen od roku k roku, na základě *rozpočtu*, přidělujícího jednotlivé sumy určitým účelům. Jen k vydržování dvora a civilních úředníků královských byl panovníkovi trvale povolen pevný obnos, zvaný podle seznamu úředníků z něho placených *listou civilní*. Ustanovení, že každá sněmovna po

třech letech má býti znova volena, stěžovalo dvoru získávání příliš ochotné většiny; častá nepřítomnost Viléma III., který nepřestal býti zároveň generálním místodržitelem nizozemským, sesilovala ducha *parlamentární samosprávy*.

Strany toryů a whigů potrvaly, ale soustředily svůj zájem v první řadě na hospodářské otázky: whigové podporovali obchodní a maritimní rozvoj říše, toryové kladli přední důraz na zájmy agrární a byli méně horlivými nepříteli francouzské expanse nežli whigové. Náboženské spory zvolna ztrácely svou sílu vzrůstající lhostejností vyšších kruhů; církve anglikánská byla tolerančním zákonem roku 1689 nucena, popřáti větší volnosti různým sektám protestantským. Přísné zákony zůstaly v platnosti jen proti katolíkům, podezřívaným ze spojení s vyhnanými Stuarty.

Také ve *Škotsku* Vilém III. byl přijat s podobnými podmínkami jako v Anglii, ale byl současně nucen obrátiti veškeru sílu svou proti *Ludvíkovi XIV.*, který jako ochránce vyhnaných Stuartů povzbuzoval katolické *povstání v Irsku*, nespokojenost ve Škotsku a ohrožoval svou mocí námořskou břehy anglické. A tak se stalo, že Vilém III. tím těsněji se připojil k nepřátelům Francie.

Přistoupením Anglie augšpurská liga stala se *»velikou aliancí«* a boj spojenců proti Ludvíkovi XIV. nabyl netušených rozměrů. V Belgii válčil francouzský velitel, maršál Lucemburský, úspěšně proti Vilémovi III., velicímu spojeným sborům hollandským, španělským a braniborským, na horním Rýnu operovalo císařské vojsko pod Ludvíkem Badenským, v Alpách a v Itálii čelil francouzský maršál Catinat vévodovi savojskému a císařským. Francouzské pokusy o obnovení vlády Jakuba II. v Irsku a ve Škotsku skončily se s nezdarem, zvláště když roku 1692 francouzské loďstvo utrpělo rozhodnou porážku u mysu *La Hogue*. Domácí odboj v Irsku byl Vilémem III. pokořen a anglická kolonisace na ostrově sesílila se na škodu živlu keltského ještě více. Přes tyto částečné úspěchy spojenců válka se protahovala, *korsarství*, soustavně provozované z francouzských přístavů, poškozovalo těžce obchod anglický i hollandský a rostoucí náklad na válku vedl k založení trvalého *dluhu státního* v Anglii.

Již Karel II. proměnil samovolně roku 1672 část dosavadních nezaložených dluhů korunních na nesplacitelné 6% renty, ale fundovaný dluh státní mohl opravdu teprve tehdy nabýti většího rozsahu, když konstituční svazek mezi králem a parlamentem zaručil věři-

telům větší stálost státních poměrů. Roku 1692 vláda parlamentní uzavřela první větší půjčku jednoho millionu liber, která se stala počátkem *založeného dluhu státního*, který v následující době vzrůstal rychle. Stát nalézal snadno peníze, neboť bohatnoucí národ hledal příležitosti k bezpečnému zúročení svých kapitálů, kterých soukromá podnikavost ještě nedovedla úplně užiti.

Roku 1694 škotský spekulant *William Paterson* založil, dohodnův se s finančním ministrem lordem Montague, *anglickou banku* jako akciovou společnost, která půjčila více nežli million liber upsaného kapitálu státu a obdržela právo k veškerým bankovním obchodům. Před konkurrencí nových ústavů podobných chránilo ji ustanovení zákonné, že k účelům bankovním nesmí se více nežli 6 osob spojovati. Podle vzoru zlatníků banka počala vydávati *poukázky*, z počátku nejméně na 25 liber, později na menší obnosy. Poukázky soukromých směnáren potrvaly vedle toho stále i v Anglii i ve Škotsku, kde kolovaly také poukázky na nejnižší obnosy. Anglická banka podporovala vládu také escomptem daní, povolených od parlamentu, zpeněžením pokladničních poukázek (*exchequer bills*), vydávaných na některá stálá odvětví státních příjmů, a převzala znenáhla skoro veškeru *kassovní správu* státní.

Veřejný úvěr připoutal velkou část bohatých tříd hmotnými zájmy k nové vládě Viléma III. Strana whigů, kladoucí hlavní důraz na obchodní rozvoj země a rozhodnější v nepřátelství proti Francii, nabyla v parlamentu převahy a roku 1694 Vilém III. pouze z jejích stoupenců utvořil si první *ministerstvo*, zastupující *většinu parlamentární*. Než také strana toryů sblížila se s novou vládou a byla k jejím osudům finančně připoutána zřízením první velké banky pro *úvěr hypotekární*.

Zatím na pevnině Francie vzdorovala úspěšně spojencům, ale tíseň finanční činila Ludvíka XIV. sklonným k míru tím spíše, že chtěl přerušiti alianci císaře s námořskými státy dříve, nežli očekávaná smrt španělského krále rozpoutá spor o dědictví starší větve habsburské. Proto přistoupil roku 1697 k míru uzavřenému v *Ryswicku* u Haagu, uznal Viléma III. za krále anglického a odstoupil od Stuartů, zrušil vysoká cla a přístavní dávky pro hollandský obchod, vrátil lotrinskému vévodovi jeho zemi, císaři Freiburg a Breisach, vzdal se Lucemburku a některých panství, získaných reuniemi. Podržel však Štrassburk a vládu nad říšskými městy v Elsassu.

Mír ryswický byl úspěchem spojené Evropy proti rozpínavosti francouzské a obnovil *rovnováhu mocností*, ohroženou přílišnou mocí Ludvíka XIV. Než v skutku stal se jen příměřím, ježto otázka dědictví španělského v krátkce znova pobouřila celou Evropu.

Zápas o dědictví španělské.

Ve Španělech rod habsburský vymíral chorobným *Karlem II.* (1665—1700) a Evropa dlouho již jednala o otázce velikého dědictví, obsahujícího větší část poloostrova Pyrenejského a Apeninského, Belgii a rozsáhlé osady zámořské. Ze dvou sester králových starší, *Marie Terezie*, vzdala se při sňatku s Ludvíkem XIV. výslovně dědického práva, ale francouzský manžel její popíral od počátku platnost renunciace a žádal dědictví pro své potomstvo. Druhá infantka, *Marie Markéta*, první z manželek císaře Leopolda I., byla závětí Filipa IV. určena dědičkou svého bratra, zanechala však pouze dceru, provdanou za *bavorského kurfirsta*, která rodinnou smlouvou přenesla svá práva na Leopolda I. a jeho potomstvo z jiných sňatků. Než manžel její, kurfirst *Max Emanuel*, neuznával tohoto zřeknutí, pokládaje jedině svého syna za oprávněného dědice španělského trůnu. Věc byla tím spleťitější, že také španělský král si přisuzoval právo, rozhodnouti závětí o nástupnictví, a strana francouzská i císařská neunavně se snažily nabýti u něho vlivu. Než také ostatní státy zabývaly se otázkou, zvláště námořské mocnosti Anglie a Hollandsko.

Dynastické spojení říše španělské s Francií ohrožovalo nejen rovnováhu evropskou a bezpečnost reformace v Západní Evropě, nýbrž také *obchodní zájmy* anglické a hollandské, spojené vládou Viléma III. Obchodní loďstvo těchto obou mocností mělo v druhé polovici 17. století důležitou úlohu v *moři Středozemském*, kde předstihlo námořní moc států jihoevropských a strhlo na sebe největší část obchodu levantského. Anglický průmysl byl závislý na dovozu jemné vlny a surového hedvábí ze Španěl, kdežto úpadek námořské moci španělské anglickému obchodu umožňoval výnosný *podloudný obchod* v mořích středoamerických a jihoamerických, opírající se o Jamaiku. Také dovoz *černých otroků* z Afriky do Západní Indie přešel do rukou anglických. Bez ohledu na protesty španělské vlády v kruzích obchodníků a anglických a škotských

jednalo se již o zřízení velikých společností, které měly strhnouti na sebe jihoamerický obchod obsazením převlaky Panamské.

Proto zabrání španělského dědictví Ludvíkem XIV. znamenalo značné nebezpečí pro obchodní zájmy zemí Viléma III. Francie mohla ovládnouti plavbu v moři Středozemním, mohla odtud obsazením Gibraltaru a severoafrických břehů vyloučiti konkurenci anglickou a hollandskou. Rozšíření merkantilistických zásad, platných ve Francii, na Španělsko znamenalo zákaz vývozu surovin pro cizí průmysl; francouzská moc mohla povznést Belgii na ujmu Holandska, mohla zničiti podlouný a otrocký obchod do Západní Indie. Také spojení španělských a francouzských teritorií v *Severní Americe* bylo vážným nebezpečím pro britskou koloniaci.

Anglické osady v Americe vzrostly sice v 2. pol. 17. věku obsazením Nového Nizozemí a zřízením nových kolonií *Caroliny* a *Pennsylvanie*, založ. r. 1682 od Williama Penna pro kvakerské souvěrce, utiskované ve vlasti a v ostatních britských osadách, současně vzrůstaly však také francouzské osady v sousedství. Francouzové drželi pravý břeh řeky sv. Vavřince, zvaný La Cadie (*Acadie*), sousedící se severními koloniemi britskými, a zabrali roku 1683 také dolní tok mississipský osadou zvanou *Louisianou*. Ve spojení se španělskou mocí v Americe mohli se státi nebezpečnými anglické koloniaci, tím spíše, že francouzské obyvatelstvo Kanady, ač počtem nečetné, vynikalo bojovným duchem a opíralo se o spojenectví četných rudých kmenů.

Proto Vilém III. snažil se otázku dědictví španělského roku 1698 urovnati *díličí smlouvou*, která zabezpečovala bavorskému princí Španělsko, Belgii a kolonie; Francie měla obdržeti Neapolsko se Sicilií, rod císařův Milán. Když náhlá smrt bavorského prince zmařila tuto úmluvu, anglická diplomacie získala Ludvíka XIV. pro vyrovnání jiné, které přisuzovalo hlavní část dědictví druhorozenému synu Leopolda I., *Karlovi*, odškodňujíc Francii Neapolskem, Sicilií a Lotrinskem, jehož vévoda měl dostati Milán. Než císař neuznal nové smlouvy a *národní sebevědomí španělské* bránilo se rozhodně každému dělení říše. Umírající Karel II. v dohodě s hlavními rádci ustanovil závětí, že celá říše španělská má připadnouti *Filipovi z Anjou*, mladšímu z vnuků Ludvíka XIV., s výhradou, že nikdy nebude spojena s Francií. Když brzy potom, v listopadu 1700 Karel II. zemřel, Ludvík XIV. přijal jeho závěť bez ohledu na díličí smlouvu a uvedl svého vnuka, jako Filipa V., na trůn španělský.

Nový panovník zjednal si uznání ve všech provinciích říše, jakož i u papeže, vévody savojského, Portugalska, kurfirsta bavorského a kolínského, vévody brunšvického, spojených s Ludvíkem XIV. Také Hollandsko a Anglie, kde strana toryů nabyla převahy a Vilémovi III. odepírala válečné prostředky, neprotivily se mu z počátku, ježto Ludvík XIV. prohlašoval, že chce opravdu vzdáti se veškerého vlivu na vládu svého vnuka.

Než císař Leopold I. odmítal závět Karla II., uznal svého mladšího syna *Karla* za krále španělského a prohlásil *Milánsko* za uprázdněné léno říšské, které hodlal zabratí vojenskou mocí. *Eugen Savojský*, požívající největšího vlivu u vídeňského dvora, vnikl v létě roku 1701 do Lombardie a utkal se zde v úspěšných bojích s vojskem francouzským, které chránilo Milánsko pro Filipa V. Císař současně zjednával si spojence v říši německé i v ostatní Evropě. Nejdříve přidala se na jeho stranu některá knížata německá, hlavně vévoda *hannoverský*, povýšený nedlouho před tím na kurfirsta, a *kurfirst braniborský Bedřich*, jemuž císař dovolil, aby roku 1701 přijal titul krále v Prusích. Později spojily se s císařem také námořní mocnosti *Hollandsko* a *Anglie*, když Ludvík XIV. neopatrně ukázal závislost nové vlády španělské na Francii, obsadil pevnosti belgické a počal obchodu francouzskému zajišťovati veliké výhody v říši španělské, snižováním cel mezi oběma zeměmi a privilegováním francouzských kompagní pro obchod s koloniemi americkými a když po smrti *Jakuba II.* neodpíral jeho synovi titulu krále anglického. Proto zvítězila v parlamentu anglickém strana whigů a v září 1701 byla *»veliká alliance«* proti Francii obnovena. Její hlavní tvůrce Vilém III. zemřel sice již na počátku roku následujícího, ale jeho švakrová *Anna*, nová královna anglická, pokračovala v protifrancouzské politice, podobně jako velký pensionář *Heinsius*, který převzal řízení veřejných záležitostí v republice nizozemské. Anglický vojevůdce *John Churchill*, vévoda *z Marlborough*, vystoupil na dolním Rýnu v čele spojeneckého vojska a nová dlouhá válka rozpoutala se v Evropě.

Z počátku nedostatek jednotného plánu spojenců usnadňoval úspěchy francouzské. Císařské vojsko v Itálii bylo nedostatečné k ráznému útoku, nerozhodnost Holanďanů bránila rozhodnému postupu spojenecké armády v Belgii, v Uhrách a Sedmihradsku vzniklo povstání proticísařské, v jehož čele stál *František Rákoczy*, podporovaný od Francouzů. Hlavním spojencem Ludvíka XIV. byl

pak *kurfirst bavorský*, který spojil se s pomocným sborem francouzským, vystoupil útočně proti zemím habsburským a chtěl nejprve opanovati Tyrolsko. Tuhý odpor horalů zmařil sice jeho naděje, ale pomocí nového sboru francouzského kurfirst zaujal mocné postavení v jižním Německu a hrozil vpádem do Rakous.

Tehdy princ Eugen Savojský, stojící v čele vojenské rady dvorské, pohnul císaře k největšímu napětí sil. V zemích dědičných bez ohledu na stavy byla vysána výjimečná *daň z jmění* pro veškeré třídy, vyjímaje přetížené rolnictvo; také duchovenstvo bylo donuceno k značným příspěvkům na vojsko. K snazšímu získání úvěru pro vládu zřízena byla ve Vídni roku 1703 *girová banka*, od roku 1706 zvaná »Wiener Stadtbank« a stojící pod dozorem městské správy vídeňské. Vedle přijímání vkladů a diskontu směnek měla prováděti hlavně zúrokování a umořování dluhu státního. Každý věřitel vlády dostal v knize její zvláštní list k zapsání své pohledávky jako aktiva, jež bylo lze pomocí *girocetlu* přenášeti na druhé osoby. Girocetle měly nucený kurs a staly se prvním surrogátem peněz v Rakousku.

Napětím finančních sil zemí habsburských Eugen Savojský mohl roku 1704 vypraviti se do pole s větším vojskem, pohnul Marlborougha k tažení do jižních Němec, společně s ním zničil bavorsko-francouzskou armádu u *Hochstädtu*. Bavorsko bylo obsazeno císařským vojskem, kurfirst, stížený říšským achtem, hledal útulku ve vojště francouzském.

Zároveň spojenci nabyli velkých úspěchů na poloostrově Pyrenejském. Portugalsko bylo nuceno k nim se přidati a anglický vyslanec *Methuen* vymohl na něm roku 1703 výhodnou *smlouvou obchodní*, která za cenu nižších cel na portugalská vína, do anglických přístavů dovážena, otevřela britskému průmyslu, hlavně textilnímu, celé Portugalsko. K zajištění plavby do moře Středozemského Angličané zmocnili se roku 1704 *Gibraltaru* a později ostrova *Minorkey*, který měl sloužiti jejich loďstvu válečnému za oporu proti Francii. Současně *arcikníže Karel* vystoupil osobně ve Španělech proti Filipovi z Anjou a opanoval rychle kraje aragonské, zaraziv v Barcelloně sídlo své vlády.

Roku 1705 Leopold I. zemřel a císařem stal se jeho syn a dědic *Josef I.* (1705—1711), panovník rázný a podnikavý. Válečné štěstí odvrátilo se úplně od Francouzů. Eugen Savojský porazil je roku 1706 slavně u *Turina* a spojiv se s vévodou savojským, který ustou-

pil od spojení s Francií, zmocnil se celé severní Italie, umožnil císařským opanování Neapolska a pokusil se o útok na jižní Francii. Současně spojenecká armáda porazila ve vítězných bitvách Francouze v *Belgii* a hrozila útokem na Francii severní. Ve Španělech trval boj obou nápadníků se střídavým štěstím; Filip byl po dvakrát vypuzen z Madridu, držel se však v zemi hlavně pomocí oddaných Kastilců. Také za oceánem se bojovalo a *angličtí kolonisté* vytlačili Francouze z *Akadie*.

Ludvík XIV., který marně se snažil nabýti pomoci mladého krále švédského, zvítězivšího tehdy nad Polskem a Rusí, byl velmi stísněn. V zemi jeho jevila se nespokojenost, vzbouření hugenotů, udrževších se v *Cevennách*, bylo jen stěží potlačeno, tíseň finanční stoupala. Marně pomýšlelo se na nové daně; úroky státního dluhu, dosáhnuvšího tří miliard livrů, pohlcovaly většinu příjmů, blahobyt země poklesal úplně také proto, že zavedení zásad merkantilistických v sousedních státech a námořní převaha anglická poškozovaly export tovarů francouzských, takže hospodářští spisovatelé jako *Boisguillebert* a maršál *Vauban* počínali již vyslovovati pochybnosti o prospěšnosti systému Colbertova. Systematické *korsarství* a *znehodnocování mince* byly prostředky, k nimž se vláda v tísní uchýlovala, zatím co severní Francie a sama Paříž trvala ve strachu před možností nepřátelské invase, kterou pouze obratná strategie maršála *Villarse* odvracela za cenu velkých obětí a nových porážek. Ludvík XIV. byl hotov k míru za každou cenu a jednal o něm zvláště s Holanďany. Ale přílišnost požadavků spojeneckých činila mír nemožným, až roku 1711 nastal obrat v poměrech evropských.

Tehdy královna Anna odvrátila se od strany whigů, míru nepřiznivých, a ochladla v protifrancouzské horlivosti tím spíše, když neočekávanou smrtí císaře Josefa I. nápadník španělský, arcikníže *Karel*, jediný mužský člen rodu habsburského, spojil veškeré državy svého rodu v jedné ruce. Tehdy *Anglie* uzavřela příměří s Ludvíkem XIV. a prosadila na kongressu v *Utrechtě* roku 1713 mír všeobecný.

Filip V. zůstal králem Španělska a kolonií s podmínkou, že jeho koruna nebude nikdy spojena s Francií a že případně po vymření jeho rodu vévodskému domu savojskému, který obdržel Sicílii s titulem královským. *Karel Habsburský* zachoval ze španělského dědictví *Belgii*, *Milán*, *Neapolsko* a *Sardinii*. Než také ostatní účastníci války byli poděleni. *Král pruský* rozšířil své dolnorýnské pan-

ství o část Gelderska a získal švýcarské Neuchatelsko. *Hollandsku* byla zabezpečena t. zv. barriera, totiž právo obsaditi některé pevnosti na hranici belgickofrancouzské, jež měly býti mezníkem francouzské rozpínavosti; také Šelda zůstala zavřena obchodu, aby pod novou vládou lesk Antwerp nevrátil se na ujmu Hollandanů. Největší výhody zajistila však *Anglie* sobě, podrževši Gibraltar, Minorku, Akadii, Nový Foundland a kraj u zálivu Hudsonova. Ludvík XIV. zřekl se Jakuba Stuarta a uznal nástupnictví rodu hannoverského na trůnu anglickém, kdežto nový španělský král Filip V. uzavřel s Anglií t. zv. *smlouvu o assiento*, zaručující Angličanům celní výhody, volný přístup do Cadixu a výhradní dodávku černých otroků do Západní Indie, kam směli jednou v roce vysílati také veliký koráb s vlastními tovary.

Císař Karel VI. nepřijal z počátku míru utrechtského a pokusil se o další válku s Francií na horním Rýně. Ale také tento dozvuk velikého zápasu skončil se roku 1714 mírem v *Rastadtě* uzavřeným. Císař neuznal sice formálně Filipa V., ale vzdal se dalších pokusů proti němu. Poměry v teritoriu hornorýnském byly upraveny podle míru ryswického, kurfirst bavorský získal opět své kurfirství. Také v Uhrách, kde povstání vlastní roku 1711 bylo potlačeno a Rakóczy donucen k útěku do Turecka, nastal klid prohlášením všeobecné amnestie a uznáním zemských svobod.

Výsledek dlouhé války utužil *rovnováhu* evropských mocností a zmařil pokus Ludvíka XIV. o nabytí nadvlády v Evropě. Francouzský král získal svému rodu nový trůn, ale zanechával vlastní zemi v bezmezné bídě, s otřeseným hospodářstvím státním, kterého jeho nástupcové již nedovedli napravit. Zemřel sám brzy potom roku 1715, zanechávaje trůn nedospělému pravnukevi *Ludvíkovi XV.*

ČÁST SEDMÁ.

Politické zápasy v 18. století.

Zatím co válka o španělské dědictví rozhodovala o rovnováze Západní Evropy, podobný rozhodný boj vzplanul na severu, kde *Svédsko* prostředkem vojenské převahy chtělo si zajistiti trvalou hegemonii. Než stejně jako Ludvík XIV. ani Karel XII. Švédský nedosáhl svého cíle. Výsledkem *severní války* bylo naopak vysílení Švédska a neočekávané zmohutnění *Ruska*. Říše carská, změněná ve svém vnitřním ústrojí silnou rukou *Petra Velikého*, vstoupila jako nová velmoc do dějin evropských a nenalézajíc v pokleslém Polsku vážné překážky, počala zasahovati do politických otázek ve Střední Evropě. Tam vznikl současně jiný, nový činitel politický, vzrůstající moc hohenzollernská. V osobě *Bedřicha II.* sever německý a pruský militarism nabývá světového významu a počíná se hlásiti o vedení v německé říši. Vystoupení pruské bylo tím vážnější, že se připínalo k těžké krizi habsburské moci, jejíž existence a dějinná úloha byla ohrožena smrtí *Karla VI.* Rozvrat hrozící domu habsburskému vzpružil znova podnikavost Francie, která pomocí druhých států bourbonských horlivě zasáhla do zápasu o dědictví zesnulého císaře, doufajíc, že tak získá ztracený vliv v Střední Evropě. Tím však také *Anglie* byla přinucena k účasti ve sporech na pevnině, ježto nechtěla snášeti, aby Francie, s níž soupeřila stále na poli hospodářském a koloniálním, nabyla tam převahy. Vzájemný poměr velmocí změnil se ovšem později vlivem *diplomatických obrátů* úplně; Francie spojila se s Rakouskem, Anglie s Pruskem a nejednalo se již tolik o zachování velmoci habsburské jako o budoucnost Pruska. Výsledek dlouhých zápasů byl ten, že dynastie habsbursko-lotrinská zachovala mocné postavení v Střední Evropě a císařskou důstojnost v říši, nedovedla však redukovati vzrostlou moc pruskou na pouhé knížectví

říšské a odejmouti jí velmocenské postavení. Dějiny Střední a Severní Evropy byly nadále závislé na vzájemném poměru rozhodujících států, Rakouska, Pruska a Rusi; první obětí změny té stalo se *Polsko*, vytlačené z řady mocností a odsouzené k postupnému rozdělení mezi silnější sousedy.

Severní Evropa v 17. věku.

Třicetiletá válka učinila *Švédsko* státem úplně militaristickým. Vojenství stalo se národním průmyslem, poskytujícím hlavně důstojnictvu příležitosti k rychlému zbohatnutí, a zatlačovalo do pozadí ostatní zájmy. Ani námořnictví se nerozvíjelo dostatečně, přes to, že Švédové ovládli skoro veškeren okraj moře Baltického. *Společnost východoindická*, zřízená roku 1626 v Göteborgu, uvázla v počátcích, švédská kolonie, založená roku 1638 při ústí *Delawaru*, stala se kořistí hollandskou. Vojenská šlechta obmezila prostředkem říšské rady královskou moc mladistvé dcery Gustava II. Adolfa, *Kristiny* (1632—1654), rozebrala skoro veškeré statky korunní a sesunula veřejná břemena na chudý lid řídce osídlené země.

Humanisticky vzdělaná královna, jsouc roztrpčena drsným prostředím domácím a nesnášenlivostí úzkoprsých kazatelů, vzdala se roku 1654 vlády a přestoupila ke katolictví. Odebravši se do Říma, věnovala se učené zábavě a stala se středem čilého kroužku literátů. Jejím nástupcem ve Švédsku byl zweibrückenský vévoda *Karel X. Gustav* (1654—1660), zdomácnělý již dříve jako generál ve švédských službách. Poznávaje, že vojenský duch národa žádá nové činnosti, zahájil roku 1655 *válku s Polskem*. S otužilými pluky rozebral snadno nepořádnou výzvu polskou, zmocnil se Varšavy a donutil také braniborského kurfirsta, že stal se jeho vassalským spojencem. Ale nešetnost protestantských Švédů proti katolickým svatyním vzbudila národní odpor v lidu polském, císař, kurfirst braniborský a Dánsko, podporované námořskou mocí hollandskou, spojili se proti Švédsku. Náhlou smrtí Karla X. Švédové ztratili nadaného vůdce a pouze francouzská intervence zjednala jim příznivý mír, uzavřený roku 1660 v *Olivě* a v *Kodani*. Mírem Švédsko získalo Skony, kdežto polští Vasovci se vzdali sta-

rych nároků na švédský trůn, který zůstal *Karlovi XI.* (1660 až 1697).

Za nedospělého tohoto krále oligarchická vláda velmožů dosáhla vrcholu, zatím co v evropské politice Švédsko hrálo úlohu námezdnou, přijímajíc od spojeneckých států pravidelné subsidie na udržování vojska. S dospělostí královou však nastal obrat. Opíraje se o nižší šlechtu, Karel XI. zlomil moc říšské rady a učinil ji opět pouhým poradním sborem; bezohledně revindikoval odci-
zené statky korunní a zmenšil konversemi státní dluh. Moc královská byla prohlášena za neobmezenou a na místo stavovské samosprávy nastoupila složitá *byrokracie korunní*, vrcholící ve vícečlenných kolegiích, podle vzoru státní rady Ludvíka XIV. Také merkantilistické snahy hlásily se ve Švédsku zaváděním ochranných cel a podporou domácí výroby.

Podobný převrat nastal také v *Dánsku* v druhé polovici 17. věku. Bedřich III. roku 1660 učinil královskou moc dědičnou a obmezil značně nároky stavovského sněmu. Nová, absolutní vláda osvědčila se záhy opravou veřejné správy a zákonů, péčí o rozvoj hospodářský. Altona učiněna důležitým přístavem země, vznikaly obchodní kompagnie a antilský ostrov sv. Tomáše stal se roku 1671 dánskou državou.

Tak byl založen merkantilistický absolutism v zemích skandinávských. Jinak bylo v sousedním *Polsku*, ztrácejícím postupně mezinárodní význam. Za Vasovců *Vladislava IV.* a *Jana Kazimíra*, bývalého jezovity a kardinála, rozpínavost polské šlechty a utiskování nesjednocených pravoslavných vzbudily v Podněpří veliké *vzpoury kozácké*. Pod vedením Bohdana Chmelnického kozáci zplenili východní provincie polské, spojovali se s Tatary i s ruským carem Alexejem. Po delší válce car uzavřel roku 1667 příměří v Andrušově, podržel však Smolensko, Seversko, Černigovsko a Ukrajinu na levém břehu Dněpru s Kyjevem, kteréžto kraje později Rusku trvale byly ponechány. Král Jan Kazimír vzdal se trůnu roku 1668 a šlechta zvolila si krále ze svého středu, nejprve *Michala Wiśniewického* a po něm roku 1674 *Jana Sobieského*. Za jejich vlády dlouhé války s Turky, útočícími z Multanska na Podolí, tížily Polsko a skončily se teprve mírem karlovickým roku 1699, který zajistil zemi hlavní pevnost ochrannou, Kamenec Podolský.

Nedlouho před tím nastoupil v Polsku nový král, *August II.* (1696—1732), kurfirst saský, přestoupivší z ohledu na katolickou horlivost Poláků od protestantismu ke katolictví. Trůn, který tak získal, byl však velmi vratký, neboť bezvládní polské vzrostlo ještě v průběhu 17. století. Nesesaditelní úředníci říšští byli pouze sněmu a nikoliv králi zodpovědní, stát nebyl nazýván již královstvím, nýbrž republikou (*rzecz pospolita*). Odpor menšiny rozbíjel z pravidla jednání sněmů říšských a král, tuze vázaný volebními kapitulacemi, byl nucen o vše vyjednávat s provinciálními sněmky, na nichž rovněž »*liberum veto*« zdomácnělo. Zásada majority zůstala jen konfederacím a proto bylo nutno zřizovati t. zv. generální konfederace ke všem důležitějším záležitostem, hlavně k volbám královským. Za těch poměrů Polsko zůstávalo pozadu za státy sousedními a bylo snadno zastíněno rostoucí mocí druhého státu slovanského, Ruska.

Dynastie Romanovů obnovila sílu carskou, otřesenou vyměněním Rurikovců. Za *Michaila Fëodoroviče* (1613—1645) a *Alexeje Michailoviče* (1645—1676) Rusové podmanili si rozličné kmeny sibiřské a vešli poprvé ve styk s *říší čínskou*. Ruská kolonisace postupovala zároveň k jihu, ochranný pás pevnůstek a záseků proti nájezdům tatarským posunul se až do stepí černomořských, válka proti Polsku připojila větší část krajů maloruských a běloruských k carství moskevskému. Bojarstvo splynulo úplně se služební šlechtou na dvoře carském a bývalý pořad důstojnosti rodové byl zrušen. Vliv západní Evropy hlásil se především ve *vojenském*. Car Alexej zřizoval stále pluky, zvané soldatské, a přijímal do služeb cizí dobrodruhy, kteří zaváděli rozličné novoty, dotud neznámé na Rusi. Vznikaly doly a vinice, hollandští a angličtí kupci zřídili pravidelnou poštu mezi Rigou, Moskvou a Archandělskem. V moskevské slobodě usadila se četná *kolonie cizinecká*, hlavně z protestantů složená, ježto nepřátelství s Polskem vzbuzovalo nedůvěru proti katolíkům. Podle vzorů západních car Alexej vydal roku 1649 první soustavný zákoník ruský.

Veliké změny nastaly v *životě církevním*. V 17. věku skupina učených mnichů počala se stavěti proti přílišné důvěře ruského duchovenstva v domácí tradici bohoslovnou, ukazovala na četné chyby slovanských knih bohoslužebných a žádala jejich opravy podle řeckých originálů. Za cara Alexeje nabyla vrchu pomocí moskevského patriarchy *Nikona*, který opravil knihy a změnil ně-

kteří obřady církevní. Veliká část popů a věřících viděla však v jeho díle zhoubné novotářství, ohrožující spásu duší, a nechtěla od starých řádů ustoupiti, ani když car, spojený s patriarchou, násilně vymáhal poslušnost. *Starověrci* odloučili se úplně od církve užívající nových řádů a hledali namnoze útulku v drsných krajích ruského severu; tak vznikl *rozkol* v církvi pravoslavné. Brzy potom došlo však také k srážce cara s patriarchou. Alexej, obávaje se přílišného vzrůstu moci Nikonovy, sesadil jej, zachoval však novoty jím zavedené. Bylo zjevno, že carské samodržaví nesnese vedle sebe na dlouho samostatné hlavy národního duchovenstva.

Ze synů Alexejových nejstarší, *Fedor*, vládl do roku 1682; po jeho smrti rázná velkokněžna Žofie zmocnila se pomocí střelců poručnické vlády za své nevlastní bratry, slabomyslného Ivana a nedospělého Petra. Car *Petr* vyrůstal bez soustavné výchovy ve styku s některými cizinci moskevské slobody. Z těchto hlavně Škot Gordon a Švýcar Lefort odňali mu záhy úctu k národním tradicím pravoslavným a vzbudili v hochovi horečnou touhu po pokrocích západních. Mladý car nenaučil se sice poutati svých vášní, uměl však rychle německy a jevil zvláštní zájem pro vojenství, námořnictví a technické nauky. Dosáhnuv roku 1689 devatenáctého roku, zavřel pomocí vzbouřených střelců sestru Žofii do kláštera a ujal se samostatně vlády. Převáděje své jinošské zábavy do veřejného života, pořádal častá cvičení vojenská a pokusil se o zřízení prvních lodí ruských v Archandělsku. Jeho touze po námořské moci zamrzající Bílé moře však nestačilo. Proto roku 1696, překonav obtíže způsobené nedostatečnou výzbrojí obléhací, dobyl na Turecku *Azova* a otevřel si přístup k Černému moři. Počet cizích důstojníků v ruském vojsku množil se rychle, mladý car vysílal své poddané za hranice, aby získali znalosti technické a námořnické, a odebral se roku 1697, bez ohledu na národní tradice, sám na *studijní cestu* do Západní Evropy.

V hollandském Zaandamu a v Anglii poznal největší loděnice současné a získal do svých služeb mnoho dovedných pracovníků; ve Vídni studoval nové vojenské řady, vzbuzuje všude pozornost svým svérázným zjevem, spojujícím neumornou dychtivost vědění s barbarskou nevázaností a s drsnou náladou despoty. Zatím vzniklo v Rusku *povstání střelců* proti novotám carským a proti cizím důstojníkům, kteří nabývali stále většího vlivu. Bylo však potlačeno a Petr, přichvátav do Moskvy, potrestal je hromadnými popravami

a později rozpuštěním sboru střelců. Tehdy car vystupoval již bez rozpaků proti rozličným národním zvláštnostem ruským, chtěje v nepokojném chvatu připodobniti svou říši úplně ostatní Evropě a zničiti dosavadní *předsudky ruské* proti cizině. Proto nutil své okolí k holení vousu a k nošení západního kroje, zaváděl přes odpor duchovenstva kouření tabáku a choval se se zjevnou lhostí k církevním předpisům. Zavedl také na místo řeckého letopočtu *kalendář julianský*, užívaný tehdy ještě v protestantských zemích. V pravoslavném lidu ruském zavládla hrůza nad tímto převratem, rozkolníci viděli v carovi antikrista, ohlášeného od proroků, a útek do pustin se rozmohl znova. Než despotická rozhodnost carova zamezila hlasité projevy nespokojenosti a zahraničné otázky záhy obrátily pozornost všeobecnou jiným směrem, když vznikla veliká válka severní.

Válka severní a vznik moderního Ruska.

Nový absolutism švédský vzbudil zvláště v *Livonsku* nespokojenost, neboť Karel XI. odňal tam šlechtě se stavovskými právy také velikou část majetku prostředkem revindikace zastavených statků korunních. *Jan Patkul*, vůdce stavovské opozice ze země uprchlý, pojal plán, odtrhnouti prostředkem cizí pomoci Livonsko od Švédska, a nedospělost nového krále *Karla XII.* (1697 až 1718) slibovala zdar jeho myšlenky. Opravdu podařilo se mu, pohnouti sousední mocnosti k společnému útoku na Švédsko. Petr I. obnovil plány Ivana Hrozného k získání zálivu Finského a vtrhnul roku 1700 do Estonska, oblehl *Narvu*. August II. Polský udeřil na *Livonsko* se svým saským vojskem a dánský král Bedřich IV. obsadil jižní *Slesvik*, zemi vévody holštýnsko-gottorpského, švakra a spojence švédského krále.

Než síla vojenské výchovy švédské a vůdcovské nadání mladistvého Karla XII. proměnily rychle útočníky v napadené. Rázným útokem na Kodaň švédský král donutil *Dánsko* k míru a ještě na sklonku roku 1700 obrátil se proti Rusům. Přes číselnou převahu armáda carova byla u *Narvy* poražena a donucena k ustoupení z baltických provincií. Karel XII. jí nepronásledoval, nýbrž obrátil se proti Augustovi II. do *Polska* a obnovil plán svého děda, podle něhož říše polská se měla státi závislou na moci švédské.

Poraziv několikrát desorganisovanou výzvu polskou, zmocnil se roku 1702 Varšavy i Krakova a způsobil, že veliká část šlechty odstoupila od Augusta II. Na konfедераčním sjezdu roku 1704 poznaňský vévoda *Stanislaw Leszczyński* byl zvolen za krále. Ruskou pomocí August II. držel se však ve východní části říše a získal pro sebe také císaře Josefa I. Proto švédský král rozhodl se, že pokoří ho dokonale útokem na *Sasko*, hlavní zdroj jeho síly. Skrze Slezsko vtrhl roku 1706 do kurfirství, zmocnil se Lipska a donutil Augusta, že mírem *altranstädtským* se vzdal polské koruny a opatřil švédskému vojsku žold, novou výzbroj a zásoby. Patkul, který tehdy Švédům upadl do rukou, byl ukrutně popraven. Zároveň Karel XII. vystupoval v říši německé jako ochránce reformace; hrozbou, že spojí se s Ludvíkem XIV., přinutil císaře Josefa I., bojujícího o španělské dědictví, že zaručil *slezským protestantům* větší svobody náboženské.

V baltických provinciích udály se zatím veliké změny. Užívaje zabavení Švédů v Polsku a v Sasích, car Petr I. reorganisoval své vojsko a vtrhl znova do Ingrie. Na dolní Něvě založil roku 1703 *Petrohrad*, který měl nahraditi Moskvu, příliš zatíženou starosvětskými tradicemi minulosti, a zároveň býti branou k západní Evropě. Násilným sehnáním lidu z dalekých krajín vzrůstalo nové město rychle a pevnosti Kronštadt a Schlüsselburk zajistily ruský výboj, šířící se v nejbližších letech do Estonska, Livonska a Kurlonska.

Karel XII. obrátil se teprve roku 1708 plnou silou proti carovi. Spoléhaje se na pomoc Poláků, Tatarů a dněperských kozáků, bouřících se proti moci carské, chtěl táhnouti na Moskvu a přemožením Rusi zajistiti Švédsku hegemonii v severní Evropě. Vniknuv vítězně až za Smolensk, dal se sliby kozáckého atamana *Mazepe* a hrozící zimou pohnouti k pochodu do Ukrajiny. Než větší část kozáků zůstala při carovi, tuhá zima ztenčila švédské vojsko a sbor, ze Švédska králi na pomoc vyslaný, byl od Rusů přepaden, tak že jen trosky jeho k cíli došly. Přes to Karel XII. pokusil se bez dostatečného dělostřelectva na jaře 1709 o útok na pevnou *Poltavu*, byl však od ruské přesily, přivedené Petrem na obranu města, dokonale poražen. Větší část Švédů byla zajata, Karel XII. sám s nečetnou družinou unikl na *turecké území*.

Jen rychlý návrat králův do vlasti mohl zachovati celistvost Švédska, proti němuž pokoření nepřátelé znova povstali. Karel XII.

zůstal však v Benderu na Dněstru, doufaje, že polme Portu k útoku na cara. Francouzský vliv a naděje na znovudobytí Azova přiměly sultána opravdu k válce tím snáze, že Petr I., naplněný důvěrou v pomoc nespokojených křesťanů podunajských, sám vtrhl do Multanska roku 1711. Nalezl však kraj skoro pustý a obyvatelstvo zastrašené; jeho vysílené vojsko bylo na řece *Prutu* od turecké přesily obklíčeno. Jsa vážně ohrožen, car přijal mír a vykoupil si ústup vrácením Azova. Švédský král, zklamaný výsledkem boje, snažil se i v následujících letech polhnouti Portu k obnovení války, ale bez úspěchu. Stal se Turkům nepohodlným a byl proti své vůli odveden od ruských hranic.

Zprávy o vzrůstajícím počtu a úspěších nepřátel švédských přiměly jej konečně roku 1714 k návratu do severní Evropy, kde nalezl opravdu naprosto změněné poměry. Přijav znova titul polského krále, August II. zmocnil se Varšavy a vytlačil Leszczyňského ze země. Petr I. vnikl do Finska a ohrožoval švédské břehy svým novým baltickým loďstvem. Dánové zabrali Šlesvik a švédské panství v kraji bremském a verdenském, jejich vojsko s ruským vniklo do švédské části Pomořanska. K nepřítelům Karla XII. přistoupil hannoverský kurfirst Jiří, dědic anglického trůnu, a nový král pruský Bedřich Vilém I., který zabral Štětín s okolním krajem. Marně Karel XII. snažil se po návratu zachovati aspoň *Strålsund*. Roku 1715 padla tato poslední pevnost švédská na pevnině a Karel XII., vrátiv se po patnáctileté nepřítomnosti do vlasti, hledal náhrady útokem na dánské *Norvéžsko*. Zahynul však při obléhání Friderikshallu roku 1718 a koruna přešla na jeho sestru Oldřišku Eleonoru, provdanou za lantkrabí hessensko-kasselského.

Nová vláda, značně obmezená nově sesíleným živlem stavovským, byla nucena s jednotlivými nepřáteli švédskými uzavíratí postupně velmi nevýhodné míry. Roku 1719 ponechala rodu hannoverskému *Bremsko* a *Verdensko*, roku 1720 králi pruskému *Přední Pomořany* až k řece Pěně se Štětínem a ostrovy Volyní i Uznojmem. Tehdy získalo Dánsko *Šlesvik*, odňatý rodu holštýnsko-gottorpskému, a švédská koruna zachovala ze všech držav německých jen *Nové Přední Pomořany s Rujanou a Wismarem*. Polským králem zůstal August II., kdežto Leszczyňski podržel jen prázdný titul královský.

Naposledy Švédsko se vyrovnalo s Ruskem, mírem uzavřeným roku 1721 v *Nystädtu*. Za peněžitou náhradu dvou millionů

tolarů Petr I. podržel *Livonsko, Estonsko, Ingrii, Karelii* a jižní *Finsko*. Švédsko přestalo být první velmocí v severní Evropě, říše carská přejala jeho úlohu. S plným sebevědomím vítěze Petr I. přijal titul *«cara všech Rusů»* a evropské dvory, s nimiž se snažil vejít v příbuzenské spojení, uznaly jeho císařskou důstojnost, kdežto potomstvo mu přiznalo příjmi *Velikého*.

Doba dlouhé války severní nezastavila však horečné snahy carovy po *reformách vnitřních*, které měly polobarbarské a patriarchální carství ruské proměnit v absolutický stát, podobný západoevropským monarchiím. Ještě za války zavedl na místo střelců a hraničarských pluků novou, mobilní *armádu* o více nežli 200.000 mužů, vyzbrojenou a uniformovanou jednotně. Doživotní služba vojenská činila nové vojsko zvláštní kastou; k doplňování pluků a jejich vydržování zřízeny byly pevné obvody teritoriální, v nichž velící generálové měli také finanční správu v rukou. Milice kozácká zůstala na jižní a východní hranici, ale její závislost na ústředním vedení byla sesílena a jednotlivé odboje bezohledně potlačeny. Mezi důstojníky zůstalo mnoho cizinců, vyšší velení zachovali však většinou domácí důvěrníci carovi, jako byl kníže Menčikov. Na moři Baltickém zřídil car *válečné loďstvo*, ač nezkušenost Rusů a necht k moři kladla rychlým úspěchům námořním vážné překážky v cestu.

Stejně hluboké byly změny ve *správě státní*. Místo bojarské dumy zaujal *senát*, poradní sbor, který vedl vládu za nepřítomnosti carovy a sloužil zároveň k dozoru nad státním hospodářstvím i jako nejvyšší soudní dvůr říšský. K ústřední správě jednotlivých odborů byla zřízena podle švédského vzoru *vícečlenná kollegia*, jejichž předsedové zasedali v senátu. Cizinci, namnoze zajatí důstojníci švédští, byli rozdělováni do jednotlivých kollegií, aby usnadnili zavedení nové, byrokratické správy. Této ústřední vládě chybělo však namnoze dostatečné spojení s národem, hlavně pro nedostatek schopného úřednictva krajského. Roku 1719 celá říše byla sice rozdělena na 12 *gubernií* s vojenskými gubernatory v čele, tyto pak na 43 *provincie*, spravované od vojevodů, městským obcím určeny byly magistráty a burmistrí, podrobení byrokratickému dozoru hlavního *magistrátu* v Petrohradě, ale složitý ústroj vázl stále, neodpovídaje primitivním poměrům ruským a tříště se o nevzdělanost vedoucích tříd. Opravdu osvědčila se jen spojená správa vojensko-finanční v rukou generálů. Stejně nezdařilo se zavedení švédských

řádů trestních v soudnictví, které nebylo namnoze ještě odděleno od politické správy a nemělo vyškolených právníků.

Při veškerých novotách Petr I. zachoval *despotický základ* carského samodržaví a připoutala všechny třídy národní ještě těsněji k službě státní. Přírozenou povinností šlechty zůstala služba dvorní, vojenská a úřednická, nyní systemisovaná ve 14 hodnostních třídách, zvaných *»činy«*. Také měšťanstvo bylo rozděleno ve 3 skupiny, z nichž nejbohatší, *gilda kupecká*, měla vybírat a ručiti za nepřímé daně. Stejně ručil pán za placení daní svých sedláků, čímž závislost lidu na vrchnostech značně se utužila, a zároveň výše daní vzrůstala. Neboť na místo starších daní podvorných Petr I. zavedl *podušnou daň*, žádaje po 80 kopejkách z každé hlavy. Tato osobní daň však rychle nabyla rázu reálného břemene tím, že každé obci a velkostatku byl předepsán určitý počet hlav (*revizní duše*), za něž se mělo podušné platiti, třebaže počet ten často nesouhlasil se skutečným množstvím obyvatelstva. Svobodné sedláky na severu (černososně) a t. zv. jednodvorce na jižním území kolonizačním car považoval za *nevolníky státní* a žádal na nich zvláštní dávku, zvanou *obročné*, takže poměry venkovského lidu novým systemem značně se zhoršily. Vedle přímých Petr I. zavedl také četné *nepřímé daně*, monopoly státní a poplatky kolkové. Tím zvýšil peněžní příjem státní ze 3 na 10 millionů rublů, nalézaje zdroj mimořádných důchodů také v občasném *znehodnocování mince*. Nové měděné kopejky, vydávané s nuceným kursem, zatlačily rychle stříbro z oběhu v říši.

Hospodářské reformy Petrovy byly prodchnuty duchem západního *merkantilismu*. Aby emancipoval říši od cizího dovozu, car podporoval pěstování tabáku a vína, jakož i hedvábnictví v jižních provinciích, uděloval právo dolování cizincům, kteří měli plnou volnost náboženskou a zvláštní výsady. Především šlo mu však o *průmyslové manufaktury*, které se snažil šířiti udělováním státních subvencí a objednávek pro vojsko. Opravdu vzniklo na dvě stě větších závodů, hlavně textilních, podle vzoru francouzského zařízení. Vedle nich rozkvetl hlavně průmysl kožedělný, když Angličan Humphrey zavedl na Rusi dokonalejší zpracování juchtoviny. Zvláštností ruských manufaktur bylo užívání pracovní síly *nevolníků*, z venkova do měst převedených. Petr podporoval nový průmysl výsadami výhradné výroby určitých předmětů a *ochrannářským tarifem* celním, ustanoveným roku 1724 k znesnadnění cizího dovozu. Přes to však větší část uměle rozšířených závodů udržo-

vala se pouze přímou subvencí státní a trpěla hlavně nedostatečným odbytem svých cizokrajných výrobků v konservativní masce národa ruského.

Ruský obchod změnil vůlí Petrovou úplně svůj směr. Car svedl jej úplně na *Petrohrad* a určil nové středisko říše za jedinou bránu ruského vývozu, čímž starší obchod v Archandělsku a vývoz do Polska značně poklesl. V zájmu petrohradského obchodu zřízeny byly *vodní průplavy* mezi Něvou, Dvinou a Volhou, vznikla první umělá cesta mezi Moskvou a Petrohradem. Přes veškeru povzbuzování vládní ruské kupectvo však nemělo se k aktivnímu obchodu se západní Evropou; přístavy baltické zůstaly skoro úplně v rukou cizích firem a námořní plavba ruská vzrůstala se velmi zvolna. Pouze ve styku s východem čilost ruských kupců vzrůstala, zvláště když Petr opanoval skoro celý břeh moře Kaspického a zjednal přímé obchodní spojení s *Persií*. Záhy po jeho smrti došlo také k prvním obchodním smlouvám s *Čínou* a k regulaci karavanního obchodu mezi Pekinem a Kjachtout.

Při provádění rozličných novot car Petr jednal zcela bezohledně, spojuje pokrokové snahy s despotickou drsností a tvrdě, že ruský národ jest houf dětí, které nutno teprve vychovávat i po dobrém i po zlém. Veškeru vyšší třídu nutil do *západních krojů* a mravů, zaváděl do šlechtických zábav také ženský živel, žijící dotud v orientálské odloučenosti, a snažil se učiniti dvorský život v Petrohradě dokonale různým od starého dvora moskevského. Od roku 1703 počaly vycházeti první *vládní noviny*.

Toto napodobení jinověreckého západu vzbuzovalo sice zvláště v pravoslavném duchovenstvu hrůzu, ale absolutistický car čelil tomu utužením své moci nad *národní církví*. Od roku 1700 neobsazoval stolce patriarchy moskevského a přenesl jeho pravomoc na *svatý synod*, duchovní sbor zřízený podle vzoru konsistoří protestantských, v němž generální prokurátor zastupoval cara. Duchovenstvo stalo se úplně závislým na vládě, která zmírnila také stíhání rozkolníků a žádala na starověrcích jen zvláštní daň.

Petr I. kladl značný důraz na *vyšší školství*, podmiňující veškeré pokroky duševní i technické, volal z Hollandska odborníky k zřizování tiskáren a urychlil zavedením zjednodušené *azbuky* již před tím připravovanou emancipaci spisovného jazyka ruského od církevní řeči staroslovanské. Jeho tiskárny rozšiřovaly však hlavně jen *překlady* odborných příruček západních, neboť samostatné badání

ruské se ještě nevyvinulo. Přes to Petr zřídil roku 1724 v Petrohradě *učenou akademii* a přikázal jí značné prostředky, doufaje, že v ní nalezne podpory svých praktických snah o popularisaci cizího vzdělání na Rusi. Prvními členy akademie byli vesměs cizinci.

Dílo Petra Velikého rozdělilo vyšší kruhy ruského národa na *dva tábory*. Jeden souhlasil s carem a hájil novot z ciziny vzatých, druhý toužil po návratu dvora do Moskvy a po obnovení starých zvyků národních. Po smrti carově zvítězila nejprve strana první, vedená Menčíkovem, povznesla na trůn druhou manželku zemřelého panovníka, *Kateřinu I.*, a vládla dále v duchu Petrově. Než carevna zemřela záhy a *Petr II.* (1727—1730), syn zemřelého careviče Alexeje, zvrátil veškeré poměry. Vrátil se do Moskvy, obnovil starý ráz carství; Menčíkov byl poslán do Sibíře a byrokratická správa ústřední zanedbávána. Zdálo se, že dílo Petra Velikého jest ztraceno.

Než také Petr II. zemřel po krátké vládě a trůn přešel na neteř jeho děda, vévodkyni kuronskou *Annu* (1730—1740). Dvořané staroruského směru snažili se sice také tuto panovnici udržeti v Moskvě a zmenšili její moc značně zvláštní volební kapitulací, než Anna zrušila záhy tyto závazky a obnovila plné samodržaví, opírajíc se hlavně o *německé důvěrníky* z baltických provincií. Residenci stal se opět *Petrohrad*, německé mravy a zábavy zavládly na dvoře. Rusko počalo zasahovati do politických sporů svých západních sousedů, nabylo vlivu v Polsku a získalo válkou proti Turkům první části pobřeží černomořského mezi Dněprem a Buhem. Za svého nástupce Anna ustanovila nedospělého vnuka své sestry, Ivana VI.; ale její přání nebylo uskutečněno, neboť nejmladší dcera Petra Velikého *Alzběta*, dala se gardovými pluky prohlásiti za panovnici.

Carevna Alzběta (1740—1762) vyhnala německé důvěrníky své předchůdkyně, jevila velikou oddanost ku pravoslavné víře jak přísným zachováváním obřadů a postů, tak pronásledováním rozkolníkův, zachovala však dvůr v Petrohradě a snažila se pokračovati ve správě státní svého otce, podporujíc obchod, hornictví a kulturní rozvoj země. Vnitřní cla v říši byla zmenšena, zřizovány *zemědělské banky*, umožňující velkostatkářům levnější úvěr, kupečtí synové posílání do Hollandska do učení. V Moskvě vznikla první *univerzita ruská*. Carevna, oddaná rozmařilému přepychu, neměla sice nezdolné ráznosti Petrovy, přispěla však podstatně k

přeměně vyšší společnosti ruské tím, že se již neobracela k německým a hollandským vzorům, nýbrž šířila *vkus francouzský*. Francouzský kroj a řeč zavládly na dvoře petrohradském, klassická literatura doby Ludvíka XIV. se šířila na Rusi, kam byli voláni výtvarní umělci, s jichž pomocí vznikla v Petrohradě akademie umění výtvarných. Starší generace, toužící po obnově národní svéráznosti, vymřela a ruská šlechta podlehla úplně západnímu vlivu. Při tom Rusko mělo stále větší účast na otázkách evropských a upevňovalo svůj ráz *vojenské velmoci*. Ruská vojska vystupovala v Německu za války sedmileté a vláda Alžbětina stala se důležitým spojencem dvora vídeňského a versaillského.

Poměr ten byl náhle přerušen, když po smrti její roku 1762 nastoupil na stolec carský mladý vévoda holštýnsko-gottorpský *Petr III.*, syn starší dcery Petra Velikého. Nový car byl německy vychován a obdivovatel *pruského militarismu*, který chtěl na Rusi zavést. Zahájil ihned politiku protifrancouzskou, vzbudil však svým neobratným a surovým jednáním dvorské povstání, v jehož čele stála jeho vlastní manželka, Kateřina Anhaltská. Spiknutí mělo úspěch, Petr III. byl zabit a jeho vdova se stala carevnou. V *Kateřině II.* (1762—1796) říše ruská nabyla vynikající panovnice, která byla s to, pokračovati s úspěchem v díle Petra Velikého a přivést k platnosti velmocenské postavení Ruska.

Vznik moci pruské.

Rod Hohenzollerů, vládnoucí nebohatému kurfirství braniborskému, ještě na počátku 17. věku nevystupoval nad úroveň větších knížat říše německé a podřizoval se v náboženských sporech říšských namnoze vedení kurfirstů saských. To změnilo se poněkud, když kurfirst Jan Zikmund, přestoupivši ke kalvinismu, získal v Porýnsku vévodství *Cleve, Mark i Ravensberk* a zdědil roku 1618 po vedlejší větvi svého rodu polské léno, *Východní Prusy*. Než v zápětí následující strasti třicetileté války zkalily rychle tento úspěch. Nový kurfirst Jiří Vilém snažil se nejprve zachovati ve válce neutralitu, byl později donucen ke spolku se Švédy a přešel konečně k císaři, když švédská moc bránila jeho dědickým nárokům na *Pomořansko*, uprázdněné roku 1637 smrtí posledního domácího vévody Bogislava XIV. Braniborsko trpělo tehdy těžce nejen švéd-

skými nájezdy, nýbrž také svévolí domácí soldatesky, která se stala metlou kraje. Dvůr kurfirstský byl nucen hledati útulku v Královci a zadlužil se velmi u hollandských peněžníků.

Pokleslou moc rodu povznesl však tím výše následující kurfirst *Bedřich Vilém* (1640—1688), vladař svérázný a vynikající. Ovládnuv své zdivočelé vojsko, získal obratným jednáním při míru vestfalském *Zadní Pomořany* a duchovní panství *halberstadtské, mindenské, kamminské* a *magdeburské*, takže rozsahem svých zemí předstihl veškerá ostatní knížata německá. Obratnou politikou ve válce švédsko-polské roku 1658 dosáhl toho, že byl zbaven lenního závazku k *Polsku* za Východní Prusy a stal se v této zemi suverénem. V následující době jednalo se mu především o to, aby z ostatních svých nesouvislých držav utvořil *jednotný stát*.

Do té doby rozličná území severoněmecká byla spojena pod panstvím braniborských kurfirstů jen volnou *unií osobní*. Ve všech *stavové* hájili žárlivě svých zvláštních práv, vedli sami správu zemskou a povolovali kurfirstovi jen skoupě mimořádné daně. Panovník byl hlavně odkázán na své domény, rozsáhlé sice, ale dluhy přetížené a namnoze zastavené. Bedřich Vilém změnil s podivuhodnou rázností tyto poměry. Po mnohých sporech se stavovskými sněmy, které zvláště ve Východních Prusích byly bouřlivé, dosáhl, že mu byla zaručena *pravidelná kontribuce* a povoleno vybírání spotřebních daní (*accise*), zaváděných v městech podle hollandského vzoru. V dobách naléhavé potřeby neváhal vymáhati bez ohledu na stavy mimořádné daně a dodávky pro vojsko, které se počalo proměňovati ze žoldnéřských čet na *stálou armádu*. Vlastní režie na doménách státních ustoupila účelnějšímu pronájmu a poslední zbytky naturálního hospodářství byly odstraněny, když *zeměpanské úřednictvo* veskrze dostalo pevný plat na místo deputátů a služebných statků.

Ústředním orgánem vládním stala se *tajná rada*, rozdělená na více kollegií; rozhodnutí důležitá zachovával však kurfirst sobě a důvěrným rádcům kabinetním. *Generální kommissariát* vedl dozor nad vojskem a financemi, k jeho vydržování určenými, prostředkem kommissariátů provinciálních, které se staly hlavním nástrojem nové zeměpanské byrokracie, nezávislé na stavech, jejichž samospráva byla značně omezena. Bylo zjevno, že kurfirst směřuje k *absolutismu* a k centralisaci svých zemí. Také v náboženských

otázkách přinutil luterské stavy k větší snášlivosti ke kalvinistům a drobným sektám.

Obchodní ruch bohatého Hollandska, kde Bedřich Vilém strávil mladá léta, a úspěchy francouzského merkantilismu vzbudily v něm zájem pro hospodářskou politiku. Snažil se povznést průmysl *celním ochranářstvím* a ochotným přijímáním francouzských *hugenottů*, kteří přinesli do Braniborska vyspělejší dovednost technickou a ducha pilné podnikavosti. Z Hollandska osadníci byli rovněž voláni k *melioraci* močálovitých krajů a *náboženská emigrace* z habsburských zemí stále pomáhala zalidňovati spustlý venkov braniborský. Čeští vystěhovalci utvořili samostatné obce v Berlíně, v Rixdorfě a v okolních vesnicích.

Stavba nového *průplavu* mezi Odrou a Sprévou vyprostila Braniborsko ze závislosti na švédském Štětíně a oživila přímý obchodní styk mezi Hamburkem a Vratislaví. Frankfurt nad Odrou poklesl sice, za to však *Berlín* rozkvétal jako hlavní skladiště nové dráhy obchodní, která připravovala hospodářské sblížení mezi Slezskem a zeměmi hohenzollerskými. Jednotné poštovníctví utužilo vzájemné spojení jednotlivých provincií a prospívalo vnitřnímu obchodu. Než Bedřich Vilém toužil také po koloniální moci. Koupí hollandských lodí zřídil si pomocí Nizozemce Benjamina Raule na Baltickém moři přes odpor Švédů *válečné loďstvo* a založil *kompanii africkou*, která roku 1682 obsadila část pobřeží *guinejského*, založila tam tvrz Gross-Friedrichsburg a hleděla prostředkem faktorie na ostrově Sv. Tomáše nabytí podílu na výnosném *obchodu otrockém*. Ale utrpěla ztráty a kurfirst byl nucen převzít sám první pruskou kolonii.

Opíraje se o zvýšenou moc státní Bedřich Vilém mohl důstojně vystupovati v politických otázkách své doby. Bojem proti Ludvíkovi XIV. a vítězstvím nad Švédy u *Fehrbellinu* roku 1675 zaujal místo mezi evropskými mocnostmi a získal si název *»velikého kurfirsta«*. Slavný Samuel Pufendorf napsal brzy po jeho smrti dílo o dějinách jeho vlády.

Syn *»velikého kurfirsta«* *Bedřich* (1688—1713) snažil se především nové moci svého rodu zjednatí patřičný lesk zevní. Spojeneckou pomocí proti Turkům a Francouzům, poskytovanou císařskému dvoru, dosáhl po dlouhém jednání, že Leopold I. přivolil k tomu, aby přijal název *»krále v Prusku«*, zůstávaje v říši samé kurfirstem. Roku 1701 Bedřich I. vstavil si slavnostně korunu v Krá-

lovci na hlavu. Napodobení okázalosti dvora versailského stalo se pak hlavní zálibou prvního krále z rodu hohenzollerského. Nádherný palác vznikl v *Berlíně* a v *Charlottenburce*, díla dovedného architekta a sochaře *Ondřeje Schlütera*, král, nadšený pro myšlenku smíření křesťanských církví, podporoval horlivě vědu, založil universitu v Halle a roku 1700 *učenou společnost v Berlíně*, jejímiž hlavními sloupy byli slavný Leibniz a potomek českých emigrantů, dvorní kazatel Jablonský. Dvorský přepych a účast ve válce o dědictví španělské uvedly vládu Bedřicha I. do těžké tísně finanční, státní hospodářství trpělo neprospěšnými novotami, jako bylo dávání domén nájemcům v dědičné držení.

To změnilo se dokonale nastoupením nového krále *Bedřicha Viléma I.* (1713—1740). Panovník, muž drsný a těžkopádný, nenáviděl francouzskou nádheru a dvorskou etiketu. Jedinou oprávněnou zábavou bylo mu t. zv. tabákové kollegium, volná schůzka s některými důvěrníky při pivě a dýmkách. Spoření stalo se hlavním heslem a vydání dvorská klesla na nejnižší míru. Tak byla vláda Bedřicha Viléma I. dobou oddechu a přípravy pro budoucí, veliké podniky rodu hohenzollerského.

V zahraniční politice Bedřich Vilém I. se obmezoval na nejbližší otázky a válčil pouze se Švédy, na nichž dobyl části *Předních Pomořan* se *Štětínem*. Přes to rozmnožoval soustavně *vojsko* až na 80 tisíc mužů, staraje se pečlivě o jeho výcvik do té míry, že disciplína a *přesná cvičení* praporů a setnin vzbuzovala obdiv celé Evropy, která hleděla na Bedřicha Viléma I. jako na zvláštní zjev korunovaného podivnůstkáře, zvláště když si sestavil v Postupimi gardu z nejurostlejších velikánů, jaké mohl sehnati ve svých a okolních zemích. K doplňování mužstva král jednotlivým plukům přidělil určité okresy (*kantony*); vojenská služba odvedených, byli to skoro vesměs selští synkové, trvala dvacet let, veliká část dostávala však dovolenou a odbývala jen občasná cvičení. Sbor důstojnický zůstával od mužstva přesně oddělen a doplňoval se hlavně ze *šlecht*y; král sám počítal se k němu a vystupoval stále v jednoduché uniformě služební. Tak Bedřich Vilém I. stal se vlastním *zkladatelem pruského militarismu*.

Úsporné hospodářství a sesílený fiskalizm umožňovaly vysoký náklad na vojsko a založení značného pokladu válečného. Zrušení četných exempcí šlechtických a nový katastr zvýšily výnos kontribuce, úřednická správa stala se levnější a účelnější četnými

opravami. Tak král sloučil správu domén a generální kommissariát vojenský v jediné generální direktorium, nahradil kollegiální úřady ústřední úplně užší *vládou kabinetní*, obmezil samosprávu měst trvalými magistráty, podléhajícími zeměpanskému dozoru. Při tom pečoval častými inspekčními cestami o to, aby provinciální byrokracie byla vojensky přesnou a poctivou, prohlížel sám důležitá akta úřední a opatroval je drsnými, ale trefnými poznámkami. Proti nárokům stavovským stavěl neústupně neobmezené právo panovnické a vyslovoval otevřeně, že chce učiniti *stát jednotným* a pevným jako »bronzovou skálu«.

Hospodářská politika šla stejnou drahou jako za »velikého kurfirsta«. K zalidnění Východního Pruska byli sháněni obyvatelé z ciziny; tak *emigranti*, vypuzení ze Solnohradska katolickou horlivostí arcibiskupa Firmiana, nebo selský lid ze zemí českých, ponoukaný pruskými agenty soustavně k útěku do Braniborska. Opravdu počet obyvatelstva v državách pruského krále dosáhl tří millionů duší. Bedřich Vilém I. snažil se chrániti selského lidu před přílišným útlakem panským a zrušil nevolnictví na státních doménách. Průmysl podporoval uvolňováním zastáralých řádů cechovních a přijímáním řemeslníků z ciziny, kterým zaručoval na delší dobu svobodu od daní. Zákazem dovozu bavlněných látek snažil se obyvatelstvo přiměti, aby se spokojilo domácími látkami lněnými a suknem, k jehož rozšíření zřídil vzornou továrnu v Berlíně a státní skladiště pro výrobky drobných soukeníků. Rušil vnitřní cla a snažil se povznéstí nový svůj přístav *Štětín*. Za to bylo upuštěno od koloniálních pokusů v Africe a guinejské faktorie prodány Hollandanům. K povznesení vývozu do Ruska zvláštní ruská společnost obchodní byla zřízena.

Bedřich Vilém I. podporoval ochotně nižší *školství*, nevážil si však činnosti vědecké a umělecké, která neměla místa v jeho okolí. To vedlo ke konfliktu mezi králem a korunním princem *Bedřichem*, naplněným potřebou jemnějšího vkusu, obdivovatelem francouzského ducha, umění a hudby. Roztržka mezi otcem a synem vzrostla tak, že roku 1730 mladý Bedřich se pokusil o útěk do Anglie. Byl však zadržen, jeho důvěrný soudruh popraven a korunní princ nucen, podrobiti se soustavné činnosti ve vojsku a v úřadech. Teprve od roku 1736 nabyl větší volnosti a mohl v Rheinsberku se obklopiti kruhem duchaplných přátel. Drsnost otcova neminula se však cílem, neboť v létech zkoušky princ poznal dokonale celý stroj státní a na-

učil se jim vládnouti. Když Bedřich Vilém I. zemřel roku 1740, jeho syn *Bedřich II.* mohl převzít velkou úlohu, aby nahromaděné síly pruského militarismu užil k teritoriálnímu zaokrouhlení říše hohenzollerské a k získání hegemonie v severním Německu.

Císař Karel VI.

Na sklonku 17. století otázka španělského dědictví zastavila vítězný postup císařských zbraní v Podunají, odvrátivši zájem vídeňského dvora k věcem západoevropským. Než jakmile dlouhý zápas s Ludvíkem XIV. mírem rastadtským byl ukončen, vedoucí státníci nového císaře Karla VI., hlavně princ *Eugen Savojský*, obrátili znova pozornost k otázce východní. Hrubé porušení míru karlovického od Turků, kteří roku 1715 odňali Benátským *Moreu*, dalo příležitost k nové *válce turecké* a k novým úspěchům císařského vojska. Roku 1716 Eugen Savojský porazil Turky u Petrovaradína, následujícího roku zmocnil se Srbského Bělehradu. Císařské sbory obsadily celý Banát Temešvárský, vnikaly do Valachie a do Srbska.

Avšak také tentokrát jiné politické zápletky zabránily, aby v turecké válce bylo pokračováno s plnou silou. Spor bourbonsko-habsburský o *španělské dědictví* nebyl ještě úplně vyřízen. Císař Karel VI. nevzdal se výslovně nároků na Španělsko, kdežto král Filip V. neuznával odtržení zemí italských a nizozemských od koruny španělské. Nepřátelství, zastavené na několik let únavou obojí strany, vypuklo znova hlavně vlivem druhé manželky Filipovy, *Alžběty Parmské*, která chtěla pro své potomstvo založiti sekundo-genituru v Parmě a v Neapolsku. V dohodě s dvorem savojským loďstvo španělské zmocnilo se roku 1717 Sardinie a později i Sicílie, hrozíc odtud útokem na Neapol. Karel VI. našel sice proti náhlému útoku mocné spojence v Anglii, Holandsku a Francii, s nimiž uzavřel t. zv. *quadruplealliance* k ochraně smluv utrechtských, byl však přinucen ukončiti válčení proti Turkům a uzavřel roku 1718 v *Požarevci* s Portou mír, kterým získal Banát, Malou Valachii až k řece Oltě a část Srbska s Bělehradem. Zatím anglické loďstvo porazilo španělské ve vodách sicilských a francouzské vojsko udeřilo na poloostrov pyrenejský. Filip II. byl roku 1720 donucen uznati mír utrechtský, kdežto císař, vzdávší se rovněž veškerých nároků na

španělskou korunu, získal *Sicilii*. Rod savojský byl nucen v náhradu za ztracený ostrov přijmouti chudou *Sardinii* s titulem královským.

Karel VI. stál na vrcholu své moci a snažil se také dodat císařskému jménu v říši německé nové vážnosti. Dvůr vídeňský zaleskl se opět *španělskou nádherou* a *etiketou*, které Karel VI. byl uvykl za dlouhého pobytu v Katalonii. Stavitel *Jan Fischer* z *Erlachu* a sochař *Josef Donner* ozdobovali barokovým uměním Vídeň, stávající se stále hlučnějším střediskem šlechty zemí rakouských i českých. Než také *Praha* povznášela se tehdy po dlouhém úpadku. Hlavně prací mistrů *Krištofa* a *Kiliana Dinzenhoferů* vznikaly v ní nové paláce šlechtické a nádherné barokové chrámy, zdobené freskovými malbami Václava Vavřince *Rainera*, oltárními obrazy Petra *Brandla* a sochařskými výtvary Ferdinanda *Brokoffa*. Vrcholu lesku *Praha* dosáhla roku 1729, když za účastenství statisíce poutníků bylo slaveno prohlášení *Jana Nepomuckého* za svatého. Protireformace v zemích českých stála tehdy skoro u cíle, těšíc se horlivě podpoře Karla VI., který zostril tresty za *tajné kacířství*, udržované na venkově hlavně donášením protestantských knížeček ze *Saska* a z *Braniborska*. Jezovité, vládnoucí duševním životem v zemi, vedli neunavný boj proti podezřelým spisům a zvláště *Antonín Koniáš* vystupoval tehdy jako vášnivý hubitel českých knih.

V hospodářských otázkách vláda Karla VI. snažila se v duchu *merkantilistickém* povznést průmyslovou výrobu a aktivní obchod rakouský. Prohlášením *Terstu* a *Rjcky* za svobodné přístavy otrásla dosavadní benátskou nadvládou v *Jaderském moři*; stavbou *umělé silnice*, vedoucí z *Vídně* přes *Semmerink* k moři, a zavedením nízkých cel transitních podporovala rozvoj těchto přístavů. V *Požarevcu* uzavřela s *Portou* výhodnou smlouvu obchodní. *Orientálská kompanie*, zřízená roku 1719, měla získati zemím rakouským účast na *levantském obchodu* a vyvážeti samostatně domácí zboží do *Portugalska* a jiných zemí západních. Společnost ta, sebravši základní kapitál emissí losů a akcií, stala se zároveň novým střediskem *průmyslové podnikavosti* tím, že převzala některé starší závody, jako lineckou manufakturu soukenickou, a zakládala nové, jako první bavlnářský závod ve *Schwechatu* u *Vídně*. Zařídila také vlastní loděnice.

Také v českých zemích vláda Karla VI. probouzela ruch hospodářský, zřídívši roku 1724 *české komerční kollegium* a berouc

větší podniky v ochranu před žárlivostí cechů. Jednalo se o splavnění českých toků a o *průplav moravsko-oderský*, který měl vymániti Slezsko z hospodářské závislosti na Braniborsku a pevněji je připoutati k ostatním zemím habsburským. K provedení projektů však nedošlo. Větší úspěch mělo vzbuzení zájmu pro průmysl mezi šlechtou, která počala na statcích zakládati *manufaktury*; tak zřídili Martinicové v Plánici u Klatov a Valdštýnové v Horním Litvínově závody soukenické, hraběnka Gallasová v Hrádku u Liberce první podnik bavlnářský. Roku 1737 vznikly Harrachovské sklárny na Jilemnicku.

Pokleslé *provincie belgické* Karel VI. hodlal povznést obchodem zámořským. S podporou nizozemského místodržitele Eugena Savojského vznikla v *Ostende* roku 1722 *kompanie východoindická* se základním kapitálem šesti millionů zlatých, počala vysílati lodi do Indie a založila faktorii na pobřeží koromandelském. Než rozvoj její byl přerušen nepřízní politických poměrů.

Karel VI. byl jediným mužským členem svého rodu a těžké spory hrozily, zemře-li bez mužských potomků. Skupiny zemí, tvořících panství habsburské, byly spojeny pouze osobou panovníkovou a neměly souhlasných *zákonů o posloupnosti* ženského potomstva. Leopold I. ustanovil roku 1703 z vlastní vůle, že za nedostatku mužských členů celé dědictví má připadnouti nejprve dcerám Josefa I. a teprve po jejich vymření dcerám arciknížete Karla, který měl založiti habsburskou sekundogenituru ve Španělech. Ale nezdar španělského plánu změnil poměry úplně a Karel VI., stav se císařem, odhodlal se změnití otcovo ustanovení. Jsa ještě bezdětek, upravil roku 1713 nástupnický pořad novým zákonem, zvaným *pragmatickou sankcí*. Zákon určoval slavnostně, že dědičné země habsburské mají zůstatí na věčné časy nerozděleny a dědití se v mužském potomstvu rodu podle řádu prvorozenství. Po vymření mužských členů dědí celek nejprve dcery Karla VI. a jejich potomstvo, potom teprve dcery Josefa I. a jejich dědicové.

Pragmatická sankce byla roku 1713 pouze v tajné radě prohlášena a zdálo se, že pobude významu, když roku 1716 císaři se narodil syn. Následník trůnu zemřel však záhy a Karlövi VI. zůstaly pouze dcery. Proto snažil se úsilovně nejstarší z nich zajistiti nástupnictví a dal *pragmatickou sankci* v letech 1720—1724 potvrditi od všech *stavovských sněmů* svých zemí. Tím nabylo panství habsburské prvního *základního zákona* společného všem sku-

pinám, který zaručoval trvalou jednotu celku, spojeného dotud pouze osobou panovníkovou. Císař nespokojil se však s tímto uznáním, nýbrž snažil se nástupnickému řádu zjednatí také *souhlas hlavních států* evropských a nešetřil těžkých obětí, aby dosáhl toho cíle. Získav snadno Rusko, Španělsko a krále pruského, byl nucen zakoupiti si souhlas Anglie a Hollandska tím, že vzdal se koloniálních plánů a zrušil roku 1731 rozkvétající kompagnii v Ostende. Také říšský sněm německý schválil pragmatickou sankci, ačkoliv manželé dcer Josefa I., kurfirst *bavorský* a *saský*, protestovali a našli souhlas Francie. Příležitost k získání jejich podala otázka polská.

Polský král August II. Saský snažil se marně, aby zajistil svému potomstvu trůn polský. Po jeho smrti roku 1733 většina šlechty prohlásila za krále *Stanislava Leszczyňského*, tchána francouzského krále Ludvíka XV. Ale syn zemřelého Augusta II., nový kurfirst saský, získal si uznáním pragmatické sankce císaře a byl rakouským a ruským vojskem s pomocí menšiny šlechtické uveden na polský trůn jako král *August III.* Zvolený Stanislav byl nucen utéci se do Gdaňska a později ke králi pruskému, šlechta polská podrobila se cizí intervenci. Francie však ujala se vypuzeného a zdvihla válku proti císaři, jsouc podporována od Španělů a od krále sardinského. Bojovalo se v Italii i na Rýně a válka se skončila roku 1735 *úmluvou vídeňskou*, která vyžádala na Karlovi VI. nových obětí.

August III. podržel polský trůn, Stanislav jen prázdny titul královský; jemu dostalo se však v náhradu vévodství *lotrinského*, s podmínkou, že po jeho smrti bude připojeno k Francii. Dosavadní vévoda lotrinský František Štěpán, snoubenec nejstarší dcery císařovy Marie Terezie, přijal za ztracené vévodství *Toskánu*, kde právě vymřel rod Medici. Současně postoupil Karel VI. mladšímu synovi španělského krále *Neapolska a Sicílie*, králi sardin-skému pak západní části Milánska, přijímaje v náhradu jen uprázdněná panství *Parmu, Piacenzu a Guastallu*. Francie a král sardin-ský uznali pragmatickou sankci, takže zákonu zbyl jediný odpůrce v bavorském kurfirstovi *Karlu Albertovi*, který hájil vytrvale dědických nároků své manželky, mladší dcery Josefa I.

Sklonek vlády Karla VI. byl nešťastný. Státní finance byly válkou otřeseny a městská banka vídeňská, spravující státní dluh, hluboce poklesla. Nešťastné spekulace a nepořádky ve správě zavinily úpadek orientální kompagnie, jejíž věřitelé stěží zachránili

30% kapitálu. Spojenectví s carstvem ruským zavleklo říši roku 1737 do nové války *turecké*, která byla od nástupců Eugena Savojského, nedlouho před tím zesnulého, nešťastně vedena. Mírem, uzavřeným roku 1739 v *Srbském Bělehradě*, císař ztratil nedávno dobytou Malou Valachii a severní Srbsko s Bělehradem. Roku následujícího zemřel, zanechávaje své dědičce říši nedostatečně připravenou k těžkým bojům, které ji čekaly.

Zápas o dědictví Karla VI.

Po smrti otcově *Marie Terezie* ujala se bez odporu vlády ve všech zemích habsburských a prohlásila svého manžela, Františka Štěpána Lotrinského, za spoluvládce. Z počátku stavěl se proti ní pouze bavorský *Karel Albert*, dovolávaje se práv své manželky a okolnosti, že Ferdinand I. v závěti, sepsané roku 1546, jmenoval dům bavorský dědicem po svých »mužských potomcích«. Než vídeňská vláda dokázala v zápětí, že v originálu listiny Ferdinandovy se mluvilo o »manželských potomcích« a tak zdálo se, že spor skončí bezvýznamným protestem bavorským. V tom však vystoupil proti habsburské panovnici vážnější soupeř, mladý král pruský.

Právě na trůn dosedší *Bedřich II.* překvapil i nejbližší okolí své neočekávanou rázností a ctižádostí panovnickou. Spoléhaje na vlastní pohotovost vojenskou a doufaje, že Marie Terezie ustoupí hrozbě, hlásil se k části *Slezska*. Již v 17. století Hohenzollerové hájili svých nároků na Krňovsko, odňaté Ferdinandem II. Janu Jiřímu Braniborskému pro účast v odboji českém, a žádali vydání knížectví lehnického, břežského a olavského na základě dědičných smluv s posledními Piasty slezskými. Císař Leopold I. popíral platnost těchto nároků, vyrovnal se však s »velikým kurfirstem« tím, že mu postoupil části vévodství hlohovského. Později dosáhl ovšem vrácení postoupené země a v tom Bedřich II. hledal důvod právní, aby obnovil nároky svého rodu a žádal na Marii Terezii celé Dolní Slezsko. Když vídeňský dvůr odmítl, vojsko pruské vpadlo do Slezska, zvítězilo v dubnu 1741 u *Molvic* a opanovalo skoro celý kraj.

Útočnost Bedřicha II. povzbudila také druhé mocnosti k útoku na habsburské dědictví, které ve slabých rukou mladé panovnice se zdálo bezbrannou kořistí. *Dvůr francouzský* doufal, že zabráním

Belgie a zničením habsburské moci získá převahu ve Střední Evropě, Bourbonové španělští a neapolští hleděli žádostivě na habsburské državy v Itálii. Bez ohledu na souhlas, vyslovený s pragmatickou sankcí, zástupcové Francie, Španělska a Neapolska uzavřeli s bavorským kurfirstem v zámku *Nymphenburce* u Mnichova válečný spolek proti Marii Terezii, k němuž přistoupil také saský kurfirst a král sardinský. Francouzské a bavorské vojsko vtrhlo v srpnu roku 1741 do Rakous, zmocnilo se Lince a postoupilo až před Vídeň. Odtud obrátilo se však náhle do Čech a spojivši se s vojskem saským opanovalo *Prahu*. Karel Albert se prohlásil za dědičného krále českého a, získav si část šlechty, zařídil v zemi pravidelnou vládu. Podporou francouzskou dosáhl na počátku roku 1742 ve Frankfurtě n. M. volby za *císaře římského* a zdálo se, že rod bavorských *Wittelsbachů* opravdu nastupuje na místo *Habsburků*.

Ale Marie Terezie nehodlala ztratiti svá práva bez rozhodného boje. Tříměsíčním jednáním se *stavy uherskými*, jimž potvrdila starou ústavu zemskou, dosáhla na sněmě přešpurském vojenské pomoci a obrátila se útočně proti Bavorům. Její vojsko vytlačilo je z Rakous a obsadilo na jaře roku 1742 skoro celé *Bavorsko*, zatím co jiný sbor, vedený princem Karlem Lotrinským, postupoval proti Praze. V tom vystoupil opět král pruský.

Bedřich II. opanovav Slezsko uzavřel s vídeňským dvorem tajné příměří. Vida však úspěchy Marie Terezie, obnovil válku, vnikl přes Moravu do Čech a vítězství u *Chotusic* zastavil postup rakouského vojska ku Praze. Ale nikoliv na dlouho. Anglický král *Jiří II.*, obávající se přílišného vzrůstu francouzské moci v Německu, stál na straně Marie Terezie a poskytoval jí peněžité pomoci. Z ohledu na své hannoverské kurfirství, s Braniborskem sousedící, snažil se zároveň udržeti dobrou vůli s Bedřichem II. a vyvésti ho z kruhu nepřátel pragmatické sankce. Jeho prostřednictvím roku 1742 přišlo k míru, ujednanému ve *Vratislavi* a potvrzenému v *Berlíně*, kterým Marie Terezie postoupila Prusku většího *dílu Slezska* a hrabství *kladského*, zachovávajíc jen knížectví těšínské, opavské, krňovské a část nisského. Přes rozhořčení dosavadních spojenců, nařikajících, že bojovali jen *pour le roi de Prusse*, Bedřich II. odvolal své vojsko z Čech a jeho první válka o Slezsko byla skončena.

Po ústupu Prusů vojsko rakouské vytlačilo z Prahy sbor bavorsko-francouzský, Marie Terezie roku 1743 přijala slavnostně

korunu českou a dala si v *Mnichově* holdovati od stavů bavorských. Bavorský kurfirst, zvoucí se jako císař Karlem VII., nenalézal v říši, uvyklé na století spojení císařství s rodem habsburským, vážnosti a byl nucen uchýliti se do Frankfurtu n. M. Na stranu habsburskou přešli kurfirst saský a král sardinský, a anglické vojsko, spojivši se s rakouským, porazilo Francouze v Pomohani. Opírajíc se o nové spojence Marie Terezie hodlala vystoupiti útočně proti bourbonským dvorům v Itálii i na Rýně a zlomiti zbytek autority císaře Karla VII. v říši německé.

Rychlé úspěchy její vzbudily však u Bedřicha II. obavu o nedávné výboje slezské. Pruský král jal se ujímati horlivě wittelsbašského císaře, snažil se utvořiti *říšský spolek knížat* k jeho ochraně a spojiv se znova s Francií, obnovil válku proti Marii Terezii. Jeho vojsko v létě 1744 vniklo do Čech a zmocnilo se dočasně Prahy. Tentokráte dvůr vídeňský byl však odhodlán soustřediti hlavní sílu proti němu a smířil se raději s Bavorskem. Když na počátku roku 1745 Karel VII. zemřel, Marie Terezie vrátila jeho synovi Bavorsko a uzavřela s ním mír. Spojivši se pak se Saskem, přešla k útoku na pruské Slezsko, doufajíc, že pokoří Bedřicha II. a se slabí hroživou mocí pruskou. Než Bedřich II. zachoval si převahu a zmocnil se Drážďan. Anglická vláda ujala se opět prostředkování a přiměla Marii Terezii k *míru drážďanskému*, který ukončil druhou válku slezskou. Pruský král podržel Slezsko, dal však svůj souhlas k volbě *Františka Lotrinského* za císaře, kterou ostatní kurfirstové nedlouho před tím provedli. Bedřich II. zachoval tedy novou, bohatou provincii, která z obchodních i náboženských ohledů vstupovala bez odporu do svazku říše pruské, nedovedl však rodu habsbursko-lotrinskému odniti tradicionální postavení v říši německé.

Marii Terezii zbýval ještě zápas o panství italské a nizozemské, kde spojené *dvory bourbonské* s úspěchem čelily vojskům rakouským a anglickým. Válka ta vlekla se až do roku 1748, kdy působením anglické diplomacie došlo k všeobecnému míru v *Cáchách*, pro císařovnu nepříznivému. Marie Terezie vydala rodu španělskému Parmu, Piacenzu a Guastallu, králi sardinskému pravý břeh Ticina. Za to uznaly veškeré mocnosti právo císařovny k ostatnímu dědictví Karla VI.

Francie a Anglie v první polovici 18. věku.

Po úmluvách ntrechtských následovala víceletá *doba míru* mezi Francií a Anglií. Hospodářská rivalita potrvála sice, ale nechut k válce na obojí straně ji převyšovala. Za nedospělého *Ludvíka XV.* (1715—1774) vládl nejprve *Filip*, vévoda *Orleanský*. Nabyv pomocí pařížského parlamentu plně regentské moci, vévoda Orleanský provedl změnu vládního systému přenesením pravomoci jednotlivých státních sekretářů a ministrů na mnohočlenná kollegia správní, v nichž šlechtický živel převládal. Ale novota se neosvědčila a kabinetní vláda byla v krátkce obnovena.

Ohromný *dluh státní*, dosahující tři miliard franků a pohlcující většinu státních příjmů, tísnil Francii a nedal se zažehnati ani revisí pochybných pohledávek věřitelů ani zlehčováním peněz. V těchto nesnázích duchaplný spekulant škotský *John Law* obrátil pozornost regentské vlády ke svým hospodářským projektům, které před tím marně nabízel císařskému dvoru ve Vídni. Studium poměrů hollandských *Law* nabytí přesvědčení, že podmínkou hmotného blahobytu jest především rychlý oběh a dostatečná zásoba peněz v zemi; za nejlepší peníze pak prohlašoval *papírové bankovky*, snadno přenosné a podle libosti rozmnožitelné. Filip Orleanský umožnil mu roku 1716 založení akciové *banky diskontní*, která dostala právo vydávat bankovky, které státní pokladny přijímaly a které se staly rychle rozšířeným platidlem. Banka poskytla státu značné půjčky a dostala název banky královské. Roku 1717 *Law* založil druhý podnik velikolepého rázu, akciovou společnost koloniální, zvanou »*Compagnie d'Occident*«, se základním kapitálem 100 millionů franků. Také tento podnik sloužil státním financím, neboť akcionáři měli větší část svých podílů složit v *dlužních úpisech státních*, hlavně v starších poukázkách na královskou mincovnu, čímž státní dluh se zmenšoval. Za to vláda odevzdala kompagnii severoamerické *kolonie* a zavázala se jí platiti ročně 4 miliony franků. Společnost od ní později obdržela také *monopol tabákový* a nájem *nepřímých daní*, skoupila privilegia francouzských společností koloniálních, *africké* a *východoindické*, rozšiřujíc novými emisemi akcií stále základní kapitál, takže konečně soustředila za dvě miliardy státních úpisů ve svých rukou. Naděje na ohromné dividendy způsobily, že akcie její rychle stoupaly nad nominální hodnotu. Bankéřská »*rue Quincampoix*«, kde měla své ústřední sídlo, stala se jevištěm ho-

tové *horečky spekulční*, roku 1719 »missisipské akcie« dosáhly čtyřicetkrát větší ceny, nežli za kterou byly vydány, a Law stal se první osobou v zemi. Užívaje své moci chtěl zatlačiti svými bankovkami *kovové peníze* úplně z oběhu. Jejich cena byla stálým měněním kovové hodnoty a vydáváním nových mincí uměle otřesena, státní pokladny přestaly přijímati zlato a stříbro a roku 1720 bylo dokonce pod trestem konfiskace zakázáno přechovávatí kovové peníze ve větší sumě nežli 500 livrů. Denunciantům dostávalo se bohatých odměn a *bankovka* se stala jediným, *zákonitým platidlem*.

Než záhy nastala *katastrofa* celého systému. Dividenda koloniální kompagnie neodpovídala vysokému kursu akcií a Law snažil se marně brániti jejich rychlému klesání tím, že je houfně kupoval pro královskou banku. Také bankovky v přílišném počtu vydané ztratily důvěru a obecnstvo obléhalo pokladny banky, žádajíc výměny jejich za kov. Na sklonku roku 1720 banka prohlásila *úpadek* a věřitelé obdrželi jen 1 proc. svých pohledávek. Vláda přestala přijímati bankovky a obnovila *kovovou měnu*; mnoho existencí bylo zničeno. Kompagnie missisipská živořila dále, až vláda po několika letech převzala její akcie za třetinu nominální hodnoty. Law, bouřlivě ohrožovaný oklamanou veřejností, uprchl do Benátek, kde v stísněných poměrech zemřel roku 1729. Jeho činnost zmenšila sice značně státní dluh, znemožnila však na dlouhou dobu vznik veliké národní banky ve Francii. Jen spekulční vášeň zůstala i později jednou z potřeb velkoměstského ruchu v Paříži a vláda vykázala roku 1724 *peněžní burse* zvláštní dům a dala jí přesný reglement.

Pro kulturní život francouzský vláda Filipa Orleanského měla veliký význam. Regent nemiloval slavnostního dvora ve Versailles a vyhledával raději intimnější zábavy v kruhu prostopášných přátel v *Paříži*. Hlavní město stávalo se zase střediskem vyšší společnosti, odkládající ochotně pouta dvorské etikety. V Paříži vznikaly zase *literární salony* šlechty a bohatých finančníků, v jejichž nenuceném ovzduší vysoké panstvo splývalo se světem umělců a učenců v jednotnou společnost, ovládanou snahou po duchaplnosti a vtipu. Také vznikající *kavárny* stávaly se novými středisky vzdělaných kruhů. Vkus literární se rychle měnil. Slavnostní tragoedie klassická ustupovala volnější veselohře, satirické romány, jako díla spisovatele *Lesage*, byly opět oblíbenou četbou, nová, svobodomyslná filosofie vnikala do vysokých kruhů snáze nežli před tím. Spolu měnil se veškeren ráz soukromého života šlechtického. Na místo monumen-

tálních sálů oživily útulné budoary, kde volná *galanterie* zavládla na místě upjaté slavnostnosti doby Ludvíka XIV. Potřeba účelného pohodlí vzrostla spolu s vybraným labužnictvím, káva, čaj a kouření staly se nezbytným požítkem. Výtvarné umění přizpůsobilo se novým požadavkům novým slohem *rokokovým*, v němž monumentální formy barokní zdobněly a ustoupily graciosním, okrouhlým tvarům; místo fresky a mramoru nastoupila světlá tapeta, místo sochy porculán, vliv východoasijského průmyslu jevil se v hojném užívání lehkých bavlněných látek, které učinilo novou *industrii tištěných kartounů* nebezpečnou soupeřkou staršího průmyslu soukenického. Mužský kroj stal se jednodušším a pudrovaný copánek nahradil ohromnou paruku. V malířství *Antonín Watteau* († 1721) založil nový, půvabný slol a po něm následovala celá skupina slavných portretistů a malířů scen galantních i mythologických, jako byl František *Boucher* a Jan *Fragonard*. Nový vkus šířil se pak vítězně po celé Evropě a prospíval rozkvětu vývozního *průmyslu francouzského*.

Poměry ty nezměnily se mnoho, když po smrti vévody Orleanského (1717) mladý král počal vládnouti. Ludvík XIV. byl vládce ničemný, jemuž špatné vychování nedalo citu pro povinnost. Nemaje velikých cílů svého praděda, hleděl na absolutní moc královskou jako na prostředek k ukojení rozmařilých choutek. Ohromný dvůr versailský byl mu tísnivým, ale trpěl jeho vzrůst a zvyšoval nákladný přepych bez ohledu na otřesené finance. Všemohoucnost ministrů vzrostla, ježto král nerad vážně pracoval; libovůle dvorské vlády jevila se zvláště v tajných rozkazech zatykácích (*lettres de cachet*) a v povyšování nehodných osobností na přední místa ve státu. V první době ovládal krále bývalý vychovatel, kardinál *Fleury* († 1743), přítel míru, jehož jen vliv kruhů vojenských pohnul k účastenství ve válce o dědictví rakouské. Později moc přešla na milostnici královu, *markýzu Pompadourovou*, která ovládala v letech 1745—1768 francouzskou politiku a strhla zemi do neúspěšných válek v Německu. Král zasahal do diplomatických jednání pouze příležitostně, bavě se klamáním svých vlastních zástupců, a ztrácel svým prostopášným životem *vášnost národa*, který počal těžce nésti vládu, neposkytující mu za ohromné oběti žádných opravdových úspěchů.

Opakem absolutistické Francie byla současná *Anglie*, kde moc přešla úplně do rukou parlamentu. Po královně *Anně* (1702—1714),

kteřá dokonala spojení anglické koruny se Škotskem v jednotné království *Velké Britanie* se společným parlamentem, nastoupil protestantský kurfirst hamoverský Jiří, potomek jedné z dcer Karla I. Stuarta. Většina toryů byla proti němu a strana t. zv. *Jakobitů* byla hotova povolati na trůn syna Jakuba II., přes to, že byl katolík. Proto *Jiří I.* (1714—1727) opíral se o whigistickou většinu parlamentu a sesílil její postavení novým zákonem, který prodlužoval mandáty členů dolní sněmovny ze tří na sedm let. Král, pečující hlavně o rodné *Hannoversko*, zůstal v Anglii cizincem, dohodoval se po latinsky s hlavními rádci a neúčastnil se porad ministerských. Ministerstvo stalo se tak spíše výkonným výborem parlamentární většiny, nežli orgánem koruny, která byla skutečně moci skoro úplně zbavena. Vznikl zvyk, že ministerstvo, tvořící solidární skupinu politiků, vzdávalo se vlády, jakmile většina sněmovny mu odňala důvěru; král přestal sám sestavovati ministerstvo a vznášel tu úlohu na některého člena většiny, který se stal hlavou kabinetu.

Takovým dlouholetým prvním ministrem Jiřího I. a jeho syna Jiřího II. byl *Walpole*, který k udržení whigistické většiny neváhal sáhati k rozsáhlé *korupci volební*, snažil se zachovati mír a zlepšiti finance. Vláda splácela rozličné nezaložené půjčky pomocí některých privilegovaných společností, které jí k tomu účelů dávaly část svého základního kapitálu, spokojující se s podílem na nesplacitelném, *saloženém dluhu státním*, stále rostoucím. Největší z nich byla t. zv. *jihomořská kompanie*, založená k obchodu s Jižní Amerikou a k objevům v neznámém moři jižním, která převzala 10 millionů liber státního dluhu a stala se dočasně předmětem podobné horečky spekulací jako Lawův podnik ve Francii, až poklesla a s věřiteli na 33% se vyrovnala. Rozličné jiné společnosti, nemírnou spekulací o překot zakládáné a »*bublinami*« zvané, vzrušovaly tehdejší hospodářský život anglický, ale tuhá podnikavost britská a dlouholetý mír zahojily rychle rány jimi způsobené.

V pozdějších létech vlády *Jiřího II.* (1727—1760) zvítězila politika války, podporovaná králem i kruhy kapitalistickými. Pro překážky, které Španělsko činilo anglickému podloudnictví v amerických vodách, došlo roku 1739 k neúspěšné námořní válce se *Španělskem*, později Jiří II. vystoupil ve prospěch Marie Terezie ve válce o *dědictví habshurské*, která se v letech 1745—1748 změnila na tuhý zápas mezi Francií a Anglií, vedený na pevnině, na moři

i v koloniích, při němž francouzské loďstvo utrpělo těžké ztráty. Francie podporovala tehdy pokus stuartského prince o pobouření Škotska, který skončil roku 1746 zničením povstalců na rašelinisti Cullodenském. Válka obou mocností skončila se mírem cášským, ale vzájemné nepřátelství bylo dále udržováno obchodním a *koloniálním soupeřstvím*.

Francie i Anglie přidržovaly se stále *zásad merkantilistických*, obmezující volnost vzájemného obchodu četnými prohibicemi a ochrannými cly. V Anglii zavládl t. zv. *system solidarity*, který chránil vysokým clem dovozním nejen domácího průmyslu, ale také agrárních zájmů venkova a zakazoval dovoz cizího obilí. Hlavní soupeřství jevílo se v koloniích.

Evropské osady v *Přední Indii* obmezovaly se na sklonku 17. věku ještě na řadu pobřežních míst a na faktorie, závislé na libovůli domácích knížat. Střediska anglické kompagnie byla Bombay a Madras, kdežto francouzský obchod, vycházející z Lorientu, soustřeďoval se v Pondichery a měl oporu v námořním arsenále na Isle de France (Maurice). V 18. století, poklesnutím moci velkých *mogulů v Delhi* poloostrov rozpadl se na neodvislé, mezi sebou znepřátelené státečky domácích nabobů. V tomto rozkladu evropské kolonie mohly hráti důležitou úlohu prostředkem své milice a po evropsku vycvičených, domácích sipojů. Věc pochopil nejdříve guvernér francouzské kompagnie *Dupleix*, který se vkládal do sporů sousedních knížat a podrobil v letech 1748—1752 vrchnímu panství francouzskému území dvakrát tak veliké jako Francie. Než angličtí zástupcové v Madrasu, jsouce pobouřeni vzrůstem jeho moci, přispěli na pomoc domácím knížatům, Francouzům nepřátelským a způsobili roku 1753 francouzské milici těžké ztráty. Dupleix chtěl pokračovati v boji, ale nenabyl podpory ani u vlády francouzské ani u společnosti, která ze strachu před velikým nákladem válečným, podnikavého guvernéra odvolala a žádala na něm náhrady za utrpěné ztráty. Vláda francouzská roku 1754 dokonce přistoupila ke smlouvě, kterou se obě společnosti východoindické vzdaly výbojů teritoriálních a účasti na sporech indických knížat, čímž Francie ztratila úplně počátky rozsáhlého panství, které mohly vésti k úplnému podrobení poloostrova.

Ještě prudčí konflikt vznikl v *osadách amerických*. Francouzský živel dosáhl v Novém Světe na počátku 18. století značných

úspěchů. *Antilské ostrovy*, hlavně Martinique, Guadeloupe a San Domingo dodávaly prostřednictvím nantských obchodníků více nežli dvě třetiny všeho *cukru* a *kávy* pro evropský konsum; francouzská osada na Senegalu poskytovala jim vybraný materiál pracovní. Louisiana vzrůstala sice, přes veliké naděje Lawem do ní kladené, velmi zvolna, nabyla však významu v rámci *koloniální říše*, kterou francouzská vláda hodlala v Severní Americe založiti extensivním ovládnutím celého povodí řeky Missisipi od Kanady až k zálivu Mexického. Francouzské obyvatelstvo *Kanady* čítalo tehdy sotva 60 tisíc duší, stačilo však na velikou expansi, protože jen část byla živa po rolnicku na půdě feudálních vrchností, kdežto ostatek rozptyloval se v hustě zalesněném kraji, jda hlavně za lovem kožešin. Francouzská vláda hodlala podobně jako Španělé založiti vrchní panství řídkého obyvatelstva bílého nad *rudými kmeny* a podporovala činnost misiónářů, neúnavně vnikajících po řekách do neznámého kraje. Francouzům nešlo jako britickým osadníkům o vytlačení rudého lidu s rozsáhlých lovišť a pastvin, ale o vojenské opanování kraje. Řada *turží* podél Ohia a hor Alleghanských měla spojití tok řeky Sv. Vavřince a kraj velikých jezer s Louisianou a odříznouti tak anglické osady od postupu do vnitrozemí. Na místo Akadie, postoupené Angličanům mírem utrechtským, sloužil k ochraně ústí řeky sv. Vavřince ostrov *Cap Breton* s mocnou pevností Louisbourgem. Zároveň sesilovala francouzská vláda po míru cášském horlivě své *loďstvo*, chystajíc se zjevně k novému zápasu o superioritu námořní.

Proto mír neměl dlouhého trvání. Angličtí kolonisté virginští a pennsylvanští neuznávali francouzského panství v úvodí *Ohia*, tvrdíce, že jejich koloniální sféra sahá až k Tichému oceánu. Roku 1754 došlo ke krvavým srážkám mezi virginskou milicí, vedenou mladým statkářem *Jiřím Washingtonem*, a francouzskými posádkami, při nichž Francouzové zvítězili. Anglie vyslala roku 1755 do Ameriky pravidelné vojsko a britský guvernér převedl s brutální bezohledností bouřící se francouzské obyvatelstvo *Akadie* do ostatních osad anglických. Zároveň anglické loďstvo začalo zhoubnou *válku korsarskou* proti francouzskému obchodu. Tak vznikl mezi oběma státy nový zápas o převahu námořskou a koloniální, zesílený v zápětí vypuknutím nové války na pevnině, v níž Francie i Anglie se účastnily.

Válka sedmiletá.

Marie Terezie nevzdala se ani po druhé válce slezské naděje, že znova dobude ztraceného *Slezska* a že zastaví hrozivý rozvoj pruské moci v říši německé. Vnitřními opravami sesilovala moc svého státu k budoucímu boji a hledala spojenců. Carevna ruská *Alžběta*, uražená satirickými výroky Bedřicha II. a povzbuzovaná kancléřem Bestuževem Rjuminem, byla hotova podati ruky k zlomení moci hohenzollerské, doufajíc, že pro sebe získá Východní Prusy. Také *August III.*, kurfirst saský a král polský, klonil se k císařovně, z nedůvěry k pruské rozpínavosti. Jednalo se tedy o to, jaké postavení ve sporu zaujmou *mocnosti západní*. O Anglii císařovna věděla, že z ohledu na panství hannoverské nepřistoupí ke spolku proti Prusku. Proto *Václav* hrabě *Kounic*, bývalý vyslanec v Paříži a od roku 1753 nejvyšší dvorní a státní kancléř, snažil se proti všem dosavadním tradicím habsburské politiky získati Francii. Obratný diplomat užil osobního rozhořčení markýzy Pompadourové proti Bedřichovi II. a ukazoval na nebezpečí, jež hrozí německému katolicismu z převahy protestantského Pruska, ale vláda francouzská váhala. Teprve postavení Pruska ve sporu francouzsko-anglickém přineslo rozhodnutí. Francie od roku 1755 se chystala k útoku na *Hannoversko* a počítala s pruskou pomocí. Bedřich II. však odmítl a uzavřel v lednu 1756 s anglickou vládou smlouvu k ochraně neutrality celého severního Německa. Proto přestoupila vláda Ludvíka XV. na stranu jeho nepřátel a uzavřela s Marií Terezií tajnou smlouvu o vzájemnou ochranu. Tak byla provedena úplná *přeměna politických aliancí* a vídeňský dvůr doufal, že v příštím roce bude s to, s úspěchem udeřiti na Prusko.

Než Bedřich II. byl od svých diplomatických agentů v čas zpráevn o tajném jednání nových spojenců a rozhodl se, že předejde ráznou offensivou své nepřátele. V srpnu 1756 vtrhl bez opovědění války do *Saska* a obsadil celou zemi. Nepřipravené vojsko kurfirstovo, v *Perně* sevřené, se vzdalo, když Bedřich II. u *Loßosic* v Čechách porazil rakouský sbor, spěchající Sasům na pomoc. Prusové vedli si pak v Sasku jako v dobyté zemi, zmocnili se státního jmění, vybírali daně a odváděli rekruty.

V celé Evropě násilné jednání pruské vzbudilo rozhořčení a Bedřich II. marně dokazoval vydáním zachycených depeší svých nepřátel, že jednal vlastně v sebeobraně. Sněm řízenský prohlásil ho

za rušitele míru a vyhlásil proti němu *říšskou válku*. Francie, Rusko a Sasko utužily *válečný spolek* s císařovnou a k nim se připojilo také *Švédsko*, doufajíc, že získá Pomořany. Pouze *Anglie* slíbila králi pruskému subsidie a postavila vojsko v Hannoveru.

R. 1757 se počal opět offensivou pruskou a Bedřich II. přitrlh vítězně až před *Prahu*. Těžká porážka, kterou utrpěl u *Kolína*, přinutila ho však k ústupu ze země a v dalším průběhu války Bedřichovi bylo brániti své země proti spojencům, se všech stran útočícím. Císařské vojsko zmocnilo se Vratislavi, jeden francouzský sbor, sesílený říšským vojskem německým, táhl ze západu do Saska, druhý do Hannovera, Švédové ohrožovali z Pomořan Braniborsko, Rusové vtrhli do Východních Prus a císařská jízda pronikla až k Berlínu, kde vynutila značné výpalné. Tehdy ukázal však pruský král svou nezdolnou energii a vůdcovskou genialitu. Obrátiv u *Rossbachu* Francouze a říšské vojsko na útěk, překvapil hned potom císařské u *Leuthena* ve Slezsku a vytlačil je ze země. Také v Hannoveru byl postup francouzský zastaven a roku 1758 Rusové z Východních Prus vypuzeni. Vítězný boj proti mnohonásobné převaze učinil z Bedřicha II. národního hrdinu německého a zajistil mu *popularitu* v celé *Evropě*, zvláště v Anglii, která mu přičiněním vedoucího ministra *Williama Pitta* poskytovala značné podpory na penězích. Pruský král byl zván *Bedřichem Velikým*.

V následujících letech však jeho postavení se stávalo kritičtějším. Jádru pruských pluků zahynulo v bitvách a král byl nucen spokojiti se s nezkušenými nováčky, násilím odváděnými ve vlastních i v sousedních zemích; i váleční zajatci bývali zařadováni do pruského vojska. Deserce byla proto zjevem všedním, důstojníků se nedostávalo a celé vojenství pruské ztrácelo bývalou pružnost. Pouze duch králův udržoval chatrný celek v činnosti a také Bedřich II. počal ztráceti důvěru ve šťastný konec války, když byl v letech 1758 a 1759 rozhodně poražen od Dauna a Laudona, podporovaného ruským vojskem, a když také *finanční tíseň* se dostavila.

Nenalézajíc úvěru v cizině pruská vláda zjednávala si prostředky vysáváním svých zemí i Saska a soustavným *zlehčováním mince*; Bedřich II. spojil se k tomu s mincovnami některých drobných knížat sousedních a s berlínským židem Ephraimem, který pro něho padělal peníze meklenburské i saské. Lehké minci, zvané »ephraimovské«, vláda v Prusích dávala nucený kurs, přes to však klesl tolar nové měny na dvacetinu dukátu. Úřednictvo dostávalo platy

jen v *kassovních poukázkách*, které mohlo změnit pouze za pětinu nominální hodnoty. Nové pluky neměly řádného šastva, jízle scházely postroje. Zdálo se, že další obrana pruských zemí jest marná; roku 1760 Rusové opanovali úplně Východní Prusy a ve spolku s císařskými obsadili dočasně i *Berlín* s větší částí Branibor. Bedřich II. marně snažil se povzbuditi Turecko k válce a ztrácel také v Anglii dosavadní mocnou oporu.

Neboť dříve nežli válka v Německu dokončen byl námořní a koloniální zápas mezi Francií a Anglií. Zpočátku úspěch byl na straně francouzské: její loďstvo zmocnilo se roku 1756 anglické Minorky, francouzský sbor donutil anglického následníka v Hannoveru ke kapitulaci a britské útoky na francouzské tvrze v povodí Ohia byly s těžkými ztrátami útočníků odraženy. Poměry změnily se však, když nový ministr anglický, populární *William Pitt* polnul parlament k velikým nákladům na válku. *Britské loďstvo* zvítězilo v několika bitvách nad francouzským tak, že vláda Ludvíka XV. postoupila trosky svého námořnictva soukromým korsarům, kteří měli škoditi anglickému obchodu. Tím byla však také koloniální moc francouzská ztracena. Pomocí domorodých spojenců Angličané obsadili francouzské državy v *Indii* a přinutili guvernéra Lally-Tollendala v Pondichery ke kapitulaci. V Americe ovládli ústí řeky Sv. Vavřince a hrdinská obrana Kanady, vedená generálem *Montcalmem*, byla marná. Mladý vojevůdce anglický *Wolfe* zaplatil sice dobytí *Quebeku* životem, ale roku 1760 byla celá *Kanada* v britských rukou.

Dosáhnuvši tak svého cíle Anglie byla hotova ke skončení války. Nový král *Jiří III.* propustil ministerstvo Pittovo, zahájil předběžné jednání o mír s dvorem francouzským a jal se odpírati pruskému králi další subsidie. Záhuda Bedřicha II. zdála se neodvratnou, když na počátku roku 1762 smrt carevny *Alžběty* rázem změnila celou situaci. Nový panovník ruský, *Petr III.*, obdivovatel pruského militarismu, uzavřel s Bedřichem II. mír a přešel na jeho stranu. Vláda carova potrvála sice krátce, ale také jeho nástupkyně, carevna *Kateřina II.*, nepostavila se již na stranu spojenců, nýbrž zůstala neutrální. Také *Švédsko* vzdalo se války a Bedřich II. mohl nabýti znova vojenské převahy ve Slezsku a v západním Německu. Francie jevila již zřejmou nechuť k bezvýslednému zápasu a hrozná únava hlásila se v zemích císařských, kde státní dluh

vzrostl do ohromné výše. Proto bylo v zámku *Hubertsburce* u Lipska zahájeno jednání, které se skončilo roku 1763 mírem.

Bedřich II. zachoval veškeré země i Slezsko a slíbil jen svůj kurfírský hlas k volbě arciknížete *Josefa*, nejstaršího syna Marie Terezie, za krále římského. Pruská moc odolala těžké zkoušce, která ještě upevnila její postavení v Německu i v Evropě. Současně byl v *Paříži* ujednán mír mezi Anglií a Francií, pro tuto nevýhodný. Anglické osady v Americe vzrostly o *Kanadu* a *Floridu*, které Španělé postoupili Angličanům dostavše v náhradu francouzskou Louisianu. Francie ztratila také *Senegambii* v Africe a veškeré osady v *Indii*, vyjímaje Pondichery a několik bezvýznamných vesnic přístavních. Veliké koloniální plány francouzské byly zmařeny a východoindická společnost odevzdala zbytek svého panství a loděnici v Lorientu vládě; superiorita britského živlu na moři a v osadách byla znova zajištěna.

První dělení Polska.

Alliance *vídeňského dvora* s rodem *bourbonským* potrvala také po skončení války sedmileté a byla utužena dvojitým sňatkem. Císařské dcery Marie Antonia a Marie Karolina provdaly se za douchina francouzského a za prince neapolského. Naproti tomu *Bedřich Pruský* hledal spojení s *Ruskem* a uzavřel roku 1764 s carevnou Kateřinou II. defensivní spolek a tajnou smlouvu, týkající se zejména věcí polských.

Za vlády saských králů rozklad Polska pokračoval. *August II.* pokoušel se bez úspěchu o sesílení panovnické moci; jeho zhýralý dvůr rozšířil v Polsku pouze francouzský přepych, rozháranost mravní a korupci. Šlechta odvykla zbraní a nepatrné vojsko stálé, k jehož zřízení došlo, nestačilo, aby udrželo zemi v řadě mocností. Polsko stalo se ve válce severní kořistí švédskou, později podlehl *vlivu ruskému*. Carská moc uvedla násilím na trůn *Augusta III.* (1733—1763) a ujala se poručnictví nad rozervanou říší. Tehdy šlechta nebyla již rozhodujícím živlem v Polsku, nýbrž několik *velmožů*, kteří vládli ohromnými statky a obklopovali se houfem závislých šlechtických klientů. Tito magnáti, prostí všeho ohledu na právo slabších, vládli zemí; jejich soupeřstvo stalo se hlavním obsahem veřejného života, který ztratil veškerá vyšší hlediska.

Stagnace jevila se v duševním životě; jezovité, udržující ve všech třídách katolickou horlivost, vychovávali šlechtickou mládež k prázdné rhetorice a bránili rozvoji pokrokových proudů. Nečetní protestanti a nesjednocení pravoslavní, zahrnovaní společným názvem *dissidentů*, byli stále více obmezováni. Sněmy v letech 1717 a 1733 odňaly jim veškerá politická práva. Uprostřed úpadku ozývaly se řídke hlasy varovné. Zvolený král *Stanislav Leszczyński* ukazoval zjevně na nedostatky státního ústrojí a snažil se z Lotrinska působiti na povznesení polské osvěty. Piarista *Stanislav Konarski* zahájil boj proti jezovitskému školství a budil pokleslé vlastenectví.

Za vlády Augusta III. mocná rodina *Čartoryských*, spojená s mladým vévodou Stanislavem Poniatowským, vystoupila konečně s rozsáhlým *projektem vnitřní reformy* a žádala odstranění svobodného věta a sesílení moci státní. Pokusy o provedení opravy na sněmích neměly však zdaru a když ji Čartoryští chtěli provést prostředkem *generální konfederace*, postavila se proti nim t. zv. *národní strana*, vedená rodem Potockých. Obě strany hledaly podpory v cizině a chystaly se k občanské válce, když r. 1763 August III. zemřel.

V následujícím zápasu volebním strana Čartoryských opírala se o Rusko. Kateřina II., hledíc na celé Polsko jako na jistou kořist ruské expanse a obávajíc se, že by přílišná míra anarchie dala ostatním sousedům příležitost k intervenci, přijala v ochranu stranu oprav a způsobila v dohodě s Pruskem, že za krále zvolen byl roku 1764 *Stanislav Poniatowski* přes odpor národní strany, podporované od Rakouska a Francie. Čartoryští vystoupili tehdy opět s rozsáhlým *návrhem reformním*. Povznesení měst, zlepšení soudnictví a nový řád sněmovní, obmezující zásadu jednohlasnosti a vliv sněmíků, byly hlavními body programu; dvojí kommisce vládní měla provést změnu správy finanční i vojenské. Král Stanislav jal se sesilovati obrannou moc říše zakládáním zbrojnic a škol k výchově důstojnictva, jež mělo reformovati národní vojsko.

Tyto opravy vzbudily nedůvěru Kateřiny II., jež nemínila dopustiti, aby Polsko se stalo skutečnou mocností, a shodla se o tom s Pruskem. Její vyslanec ve Varšavě, kníže Repnin, vystoupil s požadavkem, aby Polsko vstoupilo v trvalý spolek s Ruskem a podřídilo se mu v zahraniční politice. Sémě sváru bylo vedle toho naseto současným požadavkem, aby všem *dissidentům* se dostalo politických práv. To vzbudilo odpor šlechty proti Rusku a také Čarto-

ryští se dali jím strhnouti. Tu carevna propůjčila svou podporu straně národní, reformy roku 1764 ohlášené byly zastaveny a k zachování staré ústavy vznikla pod patronátem ruským nová *konfederace radomská*, v čele s knížetem Karlem Radziwillem. Vyslanec Repnin přinutil krále, že k ní přistoupil a opíraje se o ruské vojsko vymohl na říšském sněmě ve Varšavě úplné obnovení starých řádů s jednohlasností sněmovní a rovnoprávností dissidentů.

Proti tomuto náboženskému ústupku potrval však hlučný odpor v zemi a část šlechty, utvořivši *konfederaci barskou*, postavila se otevřeně proti králi a straně radomské, podporované od Ruska. Tak vznikla roku 1768 občanská válka v Polsku. Spojenci barští, nedostatečně podporovaní od Francie, byli poraženi a hledali útulku na území uherském. Jedna četa byla ruským vojskem stíhána na turecké území a z případu toho vznikla válka mezi Portou a Ruskem, která záhy brala obrat pro *Turecko* nepříznivý. Ruské vojsko vniklo do Bessarabie a do Valašska a opanovalo ústí Dunaje, zatím co černomořské loďstvo ruské, vedené *Alexejem Orlovem*, roku 1770 zničilo flotilu tureckou v zátoce *Česmenské* a počalo ohrožovati Bosporus. Porta byla nucena, žádati Rakousko o prostředkování míru.

Zatím Bedřich Pruský, znepokojený přílišným vzrůstem ruské moci, vystoupil s návrhem, aby zmatky polské byly uklidněny společným zakročením mocností a *zmenšením rozsahu Polska*. Kateřina II., zabavená válkou tureckou, nemohla s dostatečnou rázností odmítnouti; císařovna Marie Terezie nesouhlasila sice z ohledu na mezinárodní právo s pruským návrhem, ale její spoluvládce, císař Josef, navázal s Bedřichem II. osobní styky a byl hotov, rozšířiti své panství o část Polska. Tak došlo roku 1772 k dohodě tří mocností a ujmu celistvosti polské říše. *Rusko* zabralo litevské území na pravém břehu Dviny Západní a na východ od Dněpru, kraj rozsáhlý, ale chudý a řídké zalidněný. *Bedřich II.* přisvojil si Západní Prusy, ponechávaje Polsku Toruň a Gdaňsko na zajištění obchodního spojení s mořem Baltickým. *Rakousku* připadla města spíšská v Uhrách, Červená Rus s východní částí vévodství sandoměřského a krakovského bez Krakova, vévodství osvětimské a zátorské. Kraje ty utvořily pod vládou habsburskou nové království haličsko-vladiměřské. Král Stanislav a polský sněm byli vojenským nátlakem roku 1773 přinuceni, *schváliti* tyto úchvaty. Polsko, zmenšené o tře-

tinu svého rozsahu, zůstalo jen stínem státu samostatného a bylo úplně vydáno libovůli silnějším sousedů.

Válka rusko-turecká skončila se teprve roku 1774 mírem v *Kučuk-Kainardži*. Porta ponechala Rusku Kerč, Jenikale, Azov a Kinburn, vzdala se vrchní nadvlády nad Tatary krymskými a kubanskými a otevřela plavbě ruské Černé moře, Bosporus a Dardanely. Zároveň sultán zaručil svobodu křesťanského kultu ve své říši a přiznal ruskému vyslanci právo, bráti v ochranu *zájmy řecké církve* a křesťanského obyvatelstva v podunajských knížectvích. Také Rakousko rozšířilo se tímto mírem, neboť Turecko muselo mu dáti v náhradu za ozbrojenou neutralitu a prostředkování míru *Bukovinu*.

ČÁST OSMÁ.

Doba osvícenského absolutismu.

Duch samostatného badání, mocně vzbuzený ochabnutím náboženských zápasů, obracel se v 18. věku především k otázkám *společenským* a *politickým*. Spisovatelé, jím proniknutí, podrobují řády veřejné ostré kritice rozumové a žádají, aby společnost byla přivedena ve shodu s přirozeným právem lidským a s požadavkem humanity. Vzniká *nový ideál státu*, založeného na právním poměru mezi vládou a lidem a sloužícího především stejnoměrně k blahu všech poddaných. Tato hlediska odporovala zásadně starším principům, jak názoru o božském původu vladařské moci, tak výsadám stavovským, jež povznášely privilegované třídy vysoko nad passivní massu ostatního národa. Proto přívrženci nového směru, nazvaného později *osvícenským*, stáli od počátku v příkrém sporu s historickým vývojem a hleděli s výše svého racionalistického sebevědomí na minulost jako na dobu temnoty, hodlající bez ohledu na historické útvary provést rychlý převrat všech poměrů společenských a státních. Naplňoval je naprostý optimism, víra v neomylnost rozumové úvahy a opovržení ke všemu, co se protivilo zjevné účelnosti.

Tyto převratné snahy byly z literárního ovzduší uváděny do skutečného života státního nejprve se shora. *Panovníci* a jejich ministři, napojení současnou filosofií společenskou, jali se překotně reformovati své státy. Většina z nich dovedla však spojovati nová hlediska s dosavadním absolutismem panovnickým a sesílila pomocí hesla občanské rovnosti ještě více *všestrannost státní moci*, ke které již merkantilistická doba směřovala. Než vítězství to nemělo dlouhého trvání. Chvatné a despotické zavádění oprav vzbudilo skoro všude zjevný odpor proti revoluci, prováděné se shora, zvláště u tříd, které měly vážný zájem na zachování histo-

rických práv ve státě. Vedle toho zjevná nešetrnost k tradicím národním a církevním odňala korunovaným oprávcům souhlas širších vrstev. Proto *reakce* hlásila se rychle na všech stranách a na konci osmdesátých let 18. věku bylo zjevno, že první útok osvícenského ducha počíná ochabovat.

Vznik myšlenek osvícenských.

Pokroky *exaktních věd*, založených v 17. věku, byly také v následujícím století značné a vnikaly stále hlouběji do širokých kruhů. Vědecké expedice zjistily sploštění a rozměry zeměkoule, její vzdálenost od hlavních těles nebeských byla určena přesněji *hvězdářským* pozorováním, zdokonaleným vynálezem achromatických čoček a reflexního teleskopu. Newtonův názor kosmický nabyl všeobecného rozšíření a *theorie* o vzniku sluneční soustavy byla Laplacem jasně podána. Populární vědou stala se *kartografie*, zdokonalená zvláště Cassinim; laciné atlanty a cestopisy rozšířily v obecnstvu vzdělaném zájem pro zámořské objevy. Zvláště plavby Angličana *Jamesa Cooka*, zavražděného roku 1779 na Havajském souostroví, vzbudily všeobecnou pozornost. Duchaplná »*Histoire naturelle*« *francouzského přírodopisce Buffona*, vydaná v letech 1749—89, nabyla neobvyklého rozšíření a zjedнала svému autorovi tak slavné jméno, jakému se těšil ze současných učenců také Švéd *Linné*, zakladatel vědeckého rozdělení rostlinstva, nebo francouzský chemik *Lavoisier*. Zvědavost širších vrstev vzbuzovaly zvláště *fenomény elektrické*; leydenské láhve a stroje k vzbuzování elektrických jisker rozšířily se i do soukromých kruhů, živočišný magnetism dal vědeckým šarlatánům, jako byl Mesmer, příležitost k pokusům, vzrušujícím celou společnost. Skoro současně sestrojili tehdy první *hromosvod* český duchovní Prokop Diviš a americký učenec Benjamin Franklin, vynálezce elektrické *batterie*. Zjevy *galvanické* studovali na sklonku století Vlaši Galvani a Volta. Praktické užití vědomostí fysikálních jevílo se nejen rozšířením teploměřů, kalorimetrů a chronometrů, ale hlavně četnými *vynálezy technickými*, z nichž nejdůležitějším bylo sestrojení kotle parního Watterem roku 1765. Pokusy o užití páry k pohybu vozů potkávaly se však ještě dlouho s nezdarem, stejně jako nenabyl praktických výsledků vynález *balonu*, učiněný roku 1783 od bratří Montgolfierů.

Stále postupující *popularisace exaktních věd* měla však jiné důležité následky tím, že pomáhala k vítězství novým názorům o *řádech společenských*. Vzniká filosofie sociální a politická, která nehledá již základu veřejného života v božském nebo historickém právu, nýbrž v podobné *účelnosti* a *zákonitosti*, jakou ukazovala příroda. Směr ten vystoupil nejprve jasně v *Anglii*, kde dvojí revolucí občanskou božské právo monarchie nejvíce bylo otřeseno. Slavný zakladatel empirické psychologie, *John Locke*, postavil proti němu důrazně *theorii přirozených práv lidských* ve spise »O vládě«, vydaném roku 1689. V něm hájil názoru, že veškerá moc veřejná pochází z lidu, jsouc založena na smlouvě mezi panovníkem a poddanými, a že tito mohou oprávněně se proti despotickému zkracování přirozených práv, k jejichž ochraně stát má především sloužiti. Ježto vlastnictví soukromé tvoří část přirozeného práva, smí panovník zmenšovati ho daněmi pouze se svolením zástupců národa. V jiných spisech Locke hájil svobody myšlenek a tolerance náboženské, za niž se současně přimlouvali také t. zv. *deisté angličtí*. Deisté proti sporům dogmatickým ukazovali na společný, ethický základ rozličných vyznání a spokojovali se s prostým ctěním nejvyšší bytosti a s morálkou, neodporující humanitě ani rozumu. Tyto racionalistické názory anglických myslitelů rozšířily se po celé Evropě, hlavně prostřednictvím *francouzské literatury*.

Za autoritářské vlády Ludvíka XIV. mnozí přívrženci svobodomyslných snah, jako byl *Pierre Bayle*, vydavatel slavného slovníku naučného, byli nuceni působiti mimo vlast. Také v 18. století francouzská monarchie zásadně neupustila od dozoru nad smýšlením svých poddaných; censura a parlamenty spalovaly stále knihy volnějších názorů, spisovatelům hrozila Bastilla nebo pevnost Vincennes. Ale ve skutečnosti ani dvůr nedbal těchto zákazů, poskytoval ohroženým autorům smělejších spisů svou ochranu a sami ministři království účastnili se diskuse o řádech společenských, vzbuzené vlivem anglických vzorů. Již roku 1721 duchaplný *Montesquieu* († 1755) osvětlil v satirických »Lettres Persanes« ostře nedostatky soudobého života veřejného a velikým dílem »*Esprit des lois*«, vydaným roku 1748, rozšířil nadšení pro zásady konstituční monarchie anglické a požadavek občanské svobody v celé vzdělané společnosti. Ještě účinnějším však bylo působení jiného spisovatele, anglickým ovzduším napojeného.

Arouet Voltaire († 1778), všestranný básník jemného vtipu a hladké formy, stal se hlavním popularisátorem, jak Newtonova názoru kosmického, tak liberálních myšlenek anglických. Zůstáváje osobně přívržencem neobmezené moci panovnické a aristokracie, bojoval proti veškeré nelidskosti, konané jménem státu a církve, tepal ostrou satirou pověrčivost a nesnášlivost konfesionální, výstřelky mnišství a středověku. Hlásaje přirozenou víru deismu a emancipaci rozumu od pouta autorit, otrásl náboženským přesvědčením většiny vzdělanců v celé Evropě. Bedřich Veliký hostil ho jako přítele na svém dvoře, jiní mocnáři s ním korrespondovali, vznešení cestovatelé vyhledávali ho v ústraní ferneyském na hranici švýcarsko-francouzské. Proto parlamenty francouzské marně odsuzovaly spisy Voltairovy, které povzbudily v zápětí řadu myslitelů ještě smělejších.

Takovým byl *Diderot* († 1784), spisovatel plodný a odvážný, který poznal vězení a byl nucen dočasně opustiti Francii. Než vysoká protekce umožnila mu návrat a Diderot zůstal dlouho hlavou osvíceného kruhu v Paříži, zvláště když pomocí jiných spisovatelů, hlavně matematika d'Alemberta, vydal rozsáhlou »*Encyklopaedii*«, která měla v přehledné formě shrnouti veškeré vědění, dobyté svobodnou prací rozumovou. Tato mladší skupina francouzských osvícenců, zvaná *encyklopaedisty*, došla namnoze v náboženském ohledu až k úplnému *materialismu* a negaci nadsmyslného světa. Spisovatelé Holbach, La Mettrie a Helvetius hlásali názor, že žití a celá příroda jsou pouhým mechanismem.

V ohledu politickém někteří z encyklopaedistů hájili absolutismu, jiní volali po konstituci anglické, společným bylo jim však přesvědčení, že nedokonalé řády státní a příkré rozdíly třídní, utvořené historickým vývojem, mají býti radikálně změněny podle požadavků rozumné účelnosti a na základě *rovnosti práv a povinností* ve státu. Při tom pevně věřili tito filosofové sociální v rychlé zlepšení světa a ve vrozenou ctnost lidské povahy, která měla býti vzděláním a osvětou zbavena rázem svých stinných stránek. Hledíce na lidstvo jako na stejnorodý celek, přehlíželi namnoze rozdíly národnostní a sestrojovali všeobecné zákony sociální s naprostou nevážností k historickým útvarům, jejichž pestrost a náhodnost nebylo snadno vysvětliti z důvodů pouhé rozumovosti. Proto mnozí z osvícenců neměli také citu pro výtvarné umění, podmíněné časovým vkusem, a libovali si v střizlivých a účelu prostě po-

stačujících stavbách kasárnických. Jen v *řeckém umění* klassickém osvícenští esthetikové byli hotovi uznávat dokonalý výraz věčné a přirozené krásy všelidské, a *classicism* skutečně počal zatlačovati v druhé polovici 18. věku svou jednoduchou důstojností pestrout rozmanitost rokokového slohu.

Tento osvěcenský racionalism nebyl však jediným duševním proudem doby, která byla namnoze oživena směry jemu naprosto protivnými. *Romantika* počíná již v 18. věku budití zájem pro šerý středověk a pro národní minulost. V Anglii dochází ke kultu bájí a pověstí keltických a k jejich falšování; šlechta počíná tam opět stavěti v gotickém slohu. Současně pronikavější badání staví se proti naprosté důvěře v neomylnost rozumu. Tak zahájil slavný historik a publicista anglický *David Hume* († 1776) kritiku soudnosti lidské a kladl větší důraz na vášně a citové affekty. Německý filosof *Immanuel Kant* († 1804) šel ještě dále poznáním naprosté subjektivnosti všech představ a nemožnosti absolutního vědění, čímž přílišnému přeceňování rozumu značná rána byla způsobena. Rychlejšího rozšíření však, nežli měly tyto kritické myšlenky, dostalo se názorům ženevského rodáka *Jana Jakuba Rousseaua* († 1778), který proti kulturnímu optimismu ostatních osvícenců vystoupil s tvrzením, že jednostranná vzdělanost rozumová a složité řády společenské lidskou přirozenost nepovznášejí, nýbrž kazí.

Jako ideál Rousseau postavil tvora společenskou lži nedotknutého a velebil stav primitivního divoštví proti únavnému životu městskému. Ve spisech svých hlásal návrat k přírodě, kladl proti jednostrannému pěstění rozumu důraz na *výchovu citovou*, hájil práva *svobodné individuality* proti poutům státních a společenských zákonů. Žádný z osvícenců nehlásal tak plně suverennímu lidu, jemuž mělo býti umožněno, aby šel přirozeným instinktem k vlastnímu blahu. Ideály Rousseauovy našly ve vzdělané společnosti značný ohlas; stalo se modou toužiti po návratu ku přírodě a obdivovati se prostému životu venkovanů.

Také proti přílišnému poručnictví vlád ve *věcech hospodářských* postavila se celá řada spisovatelů, kladoucích důraz na uvolnění individuality jednotlivců ve výrobním životě. System merkantilistický stával se stále neoblíbenějším, jednak pro přísnou reglamentaci průmyslu, jednak pro nedostatečný zřetel k zájmům zemědělským. Ve svých spisech »*Tableau économique*« a »*Physiocratie*«

dokazoval dvorní lékař Ludvíka XV., *Quesnay*, že jediným pramenem bohatství jest půda, kdežto obchod i průmysl pouze transformují a přenášejí zisky zemědělské. Proto doporučoval zavéstí jedinou přímou daň pozemkovou a naprostou svobodu tržní. Jeho názory popularisoval především markýz *Victor Mirabeau*, který spisem »*Ami des hommes*« (1760) obracel pozornost k bídě venkova. Žáci jejich t. zv. *fysiokraté* rozšířili pak všeobecně nový názor o hospodářských úkolech státu, podle něhož předmětem veřejné péče nemělo býti finanční sesílení vládní moci, ke kterému merkantilism především spěl, nýbrž povznesení *blahobytu jednotlivců*.

Povznesení toho mělo býti dosaženo uvolněním výrobních sil ve všech směrech. Zvýšený zájem agrární žádal v první řadě *regulaci poddanských poměrů*, nutnou také z humanitního hlediska. Průmysl, vyrůstající již v každém směru přes ochranné hráze merkantilismu a spoutaný přílišným dozorem státním, potřeboval svobody. Nejen theoretikové, nýbrž také mužové praktického života, jako intendant *Gournay*, byli pro odstranění předepsaných typů výrobních a pro zrušení cechů, tvrdíce, že stát se má obmeziti na ochranu vlastnictví i osobní bezpečnosti, že však nemá zasahovati do hospodářského života (*Laissez faire, laissez passer*). Osvícenský optimism věřil, že přirozená, *volná konkurrence*, nerušená dosavadním poručnictvím státu, povede k hospodářským poměrům stejně harmonickým jako volná příroda. Podobné názory byly ještě dokonaleji vysloveny od skotského učence *Adama Smitha*, který ve svém »*Pojednání o bohatství národů*« (1778) dokazoval proti úzkému tvrzení fysiokratů, že nejen zemědělství, nýbrž *práce výrobní* ve všech formách jest původem hospodářských hodnot a sestrojil první skutečně vědeckou theorii národního hospodářství, založenou na svobodě výroby a směny. Jeho požadavek hospodářského individualismu nezastavoval se ani u celních hranic států, nýbrž počítal s jejich zrušením a se *svobodou světového trhu*; volná dělba práce mezi národy měla odstraniti dosavadní rivalitu hospodářské.

Rozličné myšlenky osvícenské, směřující ke změně platných řádů a k nápravě společenských nespravedlivostí, nenalézaly z počátku ohlasu v třídách, dosavadními poměry nejvíce stísněných. Lid, hlavně venkovský, byl příliš vzdálen duševních proudů vyšší společnosti a projevoval-li občasné své zoufalství nad přílišným útlakem místními bouřemi, pokládal přece v zásadě panující řády

za nezměnitelné. Reformní hesla proti tomu nalézala přívržence hlavně ve vyšší společnosti, která se těšila moci a přepychu právě na základě sociálních nespravedlivostí. Osvícenské spisy a ideje šířily se nejen v bohaté buržoasii, nýbrž především mezi šlechtou, která počala se zjevně sbližovati s třídou vzdělaného měšťanstva a vystupovala ze své stavovské odloučenosti. Mocným prostředkem sblížení se rozličných vrstev vzdělanců bylo vedle literárních salonů a kaváren také *svobodné zednářství*, pocházející z Anglie, kde soukromé kroužky, oddané *deismu* a *humanitě*, utvořily roku 1717 první »Velikou loží zednářskou« jako polotajné sdružení k boji proti předsudkům a k propagandě lidskosti. Také na pevnině lože svobodných zednářů (maçonů) šířily se rychle a pomáhaly vnášeti náladu opravnou až do nejvyšších kruhů.

V druhé polovici 18. století mnohé korunované hlavy vzdaly se dosavadní víry v božský původ své moci a sobecké myšlenky, že stát jest především k jejich vlastní moci a slávě určen, podrobuje se novému názoru, podle něhož panovník jest ustanoven hlavně k tomu, aby pečoval o blaho poddaných. Na místo práv vstupují do popředí *povinnosti vladařské*. Jsouce proniknuti tímto vědomím, *osvícenští mocnáři* podjímají se úkolu, aby uvedli v život ideály sociálních filosofů své doby, nevzdávají se při tom však nikterak své neobmezené moci ve státě. Myšlenky na konstituční a demokratickou úpravu poměrů politických nalézaly u nich jen velmi zřídka ohlas, neboť většina panovníků osvícenských byla přesvědčena, že nevzdělaná massa poddaných potřebuje poručníka, který by ji vedl k pokrokům i proti její vůli; také mnozí spisovatelé schvalovali toto stanovisko.

Vycházely tedy první pokusy o novou úpravu lidské společnosti od *absolutních vládců*, kteří užívali moci získané historickým vývojem k tomu, aby učinili správu státu účelnou a spravedlivou, aby vyrovnali příkré rozdíly třídní a odstranili tísnivé autoritářství církevní, vedouce si při tom namnoze despoticky a bez ohledu na historická práva. Proto sloužilo jejich dílo zároveň k sesílení *všemohoucnosti státní*, vzbuzovalo však často nelibost i u těch tříd, v jichž zájmu opravy se dály, a zejména u stavů, jichž význam novým pořádkem věcí trpěl. To byla především *církevní hierarchie* a *šlechta*, která přes theoretický souhlas s osvícenskými názory ve skutečnosti nebyla ochotna upustiti od svého privilegovaného postavení.

Osvícenství ve státech jihoevropských.

Pod vládou rodu Braganza *Portugalsko* nabylo znova národní samostatnosti, upadlo však v hospodářskou závislost na Anglii, která na základě *smlouvy Methuenovy* z roku 1703 zaplavovala zemi průmyslovými výrobky, poskytujíc jen nedostatečné náhrady slevou cla na portugalská vína v britských přístavech. Národní průmysl v Portugalsku hynul tím spíše, že vystěhovalectví do kolonií stále mu bralo pracovní síly. Po ztrátě většiny osad asijských a afrických portugalský živel šířil se především v *Brasilii*, kde od sklonku 17. století vzrůstalo plantážnictví a kam objevení zlatých i dýmantových dolů v San Paulo a Minas Gêras lákalo proud vystěhovalecký. Mnoho set *klášterů* odnímal také značnou část obyvatelstva portugalského výrobní práci, zatím co veliké stavby církevní stále pohlcovaly národní bohatství. *Řád jezovitský*, zachovávající rozhodný vliv u dvora a ve vyšší společnosti, ovládal školství a měl hlavní moc ve státní správě, jejíž chatrnost se jevila především úpadkem vojenství a loďstva.

Poměry ty změnily se však dokonale, když za krále Josefa I. Emanuela (1750—1777) markýz *Pombal* ujal se vlády. Jako vyslanec v Londýně *Pombal* poznal úspěchy merkantilismu i nová hesla osvícenská a snažil se v obojím směru povznést pokleslou vlast. V duchu merkantilistickém sesiloval *moc státní* proti stavům, rušil celní hranice mezi provinciemi, snaže se současně chrániti celek proti anglickému vykořisťování podporou domácí výroby. Veliké zemětřesení, které roku 1755 těžce poškodilo Lissabon a jiná města pobřežní, bylo mu podnětem, aby povzbuzoval národ ku ráznému vzhopení se z hospodářské apathie. Nové manufaktury textilní a hedvábnické zřizovány podporou vládní, v poříčí Duera vznikla viničná společnost, soustřeďující ve svých rukou účelně vývoz vína do ciziny, v hlavních přístavech organisovány obchodní kompagnie a vystěhovalectví regulováno.

Proti reformám postavila se však *šlechta*, nesoucí těžce sesílení moci královské a revindikaci odcizených statků korunních v koloniích, a vedle ní *jezovité*, znepokojení podřízením inkvisice státnímu dohledu a snahou *Pombalovou* připojití jejich rezervaci paraguajskou k *Brasilii*. Rázný ministr dovedl však útoky řádu s úspěchem odrážeti. Ukazuje na jejich sesvětštělost a na obchodní spekulace, národohospodářský zájem země poškozující, vypudil jezovity ode

dvora a odňal jim se svolením kurie právo zpovídati a kázati. Když roku 1758 šlechtičtí spiklenci podnikli útok na život králův, obvinil řád ze spoluviny a způsobil, že statky jeho byly zabráný a veškerí *jesovitě vyvezeni* do státu papežského. Tehdy *školy* přešly do rukou státu a myšlenky osvícenské zaváděny do nich. Laičtí profesoři ovládli universitu v Coimbre, vznikla první *obchodní škola* a odbor *technicko-zemědělský* na akademii vědecké, censura knih byla zmírněna a papežské bully podrobeny státnímu placetu.

Než půda portugalská nebyla pro tyto rozsáhlé novoty dosti připravena; širší vrstvy nepřestaly podléhati vlivu duchovenstva a šlechta čekala jen na příležitost k obnovení starých poměrů. Ta nastala za královny *Marie I.* (1778—1816); Pombal byl sesazen a souzen, *reakce* zvítězila úplně a osvícenský směr zůstal jen krátkou epizodou v dějinách země.

Ve *Španělsku* vítězství snah merkantilistických přišlo s *Bourbony* a nalezlo prvního zástupce ve vlašském kardinálovi *Alberonim*, ministrovi Filipa V. (1701—1746). Kardinál snažil se reorganisovati vojsko a finance podle francouzského vzoru, bral odborné síly pracovní ze Švýcar a Hollandska, zřizoval jejich pomocí průmyslové manufaktury ve větších městech země; zvláště továrna na vojenské sukno v Quadalajaře rozkvetla úspěšně. Ochranná cla a zákazy vývozu surovin i dovozu asijských tkaniv bavlněných měly přispěti k průmyslové emancipaci Španělska; dvůr počal se odívati do látek domácí výroby. Zrušení celních hranic provinciálních roku 1717 uvolnilo cestu vnitřnímu obchodu a národohospodářští spisovatelé, jako *Ulloa* a *Ustariz*, povzbuzovali národ, aby setřásl se sebe zhoubnou tradici malé podnikavosti. Nový vědecký ruch jevil se zřízením učené akademie v Madridu a zednářské lože počaly rozšiřovati osvícenská hesla, která zvítězila i u dvora za vlády *Karla III.* (1759—1788), panovníka podnikavého, který již před tím, jako král neapolský, ukázal sklon k novému směru.

Jeho ministři *Campomanas* a *Aranda* zahájili boj proti zhoubnému vzrůstu majorátů a panství mrtvé ruky, proti pověřivosti a zahálčivosti národní, podporované přílišným počtem svátků. Zostření policejních řádů vzbudilo roku 1766 v hlavním městě lidové nepokoje proti vládě, jichž mravní původce ministerstvo vidělo v *jesovitech*, zvláště se protivících novotám. Proto stihl řád roku následujícího týž osud jako v Portugalsku a vláda zostrčila svou moc na poli církevním značně, pokračujíc zároveň horlivě v činnosti k po-

vznesení národního hospodářství. Zřizovány učené společnosti k zlepšení zemědělství, proti národním předsudkům čelilo ustanovení, že výdělková činnost v obchodu a řemesle nemá být na závalu při dosahování úřadů městských a titulů šlechtických. Roku 1782 vznikla národní banka cedulová i diskontová a obchod zámořský získal hlavně uvolněním systému koloniálního.

Již roku 1713 Angličané získali tak zv. smlouvou o *assiento* právo dodávat černé otroky do kolonií španělských a účastníci se jedním lodním nákladem ročně pravidelného obchodu se Střední Amerikou, obmezeného tehdy ještě na občasné výpravy loďstev galeonů z přístavu *cadixského*. Později také francouzskému obchodu dostalo se podobných výhod a zároveň byly jednotlivé plavby t. zv. registrových lodí do Nového Světa povolovány. Roku 1768 byly konečně hromadné výpravy galeonů vůbec zrušeny a dvanácte španělských přístavů dostalo právo svobodného obchodu s koloniemi. Brzy potom upustila vláda též od dosavadních zákazů vzájemného obchodu mezi koloniemi americkými a ohromný vzrůst vývozu z přístavů osadních potvrdil správnost těchto oprav. Snížení královského quinta na polovici zachránilo klesající výnosnost amerických dolů a *krcoleský živel* počal nabývat větší neodvislosti hospodářské i kulturní.

Než také ve Španělsku osvícenský absolutismus neměl trvání. Široká vrstva národa, věrná katolickému duchovenstvu a klášterům, přijímala se zřejmou nedůvěrou novoty, vyšší společnost, proniknutá francouzskou literaturou, neměla dosti vlivu v lidu a byla nemravná. Na sklonku vlády Karla III. hlásil se již zjevný odpor proti osvícenským heslům a za vlády neschopného *Karla IV.* (1788 až 1808) zvítězila reakce.

Silněji nežli kde jinde působilo francouzské osvícenství v *Itálii*. Již na počátku 18. věku duševní život vlášský jevil vzpružení činnosti učenců, jako byl historik *Lodovico Muratori* nebo filosof *Gian Battista Vico*; na této půdě nové ideje, přinášené z Francie, vzešly úrodně a rozšířily se rychle. V osvícenském duchu bojoval proti trestu smrti a surovosti soudnictví filosof trestního práva *Cesare Beccaria*, působili státovědci spisovatelé *Gaetano Filangieri* a *Fernando Galiani*. Šířící se tisk periodický popularisoval nové názory, pronikající až do kruhů církevních, zvláště za pokrokového Benedikta XIV., který vzal roku 1757 z indexu nauku Koperníkovu. Místo bezbarvé poesie arkadické zaujímají díla *Josefa Pariniho*, naplněná moderními ideály občanské činnosti, dramatik *Carlo Gol-*

doni přenáší střizlivý humor Molierův do vlašského prostředí, v ohnivých tragediích *Vittoria Alfieriho* bouří nenávist proti tyranům a nadšení pro svobodnou velikost.

V *hudbě* operní tvorba vlašská počínala sice již klesati na planou virtuositu, ale veliká divadla San Carlo v Neapoli a Scala v Miláně zachovávala si ještě lesk prvních scen evropských. Na *výtvarné umění* působilo především odkrytí zasypaných měst *Herkulanca* a *Pompeji* v letech 1738 a 1748. Množstvím antických památek odtud vynášených názor o životě ve starověku nabyl netušené jasnosti a klassicistický směr v umění nové síly. Umělci jako slavný sochař *Antonio Canova* počínají podléhati kouzlu jednoduché krásy hellenského umění a rozšiřují nový *antikisující vkus* po Evropě.

Vliv osvícenských myšlenek na veřejný život nebyl ostatně stejný po celém poloostrově. Nejméně jevil se ve státech, které zachovaly domácí panovníky, jako byl *Piemont* s konservativním dvorem králů sardinských, *církevní stát* a rozervaná republika *janovská*, která nemohouc udržeti neposlušné Korsikány pod svým panstvím, prodala roku 1768 ostrov Francii. Také *Benátky* byly již pouhý stín bývalé mocné republiky, zachovávající z osad mimoitalských jen Dalmacii s ostrovy Jonskými a podléhající konkurenci z Terstu i v moři Jaderském. Město jevílo se v bývalém lesku již jen o karnevalu, navštěvovaném od vznešených cizinců z celé Evropy.

Lépe prospívaly státy podrobené vládě cizích dynastií. V *Lombardii* správa rakouská přinesla regeneraci hospodářskou a učinila Milán průmyslovým střediskem. Podobně bylo v *Toskáně*, habsburské sekundogenituře, kde zvláště mladší syn císařovny Marie Terenzie, *Leopold*, působil zdárně jako velkovévoda v letech 1765 až 1790. V nadšení fysiokratickém ujímal se především zanedbaného venkova, snaže se změnití dočasné nájmy kolonů na trvalé držení půdy a rozšířiti úrodný kraj vysušováním močálů pobřežních. Šlechta ztratila feudální justici, odstranění vojska stálého a regulace daňová zlepšily poměry finanční, zrušením inkvisice a odnětím university v Pise a Sieně řádu jezovitskému vědecká činnost nabyla volnosti. Leopold zabýval se i myšlenkou, zavést konstituční vládu podle vzoru anglického.

Také v sekundogeniturách bourbonských, v království *neapolském* a v *Parmě*, došlo k rozsáhlým opravám v novém duchu

doby. Vláda *Karla III.* (1735—1759) byla dobou nebývalého blahobytu pro Neapolsko, předešlou vládou španělských místokráľů zle zanedbané. Dvůr, usídlený podle versailského vzoru v ohromném paláci v Casertě, dal zemi nový lesk na venek, hlavní ministr kráľův *Bernardo Tanucci*., zlomil svévoli feudálních baronů, zrušil obávanou inkvisici a podrobil církevní statky státnímu dozoru i zdanění. Zachovávaje rozhodující vliv také za následujícího krále Ferdinanda, provedl roku 1767 vypuzení řádu *jezovitského* z kráľovství. Totéž stalo se současně v Parmě, a když papež *Kliment XIII.*, rozhořčený vzrůstem proticírkevního ducha a obtížený vydržováním tisíců jezovitů, do církevního státu přivezených, hrozil klatbou vévodovi parmskému, vystoupily všechny dvory bourbonské s žádostí za všeobecné zrušení řádu.

Ve Francii od počátku vlády Ludvíka XV. odpor proti jezovitům vzrůstal jak v kruzích sympatisujících s jansenismem tak též u osvícenců vlastních. Vláda, zachovávajíc tradici doby Ludvíka XIV., stála dlouho na straně řádu; od roku 1758 přidala se však všemocná markýza Pompadourová a nový ministr *Choiseul* k jeho nepřátelům. Úpadek některých domů obchodních a processy s tím spojené ukázaly zjevně ziskuchtivou účast četných jezovitů na západoindickém obchodu koloniálním a pokleslou úroveň řádu. Ježto generál jezovitský nechtěl připustiti změny řádových stanov, parlament pařížský zrušil roku 1764 veškeré *kolleje jezovitské* ve Francii; členové jejich byli vřazeni mezi světské duchovenstvo. Když pak ve sporu s Bourbony parmskými papež neustoupil od ochrany řádu, vláda francouzská provedla na něho nátlak obsazením Avignonu, kdežto král neapolský se zmocnil Beneventu. Nový papež *Kliment XIV.* povolil konečně nátlaku a slavnostně zrušil roku 1773 mocný řád *Loyolův*. Statky jezovitské byly ihned zabrány od jednotlivých států, pouze v pruském Slezsku a na Rusi jednotlivé kolleje zachovaly se až do obnovení řádu v 19. století.

Zrušení řádu znamenalo vrchol úspěchu osvěcenského absolutismu v románských zemích. Brzy potom nastala reakce jak v Portugalsku tak ve Španělech i v Neapolsku, kde Tanucci ztratil roku 1777 vliv a s ním opravné myšlenky ustoupily do pozadí. Bylo zjevno, že panství starších tradic v Jižní Evropě jest příliš zakotveno, nežli aby chvatným novotářstvím shora prováděným dokonale mohlo býti zlomeno.

Německo v 18. století.

Politická roztržštěnost překážela také v 18. století rozvoji říše německé, zvláště v hospodářském ohledu. Merkantilism, sesilující u jiných národů jednotu státní, působil v Německu spíše rozkladně zvyšováním celních přehrad mezi jednotlivými státečky, které zůstávaly přes to neschopny k samostatnému životu hospodářskému. Ve většině jich panovníci zbavili se stavovské spoluprády úplně a zavedli *systém absolutní*, který pak namnoze se stupňoval na maličerný, ale tím tiživější despotism. Francouzská řeč a móda zatlačily v dvorské společnosti veškeren národní ráz, hromadná spotřeba cizích, přepychových tovarů ochromovala úplně vládní snahu po sesílení domácích manufaktur. Dvůr versailský byl otrocky napodobován a i *residence knížat* druhého řádu, jako Kassel, jevíly přehnanou nádheru. Všeobecně rozšířilo se zakládání rozsáhlých parků a venkovských zámků, v katolických teritoriích přistupovala k tomu nádhera nových dvorních kostelů.

Zvláště *dvůr saský* vynikal v uměleckém přepychu od té doby, co kurfirstové byli polskými králi. Slavný *Pöppelmann* a jiní stavitelé ozdobili Drážďany řadou nádherných budov, galerie umělecká, klenotnice a sbírky čínských rarit učinily město slavným. Rozvoj *výroby porculánové*, zavedené v Sasku Janem Böttgerem roku 1709, a četné manufaktury textilní, hlavně bavlnářské, byly rovněž podporovány uměleckým vkusem saského dvora, ale rozmařilost kurfirstů a nešťastná politika ve válce sedmileté uvrhly zemi do hluboké bídy. Útlak poddaných byl v německých knížectvích vůbec všedním zjevem, zvláště kde se k dvorskému přepychu pojila také *záliba v militarismu*. Drobní despotové hromadili státní dluhy, zhoršovali minci a někteří, jako vévodové hessensko-kasselský, brunšvický, virtemberský a jiní, neváhali prodávati své poddané do vojenských služeb anglických. Knížecí honitba byla rovněž metlou venkova a tísnivé poměry sesilovaly *německé vystěhovalectví* do Ruska i za oceán. Vzdělané třídy byly nespokojeny přílišným obmezováním svobody slova a tisku.

V druhé polovici století povznesl se vládní systém některých knížat poněkud výše vlivem nových názorů, šířených jak francouzskou literaturou, tak ložemi zednářskými a jim podobným spolkem t. zv. *illuminátů*. Osvícenství proniklo i do kruhů knížat duchovních a vzbudilo snahu po neodvislosti od Říma, kterýžto směr lásal pře-

devším biskup *Jan Hontheim*, vydavší pod pseudonymem »Febronius« rázný spis proti papežskému universalismu. Také *směr fyziokratický* nalézal přívržence mezi knížaty, jako byl *Karel Bedřich Badenský*, který odstranil ve své zemi nevolnictví a snažil se povznést zemědělství rozličnými pokusy. *Zájem agrární* jevil se zřizováním hospodářských společností a rozšiřováním nových rostlin kulturních i method zemědělských podle vzoru současné Anglie, v čemž hlavní zásluhu si získal hospodářský spisovatel *Adalbert Thaer*.

Zjevem veškeré německé současníky převyšujícím byl *Bedřich II.* Pruský král byl proniknut duchem francouzského osvícenství, nepodroboval se však jeho heslům, nýbrž volil s geniální jistotou jen to, co pokládal za prospěšné k rozvoji pruské moci. Ač prohlašoval otevřeně, že král jest prvním služebníkem státu, nehodlal se dělit o moc s repraesentanty národa a sesílil ještě absolutism v Prusku. Zachováváje většinu správních zařízení otcových, zřídil oddělenou vládu pro Slezsko a nové ústřední úřady pro vojenství, obchod, hornictví a lesy. Od byrokracie žádal svrchované napětí sil ve službě státní, jakým sám se vyznamenával, a rozhodoval *autokraticky* o důležitějších věcech podle osobních informací, často přes hlavy ministrů. Slavnou byla *justice* v jeho říši nezávislostí soudců, kteří se stali obyvatelstvu skutečnou ochranou proti libovůli mocných; hlavním pomocníkem královým v tomto odboru byl právník *Samuel Cocceji*. Dlouho chystaný, *všeobecný zákonník* (*Allgemeines Landrecht*), redigovaný hlavně učeným *Svarezem*, byl teprve za následující vlády roku 1794 prohlášen.

Sám přiznáváje se k deismu *Bedřich II.* zavedl v říši své úplnou *toleranci náboženskou* a bránil vzrůstu církevního jmění v katolické části; nevzdal se však vlivu, který příslušel státní moci v protestantské církvi. V otázkách *společenského řádu* byl konservativních názorů, klada důraz na přesné zachování stavovských rozdílů. Zejména šlechty si vážil a podporoval zadlužené rytířstvo zřizováním provinciálních *ústavů hypotekárních*, jež měly velkostatkářům prostředkem zástavních listů zjednávati levný úvěr. Pro šlechtice zařídil *výchovné ústavy* vojenské a snažil se jim zachovati veškerá *místa důstojnická*, propouštěje bezohledně měšťácké synky povýšené v době války k vyšším hodnostem vojenským. Měšťanům bylo kupování rytířských statků zakazováno a šlechta zachovala si

osvobození od daní nepřímých. Proto král nezměnil *poddanských poměrů*, ačkoliv káral vydírání sedláků a pečoval o *porušení cenkoza*, snaže se rychle napravit spousty, které válka sedmi-letá způsobila ve většině pruských teritorií.

Hlavními prostředky byly odpouštění přímých daní, rozdávání vojenských koní sedlákům, státní subvence k zakládání nových vesnic a k stavbě pokleslých statků, přijímání *cizích kolonistů*, kterých za vlády Bedřichovy přes 300.000 do zemí pruských přibylo. Aby neumenšoval pracovní síly země, král verboval po válce sedmi-leté do vojska mnoho žoldnéřů z krajů sousedních, čímž *rás armády* pruské značně se změnil a poklesl z dosavadní výše. Zvětšený stát pruský měl na sklonku vlády Bedřichovy již skoro šest millionů obyvatel a blahobyt vzrůstal se opět. Snaha po melioraci sterilní půdy vedla k zavádění nových hnojiv a k vysušování močálů. Vláda nutila konservativní sedláky k setbě jetele, vojtěšky a jiných, nových pícnin, rozšiřovala zemědělství a lepší plemena dobytčí.

Nové myšlenky obchodní a hospodářské svobody nenalézaly souhlasu Bedřicha II. Král zůstal věren *zásadám merkantilistickým*, které mu vštípil jeho učitel, státní rada Hille, a hájil vlivu státu na otázky hospodářské. Proto zachoval a rozšířil státní *skladiště obilní*, která měla regulovati cenu chleba v letech neúrody, chránil průmysl clem a naprostými *zákazy dovozu* některých tovarů tak, že znemožnil skoro veškeren transitní obchod. Přes nepříznivé podmínky klimatické *kultura hedvábnická* byla úsilovně rozšiřována, subvence a výsady podporovaly vznik větších závodů průmyslových. Všestranný podnikatel Gotzkowsky zavedl v Berlíně výrobu sametů a porculánu, která mohla záhy konkurrovati se saským průmyslem; *Berlín* dosáhl tehdy počtu 150 tisíc obyvatel. Skladnické *plátenictví slezské* nalézalo hlavní odbyti v zemích jihoevropských a obchodní billance říše pruské stávala se značně aktivní.

Některá odvětví obchodu zůstala vyhrazena *výsadním společnostem*. Levantská kompagnie, zřízená roku 1765, a společnost rybolovná v Emdenu zanikly sice záhy, ale tím více rozkvétla t. zv. Seehandlungsgesellschaft, v změněné formě podnes trvající, která dostala roku 1772 monopol obchodu se solí, voskem a dřívím, a jejíž akcie většinou sám král podržel. Vedle toho vznikaly výsadní společnosti pro námořskou assekuraci, pro plavbu oderskou a jiné. Hlavní přístavy říše byly Memel, Královec, Štětín s novým Swinemünde a Emden. Silnice zůstávaly sice v špatném stavu, ale ve stavbě *prů-*

placů se pokračovalo. Těžké oběti vyžádala *náprava měny* po válce sedmileté, usnadněná poněkud zřízením *berlínské banky* roku 1765, která vedle girových a hypotekárních obchodů vydávala bankovky. Ve všech provinciích měla své filiálky, které sloužily zároveň lidu jako *zastavárny*. Nařízením, aby v nich ukládány byly peníze sirotčů a nadace, vláda zjednala jim takový příliv peněz, že úročení vázlo. Prusko emancipovalo se tak od hollandského kapitálu, který měl ještě převahu v ostatním Německu.

Vysokého příjmu státního Bedřich II. dosahoval hlavně zvyšováním *cel* a *akcízy*, jejíž správa byla změněna v t. zv. *režii* a svěřena hlavně francouzským úředníkům. Bezohlednost těchto cizinců vzbudila však v zemi prudkou *nespokojenost* a podloudnictví vzrůstalo, zvláště když také káva, tabák i sůl se staly státním monopolem. Proto konec vlády Bedřicha Velikého, celou Evropou obdivovaného, byl v Prusku uvítán jako osvobození zpod těžkého jha, zvláště když následující král, *Bedřich Vilém II.* (1786—1797) otěže vládní uvolnil a nenáviděnou *režii* zrušil.

Nejtěžším nedostatkem pro kulturní vývoj Německa bylo vyloučení *národní řeči* z kruhů nejvyšších. Sám Bedřich II. psal po *francouzsku* svá díla historická a politická, obklopoval se v Postupimi a oblíbeném záměčku Sanssouci cizími literáty a umělci, jako byl Voltaire, d'Argens, La Mettrie, malíř Pesne, a zavedl řeč francouzskou do publikací berlínské učené společnosti. Jeho nevážnost k národnímu jazyku byla známa a jevila se také v zjevném zanedbávání obecného školství, svěřovaného vysloužilým vojákům a řemeslníkům. Podobná nálada vládla na většině dvorů knížecích, takže pokroky německého písemnictví v 18. století byly umožněny pouze zájmem *měšťanstva*.

Ve větších městech obchodních počal se tehdy stav měšťanský hospodářsky povznášeti. Hlavní střediska zůstala táž jako na sklonku 17. století; z vnitrozemských měst *Lipsko* a *Frankfurt n. M.*, z pobřežních *Brémy* a *Hamburk*. Hlavně toto město hansovní soustřeďovalo větší část importu zboží koloniálního do říše, jeho bursa a banka byly nejdůležitějšími centry německého peněžnictví; v městě vzrostlo při tom sebevědomí svobodného patriciátu. Také v ostatních menších městech zvolna dostavovala se větší zámožnost a vzrůstaly požadavky životní. Města, ztrativše novým válečnictvím význam strategický, přerůstala přes těsné hradby, pokrok jevil se

zřizováním peněžních i lidumilných ústavů, šosácký duch, způsobný namnoze politickou bezvýznamností měšťanstva v absolutistických státech, počínal ustupovati *širší vzdělanosti*. Tak mohla se měšťanská společnost státi podkladem *národní literatury*, jež postavila Německo na roveň ostatním národům.

Zásluhou básníků, žijících v střízlivém ovzduší měšťanském, jako byl lipský professor *Jan Křištof Gottsched* († 1766), naduřelá vyumělkovanost starší poesie dvorské byla překonána, ovšem za cenu dočasné pedanterie. V tomže směru působila také *racionalistická filosofie*, šířící se především z nové university v Halle, kde professor *Kristián Wolff* († 1752) přednášel přehledný system nového názoru světového, založený na filosofii Leibnizově a Lockeově. Mladší generace básnická, vedená curyšskými spisovateli Bodmerem a Breitingrem, setřásla se sebe rychle také přílišnou tuhost školy Gottschedovy a podléhala namnoze kouzlu *graciosnosti francouzské*, kterou zvláště *Křištof Martin Wieland* († 1813) do německé literatury přinesl. Spisy Wielandovy šířily na místo dosavadní těžkopádnosti lehkost výrazu a vtip, budily zájem pro romantiku minulosti.

Vedle těchto působily však i jiné směry. Proti racionalistické náladě stavěl pietism náboženské citění a jevil se především u *Bedřicha Klopstocka* († 1813), který ve svých ódách a v slavné »*Mesiadě*« spojoval náboženské ideály s vlasteneckým vzletem. Jeho vroucnost působila hlavně na mladou generaci, soustředěnou na universitě v *Gottinkách*, a budila odpor proti frivolnímu sklonu nápodobitelů Francie. Proti francouzskému vlivu postavil se také pronikavý kritik *Gotthold Ephreim Lessing* († 1781), který rozšiřoval v Německu vynikající díla současné anglické literatury a založil svými kusy moderní drama německé. Bystrostí logickou a jemnou prosou vynikající články jeho přispěly k vítězství *nového humanismu*, snažícího se proniknouti k jádru řeckého umění, který měl hlavního zástupce v *Janu Jáchymu Winckelmannovi* († 1786), zakladateli nové archaeologie klassické. Směr ten jevil se také v kultu *homérských básní* a působil mocně ve školství. Současně *individualism Rousseauův* budil také v Německu touhu po úteku ze společenských lží, vyvolával sentimentální lásku k přírodě a přinášel ducha vzpoury proti těsnému prostředí, v němž německá kultura rostla. Vznikalo *vření v mladé generaci*, toužící po velikých činech (Sturm und

Drang), národní citění sesilovalo se a mělo v Bedřichovi Velikém po dlouhé době poklesnutí národního hrdinu. Anglický romantism, jevíci se hlavně v domnělých zpěvech *Ossiana* a jiných starých bardů (ve skutečnosti byly to padělky básníka Macphersona), vzbuzoval také v Německu *nadšení pro středověk*, znamenitá díla dějepisců *Schlözera*, *Mösera* a *Jana Müllera* budila zájem pro velkou minulost a čelila náladě kosmopolitické, která provázela namnoze myšlenky osvícenské, z Francie přinášené.

Vliv těchto různých proudů ukazovala především činnost vynikajícího učenice a básníka *Jana Herdera* († 1803), který rozněcoval ducha *všelidské humanity* ve svých spisech, ale zároveň učil oceňovati *historickou svéráznost jednotlivých kmenů* svými sbírkami národních písní a úvahami o vývoji národů. V tomto pestrém ruchu vyrostli nejsilnější geniové německého básnictví *Jan Wolfgang Goethe* (1749—1832) a *Bedřich Schiller* (1759—1805). Oba, nejdříve uchvázeni bouřlivým vznětem současných proudů literárních, dosáhli později klassické hloubky a šířky. Goethe, spisovatel naprosté všestrannosti, dovedl německé poesii získati již i nejvyšší kruhy, stav se dvořanem a ministrem *výmarského vévody* Karla Augusta. Pobyt v Itálii sesílil jeho sklon k antice a zjednal jeho dílu olympickou výši a klid. Schiller, působící především jako dramatik, byl více roznícen svobodomyšlným hnutím a bojoval se zápalem za nové ideály volnosti a humanity, zachovávaje současně zájem pro veliké momenty historické a pro barvitost minulosti. Tak dosáhla německá literatura svého největší vrcholu a ukazovala, že *kulturní síla národa* přerůstá přes chatrnou budovu rozervané říše.

Všeobecně důležité pokroky německý živel učinil také v *umění hudebním*. V době, kdy vlašská opera ještě ovládala veškerá hlediště, prohloubili severoněmci *Sebastián Bach* († 1750) a *Händel* († 1759) hudbu instrumentální a položili základ moderní hudby chrámové v mohutných oratoriích. Oprava *hudby scénické* vyšla od *Křištofa Glucka* († 1787), který působil však nejvíce v Paříži, a vyvrcholila v melodických operách solnohradského rodáka, *Wolfganga Mozarta* († 1791). Mozart působil dočasně v Praze a ještě více ve Vídni, která se stala důležitým místem ve vývoji hudby symfonické, zvláště činností skladatele *Františka Haydna* († 1809).

Reformy Marie Terezie.

Panství rodu habsburského tvořilo za vlády Karla VI. rozsáhlou říši, rozloženou v širokém kruhu kolem středního toku Dunaje, nebylo však *jednotným celkem státním*. Panovník neměl jednotné moci, nýbrž vládl ve svých državách jako král český a uherský, jako arcikníže rakouské, v Lombardii a Nizozemí pak jako dědic králů španělských. Jednotlivé skupiny zemí byly v státoprávním ohledu navzájem spojeny pouze *jeho osobou a dědickým zákonem* pragmatické sankce, zaručujícím trvalost tohoto svazku. Ostatně zachovávaly však úplnou *svěprávnost* a říše neměla ani společných zákonů ani společného jména; mluvilo se jen o dědičných zemích rodu habsburského. Moc panovnická pokročila sice během 17. století značně v jednotlivých částech, k jejich splnutí v jednotný, centralisovaný stát bylo však ještě daleko.

Se dvorem vídeňským nejúžeji spojena byla skupina *zemí rakouských*, která měla nejvyšší orgán v *dvorské kanceláři rakouské*, rozdělené na tři šekce (pro Dolní, Vnitřní a Horní Rakousko), a vedené dvěma kancléři. Pod ní stály jednotlivé vlády, spravující spolu se stavovskými sněmy alpské provincie. *Korunu českou* u dvora zastupovala *dvorská kancelář česká*, v čele s nejvyšším kancléřem českým, skutečné to ministerstvo pro veškeré záležitosti českých zemí, jehož prostřednictvím dvůr dával své rozkazy královským místodržitelstvím v jednotlivých zemích korunních. Královská moc nezbavila ani v době pobělohorské *stavovské zřízení* veškerého významu. Sněmy byly sice skoro úplně obmezeny na jednání o královských propositích, postoupily královské komoře trvale většinu daní a neměly síly, aby odepíraly postupnému zvyšování daní přímých; zachovaly však značný vliv na *správu*. Jejich výkonný úřad, zvaný *výborem zemským*, rozděloval a vybíral prostředkem svých berníků samosprávně kontribuci, udržoval vojsko zeměpanské, obstarával pro ně rekruty a vládl značnými prostředky t. zv. domestikálního fondu. Stavovské *soudy zemské* trvaly, královští místodržící byli zároveň členy sboru nejvyšších úředníků zemských a nestali se ještě pouhými nástroji vládního absolutismu. Prostředky panovníkovy nestačily, aby vlastní byrokracií nahradil *krajské hejtmany*, kteří jako přední šlechticové kraje zůstali především stavovskými zástupci. I v dvorské kanceláři české ve Vídni autonomie měla oporu proti centralismu ústředních úřadů dvorských, takže

koruna svatováclavská ve svazku ostatních skupin říšských nepřestávala tvořiti *samosvatný stát staročeský*.

Podobně země koruny svatoštěpánské měly ve Vídni dvorské *kanceláře uherskou a sedmihradskou*, v Prešpurce pak královskou radu místodržitelskou, skládající se z palatina, dvorského soudce, taberníka a bana chorvátského. Sněm uherský byl zřídka svoláván, za to vládla však šlechta uherská rozsáhlou *samosprávcou komitátní* a byla králi zavázána jen všeobecnou výzvou vojenskou, t. j. *insurrekci*. Úplně absolutisticky spravováno bylo *Milánsko*, kdežto někdejší *španělské Nizozemí* zůstalo rozděleno na drobné provincie se složitou ústavou stavovskou.

Proti této rozsáhlé autonomii jednotlivých skupin, jednotu celku repraesentoval panovník, opíraje se o *dvorské úřady ústřední*. *Tajná rada*, dříve rozhodující poradní sbor jeho ve věcech vnitřních i zahraničních, vzrostla v průběhu 17. věku na 164 členů a členství v ní stalo se jen prázdným titulem. Opravdová moc přešla na t. zv. *tajnou konferenci*, skládající se z malého počtu radů, zvaných později konferenčními ministry. Členem jejím byl nejvyšší český kancléř i první kancléř rakouský, který nabyl hlavního vlivu na politiku zahraničnou, neboť dvorská kancelář rakouská sloužila jako expediční úřad pro tajnou konferenci a vedla korespondenci s vyslanci a cizími dvory. Ústředním orgánem pro záležitosti válečné byla *dvorská rada vojenská*, úřad značného významu, zvláště od dob prince Eugena, kdy z jednotlivých kontingentů zemských se počala tvořiti jednotná armáda císařská. Ona spravovala samostatně vojenské hranice proti Turkům, byla však v ostatních zemích značně obmezena okolností, že doplňování a vydržování pluků zůstávalo v rukou stavovských výborů. Ústřední správa finanční podléhala *dvorské komoře*, která spravovala přímo finance v Rakousku Dolním a vedla dozor na komory královské v zemích ostatních. Útvarem na ni nezávislým byla t. zv. *ministeriální banko-deputace*, zřízená ke správě státního dluhu a městské banky vídeňské. Právomoc, kterou habsburští panovníci měli jako císařové římsí *v říši německé*, vykonávala *říšská rada dvorská* v čele s místokancléřem říšským, v 18. století již úplně oddělená od správy dědičných zemí. Jako celek organisace ústředních úřadů byla ještě velmi nedokonalá a absolutistické snahy dvora narážely stále jak na *státní sebevědomí* jednotlivých skupin korunních, tak na samosprávu stavovskou.

Poměry ty změnily se dokonale za vlády *Marie Terezie*. V úplném převratu vnitřním habsburské říše tkví hlavní historický význam veliké panovnice. Války slezské ukázaly Marii Terezii nedostatky dědictví otcovského a přednosti centralisované moci pruské. Proto rozhodla se k postupné *reorganisaci správy* ústřední a řádů jednotlivých zemí ve smyslu *centralistickém*, bez ohledu na historická práva korun a stavů. K veliké práci této užívala jen rady odborných chefů a úzkého kruhu ministrů, úplně oddaných zájmu dynastickému, a nevážila si širších, kollegiálních sborů poradních. Tajná rada zmizela úplně z řady činných orgánů ve státě a také nová *státní rada*, zřízená roku 1760, nenabyla skutečného významu.

Přáním císařovny bylo zavést ve všech odborech spolehlivou *byrokratickou správu*, která by těsně spojovala jednotlivé kraje s vládou ústřední a hájila potřeb celku státního proti zájmům místním a stavovským. Nejdříve byla reorganisována správa *politiky zahraničné*. Již roku 1742 Marie Terezie svěřila ji nově zřízené *dvorské a státní kanceláři*, v čele s nejvyšším státním kancléřem, kterému později připadl také dozor na správu italské a nizozemské državy: Kancléř *Václav Kounic*, jmenovaný roku 1753, řídil pak diplomacii rakouskou po celých 40 let skoro samostatně.

Pro novou úpravu vnitřních řádů hlavního vlivu nabyl slezský pán, *Bedřich Vilém Haugwitz*, nejhorlivější přívrženec správního centralismu. Z kruhu chystaných změn však od počátku skoro úplně vyloučeny byly *země uherské*, jichž starou ústavu císařovna roku 1741 byla potvrdila a později doplnila zřízením neodvislé dvorské komory uherské a povýšením Sedmihradska na velkovévodství. Proti tomu země české a rakouské doznaly tím větší změny svých dosavadních řádů.

Nejprve *vojenství* bylo vybaveno ze závislosti na stavovských sněmích. *Decennálním recessem*, to jest povolením přímé daně 14 millionů zlatých na deset let napřed, stavové všech zemí roku 1748 císařovně umožnili zřízení stálého, jednotného vojska 108.000 mužů, a dvorská rada vojenská jala se pečovati o jeho vydržování. Hned roku následujícího vláda užila své zvýšené nezávislosti k rozhodnému převratu ústavnímu zrušením dvorské kanceláře české i rakouské. Soudní svrchovanost zrušených kanceláří přešla na nově zřízené společné *nejvyšší místo soudní*, kdežto k politické a finanční správě obojí skupiny zřízeno bylo pod vedením Haugwitzovým zvláštní ministerstvo, zvané *directorium in publicis et*

cameralibus. Tím byl učiněn nejvýznamnější krok k *unifikaci* státní země česko-rakouských a státoprávní samostatnost obojí skupiny utrpěla těžkou ránu. Roku 1762 císařovna přiznala sice direktoriu, zbavenému současně finanční agendy, opět titul »spojené kanceláře české a rakouské«, ale centralizační ráz úřadu vzrostl později ještě více, když mu byla roku 1776 přidělena také vrchní správa nově nabyté *Haliče*. Dualismus, dělící hlavní země habsburské na uherskou a rakouskou část, stal se zjevným.

Současně s centralismem byla také *byrokracie zeměpanská* v jednotlivých zemích sesilována. Na místo královských místodržitelství, zrušených roku 1749, nastoupily t. zv. *repraesentace*, úřednické sbory, úplně závislé na Vídni, složené z právnický vzdělaného a od státu placeného personálu. Stavovský živel pozbyl tak rozhodujícího vlivu na správu a rabyl ho roku 1762 jen z menší části zpět, tím, že jeden jeho zástupce (v Čechách nejvyšší purkrabí, v ostatních provinciích zemský hejtman) byl opět povolán do *repraesentace* zemské, která tehdy dostala nový název »*gubernia*« a pozbyla právomoci ve věcech finančních. Byrokratizm pronikal zároveň také do nižších kruhů správních. Korunní země byly nově rozděleny v kraje a v jejich čelo postaveni noví *hejtmané krajští*, nikoliv již zástupcové krajské šlechty, nýbrž placení státní zřizenci, úplně závislí na guberniu a na správě ústřední.

Tím vším *moc stavovská* byla v jádru *zlomena*. Sbor nejvyšších úředníků zemských zachoval jen některou soudní pravomoc; zemské výboru ztratily správu věcí vojenských a většinu důchodů. Než také osobní *výsady stavovské* byly ohroženy tím, že finanční politika vlády směřovala k spravedlivějšímu *systemu daňovému* a k částečnému vyrovnání společenských rozdílů. Do té doby půda panská nepodléhala kontribuci, vybírané jen od poddaných. Marie Terezie přinutila stavy, že se zavázaly platiti za svůj dominikál aspoň polovici obnosu, jaký platily poddanské grunty rustikální. Roku 1756 byl dokončen nový *soupis všech pozemků* a katastr ten stal se základem přímého zdanění. Také *pozemkové knihy* byly zavedeny ve všech zemích, namnoze podle vzoru zemských desk českých. *Stavu selskému* dostalo se některých úlev. Císařovna nehodlala sice zrušiti poddanství a závislost stavu selského na patrimoniálních vrchnostech, ale snažila se zmírniti robotu a zameziti týrání lidu. Zřídila nejprve zvláštní *urbarialní kommissee* k vyšetření právních poměrů venkovských a upravila ve Slezsku robotu patentem roku 1771.

Selské bouře, které vypukly brzy potom v Čechách, způsobily, že roku 1775 vydán byl rovněž zákon, snižující dotud dovolenou robotu na polovici.

Velikou péčí Marie Terezie věnovala *průmyslu a obchodu*, jsouc proniknuta merkantilismem a podporována v odberu tom především hrabětem Rudolfem Chotkem. Ochranou celní a uvolněním tuhých *řádů cechovců* byla povzbuzována výroba, r. 1754 byla v Praze uspořádána první výstava průmyslová. Kvalifikovaným silám dělnickým byl zakázán odchod do ciziny, velkostatkářům nařízeno, aby propouštěli své poddané do průmyslových závodů. K zvelebení obchodu založeno roku 1746 *kommerční direktorium*, spojené později s dvorskou komorou, a v jednotlivých zemích ustaveny komerční kommisie s průmyslovými inspektory státními. Obchodu prospívala zvýšená péče o komunikace a zjednodušené *celnictví*. Systém centralisace a dualismu uplatnil se také na tomto poli roku 1775 spojením rakouských a českých zemí v *jednotné celní území*, prosté veškerých vnitřních cel, k němuž později také Halič přistoupila. Pouze země uherské zůstaly mimo tento svazek celní. Směr unifikační jevil se dále jednotnou regulací *poštovníctví*, zavedením dolnorakouských *vah* a *měr* ve spojených zemích. Od roku 1753 říšské peníze raženy byly na základě *mincovní konvence* se Saskem a některými státečky německými (konvenční mince) a roku 1772 měď byla zavedena pro drobný oběh. Pro dlouhé a nákladné války značný *deficit* hlásil se však stále, přes to, že značné zvýšení státních příjmů bylo docíleno reformou kontribuční, vzrůstem daní nepřímých, zavedením monopolu tabákového a janovské lotterie, jakož i konversí státních dluhů na konsolidovanou 4% půjčku. *Dluh státní* vzrostl za Marie Terezie na 300 millionů zlatých. Od roku 1762 městská banka vídeňská vydávala první *bankovky*, nejprve záročitelné, pak bezúročné (bankocetle). K oživení úvěru vláda roku 1771 zřídila ve Vídni veřejnou *bursu* s reglementem nápodobujícím bursu pařížskou, podrobenou doзору vládního kommissaře.

Vývozný obchod šel především do oblasti levantské. Z četných *konsulátů*, zřízených Marií Terezií k ochraně rakouských zájmů v cizině, větší část byla v říši turecké, s níž později také smlouvy byly uzavřeny o náhradu škod, páchaných moslemskými piráty v moři Středoziemním. Výchově konsulárního personálu sloužila orientálská akademie ve Vídni. Navigační direktorium pečovalo o rozvoj obchodní a hlavně *Terst* těšil se podpoře vládní, ač veliká

část zisku z tamního obchodu plynula do rukou podnikavých Řeků. Terstské společnosti zavedly pravidelné spojení námořské s Belgií a počaly v Ostende konkurrovati s obchodní hegemonií hollandskou a anglickou. V Terstu vznikla také *kompanie východoindická*, jež se pokusila roku 1775 o založení rakouských faktorii v zálivu Delagoa, na Nikobarech a v indickém přístavu Mangalore; podniky neměly však úspěchu a společnost zanikla.

K značným reformám došlo ve *vojenství*. Maršálem Daunem a Lascym stálé vojsko bylo lépe organisováno a vyzbrojeno, utvořen generální štáb, zřízena vojenská a inženýrská akademie, stavěny kasárny a invalidovny. Nový řád Marie Terezie měl povzbuditi ctižádost důstojnictva, severní hranici chránily pevnosti Terezín a Josefov, jižní hranice vojenská, reorganisovaná jako samostatné, vládě ústřední přímo podléhající území. Na místo nepravidelného doplňování pluků žoldnéřským verbováním a reparticí rekrutů na stavy zemské, nastoupil roku 1773 systém *pravidelné konskripce* a všeobecného odvodu, z něhož však byly vyňaty vzdělané vrstvy a většina městského obyvatelstva, pak země uherské a Tyrolsko. Přípravou k němu bylo první přesné *sčítání obyvatelstva*, provedené od krajských kommissarů roku 1771.

Mocným prostředkem unifikace státu stalo se *právo*. V »nejvyšším soudním místě« roku 1749 země české a rakouské dostaly společnou instanci právní a také jednotný zákoník říšský měl vzniknouti assimilací práva obojí skupiny. K tomu účelu byla zřízena roku 1753 t. zv. *kompilační kommise* v Brně, později ve Vídni. První pokus o všeobecný *zákoník občanský* nezdařil se a práce o jeho zdokonalení trvaly až do roku 1811. Ale *zákoník trestní*, publikovaný roku 1769, byl značným pokrokem ve smyslu požadavků lidskosti a stejně záslužným bylo zmenšení počtu hrdelních soudů ve všech zemích. Humanitní směr vymohl roku 1776 zrušení útrpného práva.

Tento pokrokový duch v justici byl především zásluhou *osvícenských proudů*, které od polovice 18. století také v rakouských zemích zjevně se hlásily ke slovu. Až do té doby svobodnomyslné snahy počínaly se ojediněle v kroužcích svobodných zednářů (první lóže založena v Praze hrabětem Šporkem roku 1726) a ztrácely se úplně ve všemocném panství protireformace. Za vlády Marie Terezie nový proud se však sesílil, kulturní pokroky říše německé nalézaly také v zemích rakouských ohlas a osvícenství zjednálo si

místo ve vyšším školství. Vídeňští professoři *Jan Justi*, *Karel Antonín Martini* a hlavně *Josef Sonnenfels*, kteří měli značnou účast na kodifikaci říšského práva, stali se hlavními bojovníky za pokrokový směr, který hlavně jejich zásluhou počal vítěziti také ve vládnoucích kruzích.

Marie Terezie přijímala nové myšlenky ochotně, pokud byly prospěšny k sesílení jednoty státní, nepřála však skeptickému duchu osvícenskému, zůstávajíc oddanou *katolické církvi*. Proto nepovolila novotářům, když žádali odstranění zákonů proti kacířům a byla hotova zachovati katolicism jako jediné vyznání v říši. Proti nárokům *moci papežské* hájila však zájmů státu odhodlaně, žádajíc, aby veškeré bully papežské, do říše poslané, byly podrobeny revisi státní (*placetum regium*), podrobujič správu církevního jmění dozoru státních úřadů a zakazujíc posílání peněz do Říma. Inkvisice v Lombardsku byla zrušena a také *školství* císařovna prohlásila za věc, zásadně do oboru moci politické náležitou, čímž zlomila dosavadní panství duchovenstva nad vyučováním. Císařovna v otázkách školství řídila se především radou svého lékaře, *Gerharda van Swieten*, který přiměl ji, že odňala jezovitům censuru knih a novým studijním řádem doporučovala pěstování exaktních nauk na školách středních a vysokých.

Opravdová reforma nastala však teprve, když roku 1773 zrušený řád jezovitský ztratil dosavadní vládu nad školstvím, a statky jeho kollejí se proměnily na studijní fondy. Tehdy vznikla dvorská kommisie studijní a roku 1774 byl vydán *nový řád školský*, který uváděl veškeru činnost vzdělávací v pevný systém. U všech farností měly býti zřízeny nejnižší školy *trivialní*, ve větších městech dokonalejší školy *hlavní* a v největších vzorná učiliště, t. zv. školy *normální*, z nichž bylo lze postupovati do gymnasií. Na gymnasiích a universitách *němčina* vstoupila na místo *latiny*. Nový duch vanul duševním životem říše. Osvícenské proudy vnikaly z Vídně do provincií a budily tam *činnost vědeckou*. V Čechách z předních propagátorů nových směrů byli populární professor Karel Seibt, spisovatel a generál František Josef hrabě Kinský, a mužové vědy, jejichž střediskem stala se *Česká učená společnost*, založená ze soukromého popudu roku 1770, první přesně vědecké středisko toho druhu v celém mocnářství. Pod štítem nové metody historikové *Gelasius Dobner*, *Karel Rafael Ungar*, *František Pelcl* počínali kritický útok na hráze nevědomosti a předsudků, které protirefor-

mace postavila před starší dějiny národů. S *Josefem Dobrovským* (1753—1829), vlastním zakladatelem jazykozpytu slovanského v Čechách, vzrůstá skepse proti plané tradici, rozšiřuje se nálada racionalistická a požadavek přesnější metody ve všech vědeckých podnicích, dotud namnoze jen dilettantsky prováděných. Toto hnutí osvícenské, očišťující mocně duševní ovzduší říše, vyvrcholilo v nástupci Marie Terezie, císaři Josefovi II.

Josef II.

Josef II., nejstarší syn císařovnin, narozený roku 1741, vyrostl pod vlivem nových proudů duševních, a jsa napojen spisy francouzských encyklopaedistů, hleděl od počátku na své budoucí povolání panovnické, jako na vážný úkol, který jest nutno řešiti pomocí filosofických zásad. Chtěl reformovati stát důsledně v duchu *racionalistické účelnosti* a založiti blahobyť svých poddaných, třeba i proti jejich vůli. Stav se roku 1765 císařem římským, byl ovdovělou matkou přijat za spoluvládce v královstvích a zemích, a získal si rychle oblibu jednoduchostí svého života, odstraněním zbytečné etiketty španělské, otevřením občanstvu rozsáhlých parků ve Vídni a četnými cestami po zemích mocnářství, při nichž zjevně jevil soucit s bídou lidu i touhu po nápravě správního šlendriánu a společenských nespravedlivostí. Záhy narazil však na konservativního ducha své císařské matky, zvláště v otázce náboženské tolerance a osvobození selského, a byl nucen obmeziti se na organizaci vojska a na *politiku zahraničnou*, v níž nabyl rozhodného vlivu.

Od počátku své vlády Josef II. snažil se povznésti poněkud chatrnou moc císařskou v říši německé a provésti aspoň reformu *korního soudu*, u něhož na 60 tisíc processů bylo nahromaděno. Ale výsledek jeho snahy byl nepatrný. Později zaujala císaře hlavně *otázka bavorská*. V Bavořích vymírala vládnoucí větev rodu Wittelsbachů a kurfirství mělo připadnouti kurfirstu falckému Karlu Theodorovi. Odvolává se na práva, zaručená rodu habsburskému k části Dolních Bavor císařem Zikmundem, a na lenní závislost některých území hornofalckých na české koruně, císař Josef II. žádal *odstoupení části Bavor* s Rakouskem sousedící. Karel Theodor uznal nárok císařův a rakouské vojsko obsadilo zemi na počátku roku 1778. Jednalo se také o projektu, získati celé Bavorsko rodu habs-

burskému a zjednatí kurfirstovi jinde náhradu. Než král *Bedřich Pruský* nemínil trpěti, aby dosavadní rovnováha v říši německé ve prospěch Habsburků byla porušena. Spojiv se s kurfirstem saským, protestoval rozhodně proti zmenšení Bavor. Diplomatická jednání neměla výsledku a v létě roku 1778 došlo k *válce*. Pruské vojsko vtrhlo do severních Čech, kde stárnoucí maršálek Laudon teprve sbíral roztroušené síly rakouské. K větším srážkám však nepřišlo. Povolností císařovny Marie Terezie, hroící se před opakováním války sedmileté, a prostřednictvím Ruska i Francie, byl uzavřen roku 1779 mír v *Těšíně*. Rakousko spokojilo se s *innskou čtvrtí* při řece Travně a vzdalo se veškerých nároků na léna bavorská. Brzy potom roku 1780 zemřela Marie Terezie a *Josef II.* ujal se samostatně vlády.

Rakouským zemím nastala nová doba *filantropického absolutismu*; vláda protireformace byla skončena. Roku 1781 v říjnu *toleranční patent* přiznal náboženskou svobodu a občanskou rovnoprávnost protestantům i nesjednoceným pravoslavným. Přívrženci těchto vyznání mohli tvořiti obce náboženské a zařizovati si kultus pod dozorem státních orgánů. Drobné sekty měly s nimi splynouti a nebyly trpěny; zvláště proti prstonárodnímu hnutí sektářskému t. zv. *deistů* v Čechách zakročila vláda příkře a nepovolní blouznivci deportováni do Sedmihradska. Také občanské postavení *židů* se zlepšilo. Církev katolická zůstala státním náboženstvím a mnohé orgány vládní nepřestaly podporovati její zájmy s větší horlivostí, než-li císař si přál. Naproti tomu však ve vyšším duchovenstvu bylo mnoho přívrženců osvícenských názorů, jako biskup králohradecký *Leopold Háj*.

Náboženská politika Josefa II. směřovala dále k úplnému přizpůsobení církve katolické státním potřebám. Jsa odhodlán obmeziti moc papežovu na otázky dogmatické, Josef II. zakázal duchovenstvu řádovému přijímati rozkazy od generálů, sídlících mimo říši, rozšířil »*placetum regium*«, obmezil rekursy k duchovním soudům papežským a zapověděl studium v římských seminářích. Maje za zbytečné *kláštery* pouze k rozjímavé pobožnosti určené, jal se rušiti je a zabíratí jejich statky ve prospěch »*náboženského fondu*«, spravovaného státem. Fond ten měl umožniti zřizování nových far a biskupství, kterých v rozličných končinách říše byl opravdu nedostatek. Papež *Pius VI.* marně pokusil se roku 1782 osobní návštěvou ve Vídni zastaviti horlivost císařovu. Saekularisace pokrač-

čovaly, 738 klášterů bylo zrušeno a nová biskupství, jako *budějovické* a *linecké* vznikala. Při tom císař byl veden snahou, aby vybavil části říše své z dosavadní hierarchické závislosti na biskupovi passovském a na arcibiskupovi solnohradském, chtěje učiniti rakouský stát uzavřeným celkem i v tomto ohledu. Také pobožná bratrstva a sbory literácké byly rušeny a pravomoc soudů církevních omezena. Nově zakládané *generální semináře*, podléhající státní správě, měly vychovati duchovenstvo v novém duchu a konečně císař jal se racionalisovati i bohoslužbu rušením četných *svátek*, zákazem *poutí* a zjednodušením *obřadů pohřebních*, což vyvolalo v nábožném lidu značnou nespokojenost.

Stejně rozhodná a převratná byla snaha po zdokonalení *správního byrokratismu*. Josef II. byl naplněn svrchovaným *pohrdáním* historickými tradicemi, pokud odporovaly skutečné nebo domnělé účelnosti ideálního státu osvícenského. Přehlížeje různotvárnost svých zemí, teprve nedávno a jen z části podrobených společnému hledisku státnímu, chtěl v překotném chvatu učiniti říši habsburskou *jednotným mechanismem*, řízeným ústřední mocí absolutní. K tomu cíli šel s horečným zápalem doktrináře, bojujícího za nezvratné přesvědčení. Ráz vlády jeho byl čistě *kabinetní*; státní rada, ačkoliv činnost její byla rozšířena také na uherskou polovici říše, byla zřídka tázána o radu, císař rozhodoval o nejdůležitějších věcech osobními listy a notami. Organisační a tituly ústředních úřadů vídeňských byly znova změněny, správa finanční opět s politickou sloučena ve *»spojeném dvorském místě«*, menší země spojovány v jednotné guberniální obvody.

Gubernia měla s podřízenými úřady krajskými soustřeďovati v sobě veškeru moc veřejnou a kruh *působnosti stavovské* byl ještě více zúžen zrušením stavovských soudů zemských, zabráním fondů domestikálních, nesvoláváním sněmů a absolutistickým měněním daňového systému. Císař viděl ve zřízení stavovském jen přežitou věc, překážející pokroku a chtěl ji učiniti pouhou formalitou; nevážnost k historickým individualitám jednotlivých korun jevila se také v tom, že se nedal korunovati ani v Čechách ani v Uhrách a dal obojí korunovační insignie, jako památky významu zbavené, převésti do Vídně.

I nejnižší jednotky veřejného života měly býti zbyrokratisovány. Tak císař obmezil autonomii měst, vnutiv jim k správě veřejných věcí *úřednické magistráty*, vrchnostem venkovským dovolil

vykonávati *patrimoniální moc soudní* jen prostředkem zkoušených justiciářů. K zdokonalení zeměpanské byrokracie, jejíž platy a zákonné pense byly regulovány, nešetřil císař slov ani rozkazů. Chtěje přemoci zdlouhavost a nedostatečné vzdělání úřednictva, zavedl *konduitní listiny* a přesné hodiny úřední, kontroloval je zvláštními delegáty a *mimořádnými kommissemi*, vyzýval pohotivými slovy ku obětavému plnění povinností, doufaje, že svým ohnivým optimismem přemůže starší tradice.

Výchova spolehlivého úřednictva byla podle mínění císařova hlavním úkolem *vyššího školství*. Ježto pak ideál císařův byla úplná centralisace byrokratická, užívající němčiny jako řeči státní, měly školy *sloužiti zároveň germanisaci*. Nový studijní řád, vydaný roku 1784 zamezoval všem neznalým němčiny přístup do střední školy. Také pomocí normálních a hlavních škol působil systém poněmčovací do nižších kruhů. Než právě umělé podporování němčiny vládou vzbudilo zvláště v Čechách *reakci*, směřující k obnovení národního písemnictví a jazyka českého. *Ovzduší duchovního uvolnění*, které se také jevilo ve zmírnění censury knižní, pomáhalo těmto pokusům, ježto protireformační nedůvěra k české minulosti nepřekážela již studiu starých památek národních. Proto právě v době Josefa II. počíná *znovuzrození české literatury*, k němuž vědecká činnost současné generace starších učenců byla připravila půdu.

Také *soudnictví* a *zákonodárství* bylo předmětem horlivé činnosti Josefa II. Vedle nových *soudních řádů* pro řízení ve sporech občanských a v otázkách trestních, publikovány byly některé části nedokončeného *zákonníka občanského* a roku 1787 nový *zákonník trestní*, vyznačující se proti Tereziánskému větším ohledem na hlediska humanitní. Základem veškerého práva stala se zásada *občanské rovnosti* před zákonem.

Tentýž duch projevoval se ještě mocněji ve snaze po přiměřeném rozdělení práv a povinností mezi jednotlivé stavy ve státu. Josef II., ačkoliv nevzdával se hledisk merkantilistických a zdůraznil je roku 1784 zvýšením ochranných cel proti cizímu dovozu průmyslových výrobků, byl silně dotčen myšlenkami *fysiokratickými* a kladl důraz na reorganisaci *venkovských poměrů*. Předním požadavkem k tomu bylo uvolnění porobeného *stavu selského* a císař učinil počátek tím, že roku 1781 zrušil *osobní nevolnictví* v zemích českých a rakouských, později také v Uhrách. Sedlák stal se tělesně svobodným mužem, nebyl již vázán k setrvání ve svazku velkostat-

ku, jeho děti nesměly býti nuceny k službě v panských dvorcích a domech, měly volnost věnovati se řemeslům, studiu a vdávati se bez svolení pánova. Právní ochrana veřejných soudů byla rozšířena na třídu dotud bezprávnou, zvláštní patenty upravily postup při stížnostech poddanských na vrchnost. *Selské platy a roboty*, plynoucí z práv vrchnosti k poddanské půdě, měly býti rovněž *regulovány*. Jsa naplněn fysiokratickým názorem, že půda jest hlavním podkladem veškerého bohatství a zdanění, Josef II. spojil tuto otázku s novou úpravou *pozemkové daně*, které veškerá půda, dominikální i rustikální, stejnoměrně měla podléhati. Od roku 1785 hotoven byl nový *katastr*, označující každou parcellu a rozdělující kraje na uzavřené obce berní; roku 1789 byly prohlášeny zásady nového zdanění. Asi 13 proc. hrubého výnosu průměrného mělo býti odváděno státu, kdežto v náhradu za roboty a feudální dávky poddaní měli mimo to vrchnostem dávat 17 proc., anebo vykoupiti se ze závazku yůbec.

Těmito reformami byly vyšší stavy dotčeny na nejcitlivějším místě a jejich nechuť k opravné horlivosti císařově vzrostla. Také širší kruhy počaly sdíleti tuto náladu, jsouce znepokojeny drsným chvatem a despotismem, kterého vláda užívala při uvádění novot. Cít vzdělanců byl urážen také nevážností k *historickým tradicím a památkám*, zvláště když rušení klášterů bylo spojeno s hotovým vandalismem a ztrátou cenných, uměleckých i literárních pomníků. Zřizování četných *lidumilných ústavů*, jako chorobinců a nemocnic, nestačilo, aby smířilo prostý lid se změnami bohoslužebnými. Opposiční směry nabyly pak síly, když zahraniční situace, jakož i bouře v Uhrách a v Nizozemí mocí císařovou otrásly.

Ani po válce o léna bavorská Josef II. nevzdal se plánů, aby rozšířil svou moc v *říši německé*. Mezi říšskými stavy vládla obava, že zamýšlí změnití ústavu říše rozpuštěním řezenského sněmu a saekularisací duchovních knížectví. Skutečně Josef II. zabýval se horlivě pouze myšlénkou, získati *Bavorsko, Horní Falc a Solnohradsko* zaměnou vzdáleného *Nizozemí* a jednal o tom s dvorem munichovským. Než Bedřich Pruský vystoupil opět proti tomu a utvořil roku 1785 *spolek německých knížat*, který byl prvním úspěšným pokusem pruské politiky k sjednocení Německa bez Habsburků a proti nim. Zemřel sice brzy potom roku 1786, ale také jeho nástupce Bedřich Vilém II. zůstal v čele nepřátel Rakouska, spojuje se k tomu s Anglií a Holandskem. Za to Josef II. udržoval přátelství s vlá-

dou francouzskou a sbližoval se stále těsněji s *Ruskem* tím, že přistoupil na veliké plány carevny Kateřiny II., směřující k *rozdělení říše turecké*.

Přišlo k osobním schůzkám císaře s carevnou v Mohilevě a v Chersonu, k obchodní smlouvě mezi Rakouskem a Rusí, jakož i k úmluvám o vzájemnou obranu. Vliv anglické a pruské politiky způsobil, že roku 1787 Porta turecká zdvihla ve spojení s Švédskem válku proti Rusku. Jako spojenec carevnin císař byl nucen války se účastniti a postavil se roku 1788 sám v čelo značného vojska, soustředěného na Dunaji. Jeho pokus o dobytí Bělehradu se však nezdařil, nemoci decimovaly armádu a Turci pronikli vítězně až k Temešváru. Teprve když Laudon 1789 velení se ujal, zlepšily se poměry a císařští dobyli Bělehradu, Nové Ršavy a Požarevce. Tehdy však Prusko uzavřelo s tureckou Portou spolek a chystalo se k novému vpádu do zení habsburských. Situace císařova stala se tím kritickou, ježto současně také v Belgii a v Uhrách vznikly bouře vnitřní a byly pruskou diplomacií značně posilovány.

Josef II. snažil se *Nizozemsko* povznésti hospodářsky i kulturně. Přiměl Hollandány, že vzdali se práva držeti posádky v belgických pevnostech na hranici francouzské a chtěl obnoviti obchodní význam Antwerp zrušením hollandské *blokády ústí Seldy*. Než záměr jeho narazil na rozhodný odpor Hollandanů, obávajících se obchodní konkurrence v sousedství, a císař byl donucen spokojiti se s peněžitou náhradou. Neúspěch ten působil nepříznivě na *veřejné mínění v Belgii* tím spíše, že veřejnost byla pobouřena zprávami o zamýšlené směně země za Bavorsy a novotami vlády ve *vnitřní správě*. Toleranční zákony, zřízení generálního semináře, zrušení četných klášterů, klerikální university v Lovani a zapovídání poutí vzbudily pohoršení v lidu a v mocném duchovenstvu nizozemském. Roku 1787 císař snažil se zařídit novou, jednotnou správu politickou na místě dosavadní autonomie v provinciích a zavést v Belgii podobný *byrokratism*, jako v ostatních zemích habsburských. Jednotlivé provincie, hlavně Brabantsko, odepřely tehdy placení daně, konservativní opo-
sice spojila se s radikální stranou lidovou a v městech došlo k bouřlivému odporu proti císařským zástupcům. Místodržitelská vláda učinila některé ústupky, ale císař jich neschválil a snažil se vojenskou mocí *vzpouru* potlačiti. Než vojsko císařské udrželo se jen v pevnostech a povstalci, povzbuzovaní z Berlína, prohlásili na všeobecném kongressu v Bruselu Belgii za *neodvislou republiku*.

Podobný odpor vznikl i v *Uhrách*. Josef II., jsa rozhodnut assimilovati také uherské země s ostatkem říše, nepřijal koruny sv. Štěpána, nesvolával sněmu a snažil se v Uhrách vládnouti absolutisticky pomocí úřednictva, které na místo úřední latiny zavádělo *němčinu*; také četní *němečtí kolonisté* byli usazováni v Banátu a Sedmihradsku. Odstranění selského nevolnictví, zrušení *komitátní autonomie* a všech zvláštních útvarů správních, zavedení vojenské konskripce a všeobecné daně pozemkové, jakož i rakouských řádů soudních vzbudilo v zemi zjevnou nespokojenost, v jejíž čelo se postavila šlechta. Komitáty počaly odpírati daně a rekruty, žádaly svolání sněmu, a vůdcové hnutí vstoupili v tajnou dohodu s dvorem berlínským. Uherský odpor povzbudil pokleslé sebevědomí stavovské i v ostatních zemích rakouských a také v *Čechách* šlechta jala se jednati o žádostech, směřujících k obnovení stavovské ústavy.

Císař Josef II. byl změnou poměrů velmi sklíčen. Válka turecká a hrozící útok pruský nedovolovaly rázného vystoupení proti vnitřní opozici, počínající se veliká revoluce ve Francii vzala veškeru naději na francouzskou pomoc. K tomu císař byl stížen těžkou chorobou, které jeho oťresený organism rychle podléhal. Proto odvolal na počátku roku 1790 v Uhrách veškeré novoty, vyjímaje toleranční edikt a zrušení nevolnictva, a zemřel již v únoru, přenechávaje trůn mladšímu bratrovi Leopoldovi, velkovévodovi toskánskému.

Leopold II. (1790—92), panovník rozvázný a přívrženec ústavní vlády, dovedl s velikou obratností zažehnati krise zahraničné i vnitřní. Smířiv se s *Pruskem* konvencí reichenbašskou, dosáhl císařské koruny a mírem ve *Svištově* roku 1791 ukončil tureckou válku, spokojiv se s nepatrným rozšířením hranic u Staré Ršavy a při řece Uně. Rakouské vojsko opanovalo opět *Belgii*, vlivem Anglie, Holandska a Pruska byla pak v zemi prohlášena amnestie a obnovena stará ústava provinciální. Rovněž v *Uhrách* zjedнан byl klid odstraněním byrokratických novot a obnovením komitátní samosprávy. V zemích *českých a rakouských* Leopold II. odvolal josefinskou úpravu pozemkové daně a poddanských dávek, takže robotní poměry zůstaly tak, jak byly dříve za Marie Terezie. Svoláním sněmů, znovuzřízením výborů stavovských a korunovacích, Leopold II. uklidnil opozici, která spojovala již snahu po obnovení staré samosprávy s novými *hesly konstitučními*, rozšiřovanými literaturou francouzskou. Rozhodně však císař nedopustil, aby úplná reakce zničila

úspěšné novoty předešlých vlád. *Dílo centralismu a byrokratická správa* v hlavních rysech se zachovaly skoro tak, jak Marie Terezie je byla zanechala, a v náboženských věcech zůstaly opravy josefínské; jen některé kláštery byly restituovány, novoty bohoslužební a generální semináře zrušeny, ostatně však zachována závislost církve na státu a nová úprava diecesí.

Severní Evropa v době Kateřiny II.

Také v severní Evropě *osvícenský despotism* vystoupil jen jako dočasný zjev, který neměl dlouhého trvání, ježto nenalezl půdy dostatečně připravované. V *Dánsku* rovnali mu cestu četní literáti a dvořané němečtí, kteří v 18. století zdomácněli na dvoře královském v Kodani. Zvláště za *Kristiána VII.* (1766—1808), panovníka drsného a bezohledného, nabytl vlivu německý lékař *Bedřich Struensee*, který stal se všemocným ministrem a jal se správu země reformovati podle ideí osvícenských bez ohledu na privilegia stavovská. Snížení přepychu dvorského, zlepšení justice, zavedení svobody tiskové, byly pokrokem nového režimu, kabinetní despotie, neváženost k národním tradicím a přílišné šíření němčiny vzbudily však rychle všeobecné roztrpčení. Roku 1772 šlechtickým vzbouřením král byl donucen přivoliti k sezazení a popravě Struensově a k zrušení větší části novot. Dánský živel nejen vytlačil německé vlivy, nýbrž šířil se v zápětí do *Šlesviku* a *Holštýnu*. Fysiokratické snahy zachovaly však i v následující době v Dánsku ještě některý vliv, když zásluhou korunního prince Bedřicha roku 1788 zrušeno bylo *nevolnictví* a zahájena *reluice robot* poddanských. Také černé otroctví na Západních Antillich bylo odstraněno.

Podobně také ve *Švédsku* systém osvícenského absolutismu slavil jen krátké vítězství. Po ztrátě militaristické převahy koruna švédská v 18. století pozbyla veškeré moci. Země za vlády nového rodu holštýnsko-gottorpského stala se skoro *šlechtickou republikou*, kterou čekal osud Polska; neboť Bedřich II. Pruský a carevna Kateřina II. dohodli se roku 1764 tajně již o to, že nedopustí změny anarchických poměrů švédských, a že udrží zemi v bezmocnosti politické. Pruský král chystal se k uchvácení švédských Pomořan, carevna chtěla zabratí Finsko. Plány ty zmařila pouze Francie, dodavší novému králi švédskému *Gustavovi III.* (1771—92) odvahy ke stát-

nímu převratu, kterým roku 1772 zlomil vládu šlechty a obnovil vojenskou moc koruny. Gustav III. zavedl opět systém byrokratické vlády, pokoušel se o některé reformy ve prospěch potlačených tříd nižších a o povznesení země, hospodářsky pokleslé. Napodobováním *francouzských zvyků* a dvorské nádhery versailské odcizil se však národu, a když neúspěšná válka s Ruskem vyžádala velikých obětí, vzrostla *staro-ruská opposice* mocně; nenáviděný král byl roku 1792 od šlechtických spiklenců zavražděn a smrt jeho znamenala konec absolutismu.

V říši ruské myšlenky osvícenské vystupují za vlády *Kateřiny II.* (1762—1796). Anhaltská princezna, dosáhnuvší trůnu násilnou smrtí svého manžela, zachovala carskou moc do své smrti, zastíňujíc úplně svého dospělého syna a dědice Pavla. V její ruce carské samodržaví nabylo úplně rázu *kabinetní vlády*, neboť carevna řídila říši osobně se značnou pílí a rozhodností, užívajíc pomoci intimních důvěrníků, mezi nimiž vynikl v pozdější době především všemocný kníže *Potěmkín*. Jsouc v přátelském styku s Voltairem a četnými encyklopaedisty, Kateřina II. oddávala se se zálibou modním myšlénkám o opravě řádů společenských a státních a toužila po slávě pokrokové a *osvícené panovnice*. S horečnou ctižádostí chtěla zároveň Rusko povznést na stupeň první velmoci a zvětšiti jeho rozsah. Při velikých a namnoze upřílišněných náběžích k opravám vnitřním a výbojům neztratila však nikdy pochopení pro hranice možnosti a dovedla se vždy přizpůsobiti skutečným poměrům.

To ukázala hned při prvním rozsáhlém díle opravném. V nadšení vyvolaném slavným spisem Montesquieuovým, chtěla na počátku vlády říši dáti *novou ústavu a jednotné právo*. K poradě o tom svolala roku 1767 sbor 564 zástupců všech stavů říše a zřídila později několik užších kommissí k přípravným pracím. Než práce kommissí ukázala carevně různotvarnost a primitivní poměry říše, pro podobný pokus nedospělé, a Kateřina vzdala se myšlenky úplně, obmezivši se na jednotlivé *změny správní*. Nej důležitější opravou bylo, že na místo rozsáhlých a špatně se osvědčivších krajů z doby Petrovy, zřízeno bylo 44 *gubernií menších* a zlepšeno spojení místní byrokracie s ústřední, v jejíž čele stála *tajná rada státní*. Carská moc prostřednictvím úřednictva ovládla dokonaleji celou říši. Teprve tehdy bylo na Rusi provedeno oddělení *moci soudní* od politické správy a zavedena řada samostatných soudů, vrcholících v *senátu*, změnivším se převahou na nejvyšší appellační místo.

Současně carevna snažila se povzbudit *místní samosprávu*. Nedostatek stavu městského byl zvláště význačným rozdílem mezi Rusí a státy západními. Kateřina II. chtěla tomu odpomoci udělením samosprávy *městskému*, rozdělenému na několik tříd; zřizovala nová města, z nichž nejznámějším se stal Jekaterinoslav v Jižním Rusku. Ježto však hospodářské podmínky vždy nepostačovaly, mnohá z nových měst zůstala vesnicemi anebo nevešla v život. Správa municipální dostala se pak do rukou stálých sekretářů. Rychleji zdomácněla *samospráva šlechtická*. Kateřina II. chtěla šlechtu učiniti jednotným a silným stavem, který měl býti oporou vlády carské. V guberniích zavedla *šlechtické sjezdy*, pravidelně svolávané volným maršálem šlechtickým. Šlechtě dostalo se osvobození od osobních daní, tělesných trestů a nucené služby státní; za to její ctižádost měla býti povznešena zřizováním nových řádů záslužných, její výchova pro státní službu podporována šlechtickými školami vojenskými. Zadlužení velkostatkáři dostávali levný, dlouholetý úvěr v *šlechtických bankách* v Moskvě i Petrohradě, které roku 1786 byly sloučeny s novou bankou obchodní v jednotnou *banku říšskou*.

Ohled na zájem šlechty způsobil, že Kateřina II. neučinila kroků, chystaných k zmírnění *nevolnictví*, nýbrž naopak utužila novými řády bezprávnost mužiků a jich závislost na pánech, kteří nabyli práva jednati se sedlákem jako s naprostým svým majetkem. Rozdání četných domén státních dvořanům zmenšilo počet polosvobodných *sedláků státních* a rozšířilo množství soukromých »duší« hlavně v jižní Rusi. Jinak carevna hleděla povznést *zemědělskou výrobu* ruskou hlavně usazováním četných, privilegovaných *osadníků cizích* v pustých krajích na Volze a v Ukrajině. Vedle obcí německých kolonistů vznikly tam také některé vesnice českých emigrantů a osady jihoslovanské.

Postup agrikultury v okolínách říše znepokojoval *kozácká družstva*, která dotud širý kraj vykořisťovala honbou a rybolovem. Kozácká milice s nevolí pozorovala také rostoucí zbyrokratisování správy státní a bouřila se pro obmezování své bývalé bezuzdnosti. Zvláště nebezpečné bylo povstání, které roku 1773 vzbudil ve východních guberniích kozák *Jemelján Pugačev*, vydávající se za zavražděného Petra III.; Pugačev soustředil kolem sebe nespokojené živly kozácké i tatarské kočovníky a vzdoroval několik let carské moci. Jeho porážka a zahubení r. 1775 byly spojeny s všeobecným

obmezením kozácké volnosti a zrušením záporožské *Siče*. Za to rozšířena kozácká milice v *Pokavkazí* a *Orenbursku*.

V náboženských věcech Kateřina II., ačkoliv byla prosycena osvícenským skepticismem, zachovávala přesně *obřady pravoslavné*, snažila se však připoutati hierarchii pevně k carské moci zabráním statků duchovních. Proti rozkolníkům byla snášenlivá, užívajíc jich ke kolonizaci liduprázdných krajů. Duševní vzdělání ruské zůstávalo v závislosti na cizině; šlechta podlehnuvši na dvoře *kultuře francouzské*, odcizila se národu a také znenáhla se rozvíjející národní písemnictví drželo se ještě dlouho úzkostlivě cizích, pseudo-klassických vzorů. Značný pokrok jevil se však již v péči, věnované *řeči spisovné*, která byla prohloubena studiem mluvnickým a velkým slovníkem, dílem nové společnosti, založené za účelem pěstování ruského jazyka. Hlavním zjevem národního písemnictví byl na počátku vlády Kateřiny II. všestranný *Lomonosov* († 1765) a básník *Děržavin* († 1816); ruská svéráznost pronikala rázně u dramatika *Fon-Vizina* († 1792). Carevna podporovala ruské písemnictví, ač sama psala více francouzsky a obklopovala se zcela francouzským vkusem, vládnoucím v nových, nákladných residencích a letohrádcích, jako byly Zimní palác v Petrohradě, Eremitaže, Carskoje selo a Gatčina. Dvůr a četné války vyžadovaly zvýšení *příjmů státních*, novými daněmi nepřímými a monopolem kořalečným, který tvořil třetinu celého důchodu říše. Přes to bylo nutno sáhati k úvěru a *banka assignátová*, založená roku 1768, vydávala papírové peníze, jichž oběh za carevny Kateřiny vzrostl na 170 millionů rublů. Následkem tohoto rychlého emitování klesl však kurs assignátů na 60% a skoro veškeré drahé kovy zmizely z oběhu. Za to rozšířila se všeobecně *měna měděná*.

Zahraniční politika Kateřiny II. směřovala především k *rozkladu Polska* a říše *turecké*. V první době carevna spojovala se k tomu cíli s Pruskem, po prvním *dělení Polska* a po míru *kučuk-kainardžském* (1774) počala se obraceti spíše k Rakousku, kde našla u Josefa II. souhlas s rozsáhlými plány protitureckými. Osmanská říše v průběhu 18. věku klesala stále hlouběji, a vnitřní hniloba státu sultánského stávala se tak zjevnou, že otázka jeho rozdělení byla již dlouho předmětem úvahy státnické všech evropských dvorů. Kateřina II. doufala, že ve spojení s Rakouskem rozšíří ruskou moc v Černomoří, že utvoří z podunajských knížectví vasalský stát pro Potěmkina a že Konstantinovi, svému mladšímu vnukovi,

získá *obnovené císařství řecké*. Rusko počalo vystupovati zjevně jako dědic císařů byzantských a jako oprávněný ochránce jihoslovanského živlu. Rakousko mělo býti rozšířeno o Srbsko, Bosnu a benátskou Dalmacii. Usutečňování úmyslu počalo roku 1783 zabráním chanátu *Tatarů krímských*, který nazván *Tauridou* a od Potěmkina povrchně kolonisován, a zbrojením v Chersonu a Sebastopoli. Turecká vláda, povzbuzená žárlivými mocnostmi západními, hlavně Pruskem a Anglií, snažila se hrozící nebezpečí zadržeti tím, že roku 1787 sama opověděla Rusku *válku*, které se také Josef II. účastnil. Spojencem Turecka stal se *švédský Gustav III.*, jenž učinil útok na baltické provincie ruské, ale bez větších úspěchů. Zatím ruská vojska, vedená *Suvorovem*, ovládla Bessarabii a ústí dunajské. Válka skončila roku 1792 mírem v *Jassích*, kterým Rusové získali pevnost Očakov a pusté území mezi Bukem a Dněstrem. Příčinou předčasného míru byla smrt Josefa II. a důležité změny v poměrech polských.

Ruská politika snažila se také v zmenšeném království polském zachovati staré zlořády a nechtěla dopustiti, aby země sesílila vnitřní opravou. Než směry reformní v Polsku nabývaly stále větší mohutnosti, hlavně vlivem *školství*, zlepšeného po pádu řádu jezovitského. Osvicenské proudy šířily nový názor o potřebě silného státu a utrpené pokoření vzbudilo mocně národní sebevědomí. Jsa povzbuzován Pruskem a spoléhaje na zaneprázdnění ruské moci ve válce s Turky a se Švédskem, král *Stanislav* s vlasteneckou stranou zorganizoval od roku 1788 značné vojsko stálé, vypsal nové daně a chystal rozsáhlou *opravu ústavní*. V květnu roku 1791 říšský sněm pouhou akklamací a bez ohledu na minoritu zrušil liberum veto, vložil výkonnou moc a velení nad vojskem do rukou krále a zodpovědných ministrů. Polsko mělo se státi dědičnou a *konstituční monarchií* podle vzorů západních, v níž po smrti bezdětného Stanislava rod *kurfirštů saských* měl nastoupiti na trůn. Městský živel nabyt zastoupení ve sněmě a z celé opravy zjevnou byla snaha po národní sebezáchově. Ale Rusko nemínilo vzdáti se již jisté kořisti.

Kateřina II. proto ukončila rychleji válku s Tureckem a osočujíc sněm polský z podvrtných tendencí a revolučních úmyslů, jala se organisovati v Polsku stranu opravám nepříznivou. Skutečně získala část šlechty, která roku 1792 uzavřela *konfederaci v Targovících* a přivolala brannou moc ruskou. V nastalém boji Rusové porazili Poláky a donutili krále i většinu sněmu k *odvolání oprav*.

Polsko mělo býti ještě hlouběji pokořeno. Marne obracel se král Stanislav o pomoc do Prus; Bedřich Vilém II. uzavřel s carevnou roku 1793 tajnou smlouvu o *druhé dělení Polska*. Prusko zabralo Toruň, Gdaňsko a celé Velkopolsko, kdežto *carevna* odňala Polákům zbytek Ukrajiny, Volyň, Podolí a větší část Litvy. Král a sněm polský, zasedající v Grodně, byli repressaliemi ruského vojska přinuceni uznati tyto úchvaty, které učinily z Polska malý státček vnitrozemský. Rusko žádalo vedle toho zachování ústavní anarchie šlechtické a *redukcí vojska*.

Provedení posledního požadavku vzbudilo však roku 1794 *vojenskou vzpouru*, která zachvátila rychle veškeru mládež. V čelo postavil se *Tadeáš Kościusko*, který již v předešlých létech stál v čele odporu proti Rusům a v cizině vyjednával o pomoc saskou a francouzskou. Kościusko ujal se za souhlasu celého národa *diktatury*; zorganizoval selské čety, vyzbrojené kosami, a vypudil Rusy z Varšavy, z Krakova a z Vilna. Trvalých úspěchů však proti přemoci nepřátelské dobýti nemohl. Pruská, rakouská i ruská vojska vnikla do Polska, u *Maciejovic* nad Vislou Suvorov zničil sbor Kościuskův, dobyl útokem Varšavy. Vítězné mocnosti rozhodly roku 1795 o úplném rozdělení zbytku říše Polské. Litva až k Němnu, Kuronsko a Žmud, Volyňsko až k Buhu připadly *Rusku*, Západní Halič s Krakovem *Rakousku*, *Prusku* Mazovsko s Varšavou. Král Stanislav abdikoval a polský národ, rozervaný na tři části, byl přinucen podrobiti se cizímu panství.

Vznik Spojených států amerických.

Za prvních dvou králů rodu hannoverského parlamentární vláda zapustila v Anglii pevně kořeny, *Jiří III.* (1760—1820) však pokusil se o reakci. Nepopíral sice zákonodárných práv parlamentu, ale chtěl koruně vrátiti rozhodující vliv na *výkonnou moc* a ustanovovati samostatně ministry, kteří měli býti *pouhými nástroji* královými v jednotlivých odborech státní správy. Oporou o stranu to-ryů a soustavným podplácením poslanců i voličů král zjednal si majoritu v parlamentu, zachovávaje častým střídáním ministrů osobní vliv na vládu. Ale proti novému systému vznikla rychle všeobecná opozice, vedená *radikálními publicisty* a žádající opravu korruptního parlamentarismu. Širší kruhy počínaly se zajímati

o jednání ve sněmovně, vznikaly četné *politické denníky*, lidové schůze sloužily radikální agitaci, a vláda, která se snažila hnutí potlačit, stávala se všeobecně neoblíbenou. Ztráta *kolonií severoamerických* otřásla pak dokonale podkladem moci královy.

Po ukončení války sedmileté Anglie vládla celým východním pobřežím Severní Ameriky. Kraj ležící mezi nově dobytou Kanadou a Floridou nebyl však jednotným územím, nýbrž zůstal rozdělen na 13 kolonií, hospodářsky i politicky rozrůzněných. Svéráznou skupinu tvořily osady severní, zvané *novo-anglickými*, Connecticut, Rhode Island, New Hampshire a Massachusetts, spojený s Maine. V nich měl převahu demokratický živel puritanských farmářů, tuhý rolnický lid prostřední zámožnosti, mezi nímž náboženský zájem rozšířil nižší vzdělání školské neobyčejnou měrou. Ve větších osadách, hlavně v Bostonu, jevil se také sklon k průmyslu. Jiný ráz měly *osady jižní*, Virginia, Maryland, Severní a Jižní Carolina a Georgie, založená teprve v 18. století. Tam v plantážích tabákových, bavlníkových a rýžových pracovali černí otroci, bílý živel dělil se na bídou chudinu nevzdělanou a zámožné plantážníky, kteří brali z Anglie přepychové potřeby a nabývali namnoze také vzdělání za mořem; průmysl a školství chyběly na jihu skoro úplně. Mezi severem a jihem ležela skupina *kolonií středních*, osada New York s důležitým přístavem, New Jersey, Delaware a kva-kerská Pennsylvania, jejíž hlavní město Philadelphia, závodilo s Novým Yorkem o první místo počtem obyvatelstva, majíc přes 20 tisíc duší. Ve středních osadách národnost britská nejvíce byla smísená s jinými osadníky evropskými, černé otroctví zde sloužilo více k vykonávání prací domácích, nežli k zemědělské výrobě. V celku anglické osady tvořily teprve úzký pruh podél pobřeží a vnikaly jen na některých místech přes pohoří alleghanské; veškeré obyvatelstvo jejich nedosahovalo dvou millionů duší. Kapitálové bohatství bylo ještě malé a malá zásoba oběžného kovu donutila většinu osad k zavedení *papírových peněz*. Nedostatek umělých cest a četné řeky bránily komunikaci po zemi, takže vzájemný styk byl nepatrný, a každá osada tvořila osobitý celek, často znepřátelený s osadou sousední.

Nestejný byl také poměr k zemi mateřské. Severní osady Connecticut a Rhode Island zachovaly si nejliberálnější ústavu, podrževše právo voliti si guvernéra i správní radu; ve vlastnických osadách Marylandu a Pennsylvanii měli nástupcové Penna a lorda

Baltimore ještě některá práva vrchních lenníků, ostatních osad podléhalo koruně, která jmenovala v nich guvernéry a správní rady. Vskutku však, podobně jako v Anglii, rozhodující moc přešla všude na *sněmovny repraesentantů*, volených od jednotlivých obcí, kteří povolovali každoročně platy guvernérovi i ostatnímu úřednictvu královskému a tím je udržovali v odvislosti. Soudnictví bylo úplně v rukou domácích porot. Daní Anglie z osad nedostávala, od sklonku 17. věku měla však značný zisk z obchodu amerického, *regulovaného* ve prospěch země mateřské. Navigační akty zjednaly anglické plavbě monopol obchodní v amerických přístavech a parlament anglický, pod vlivem strany whigů, snažil se upravit vůbec hospodářský život zámořských osad tak, aby přijímaly mnoho průmyslových tovarů z Anglie a dodávaly jí výhradně své plodiny. Proto rozvoj průmyslu v osadách byl zadržován, větší manufaktury zakazovány, pouze výroba hrubých látek a surového železa dovolována. Nejdůležitější předměty vývozu, jako tabák, kožešiny, bavlna, rýže, indigo a kovy měly býti jen do Anglie vyváženy, aby teprve odtud po Evropě se šířily; pouze do jižní Evropy směly se některé náklady, hlavně rýže, voziti přímo. Rovněž nedovolovala vláda, aby kolonisté přiváželi přímo z francouzských Antill cukr a melassu k fabricaci rumu, nebo víno z Portugalska a Francie. Většina těchto *restriktivních ustanovení* obchodních nebyla sice úplně prováděna, jsouc obcházena soustavným *podloudnictvím*, usnadňovaným četnými řekami americkými, vzbuzovala však u kolonistů znenáhla *náladu odporu* proti domovině anglické.

Nálada ta vzrostla zvláště, když pádem francouzského panství v Kanadě zmizel společný nepřítel Anglie i kolonistů, a když malé *britské vojsko*, v osadách zůstavší, se zdálo břemenem, ač ho opravdu nepřátelství rudochů činilo nutným. Vojsko to bylo udržováno nákladem anglické vlády, která, octnuvši se válkou sedmiletou ve značné tísní finanční, hledala způsob, jakým by přesunula část této výlohy na osadníky, jsouc vůbec odhodlána, kolonie těsněji spojití se zemí mateřskou. Nejprve pokusila se roku 1761 o zdůraznění *obchodních zákonů* a zamezení podloudnictví; než pokusy ty vzbudily pouze nespokojenost v jednotlivých osadách a neměly úspěchu. Roku 1765 rozhodla se tedy vláda, že zavede v Americe k *vydržování vojska kolkovní daň pro listiny i noviny*. Ježto nenalezla u jednotlivých sněmů osadních ochoty novou daň povolit, vypsala ji na základě zákona, odhlasovaného *anglickým parlamentem*. Proti

tomu však vznikl v osadách rázný odpor. Kolonisté nepopírali sice práva parlamentu londýnského na regulaci obchodu námořního, ale tvrdili, že *vnitřní zdanění* osad mu nepřísluší. K samosprávným tradicím britským přidružil se u vůdců opposice, jako byli bostonský John Otis, virginský Patrik Henry a slavný učenec a publicista Benjamin Franklin, vliv *svobodomyslných názorů* filosofa Locke. Odvolávajice se na přirozená práva lidská, tvrdili, že žádný sbor nesmí disponovati majetkem těch, kteří v něm nejsou zastoupeni, a organisovali účinný boj proti nové dani, který zamezil prodej kolokovaného papíru. Opposiční duch přemohl i partikularistické smýšlení většiny kolonií a devět z nich vyslalo své zástupce do *Nového Yorku* k poradě o společné obraně ohrožených práv.

Vláda anglická byla v rozpacích, ježto kolonisté zároveň nejevili ani náklonnosti k vyslání svých repraesentantů do anglického parlamentu. Vlivem vynikajícího státníka Pitta staršího byla daň kolokovní odvolána, zároveň však parlament prohlásil výslovně, že stojí na svém právu *vrchní, zákonodárné moci* nad koloniemi. Finanční náhradu za zrušenou daň vláda anglická chtěla si v následujících letech zjednatí zavedením nových *cel dovozných* v přístavech amerických, vybíraných úřednictvem na repraesentacích osad nezávislým; soudnictví celní a trestání podlodníků bylo odňato místním porotám a přiděleno soudům admirality královské. Než proti fiskalismu celnímu povstal opětý odpor; na návrh bostonských demokratů zahájen byl ve všech osadách *bojkott anglického zboží*, tvořily se *výbory*, které dohlížely na jeho provádění a vzájemnou korespondencí utvořily hotovou organizaci revoluční, sesilující společné vědomí osad. Puritánská demokracie novoanglická a po evropsku vzdělaní velkostatkáři virginští stáli v čele hnutí. Rozpouštění osadních sněmoven vládou urychlovalo vítězství radikalismu, a nahodilá srážka lidu s vojskem v Bostonu roku 1770 přiosťřila odpor osadníků proti stálým posádkám. Vedoucí ministr anglický a důvěrník králův lord *North* dal se sice pohnouti ke zrušení nových cel, chtěje však práv země mateřské aspoň zásadně uhájit, ponechal clo na *dovoz čaje*, umožniv zároveň pominutím některých dávek v Anglii kompagnii východoindické, že mohla koloništům přes celní přírážku prodávati čaj levněji než před tím. Ale pobouřené sebevědomí Američanů nedalo se již uklidniti; zásilky čaje v jednotlivých přístavech nebyly připuštěny a v *Bostonu* v prosinci roku 1773 radikální mládež zaházela je do moře.

Tentokráte Jiří III., jsa podporován souhlasem celé Anglie, rozhodl se pokořiti odpor mocí. Ústava státu *Massachusettsu* byla zrušena a nahrazena výjimečnou mocí guvernéra; přístav bostonský byl zavřen. Než konflikt byl tím ještě přiosťřen; vůdcové opposice svolali do *Philadelphie* roku 1774 *kontinentální kongress* mimořádných zástupců všech osad (mimo Georgii), který protestoval proti jednání vlády a utužil organizaci bojkottu anglického zboží tak, že dozorčí výbory počaly dostávatí ráz mimořádné vlády vedlejší. Přes zrušení ústavy sněmovna kolonie *Massachusettsu* se nerozešla, a když vojenský guvernéř roku 1775 se pokusil o skutečné opanování osady, byl poražen a v *Bostonu* obléhán. Kongress ve *Philadelphii* sebral *milici*, v jejíž čelo postaven obratný organisátor *Jiří Washington*, virginský statkář, který se byl ve válkách s Francouzi vyznamenal. V březnu 1776 anglické vojsko bylo nuceno opustiti Boston.

Tento úspěch sesílil ducha neodvislosti a myšlenku, úplně se odloučiti od Anglie. Značná část obyvatelstva t. zv. *loyalisté* odporovali sice úplnému převratu, byli však zatlačeni stranou radikální t. zv. *synů svobody*, naplněných zásadami demokratickými a duchem republikánským. Nejprve *Virginie*, vedená pokrokovým státníkem *Jeffersonem*, dala si samostatnou ústavu a její konvent přijal památnou deklaraci *»lidských práv«*, která hlásala přirozené právo a svobodu jednotlivce, národní suverennitu a rovnost občanskou. Ostatní kolonie následovaly a v červenci 1776 kongress dohodl se o slavnostní prohlášení úplné *neodvislosti*. Dosavadní anglické osady staly se svazkem samostatných republik, zvoucích se *»Spojenými státy americkými«*.

Než Anglie byla odhodlána zbraní hájiti svého panství. Vojsko, složené hlavně z ^{dozorců} ~~koupěných~~ německých vojáků, přistálo roku 1776 v Novém Yorku a vytlačilo milici Washingtonovu k jihu; i Philadelphia padla do rukou anglických a porážka revoluce osadní roku 1777 se zdála jistou. Kongress neměl mocí výkonné, partikularismus jednotlivých osad bránil společné akci obranné, papírové peníze, kongressem vydané, klesly rychle na 20% nominální ceny; nebylo zásob vojenských, milice byla nespolehlivá a opouštěla často v rozhodné chvíli prapory, vracejíc se do svých farem. Ale neschopnost anglických vojevůdců zachránila povstání. Sbor anglický, postupující z Kanady podél Hudsonu, byl v nehostinné krajině zaskočen a nedostatkem zásob donucen ke kapitulaci u *Saratogy*.

Úspěch ten zjednal Američanům spojení s *Francií*, která již před tím povstalec podporovala tajně zásilkami vojenských potřeb a přijala jejich zástupce, vedené Benjaminem Franklinem. Francouzští dobrovolníci vstupovali pod americké prapory a roku 1778 vláda Ludvíka XV. vyslala malý sbor vojenský za oceán, zahájivši zároveň námořní válku s Anglií. Později Španělsko a Holandsko vystoupily rovněž proti Anglii a také ostatní Evropa doufala, že námořská hegemonie britská bude zlomena. Na podnět ruské carevny státy kontinentální r. 1780 uzavřely smlouvu o *neutalitě námořní*, podle které zboží válečnické moci, dopravované na lodích neúčastněných států, nesmělo býti druhou stranou zabavováno. Kontraband válečný byl z toho sice vyňat, ale přes to dostávalo se Američanům z Evropy hojných prostředků válečných, které jim umožnily úspěšný odpor.

Pomocí francouzského loďstva Washington zajal ve Virginii hlavní sbor nepřátelský roku 1781 a parlament anglický přiměl Jiřího III. k jednání o mír. Podle vůle kongressu nemělo dojíti k míru nežli ve spojení s Francií, američtí jednatelé v Londýně však přes to podepsali roku 1782 samostatně smlouvu, kterou Anglie uznala neodvislost třinácti osad a postoupila jim území až k řece Missisipi. S evropskými spojenci jejich pak uzavřela teprve rok potom mír ve *Versailles*, v němž postoupila Španělsku ostrov Minorku a Floridu, Francii osadu senegalskou, Tobago a St. Pierre.

Vítězství v boji o svobodu nevrátilo Spojeným státům americkým klidu; po válce s mateřskou zemí nastala vnitřní *krise ústavní*. V době společného nebezpečí kongress ve Philadelphii nabyt sice značné moci ústřední, ale ještě před koncem zápasu partikularistické tendence hlásily se znova a zvítězily. Bývalé kolonie anglické měly podle ústavy z roku 1781 zůstat pouze *konfederací* suverénních států, kongress pouhým výkonným orgánem, bez moci zákonodárné a bez prostředků finančních. Následky ukázaly se záhy v nejednotné politice celní, v desorganizaci neplaceného vojska a ve vzrůstu společného dluhu, jehož úroky kongress mohl pouze novými půjčkami v cizině uhražovati. Státní bankrot se hlásil a mezi státy vznikly vážné spory. Potřeba většího sjednocení, hlavně ve styku s cizinou vedla roku 1787 k revisi a k úplné *změně ústavy*.

Nová ústava byla kompromisem mezi malými státy, obávajícími se ztráty své osobitosti, a většími, které žádaly většího zastoupení po-

měrně k většímu počtu svého obyvatelstva. Především však zvítězil v ní požadavek silnějšího soustředění. Státní suverennita byla přenesena na veškeren národ americký, takže jednotlivé státy staly se pouze částmi *státu spolkového* čili *unie*; při tom zachovaly však své ústavy a naprostou samostatnost ve všech otázkách, které nebyly přiděleny výslovně moci ústřední. Ta převzala zastupování v cizině, vypovídání války a uzavírání míru, vojenství a námořnictví, mincovnictví, regulaci měr a váh, politiku obchodní, celnictví a poštovníctví. K vykonávání svých povinností nabyla práva žádati daní. Moc ústřední byla rozdělena na tři od sebe neodvislé odbory: zákonodárný, výkonný a soudní.

Společné zákonodárství připadlo kongressu, který se skládal z *komory repreasantantů* a ze *senátu*. První sbor volen byl od veškerého obyvatelstva unie tak, aby na 30 tisíc duší připadal jeden poslanec, při čemž však pět černochů platilo jen za tři duše. Do senátu každý stát, bez rozdílu své velikosti, vysílal dva zástupce. V čelo moci výkonné postaven byl *praesident*, volený na čtyři léta nepřímou volbou od celého obyvatelstva; praesident dostal právo ustanovovati úřednictvo ústřední, velení nad mocí vojenskou, repreasentaci státu proti cizině. Spojení mezi mocí zákonodárnou a výkonnou bylo omezeno na míru nejmenší: praesident měl právo odepřítí novému zákonu schválení a žádati, aby se proň aspoň dvoutřetinová většina prohlásila, senát schvaloval nejvyšší úředníky praesidentem jmenované, kteří však nesměli býti členy kongressu, takže anglický způsob vlády parlamentární v Americe byl vyloučen. *Nejvyšší soudní dvůr*, složený z doživotních členů, měl bdíti nad zachováním ústavy, vykládati sporné otázky práva veřejného a rozhodovati ve sporech přesahujících působnost soudů jednotlivých států. Territoriální spory mezi jednotlivými státy o území mezi horstvem alleghanským a řekou Mississipi byly urovnány tím, že unie stala se pánem celého kraje, rozděleného na více *teritorií*, z nichž každé dostalo od ústřední vlády guvernéra a když dosáhlo počtu 50 tisíc duší, mohlo přistoupiti jako plnoprávný stát k starším třinácti. Tak unie zachovala si možnost dalšího vzrůstu. Nová ústava, odpovídající znamenitě poměrům americkým, byla v průběhu roku 1788 od jednotlivých států přijata a vešla v život; prvním praesidentem stal se *Jiří Washington*.

Anglie na sklonku 18. věku.

Ztráta amerických kolonií byla pouze zdánlivě těžkou ranou pro Anglii; ve skutečnosti vzrostl obchod mezi Spojenými státy a bývalou zemí mateřskou v době následující měrou neočekávanou, a pomocí své hospodářské převahy Anglie brala z Nového světa větší zisk nežli před tím. Námořní sebedůvěra britská vzrostla v nebezpečném zápase se spojenými sousedy, který zvláště pro Holandsko skončil úplnou ztrátou dosavadního maritimního významu. Současně vzrostlo anglické *koloniální panství* na jiných stranách.

Již v době války sedmileté generál východoindické kompanie *Robert Clive* založil anglickou moc v *Bengalsku* vítězným bojem proti tamnímu nabobovi a vymohl na velikém mogulovi právo. vybírat v podrobeném kraji značnou daň od domorodců. Veřejné mínění v Anglii, pobouřené zprávami o periodických spoustách hladu a o bezohlednosti kompanie v Indii, vymohlo, že vrchní dozor nad kolonií svěřen byl generálnímu guvernérovi, potvrzenému králem. První guvernér *Warren Hastings* rozšířil anglické panství dále do vnitra země v poříčí Gangu a uhájil ho proti útokům Francouzů i domácích knížat s nimi spojených. Zprávy o nepořádkích jeho správy přiměly parlament anglický, že roku 1784 odhlasoval zákon, kterým *státní radě* dostalo se rozsáhlého práva dozoru nad činností východoindické kompanie, takže v době následující vliv anglické vlády v indických záležitostech stále vzrůstal a kompanie byla obmezována na komerční činnost.

V jiném směru koloniální panství anglické rozšířilo se, když roku 1768 slavný plavec *James Cook* za britský majetek prohlásil *Nový Zeeland* a *Australii*, kde vznikla na sklonku 18. věku trestanecká kolonie anglická. V moci koruny anglické zůstala také *Kanada*, která rozkvetla přistěhovalectvím četných loyalistů, ze Spojených států vypuzených, a odvoláním protikatolických zákonů, překážejících shodě mezi anglickou vládou a francouzským živlem.

Koloniální expanse podporovala rozvoj obchodu, ještě více působil však v tomto směru *ruch průmyslový*, který v druhé polovici 18. století Anglii povznesl nad ostatní kraje evropské. Větší hustota obyvatelstva, umožňující zvýšenou nabídku pracovní síly, dostatek kapitálu a podnikavost zámožných kruhů tvořily řadu příznivých podmínek k dosažení velikých výsledků národní práce, zvláště když se k nim připojila řada *technických vynálezů*, které umožnily pro-

měnu manufaktur na továrny. Takovými byly vynálezy tkalcovského člunku, vysoké pece tavící pomocí kamenného uhlí, nových method ocelářských, strojů přástevních a tkacích, a jiné vynálezy, které byly učiněny vesměs v Anglii v 18. věku a našly rychlé rozšíření, ježto vedle vodních proudů k jejich pohonu vynálezem Wattovým (1765) mohlo se užívat také *parní síly*.

Průmysl železářský a textilní počíná oživovati chudé dotud kraje Anglie *severní* a *západní*, jsa podporován ložisky uhelnými a vodními. Vznikala *nová střediska* jako Manchester, Leeds, Birmingham, Sheffield, rychle rostoucí a předhánějící starší města. Zvláště *bavlnářský průmysl* nabyl netušeného významu a rostl nejrychleji, když vzrůstající se obliba v lehčích bavlněných látkách, podporovaná rokokovým vkusem, zatlačovala sukno, dotud v oděvnictví převládající.

Vedle industrialisace hospodářský život anglický vyznačoval se také značným pokrokem *zemědělství*. V 18. věku vzrůst velkostatků a mizení drobného majetku pokračovaly novými kommassacemi vesnic, ale šlechta neobmezovala se již jen na chov ovčí ve velkém, nýbrž, užívajíc stoupající ceny obilí, počala prováděti zemědělství ve vlastní režii. Vlivem pokrokových hospodářů, jako byl spisovatel *Arthur Young*, rozvíjelo se na velkostatech racionální zemědělství, zavádějící na místo dosavadních osevů a úhorů složitější střídání obilín a pícnin, vznikala péče o zdokonalení plemen koňských i skotu. Ve prospěch kapitalistického hospodaření velkostatkářského byla také stavba četných *kanálů*, které utvořily hustou síť, umožňující levný transport nákladů. Venkovský výrobce nebyl již obmezován na místní trh a snadnější zásobování umožňovalo vzrůst velikých měst uvnitř země.

Tyto pokroky daly Anglii na sklonku 18. věku takovou sílu hospodářskou, že mohla bez nebezpečí odkládati ochranný pás systému merkantilistického a přikloniti se k nauce o *svobodné tržbě*, kterou právě počal literárně zastupovati *Adam Smith*. Vedoucím politikem v době následující po ztrátě kolonií amerických stal se *William Pitt mladší*, který, opíraje se o stranu toryův, dovedl obnoviti svornost mezi korunou a národem a uvedl otřesené finance do pořádku. Pitt věnoval hospodářským otázkám značnou péči, odstranil snížením cel podloudnictví a povznesl *Irsko* zrušením zákonů, které podvazovaly jeho průmyslový rozvoj a vývoz. Zamýšlené zastavení otrokářského obchodu rozbilo se sice o hlučný

odpor liverpoolských obchodníků, za to podařilo se však Pittovi v duchu nové svobody obchodní uzavřít r. 1786 s *Francií smlouvu*, nazvanou po hlavním jednateli smlouvou *Edenovou*, která znamenala obrat v dosavadním hospodářském boji obou států. Francouzská vláda, proniknutá myšlenkami fysiokratickými, za cenu snazšího vývozu francouzských vín do Anglie, snížila cla na průmyslové výrobky anglické, hlavně na zboží bavlněné a ocelové, na 8—12% ceny, čímž britskému průmyslu nové pole, dotud prohibicemi uzavřené, se otevřelo. Také v ostatních státech evropských anglické zboží svou dokonalou jakostí vítězilo a nové továrny anglické nalézaly příležitost k rozšiřování své činnosti.

K maritimní převaze družila se tak moc průmyslového kapitalismu a *národní sebevědomí* britské vzrůstalo mocně, jsouc podporováno *svérázným písemnictvím*, které nebylo jen majetkem vyšších tříd, nýbrž působilo na nejširší vrstvy *divadlem a románem měštanským* populárních spisovatelů Richardsona a Fieldinga, nebo vzdělávacími spisy *Daniele Defoe*, spisovatele »Příběhů Robinsonových«, majíc zároveň duchy světového významu, jako byl filosof *David Hume*. Vzrůstající blahobyť vyšších vrstev podporoval rozvoj *výtvarného umění*, hlavně malířství, v němž stejně jako v obchodním panství Angličané se stávají nástupci Nizozemců. Na svých obrazech a rytinách *Hogarth* († 1764) zobrazoval scény denního života, proniknuté mravokárnou tendencí, vynikající umělci *Reynolds* († 1792) a *Gainsborough* († 1788), portretovali vznešené kruhy. Také nizozemské krajinářství nalezlo v Anglii nadané pokračovatele.

ČÁST DEVÁTÁ.

Veliká revoluce francouzská a císařství Napoleonovo.

Osvícenský absolutism po krátkém úspěchu vzbudil ve většině evropských států silnou reakci a záhy bylo zjevným, že jeho zastupcům nezbude než uzavřít kompromiss s konservativní náladou národů a s historickou tradicí. Vývoj ten byl však přerušen výbuchem *veliké revoluce* ve Francii, kde osvícenské myšlenky nepůsobily s výše trůnu, nýbrž našly rozšíření v národě a vedly k úplnému rozvratu *dosavadního systému* státního i společenského. Revoluce francouzská směřovala nejprve k uplatnění vzdělaného a zámožného středního stavu ve státu a ke *konstituční monarchii*. Neobratnost panovníkova způsobila však, že se stupňovala a vedla k povalení trůnu i k polnuté vládě *demokracie*, která se pak snažila s krajní důsledností uskutečnit theorie osvícenské. Mohutnost a bezohlednost revolučního výbuchu vzbudila v celé Evropě úžas nad netušenou silou rozpoutaného lidu, ale zároveň odpor vládnoucích kruhů proti svobodomyslným heslům a nepřátelství všech *sousedů proti Francii*.

V krvavém zápase republika dosáhla sice proti spojeným nepřátelům úspěchů, po jakých francouzští králové doby předešlé marně toužili, ale v dlouhých válkách *militarism* v ní nabyl takové převahy, že vedl k *vojenské despotii* geniálního generála. Zachovávaje v řádech společenských základní převraty, způsobené revolucí, *Napoleon* obnovil v mnohém ohledu tradice bourbonské monarchie, snaže se systémem spojeneckých států nabýti *hegemonie v Evropě* a chystaje rozsáhlé podniky koloniální. Dosažení toho žádalo však krvavých válek kontinentálních a tříštilo se u samého cíle o vítězný odpor *Anglie*, která zachovala převahu na moři a nepo-

kořila se před novým imperialismem francouzským. Pokus o zlomení anglického odporu prostředkem *hospodářského* boje celé Evropy pod vedením francouzským dovedl Napoleona jen k novým konfliktům na pevnině a přivodil jeho pád, který znamenal zároveň porážku francouzské převahy v Evropě a *reakci* proti dílu veliké revoluce.

Krise absolutismu ve Francii.

Od dob Ludvíka XIV. Francie platila v Evropě za stát nejlépe spravovaný, opravdu měla však naléhavou potřebu podobných oprav, jaké osvěcenský absolutism sousedním zemím zjednával. Král francouzský vládl sice »z milosti boží«¹ neobmezeně a stavovské zřízení pozbylo ve Francii skoro všeho významu politického, ale ve společenském ohledu *středověké řády*, namnoze zachovávané, vázaly panovníkovi ruce a tvořily vážnou překážku pokroku. *Vyšší stavy*, šlechta a duchovenstvo, vládly větší částí půdy se značnými právy feudálními, neplatily daně pozemkové a unikaly také pravidelným, osobním dávkám prostředkem t. zv. dobrovolných darů a summárního se vykupování z povinnosti. Za to mnohé výnosné hodnosti světské a vyšší beneficia duchovní byla vyhrazena šlechtě a také skoro všechna důstojnická místa v armádě, úplně demoralisované systémem dvorských protekcí. Náklad na ohromný dvůr královský zvyšován byl četnými pensemi, které král zadlužené šlechtě poskytoval.

Oba vyšší stavy, počtem sotva 3% obyvatelstva, utrácely větší část národního důchodu v stupňovaném přepychu, kdežto břemena veřejná spočívala na ostatních třídách, zahrnovaných pod názvem *třetího stavu*. V něm výjimečné postavení měla uzavřená kasta právnických úředníků královských, která opírala se o koupené a dědičné důstojnosti úřední a lpěla na svých výsadách stejně houževnatě jako stavy vyšší. V městech úspěchy merkantilistické a panství vkusu francouzského podporovaly vznik *zámožné buržoasie* průmyslové a obchodní, která spolu s kruhem penězníků, věřitelů státních a nájemců daní, žila nákladně, ale tím tíže nesla povýšenost zadlužené šlechty nad sebou; také přílišná byrokratická reglementace průmyslu a obchodu budila její nespokojenost, stejně jako státnímu doзору podrobené, přísné cechovníctví v řemesle duchu doby již

nevyhovovalo. Vzrůstem vývozného průmyslu vznikl v městech *dělnický proletariát*, trpící nízkou mzdou, kterou systém merkantilistický v zájmu vývozu udržoval. Samospráva municipální byla úplně závisla na královských úřadech a nedostatek volnosti vzbuzoval ve většině měst dusné ovzduší.

Hůře bylo *na venkově*. Stav selského lidu, tvořícího čtyři pětiny obyvatelstva, byl žalostný. Většina, jsouc osobně svobodna, dávala šlechtě za užívání půdy vysoké *platy* a konala *roboty*, podléhající zároveň feudálnímu soudnictví, výsadním právům panského mlýna a jiným povinnostem, zvaným *bannality*. K útisku panskému pojil se tlak *státní daně*, církevní desátky, státní monopol solní a nepřímé daně, zvyšované nesvědomitostí nájemců. V některých krajích rolníkově zbývala pouze pětina úrody k vlastní výživě, takže veškera meliorace a dokonalejší hospodaření bylo vyloučeno naprostým nedostatkem kapitálu. Ze strachu před zvyšováním daní sedlák zůstal v nečistotě a nevzhlednosti, stoje passivně mimo veškeren vyšší život národní. Pouze občasně bouře místní a velmi rozšířené podloudnictví upozorňovaly vyšší kruhy na bídu venkova, zvyšovanou merkantilistickými *sákazy vývozu plodin* a nerovnoměrným rozdělováním přímých daní na jednotlivé kraje.

Francie nebyla ještě říši dokonale unifikovanou; spleť *správa provinciální* byla složena ze stavovských a absolutistických orgánů, celá třetina země stála mimo celní jednotu, kontingentovanou daň přímou rozdělovaly v některých krajích stavovské sněmy provinciální, v ostatních intendanti, kteří repraesentovali moc královskou v každém směru. Někteří z nich snažili se zlepšiti osud svých okresů (generalit), ale počínali si při tom namnoze despoticky a budili jen odpor konservativního venkova. *Libovůle* mocných byla vůbec význačnou stránkou vládního systému. Král a ministři vydávali *zatýkací rozkazy* (lettres de cachet) bez soudního vyšetřování věci, ba prodávali je často velmožům, kteří chtěli jimi odstraniti nepohodlné osoby cizí nebo členy vlastní rodiny. Občanstvo nebylo jisto před zvůli šlechty a před chikanami byrokracie, často korruptní, žádný zákon nechránil *osobních práv*. Útrpné právo vládlo v trestním vyšetřování, protestantismus byl ještě zločinem proti státu. Svobodu slova a tisku obmezovala všemocná *censura*, jejíž působení bylo tím tíživější, že ztratilo důslednost a dovolovalo často totéž, co zakazovalo v jiných případech. Hlasité nářky vyvolávala nedo-

statečná bezpečnost v některých částech země, kde rotý brigantské se rozmohly.

Říši bylo třeba rázné ruky, aby zmírnila třídní rozdíly stavovské, provedla dokonaleji unifikaci krajů, a postavila úctu před zákonem na místo libovůle mocných. Vládě *Ludvíka XV.* chybělo jasné vědomí této nutnosti; rozmařilý král neměl síly k velikému dílu opravy a spokojoval se s udržením vládních tradic svého praděda. Pouze *tíseň finanční* nutila ho k některým krokům, které mohly se státi podkladem opravy. Rostoucí deficit a dluh státní, pohlcující veškerý příjmy skoro o rok napřed, nutil ke zvýšení daňového výnosu. Při nesnesitelném přetížení nižších vrstev mohla sanace financí královských opřít se pouze o vyšší *zdanění privilegovaných tříd*. Opravdu vyžadovala vláda nové osobní daně příjmové od všech stavů, ale narazila na *odpor parlamentů*, především pařížského.

Nejvyšší soudní dvory zachovaly právo *registrovati* daňové edikty královské, které teprve tím nabývaly zákonně platnosti. V zájmu svých výsad parlament pařížský postavil se proti zdanění tříd privilegovaných a spojil se s ostatními parlamenty v zemi; tím vznikly dlouhé spory, ježto spojené parlamenty tvrdily, že proti jejich společné vůli král nesmí zákon uskutečniti a vyžadovaly dozor nad finanční správou státní i nad užitím daní. Naproti tomu vláda královská stála na stanovisku naprostého absolutismu a nechtěla připustiti kontroly svého jednání. Parlamenty hájily sice hlavně jen sobeckého zájmu menšiny národa, ale celá vzdělaná společnost postavila se na jejich stranu a podporovala je mravně v *opposici proti dvoru*, nenáviděnému pro rozmařilost Ludvíka XV. a pro neúspěchy v politice zahraničné, zaviněné systémem dvorské protekce. *Myšlenky encyklopaedistů* počaly roznécovati všeobecný odpor proti principu »božského práva«, na němž despotism vládní spočíval.

Po víceletých sporech s parlamenty, král, vedený novými ministry a stojící před naprostou katastrofou finanční, zkrátil samovolně věřitelům státním platy rentové, vynutil násilím nové daně a rozpustil r. 1771 parlamenty vůbec. Hlavní řečníci opposice byli internováni a na místě parlamentů zřízeny *nové soudní dvory* s menší mocí. Tím byla opposice zlomena a absolutism měl otevřenu cestu k rozsáhlejším opravám. Ludvík XV. spokojil se však se zvýšením příjmů a nešel dále. Za to veřejná nenávist proti němu vzrostla pro násilný převrat ještě více, jsouc v lidu rozdmýchována pověstmi,

že dvůr za doby neúrody provádí *lichvu obilnou*. Proto národ uvítal smrt královu s jásotem tím větším, že k vnukovi jeho, který nastoupil na trůně, poutaly se nejlepší naděje.

Ludvík XVI. (1774—1792) byl těžkopádný, málo vzdělaný muž, jehož jedinou zálibou byl hon a zámečnictví. Chtěl vládnouti dobře a býti oblíbeným u lidu, nepochopil však situace. Ustupuje před všeobecnou nespokojeností, obnovil zrušené *parlamenty* a zatarasil si tak sám cestu k větším opravným novotám. Současně však projevil snahu po rozhodné opravě státního hospodářství, povolav za finančního ministra Turgota, vynikajícího muže strany reformní. *Turgot*, ve spisech svých byl přívržencem směru fysiokratického, ukázal však zároveň, jako intendant v Limoges, schopnost k *praktickým opravám*. Přijav řízení financí, stížených schodkem 22 milionů, vyslovil pevnou vůli, že provede reformu celého státu s hora. Proto neobmezil se na úspory v dvorském hospodářství a na zlepšení finanční správy, nýbrž přešel záhy k pokusu o zlepšení hospodářského stavu tříd, dosavadním systémem nejvíce postižených. Svoboda *obilního obchodu* a vývozu, prohlášená roku 1774, měla pomoci zemědělcům, a Turot, uhájil jí i proti parlamentům a *lido-vým bouřím*, které nastaly v Paříži pověstmi, že svoboda vývozu zavinila drahotu. Potom následovaly edikty, nahrazující *roboty silniční* všeobecnou dávkou peněžitou, která měla stihnouti stejně privilegiované třídy, jako rolnictvo. Jiný zákon zrušil *zřízení cechovní*, obmezující svobodu výroby průmyslové, censura a vydávání *zatýkacích rozkazů* bylo upraveno. Solidární ručení vesničanů za daň přímou bylo zrušeno a *poddanství* na doménách královských uvolněno. Turgot chystal se ve volném postupu provést široký program reformní, směřující k spravedlivému rozdělení práv a povinností ve státě; narázel však od počátku na vášnivý *odpor parlamentů* a dvořanstva, rozhněvaného úsporami. Ludvík XVI. stál některou dobu při něm a pomáhal mu osobní intervencí přemáhati odpor parlamentů; dvorské vlivy otráslы však vůli slabého krále a roku 1776 byl Turgot propuštěn. Ludvík XVI. ukázal, že nemá síly k velikému úkolu reformy výsad stavovských, a lid, nepochopující jádra úmyslů Turgotových, jásal nad jeho pádem.

K zažehnání tísne finanční, rozmnožené účastí Francie ve válce o svobodu osad amerických, povolán byl za správce financí bohatý bankéř Jakub *Necker*, ženevský protestant, který se těšil velikému vlivu v peněžnickém světě. Necker neměl tvůrčích myšlének jako

jeho předchůdce, ale dychtil po všeobecné popularitě, vynikaje při tom poctivostí a upřímnou snahou po opravě. Především bylo nutno opatřit peníze, a užitím své úvěrní routiny Necker sehnal v pěti letech vládě *půjčky* ve výši skoro 450 millionů. Chtěje zlepšiti úvěr státní, vydal r. 1781 první veřejný *výkaz financí*, který sice nikterak neodpovídal pravému stavu věcí a ohlašoval přebytek místo skutečného deficitu, dosáhnuvšího již výše 114 millionů, ale vzbudil značné vzrušení. Neboť státní hospodářství bylo dotud před veřejností tajeno, a Francie teprve nyní poznala, jak velikou část příjmů pohlcuje dvůr.

Necker dosáhl tím pověsti horlivého oprávcе a byl provázen všeobecnými sympatiemi, když ho ještě téhož roku odpor dvorských kruhů proti úsporným návrhům přiměl k složení úřadu. Všeobecná nevůle obrátila se tehdy hlavně *proti královně*. Habsburská princezna byla vyhlášována za nepřítelkyni Francie a za ochránkyni všech dvorských zlořádů. Ve skutečnosti vinou Marie Antoinetty bylo jen, že nechápala vážnosti situace, a že se dávala do politických otázek zaplétati špatným vlivem dvorské kotterie, které věnovala plnou důvěru a jejíž členy protežovala u krále v rostoucí míře.

Také Ludvík XVI. zapomínal na prvotní reformní plány, zvláště když nástupce Neckerův, ministr *Calonne*, prostředkem nových půjček štědře poskytoval dvoru prostředků k přepychu, tvrdě, že jest nutno zachovati státní úvěr *dvorským leskem*. Vládnoucí společnost zapomněla úplně na hrozící stíny budoucnosti a bavila se idyllickými hrami pastýřskými, vzdávajíc při tom ostentativní pochvalu veselohrám Beaumarchaisovým, tepajícím její vlastní chyby, nebo blouzníc o ideách Rousseauových. Za mnoho millionů koupil si král lovecký zámek Rambouillet, královna St. Cloud, nesmyslná nádhera dvorská dráždila pařížský lid stejně, jako neprozřetelné chování královnino ve veřejnosti.

Než po pětiletém hospodářství také Calonne narazil na odpor parlamentu proti novým půjčkám a boj ministra se strážci zájmu privilegovaných tříd obnovil se v plné síle, když Calonne vyslovil myšlénku nové *všeobecné daně pozemkové*. Ministr snažil se svému plánu zjednatí oporu tím, že roku 1787 pohnul krále ke svolání poradní schůze *notáblů*, sboru 140 zástupců stavovských, jmenovaných králem, jemuž návrhy daňové reformy byly předloženy. Než tato schůze, složená ze zástupců privilegovaných tříd, postavila se nepřátelsky proti návrhu a neměla jiného výsledku, nežli, že zvýšila

bezradnost vlády a způsobila pád Calonnův. *Deficit* státního hospodářství stal se všeobecně známým a vzbudil nevoli všech kruhů, jichž účast na veřejných otázkách vzrostla, když vláda uskutečnila jiný pokus opravný, totiž zřízení nových, *samosprávných zastupitelstev*, k spravedlivějšímu rozdělování daní mezi obce a jednotlivce.

O zřízení takových občanských shromáždění obecních, okresních a provinciálních, složených ze stejného počtu zástupců třetího stavu jako šlechty a duchovenstva dolhromady a opatřených trvalými výbory výkonnými, pokusili se již Turgot a Necker, ale teprve nový ministr financí, biskup *Brienne*, jal se je zaváděti v celé zemi, nepřestávaje hájiti požadavku spravedlivého zdanění vyšších stavů. Parlament pařížský setrval však v odporu proti úmyslům vládním, vzbuzoval proti novým zástupitelstvům v provinciích nedůvěru tvrzením, že směřují jen ke zvýšení daní. Zároveň jal se odvolávati proti výslovné vůli královské na zásadu, francouzským poměrům dotud cizí, že pouze se *svolením národa* nové daně mohou býti vypisovány. Bylo to zjevné, že nejvyšší dvůr soudní chce státi se podobným kurátorem oťresené a finančně stísněné moci královské, jako anglický parlament.

Mocným heslem odporu parlamentárního proti vládě stala se žádost, aby král svolal k rozřešení sporů *generální stavovské shromáždění*, kteréžto heslo v celé Francii nabylo hlučného ohlasu. Brienne snažil se roku 1788 s užitím všech prostředků vynutiti povolnost parlamentu k novým půjčkám a k zdanění stavů privilegovaných, pokusil se zlomiti jeho rostoucí sebevědomí zatčením jednotlivých řečníků, a přenesením berních otázek na *nový dvůr finanční*. Ale parlamenty odporovaly dále, dovolávajíce se osvícenských hesel *přírozeného práva* a osobní svobody jednotlivce, v provinciích došlo k zjevným *bouřím* a stavové provincie Dauphiné, shromáždivše se bez svolení královského, vyzívali ostatní kraje k *odepření daní* na tak dlouho, pokud nedojde ke svolání generálních stavů říše a k reformě vládního systému. V kritické chvíli Ludvík XVI. ustoupil také tentokráte a zavázal se, že shromáždí generální stavy říše v *květnu roku 1789*. Na místě diskreditovaného biskupa dal vedení financí a hlavní úlohu při vládě populárnímu *Neckerovi*. Bylo zjevno, že v zápase s parlamenty koruna podlehla, a že doba absolutismu se chýlí ku konci. O tom, co má následovati, názory byly však různé.

Konstituční monarchie ve Francii.

V kruzích tříd privilegovaných zavládla snaha, obmeziti moc královskou podobně jako v Anglii prostředkem *stavovského shromáždění*, které by navazovalo na poměry, jaké byly před vítězstvím absolutismu a nebylo provázáno převratem společenským. Podle vzoru posledního takového shromáždění, konaného roku 1614, měly býti *generální stavy* sněmem říše, rozděleným na 3 samostatné *kurie*, duchovenstva, šlechty a třetího stavu, z nichž každá o sobě přednášela své žádosti králi a povolovala daně; proti hlasu třetího stavu stály pak rovnocenně dva hlasy privilegovaných tříd. Než většina *vzdělané buržoasie* nesouhlasila s tímto pojmáním situace. Vliv encyklopaedické literatury otrásl vážností historické tradice a rozšířil přání, aby regenerace Francie byla provedena na základě svobodomyslné *úvahy rozumové*, bez ohledu na staré zvyklosti. Vzrostlé sebevědomí třetího stavu v městech žádalo větší míru součinnosti v politickém životě a vliv *demokratických* hesel, zvítězivších v boji o svobodu osad severoamerických, sesiloval tento proud.

V brožurách, rozšiřovaných po celé zemi, zástupcové třetího stavu žádali na místě stavovského sněmu o třech kuriích *jednotné shromáždění národní*, kde by třetí stav, zahrnující 97 proc. národa, rozhodoval. Požadavek ten šířil se rychle, parlamenty, které se vyslovily pro zachování historických zvyků, ztratily dosavadní popularitu. Vlivem Neckerovým *král* odhodlal se k značným ústupkům. Na sklonku roku 1788 bylo prohlášeno vládou, že generální stavy mají se státi *trvalým*, periodicky shromažďovaným sněmem říše, že král jim dal právo zkoumati rozpočet státní; třetímu stavu mělo se dostati stejného počtu zástupců jako oběma privilegovaným skupinám dohromady. Pouze o to, zda shromáždění bude jednotným, nebo zda zůstanou oddělené kurie, rozhodnuto nebylo.

V optimistickém nadšení všechny tři stavy konaly volby a udělovaly svým zástupcům obšírné soupisy opravných návrhů (*cahiers*) Třetí stav volil nejprve ve shromážděních volitele, kteří pak, sešedše se k formulaci společných návrhů, jmenovali své repraesentanty do generálních stavů. Většina těchto zvolených členů byla ze *vzdělaného měšťanstva*, které i na venkově rozhodovalo při volbách a při sestavování stížných sešitů. Nálada volební jevila všeobecnou touhu po konstituční monarchii a po právní unifikaci říše, ale ukázala zároveň hluboký odpor, který ujařmený venkov jevil proti feu-

dálším řádům. Ke králi široké kruhy národa obracely se však s plnou důvěrou a sympatií. Opírajíc se o ně, koruna mohla čeliti třídám privilegovaným a zachovati vedoucí úlohu ve státě. Toho Ludvík XVI. však nepochopil a jsa zastrašen silou lidového hnutí, sblížil se raději s privilegovanými stavy, hodlaje zachovati dosavadní způsob vlády. Na počátku května 1789, když vítal dvanácte set zástupců své říše v slavnostním sezení ve *Versailles*, vyzval je pouze, aby vzali v úvahu sanaci královských financí, a prohlásil, že hodlá zachovati základy neobmezené monarchie. Jednání každého stavu, počínající verifikací poslaneckých plnomocí, mělo se díti *odděleně* v rozličných místnostech.

Královské rozhodnutí přineslo *zástupcům třetího stavu* neočekávané zklamání, a většina jich odepřela se podrobiti, setrvávajíc na požadavku *společného jednání* tří stavů a hlasování podle hlav, které jediné dávalo třetímu stavu náležitý význam. Skoro po čtyřicet dnů třetí stav jednal o to s duchovenstvem a šlechtou bez výsledku; pouze několik nižších duchovních přešlo na jeho stranu. Přes to odhodlali se repraesentanti třetího stavu k rozhodnému kroku. Dne 17. června prohlásili se za *národní shromáždění* (assemblée nationale), kterému přísluší výhradně právo povolovati berně a vypracovati v dohodě s králem novou ústavu. Současně zvolili své předsednictvo a jednotlivé výbory. Když dvůr chtěl odepřením místností přerušiti poradu jejich, prohlásili s nadšenou *přísahou společnou*, že se nerozejdou ani na králův rozkaz, dokud nevypracují říši ústavy, založené na suverennitě národa. Pokus králův, zastrašiti je v novém slavném shromáždění společném, roztrástil se o rozhodnou neústupnost vedoucích poslanců, mezi nimiž vynikal především nadaný hrabě Gabriel *Mirabeau*, syn známého fysiokrata a sám spisovatel státovědecký nevšedního významu, jehož soukromé poměry odcizily šlechtě a uvedly v náruč třetímu stavu. Na jeho podnět zástupcové buržoasie odhlasovali *nedotknutelnost poslaneckou*, a Ludvík XVI. ustoupil také tentokráte, přivoliv 27. června, aby všechny stavy spojily se v *jednotné shromáždění národní*, nazvané později shromážděním *ústavodárným* (constituante).

Buržoasie zvítězila. Národní shromáždění zřídilo vedle výboru pro otázky finanční, výbor pro vypracování *návrhů ústavních*, v němž od počátku převládala snaha, vybudovati novou Francii na základech svobodomyslných a úplně odchylných od dosavadních řádů. Než kapitulace koruny byla jen dočasná; vliv dvorské strany

konservativní, vedené bratrem královým, hrabětem z *Artois*, působil na Ludvíka XVI. mocně, žádaje, aby opřel se chystanému zmenšení své moci a *užitím rojstva* zlomil odvážlivost třetího stavu. Vítězství této strany dvorské nad kolísavým králem stalo se zjevným, když na počátku července Necker byl propuštěn a spolehlivé pluky, složené hlavně z cizinců, byly soustředěny do Versailles. Zástupcové národa byli bezmocní proti chystané reakci a mohli se ohraditi proti ní pouze řečnickými protesty. V kritické chvíli změnil však poměry nový činitel, město Paříž.

Hlavní město říše, čítající následkem rychlého rozvoje francouzského průmyslu přes půl milionu obyvatelův, mnoho dělnictva a živlů chudých, nebylo již přes sto let residencí královskou. Dvůr vyhýbal se Paříži a jevil zřejmou nedůvěru k obyvatelstvu, které při veřejných příležitostech dávalo ve větších nebo menších *demonstracích* průchod své nespokojenosti se stoupající drahotou potravin i s vládní libovůlí, a bylo hlavně proti královně nepřátelsky zaujato. Vítězství třetího stavu v národním shromáždění vzrušilo značně myslí Pařížanů, a z massy velkoměstské počaly vynikati jednotlivé osobnosti, klonící se k *radikalismu* a žádající úplný převrat společenských řádů bouřlivějším způsobem, nežli většina repraesentantů zamožné buržoasie. Bratranec králův, vévoda *Filip Orleanský*, ctižádostivec zneprátelený se dvorem, poskytoval jim v zahradě svého paláce (Palais Royal), oživené četnými kavárnami a sloužící obecnstvu pařížskému jako veřejný sad, příležitost k *demagogickému působení* a k bouřlivým deklamacím. Zprávy o reakci, chystané dvorem proti národnímu shromáždění, vzbudily v Paříži značné kvašení, které 13. července vzrostlo v revoluci.

Lid, pobouřený zvláště mladým publicistou *Camillem Desmoulinem* a jinými agitátory, zmocnil se zbraní ve skladištích a v invalidovně a udeřil následujícího dne na pařížskou tvrz *Bastillu*, státní vězení, které bylo takřka symbolem dosavadního režimu. Gardové pluky v městě rozložené sympatisovaly s lidem a nezakročily proti němu, slabá posádka Bastilly donucena vzdáti se a byla pak částečně lidem pobita. Rovněž zavražděn v lidové bouři *starosta města* (prévôt des marchands) a zdálo se, že vzbouření nižších tříd vyžádá si ještě jiných obětí. Ale klidnější *měšťanstvo* učinilo bouři přítrž. *Volební výbor*, složený ze zástupců okresů městských, zvolených nedávno k volbě repraesentantů třetího stavu za Paříž, převzal do svých rukou *správu městskou* v čele s předsedou národního shro-

máždění, přírodopiscem *Baillym*, a organisoval národní *gardu občanskou*. Jejím velitelem stal se člen národního shromáždění, markýz *La Fayette*, který účastenstvím v bojích amerických osad nabyl znalostí vojenských a snažil se přenést zásady americké revoluce do Francie.

Vzbouření pařížské zlomilo odvahu *Ludvíka XVI.* k reakci. Ujistiv národní shromáždění svou ochotou k pokračování v ústavném díle a přijav opět Neckera za vedoucího ministra, smířil se osobní návštěvou na radnici pařížské s hlavním městem a přijal jako symbol nového řádu *trikoloru*, vzniklou sloučením barev města s bílou barvou bourbonskou; Artois a jiní dvořané uprchli do ciziny. Zatím však revoluce pařížská vzbudila v *celé zemi* ohlas. V městech vznikaly národní gardy, a volební výbory ujímaly se municipální správy, na venkově *lid*, rozrušený nezvyklým ruchem veřejným a naplněný strachem před neznámým nebezpečím, probudil se z dosavadní passivnosti a jal se odpíratí feudální dávky, ničil panské dvorce a spaloval robotní rejstříky. Mohutná *vlna osvobození* a samosprávy šla celou zemí a smetla rázem feudální řády. Národnímu shromáždění nezbylo, nežli změně této dáti formu zákona. V pohnuté, noční schůzi 4. srpna bylo přijato *zrušení šlechtických privilegií* a *feudálních práv*, přijata rovnost občanská. Zástupcové duchovenstva vzdali se desátků, zástupcové měst a provincií lokálních výsad, a za všeobecného nadšení shromáždění prohlásilo, že na troskách starého režimu zbuduje novou, *svobodnou a jednotnou Francii*.

Podle přání většiny, vedené filosofickými postuláty, měl počátek býti učiněn prohlášením hlavních *zásad ústavních*. S užitím článků, které kdysi vzbouřené osady americké prohlásily proti panství anglickému, sestaven byl slavnostně souhrn *přirozených práv lidských* a občanských, tvořící jakousi theoretickou úvahu před skutečnou ústavou, s jejíž vypracováním ihned bylo počato. Nikdo nevzpomněl tehdy ještě na odstranění *monarchie dědičné*, která platila za jedinou záruku národní jednoty, mezi poslanci jevíly se však záhy dva směry. Jeden přál si zachovati korunu moc skutečnou a důstojnost, odpovídající národní tradici francouzské. Především mělo králi zůstatí právo naprostého *veta* proti zákonům, odhlasovaným zástupci národa. Proti tomu většina snažila se stlačití hodnost královskou na pouhou repraesentaci říše, jsouc hotova dáti veškeru moc zákonodárnou sněmovně a panovníkovi jen právo *veta, odročujícího* usnesení na krátkou dobu. Směr ten zvítězil a zá-

roveň zásada, že *armáda* nemá podléhati králi, nýbrž národu; její dislokace v době míru stala se hned věcí samosprávného určení obcí. Tím národní shromáždění chtělo odejmouti korunu možnost reakce a demokratický proud rozšířil se v zápětí také u většiny pluků, nespokojených se šlechtickým důstojnictvem.

Ale proti tomuto zlehčení panovnické moci zvítězil na dvoře opět směr, který radil k rázné obraně. Král zdráhal se potvrditi posledních usnesení shromáždění ústavodárného a prostředkem municipality versaillské povolal k sobě některé pluky pohraničné, ještě nedotknuté duchem revoluce. Napjetí mezi dvorem i sněmovnou vzrostlo a roznesla se pověst, že v paláci bylo šlapáno po trikoloře. Následkem toho vření v hlavním městě obnovilo se opět tím rychleji, že stoupající *drahota potravin* byla od demagogů prohlašována za dílo dvora, k pokoření lidu uchystané. Pátého října shluklá luza, vedená rozvášněnými ženami z tržnic, srotila se a táhla z Paříže do Versailles, aby předložila králi *demonstrativní petici*. Velitelstvo národní gardy, roztrpčené proti dvoru, nezabránilo tomu a přitáhlo do Versailles teprve, když se lid vedral násilím do paláce a vynutil si *tumultuární audienci* u krále. Vůdcové národního shromáždění užili postrachu dvora k tomu, že vymohli na králi schválení základů ústavy a přiměli dvůr, že v průvodu jásající luzy přestěhoval se do Paříže. Odchod z Versailles znamenal zjevné upuštění od veškerých plánů reakce, dvůr pozbyl dosavadní volnosti a byl obklopen hlučným živlem hlavního města. Také *národní shromáždění* odebralo se do Paříže a pokračovalo v projednávání *nové ústavy*, jejíž hlavní rysy na sklonku roku 1789 byly již zjevný, a která v průběhu roku 1790 po částech byla uváděna v život, zatím co jiné podrobnosti se ještě projednávaly.

V národním shromáždění nebylo pevně organisovaných stran, vznikl pouze zvyk, že přívrženci radikálnějšího postupu sedali po *levé*, skupiny konservativnější po *pravé* straně. Za to tvořily se mimo sněmovnu kroužky a malé skupiny podle různých názorů a směrů poslanců, vznikaly četné *listy politické* a zakládány *populární společnosti* k poučení lidu o politických právech. Hlavním střediskem stávaly se pak *kluby*, v nichž poslanci vcházeli ve styk se širšími kruhy.

Největšího významu nabyl klub »Přátel konstituce«, který se shromažďoval v bývalém klášteře *jakobínů* a podle něho byl nazván. V klubu vládla nejprve strana, zastupující rozhodnou ale klid-

nou práci ústavní. Radikálně demokratičtí nadšenci, jako mladý advokát *Robespierre*, byli ještě v menšině. *Provinciální kluby* politické vcházely ve spojení s pařížskou společností jakobinskou, která počala tak prováděti značný vliv v celé zemi. Z ostatních četných politických kroužků pařížských vynikal zvláště klub zvaný *cordelierský*, kde převládal směr radikální, hlásaný *Desmoulinsem*, *Dantonem*, tehdy agentem vévody Orleanského, a filosofem *Condorcetem*. V témž směru působil demagogický a jizlivý žurnalista *Marat*, jehož list »*Ami du peuple*« se těšil rostoucí přízni pařížského lidu. Vskutku však vliv těchto převratných živlů byl ještě malý. Nižší třídy dávaly se sice strhovati k okamžitým demonstracím a výbuchům, ale neměly ještě pochopení pro soustavnou politickou činnost. Tak vedení zůstávalo *intelligenci stavů středních* a ústava roku 1790 v život uvedená, sesilovala toto *panství buržoasie*, vylučujíc z aktivní činnosti politické třídu nemajetnou t. zv. *passivních občanů* a slevujíc značně z theorie, prohlášené v zásadách o lidských a občanských právech.

Nová ústava byla založena na přesném oddělení moci zákonodárné od moci výkonné a soudní. Zákonodárná měla býti úplně soustředěna v jednotném *národním shromáždění zákonodárném*, které samostatně se ustavovalo na dobu dvou let prostředkem nepřímých voleb. Pouze ten, kdo platil určitou část daně přímé, mohl voliti, od kandidátů samých žádán byl *census* ještě vyšší, a přívrženci směru radikálně-demokratického marně se bránili proti těmto obmezením. *Králi*, zbavenému veškeré iniciativy v zákonodárství a práva rozhodovati o míru a o válce, bylo přiznáno pouze *veto suspensivní*, které mohlo jen na 4 roky zadržeti účinnost zákonů sněmem odhlasovaných. Dědičný panovník měl vydržovati dvůr podle anglického vzoru civilní listinou 25 millionů a jmenoval samostatně své *ministery*, kteří však nesměli býti členy shromáždění zákonodárného a neměli v něm slova. Opravdu ústřední moc výkonná byla úplně bezvýznamna, neboť ve správě provinciální zavládla úplná *decentralisace* a *samospráva*.

Na místo složitého rozdělení staršího, Francie rozpadala se na 83 *departementů*, tyto na *distrikty* a konečně na jednotlivé *obce*. Aktivní občané volili si rady obecní, distriktní a departementální, které prostředkem mairů a trvalých výborů převzaly veškeru správu politickou, finanční i policejní. Místní královská byrokracie zmizela, ministerstva neměla vlivu na volbu a na jednání lokálních orgánů a

směla je pouze z určitých důvodů sesazovati. *Volební systém* zavládl nejen v gardě národní, vyhrazené aktivním občanům, nýbrž také ve *vojsku*, kde král jmenoval pouze část důstojnictva, kdežto ostatní postupovali podle pořadu, a volbou soudruhů. Tak bylo vojsko proniknuto duchem nové ústavy a odcizilo se koruně velmi rychle, zvláště když většina důstojníků šlechtických pluky opustila. Také *soudnictví* bylo odevzdáno voleným porotám a soudcům, dědičnost a koupě soudních úřadů, jakož i veškeré parlamenty byly zrušeny; jednotnosti judikatury mělo býti dosaženo nejvyšším soudem kassačním a shromáždění ústavodárné slibovalo vypracovati jednotný zákonník pro celou říši. V bernictví nový režim odstranil všechny *daně nepřímé*, vnitřní cla a nenáviděný monopol solní. Státní hospodářství mělo býti založeno na *přímé kontribuci pozemkové*, na daních výdělkových i osobních. Rovnost občanů v berním ohledu byla zásadně prohlášena a rozhodování o státním hospodářství zůstalo v rukou zákonodárného shromáždění, povolujícího *rozpočet*.

K zažehnání hrozícího bankrotu státního vypsána nejprve vlastenecká daň jedné čtvrtiny příjmů každého občana, její vybírání ukázalo se však nemožným a proto národní shromáždění sáhlo na *statky duchovenstva*, jejichž cena dosahovala výše 4 miliard. Veškeré jmění církevní bylo prohlášeno za *statek národní*, stát naproti tomu se zavázal, že bude platiti duchovní, vydržovati chrámy a lidumilné ústavy. K rychlému zpeněžení nového jmění národního, které měly obce provést, vydala státní pokladna t. zv. *assignaty*, poukázky záručitelné 3‰, jeden kus po 10 tisících franků. Kdo kupoval duchovní statky, mohl jimi platiti. V průběhu roku 1790 bylo assignátů již skoro za 2 miliardy vydáno, jejich záručitelnost zrušena, a poukázky, vydávané také na menší obnosy, proměnily se rychle v *papírové peníze* s nuceným oběhem, jejichž kurs přílišným rozmnožováním rychle počal klesati.

Nová ústava v hlavních rysech byla v polovici roku 1790 skončena a částečně zavedena. Zdálo se, že revoluce jest ukončena a v okázalém způsobu slaveno bylo 14. července na poli Martově od deputací národních gard a pluků řadových z celé země vyslaných sbратření všech Francouzů pod novým řádem (*slavnost federace*). Také chování královo slibovalo klidný vývoj věcí. Ludvík XVI. po příchodu do Paříže podrobil se s resignací změněnému postavení a schválil slavnostně základy nového pořádku. Lid prokazoval mu bývalou úctu a vítal ho nadšeně, monarchická tradice nebyla otře-

sena a zdálo se, že s králem také veškeré privilegované třídy novým řádům se klidně podrobí. Náboženská otázka zmařila však tyto naděje.

Většina národního shromáždění, naplněná osvícenským deismem, snažila se také náboženství úplně podrobiti novým hlediskům. Nejprve zrušila *kláštery* a *řeholní sliby*, pak rozhodla se, že odpoutá světské *duchovenstvo* naprosto od závislosti na Římu a že učiní je sborem státních úředníků. V červenci roku 1790 byly odhlasovány zákony o novém, *občanském zřízení církevním*. Biskupové a faráři měli býti voleni od departementů a obcí, měli si vzájemně udělovati svěcení bez potvrzení papežského. Bylo to dokonalé provedení *osvícenské politiky církevní*. Král horlivě oddaný katolickým názorům, po tuhém boji duševním a jen ze strachu před novými bouřemi, potvrdil sice zákon, ale se zřejmým odporem, který se zvýšil, když většina biskupů a papež nový řád zatratili a národní shromáždění počalo sesazovati duchovní, kteří nechtěli složiti *přísahu občanskou*. Tehdy došlo v provinciích k prvním bouřím mezi přívrženci novot a víře oddanými venkovany, duchovenstvo nepřisežné jalo se povzbuzovati odpor proti nové ústavě a část šlechty, uražená současným *odstraněním titulů*, řádů a livrejí, stísněná ztrátou feudálních příjmů, následovala do ciziny za princí z královského domu, dovolávajíc se *intervence mocností* proti revoluci. Mezi dvěma tábory národa vznikla tak nepřeklenutelná propast a král přidal se na stranu nepřátel ústavy, podléhaje stále více myšlence, aby se vybavil z odvislosti na zástupcích národa, kteří uráželi jeho náboženský cit.

Rádcem stal se mu tehdy nadaný hrabě *Mirabeau*, stíhaný nepřizní většiny shromáždění, jež uchvacoval svou výmluvností ale odstrašoval svou ctizádostí a energií. Mirabeau, přesvědčený o tom, že přílišné zeslabení moci královské povede ke katastrofě, radil králi, aby demonstrativně opustil Paříž a odvolal se proti vládnoucí buržoasii k národu se žádostí o lepší vymezení korunních práv. Leč Ludvík XVI. neměl k tomu odhodlanosti a když Mirabeau zemřel náhle na počátku roku 1791, královna, podporována dvorem, přesvědčila manžela, že spása leží jen v tajném *útěku* do pohraničné pevnosti a v pomoci cizích mocností. Na základě tajné úmluvy s generálem velícím v Metách, v červnu roku 1791 Ludvík XVI. s rodinou v noci opustil Paříž, zanechávaje dopis, v němž odsuzoval ústavu. Než útěk se nezdařil. Král ve *Varennes* zadržen, potupně přiveden zpět do hlavního města, provisorně zbaven moci vládní

a hlídán v Tuileriích, dokud shromáždění ústavodárné nerozhodlo o jeho osudu.

Tehdy poprvé ozvala se v Paříži v širších vrstvách *hesla republikánská*, která do té doby pouze u některých spisovatelů politických byla předmětem theoretické úvahy, ale do lidu nevnikla. Přívrženci radikální demokracie z klubu cordelierů a malá část jakobínů, žádající marně odstranění censu volebního a rozlučovaná také tím, že většina národního shromáždění nedávno odhlasovala zákon, zakazující sdružování dělnictva, žádali definitivní *sesazení králov* a uchystali velikou, *lidovou demonstraci* na poli Martově. Ale vládnoucí strana měšťanská vyslala proti lidu národní gardu, jež užila *střelné zbraně* a rozehnala zástupy se značným krveprolitím. Tato první vážná srážka občanská měla za následek krizi v *klubu jakobínském*. Pouze malá část členů, k radikalismu nakloněná, zůstala v klubu pod vedením Robespierrovým a snažila se zachovati venkovské odnože. Ostatní většina opustila klub a založila nové sdružení konservativnějšího rázu, zvané *klubem feuillantů*. Tato mírnější strana, opírající se o buržoasii, měla v shromáždění ústavodárném převahu a vlivem jejím byl Ludvík XVI. na trůnu ponechán, když zavázal se snova *přísahou*, že zachová ústavu. V září téhož roku sněm ústavodárný se rozešel, jsa přesvědčen, že dokonalsvou úlohu a že klidný vývoj další jest zaručen. Na jeho místo nastoupilo nové *shromáždění zákonodárné*, složené ze 745 poslanců, většinou nováčků v politice; neboť zvláštní zákon zakazoval, aby členové ústavodárného sněmu byli voleni do nového shromáždění.

Pád království a počátek republiky.

Pravici a střed nového shromáždění tvořili přívrženci monarchie, především členové klubu feuillantů. Levice, králi a panství měšťanské třídy nepřiznivá, měla menšinu a dělila se na dvojí frakci. Kolem obratných řečníků Brissota a Vergniauda vznikla skupina nazvaná později *girondisty* a zastupující v pařížském ovzduší hlavně radikální *živly provinciální*. Vliv mezi nimi měla duchaplná a ctižádostivá paní Rolandová, v jejíž salonech již před tím se ozývaly myšlenky republikánské jako ozvuk literárního nadšení pro antickou svobodu. Naproti tomu *pařížská demokracie* byla zastoupena členy reorganisovaného klubu jakobínů a jinými radikály, kteří zaujíma-

jice nejvyšší lavice na levé straně, byli nazváni »*horou*« (*montagne*). Tato strana nabyla na sklonku roku 1791 v Paříži vrchu v municipalitě a působila stále účinněji na třídy nižší, zvané proto »*sansculottes*«, že nenosily krátkých kalhotek (*culotte*), nýbrž dělnické pantalony. Vzrůstajícímu radikalismu dostávalo se výrazu zevního zaváděním *symbolů*, jako byly červené čapky frygické a stromy svobody. Paruky počaly mizeti, byla nápodobena klassická jednoduchost, zaváděno tykání a název »občanů«.

Radikální menšina nabyla v zákonodárném shromáždění rozhodujícího vlivu svou větší iniciativou, jsouc podporována souhlasem galerie a zjevnou nedůvěrou lidu ke králi, zvyšovanou chováním dvora v otázce *neprísežných kněží* a *emigrace*. Nepokoje, vzbuzené nepřisežným kněžstvem ve Vendée a jiných krajích venkovských, způsobily, že národní shromáždění vydalo zostřené zákony proti nim, hrožíc neklidnému duchovenstvu i deportací. Král ohlásil však své veto proti tomu. Emigrovaná šlechta kupila se stále více u dvorů s Francií nejbližše sousedících a hlavně ve *státech porýnských*, jejichž knížata protestovala ostře proti zrušení feudálních řádů na svých državách v Elsassku. Podporou duchovních knížat *emigrace*, vedená královskými princí a popírající zákonnitost vlády francouzské, sbírala vojsko a snažila se získati evropské mocnosti pro *ozbrojenou intervenci* ve Francii. Shromáždění zákonodárné odhlasovalo tehdy hroživé dekrety proti emigrantům, král však zastavil jejich platnost vetem, ač vyzýval současně své bratry k návratu do vlasti. Když ministerstvo francouzské vystoupilo výhrůžně proti *kurfirstovi trevírskému*, na jehož území emigranti v Koblenci měli hlavní stan, vzal císař *Leopold II.* kurfirsta v ochranu a konflikt revoluce francouzské s ostatní Evropou zostřil.

Revoluce budila od počátku pozornost celé Evropy a obavy absolutistických dvorů, než zároveň většina mocností byla ze sobeckých ohledů spokojena s vnitřním otřesením rozpínavé moci francouzské. Opatrný císař *Leopold II.*, zabavený zcela urovnáváním poměrů po Josefovi II., odmítal sice žádosti *emigrace* i své sestry Marie Antoinetty o ozbrojené zakročení, ale sesílil vojenské posádky v Belgii, snaže se vejíti ve shodu s Pruskem o společný postup diplomatický. Zároveň radil Ludvíkovi XVI., aby udržoval své postavení oporou o stranu mírnějších feuillantů proti jakobínům. Než Ludvík XVI., znepřátelený úplně se svým postavením, skládal již veškeru naději jen ve vojenskou pomoc cizích mocností a urychlil

krisi tím, že propustil ministerstvo feuillantské a přijal nové, složené hlavně z *girondistů*. Nový ministr zahraničních záležitostí, generál *Dumouriez*, vyzval císaře drsným způsobem, aby ustal ve zbrojení v Belgii a aby zabránil agitaci emigrantské v Německu. Právě tehdy v březnu roku 1792 zemřel Leopold II. a jeho nástupce, mladý *František II.*, nebyl ochoten k ústupkům. V dubnu národní shromáždění vyhlásilo mu tedy válku a zahájilo ji *útokem na Belgii*, sotva pacifikovanou, doufajíc v obnovení tamních nepokojů a v pomoc starého soupeřství mezi Rakouskem a Pruskem. Obojí naděje však zklamala.

Francouzské vojsko řadové duchem demokracie a emigrací větší části důstojníků šlechtických desorganisováno. Prapory dobrovolnické, sestavené z mobilních oddílů národní gardy, neměly výcviku. Francouzské oddíly, které v dubnu vnikly do Belgie, byly ve zmatku odrazeny vojskem rakouským, *Prusko* setrvalo v dohodě s císařem a počalo na Rýně koncentrovati silnou armádu k invasi do Francie. Národní shromáždění a Paříž byly překvapeny náhlou změnou situace a nedůvěra ke králi vzrostla.

Nedůvěra byla oprávněna. Ludvík XVI. a královna očekávali obnovení své moci od cizího vojska a stáli v *tajném spojení* se dvorem vídeňským i berlínským. Ze vzrůstající obavy před vnitřním nebezpečím živlů protikonstitučních národní shromáždění odhlasovalo vypuzení všech nepřisežných kněží a zřízení národního *vojenského tábora* k ochraně Paříže, složeného z čet národní gardy jednotlivých departementů. Král, jemuž současně byla odňata osobní stráž, ohradil se proti těmto usnesením *vetem*, a propustil radikální ministry. Tím pobouřil však ještě více nedůvěru lidu hlavního města a 20. června strana jakobínů zorganizovala v Tuileriích hlučnou a hroživou *demonstraci* lidovou proti králi, která v celé Evropě vzbudila dojem, že Ludvík XVI. jest vlastně zajatcem lůzy hlavního města. Opravdu protestovaly některé departementy proti zneuctění hlavy státu a Lafayette, jako hlavní zástupce strany umírněné, naléhal, aby osnovatelé bouře byli potrestáni. Ale převaha přecházela zjevně na stranu radikálních živlů, které viděly v králi zrádce a vnitřní nebezpečí.

Přes veto královské od počátku července shromažďovaly se z provincií skupiny ozbrojené v Paříži a tvořil se *tábor vojenský*, sesilující odvahu pařížského lidu. Zvláště rozruch způsobil prapor marseilleských dobrovolníků, který přinesl do Paříže novou *píseň*

vlasteneckou, složenou od důstojníka Rougeta de Lisle, které zůstalo jméno »písně marseilleských« i když stala se hymnou celé revoluce. Koncentrace pruského vojska na Rýně způsobila, že národní shromáždění prohlásilo *nebezpečí vlasti* a jalo se sbíratí nové sbory dobrovolnické. Rozčilení hlavního města dosáhlo pak vrchole, když 28. července došel *manifest* spojeného Pruska a Rakouska, podepsaný velitelem pruským, vévodou z *Brunšviku*, který hrozil Paříži zhoubou, ublíží-li se rodině králově.

To upevnilo v lidu oprávněné přesvědčení, že Ludvík XVI. jest zrádcem společné věci a většina sekci hlavního města počala bouřlivě žádati jeho *sesazení*. Ježto zákonodárné shromáždění váhalo, chystal se lid, pobuřovaný články *Maratovými* a demagogickou působností Dantonovou i jeho soudruhů, vynutiti pád králův násilím. Skoro veřejně chystala se v hlavním městě *lidová revolta*, směřující stejně proti králi, jako proti dosavadním řádům, dávajícím moc do rukou zámožnější třídy. V noci na desátého srpna vůdcové vzpoury svrhli správu municipální a postavili na její místo *revoluční komunu*; sebravše pak ozbrojené davy, jali se útočiti na Tuilerie. V paláci vědělo se o chystaném útoku a král z počátku byl hotov hájiti se zoufale pomocí Švýcarů a šlechtické družiny. V rozhodné chvíli vzdal se však té myšlenky a uchýlil se s rodinou pod ochranu zákonodárného sboru. Přes to lid z nedorozumění udeřil na palác a v bitvě, která se mezi ním a Švýcary rozpoutala, padlo přes 5000 osob. Vítězná revoluční kommuna vynutila téhož dne na shromáždění zákonodárném, že *suspendovalo* krále, který byl přes protesty strany mírnější *uvězněn v Templu*.

Moc ministerská byla svěřena *provisorní radě výkonné*, v čele s Dantonem, a zároveň bylo zákonodárné shromáždění donuceno vypsati volby do *národního konventu*, sboru, který měl provésti *revisi ústavy*, nutnou suspensí krále a vítězstvím pařížské demokracie. Volby ty pak neměly díti se na základě censu, nýbrž *všeobecným právem volebním* všech dospělých. Demokratický proud tak zvítězil dokonale nad hlediskem buržoasie, rozdíl aktivních a pasivních občanů byl smazán. Srpnový převrat nalezl schválení skoro *v celé zemi*, monarchické tradici mizely a generál Lafayette, jenž chtěl vyvolati vojenskou vzpouru ve prospěch králův, musil prchnouti do ciziny.

Než zatím vojsko spojenců překročilo východní hranice francouzské, zmocnilo se pohraničních pevností a oblehlo *Verdun*,

který tvořil klíč k cestě do Paříže. Zpráva o neodvratném pádu pevnosti vzbudila v hlavním městě hrozné *rozčilení*, zvýšené současným nálezem *tajných depeshí*, dokazujících, že dvůr v předešlé době opravdu trval ve stálém spojení s nepřítelem. Obava před zradou se strany přátel starých řádů zatemnila úplně mysl lidu, rozněcovanou hlavně Maratem, který žádal smrt Švýcarů, zajatých při boji v Tuileriích, a zajatého kněžstva nepřisežného. V prvních dnech měsíce září provisorní vláda nedovedla již vzdorovati tomuto proudu a dopustila, že lidem *povražděno* bylo několik set zajatců a podezřelých: první hromadná *justiční vražda*, jež poskvrnila revoluci v očích celé Evropy a odvrátila od ní dosavadní sympatie sousedních národů.

Zatím Verdun padl a pruské vojsko pokračovalo dále proti Paříži. Ale bez rozhodnosti, neboť nenalézalo očekávané podpory živlů protirevolučních v zemi a nemoci zdecimovaly pluky. První ráznější odpor francouzských sborů u *Valmy* zastavil postup pruský úplně. Mezi dvorem vídeňským a berlínským shoda nebyla pevná, král pruský byl zaměstnán poměry polskými a proto ke konci října odvolal své vojsko z Francie úplně. Současně také *rakouské vojsko*, které z Belgie se pokusilo o útok na severní hranici francouzskou, ustoupilo zpět.

Toto odvrácení hrozící invase povzneslo náladu v Paříži, kde právě se scházel *národní konvent*. Vlivem organisace jakobínské většina členů jeho byla rozhodně protimonarchického smýšlení, a hned v prvním sezení 21. září 1792 bylo *království zrušeno* a bez zvláštního prohlášení zahájena *vláda republikánská*. Konvent měl dáti zemi *novou ústavu*, více shodnou s principem rovnosti nežli byla ústava z roku 1790, ale se zachováním *jednoty říše a soukromého vlastnictví*, takže myšlenky kommunistické, vyslovované některými radikálními theoretiky, zásadně byly odmítnuty. Sebevědomí nové republiky rostlo pak rychle *vojenskými úspěchy*, získanými na sklonku roku 1792. Generál Dumouriez, zvítěziv u *Jemappes*, opanoval skoro celou Belgii, jiné vojsko vtrhlo do německého *Porýnska*, zmocnilo se Špýru, Mohuče a Frankfurtu, a národní konvent doufal, že pomocí německé strany revoluční, spojí tyto kraje trvale s Francií. Republika stala se tak dědicem *expansivní politiky bourbonské*, směřující k *»přirozené hranici«* rýnské. Zároveň jiné sbory francouzské provedly annexi *Savojska* a *Nizzy*, a republikáni francouzští byli naplněni přesvědčením, že revoluční hnutí zasáhne

veškeré státy sousední a postaví Francii v čelo nové Evropy, setřásající pouta »tyranů«.

Tyto úspěchy dodaly konventu odvalu, zbaviti se *krále*, jehož existence republiky byla stálým nebezpečím a proti němuž, vyhlášenému za zrádce vlasti, se jítřil celý národ. Na základě rozsudku konventu Ludvík XVI. byl 21. ledna 1793 *popraven*, přes to, že značná část členů konventu s girondisty v čele žádala odročení popravy jeho z obavy, že zpráva o tom způsobí pohoršení u všech evropských mocností.

Obava ta nebyla planá, neboť Anglie, Holandsko, Španěly a rozličné státy italské a německé ohlásily republiky válku a utvořily s Rakouskem a Pruskem všeobecnou *evropskou koalici* proti hnutí, které hrozilo základům monarchií. Poprava krále, podobně jako předchozí vraždy v měsíci září, vzbudily v celé Evropě rozhořčení proti revoluci francouzské. V Anglii, kde vláda toryů rozhodně potlačila nečetné živly, žádající demokratisaci ústavy, slavný publicista *Burke* vystoupil s »Úvahami«, odsuzujícími základy revoluce francouzské.

Vystoupením evropské koalice, vítězný postup francouzských vojsk proměnil se záhy v ústup. V březnu roku 1793 Rakoušané porazili Francouze u *Neerwind* a vytlačili je z Belgie; generál *Dumouriez* zradil republiku a přešel k nepříteli, který v zápětí počal ohrožovati severní hranice Francie. *Pruské vojsko* postoupilo na Rýně, dobylo Mohuče a hrozilo Lotrinsku i Elsassu. *Španělský sbor* vnikl do Gaskoňska a *námořní přesila anglická* stala se proto nebezpečnou, že vešla ve spojení se současným *povstáním selským* v západních provinciích pobřežních. Konservativní venkované ve *Vendée*, v kraji na dolní *Loiře* a v *Bretonsku* vzbouřili se proti vládě jakobínské a proti odvodu rekrutů k praporům republikánským, prohlásili se pro monarchii a vešli ve spojení s Anglií, která vítala příležitost, umožňující jí seslabiti starého soupeře. Na jaře roku 1793 republika francouzská podobala se veliké *pevnosti obležené* se všech stran, ve které nad to vládne vzpoura.

Doba terroru a demokratické republiky.

V době svrchovaného nebezpečí bylo třeba soustřediti pevně veškeru veřejnou moc k obraně republiky a užiti i mimořádných prostředků. Úlohu tu převzal *národní konvent*, který neváhal překročiti hranice pouhého sboru ústavodárného a ujal se ve všech

směrech vlády samé. K tomu účelu přenesl rozhodující moc na svůj výbor výkonný, zvaný »výborem veřejného blaha«, který stal se opravdu všeobecným ministerstvem a dovedl strhnouti na sebe znenáhla skoro veškeru vládu. Decentralisaci výkonné moci, způsobené dosavadní samosprávou a ochromující finance i vojenství, měli čeliti jednotliví členové konventu, vysílání do departementů jako mimořádní vládní komisaři a opírající se o organizaci populárních družstev jakobínských. Tito zástupcové konventu zmocnili se hotové diktatury v departementech a provedli nové, hromadné odvody. Podobní repraesentanti konventu, vyslaní k jednotlivým armádám, bděli nad vedením války a přidržovali velitele bezohledně k povinnosti. Všeobecná nedůvěra, vzbuzená zradou Dumouriezovou a vzpourami venkova, vedla ke zřízení druhého výboru konventu, kterýžto »výbor pro veřejnou bezpečnost« převzal vrchní řízení policejní správy. Současně došlo ke zřízení výjimečného soudu revolučního, který měl krátkým řízením trestati zradu ohrožené vlasti.

Přední osobností v první polovici roku 1793 byl *Danton*, který stoje v čele výboru pro veřejné blaho, ukázal značné schopnosti státnické a snažil se v zájmu celku zachovati svornost stran. Než snaha jeho neměla výsledku. V konventu, vedle množství nerozhodných, zvaného »*Rovinou*« nebo »*Močálem*«, stály velmi příkře proti sobě dvě strany. *Girondisté*, opírající se o provincie, vystupovali proti přílišnému vlivu Paříže v republice a žádali odstranění demagogie, prováděné Maratem a jinými živly podvrtnými. Proti nim *montagnardové* a *jakobíni* opírali se především o Paříž, ovládali správu městskou a neváhali užiti proti straně protivné nátlaku lůzy. Obviňující girondisty, že směřují k federalistickému roztržštění republiky, lidovou bouří v červnu 1793 vynutili na konventu zatčení devětadvaceti hlav strany girondistů. Zároveň dali odhlasovati novou ústavu, založenou na přímém a všeobecném právu volebním a zajišťující trvání směru demokratického.

Ústava byla plebiscitem většiny departementů potvrzena, ale nevešla v život, neboť konvent zachoval dosavadní mimořádnou moc, ježto rostoucí nebezpečí uvnitř i z venčí toho vyžadovalo. Nebezpečí vzrostlo totiž tím, že po zatčení girondistů, některé provincie a města prohlásily se proti pařížské vládě a zvedly branný odpor. V opozici té vynikaly na severu *Caen*, na východě *Lyon*, na jihu *Marseille* a *Toulon*, kde strana royalistů nabyla vrchu a povolala na pomoc anglické loďstvo. Polovina země stanula v odboji proti

diktatuře pařížské. a mladá girondistka Cordayová zavraždila úkladně hlavního inspiratora lůzovlády *Marata*.

Než strana jakobínská užila tohoto nebezpečného odporu za důvod, aby zjevným *terrorismem* zjednala si ještě větší převahu v zemi a násilím zajistila jednotu *obraný národní*. Marat byl uctíván ihned jako mučedník demokracie a Danton, který chtěl smířiti vnitřní spory kompromisem, ztratil vliv. V nově zvoleném výboru pro obecné blaho hlavní moc připadla *Robespierrovi*, neúprosnému doktrináři, který s chladnou bezohledností byl hotov potlačit všechen odpor proti svému přesvědčení v potocích krve. Terrorismus byl výslovně prohlášen za nutnost státní a nová vláda zakročila vojenskou mocí proti girondistické opozici v provinciích. Normandie a Marseille byly rychle pokořeny, Lyon bránil se zoufale, a pád jeho provázen byl soustavným ničením města a *hromadnými popravami*. Podobně stalo se v *Toulonu*, který byl hájen anglickým loďstvem a dobyt teprve, když vedení dělostřeleckého útoku převzal mladý důstojník, Napoleon Bonaparte. Ve *Vendée* a *Brctoňsku* úsilím republikánských generálů rozehnány hlavní sbory povstalců, ale *drobná válka* potrvala dále přes to, že vyslanec konventu dal v *Nantech* na tisíce obviněných postříleti a utopiti.

Takovými ukrutnostmi straně jakobínské podařilo se v průběhu podzimu roku 1793 pokořiti skoro *celou Francii* a zajistiti jednotu moci veřejné v republice. Současně pokračovala také *obrana země* proti četným nepřátelům zahraničním. Hlavním organisátorem jejím stal se člen výboru vládnoucího, učenec *Carnot*. V srpnu 1793 prohlášena byla všeobecná *branná povinnost* občanstva a všechna zbraně schopná mládež povolána k praporům. Veškeren průmysl obrácen byl na výrobu zbraní a potřeb vojenských, rekvisicemi zjednáván materiál a zásoby, prapory dobrovolníků »amalgamovány« se staršími pluky v jednotné brigády. Zástupcové konventu snažili se povznést disciplínu a obětavost vojska, guillotina hrozila generálům, kteří měli neúspěch, nový sbor důstojnický vznikal z řad mužstva rychlým postupem schopných a odhodlaných živlů k nejvyšším důstojnostem vojenským. Proti opatrnému manévrování odborných vojsk nepřátelských, republikánští generálové počínali užívati *nové taktiky*, vrhající husté massy málo vycvičených nováčků na důležité místo bez ohledu na ztráty. Obrana země proti převaze nepřátelské byla usnadněna okolností, že spojenci nebyli svorní, že ztráceli čas obléháním pevných míst pohraničných a neodhodlali se ku

ráznému postupu na Paříž. Proto podařilo se francouzskému vojsku na sklonku roku 1793 zadržeti na severu Angličany i Rakušany, odraziti pruský postup v Lotrinsku a uhájiti Elsassu.

Zatím v *Paříži* samé však revoluční terrorism a nepokojné ovzduší velikého města způsobily zjevy, které vtiskly celé revoluci francouzské příšerný ráz. V září 1793 rozšířena byla zákonem proti podezřelým moc *revolučního tribunálu*, jehož jednání bylo zároveň zjednodušeno tak, že obrana obžalovaných se namnoze stávala nemožnou. Tvořením t. zv. amalgamů političtí provinilci byli spojováni se sprostými zločinci v společných obžalobách a odsuzováni, aniž by řízení bylo úplně provedeno. Rozčilené mínění veřejné tušilo všude zradu a žádalo krev. V říjnu byla popravena královna a řada poslanců girondistů, po nich mužové vyniknuvší na počátku revoluce, jako Bailly a vévoda Orleánský, paní Rolandová a někteří generálové, obvinění z nezdaru. Žaláře byly plny podezřelých, proti nepřisežným kněžím prohlášeny nejprísnější zákony, *statky emigrované šlechty* zabaveny. Lid zničil hroby královské a jeho nespokojenost vzrůstala hlavně *drahotou* a nedostatkem potravin v hlavním městě. Marně správa městská vydala závazné *tarify cen*, ustanovila maximální spotřebu pro jednotlivce, a zřídila zvláštní *armádu sansculottů*, která měla, vedle ochrany svobody, za účel, zajišťovati dovoz potravin z provincií do Paříže. Hospodářská krise byla sesilována *znehodnocením peněz*. Konvent marně snažil se zjednatí si prostředky vypisováním progressivních daní příjmových a nucených půjček u bohatších tříd. Ani vydávání rent založeného státního dluhu, které se staršími závazky státními byly konsolidovány ve »velké knize veřejného dluhu«, nestačilo. Rozmnožení *papírových peněz* zůstalo hlavním prostředkem finančním, nové miliardy assignatů zaplavily Francii a jejich kurs počal klesati tak, že na sklonku roku 1793 obnášel sotva 20 proc. nominální hodnoty.

Zmatek v městě byl zvyšován vzájemnou nevraživostí jednotlivých *vůdců stran*, kteří se slepou ctižádostí chtěli na sebe strhnouti veřejnou moc. Ve výboru veřejného blaha hlavní moc měl *Robespierre*, vedle něho neodvisle zachovala se však *frakce mírnějších*, vedená Dantonem, žádající konec poprav, a terroristická strana *cordelierská*, opírající se o městskou lůzu a armádu sansculottů, vedenou *Hebertem*, který v časopise »*Père Duchesne*«¹ přiváděl revoluční zásady do nejzazší krajnosti. Hebert a jeho přívrženci provedli revoluci také na poli náboženském, žádajíce *dekristianisaci* Francie.

Nejprve došlo k sňatkům kněžstva, k odstranění kultu katolického a k zavření kostelů. Atheistický proud vyvrcholil v zavedení slavnosti na počtu »*Nejvyššího rozumu*« v chrámě Notredamském. Odstranění dosavadního *kalendáře* měla úplně odpoutati národ od tradice křesťanské; nový kalendář revoluční počínal letopočet dnem 22. září 1792 a dělil rok na 12 měsíců po 30 dnech, nazvaných podle přírodních zjevů; zbývajících 5 dní tvořilo samostatnou skupinu, zvanou *sansculottidy*. Měsíc měl tři dekadý, takže také rozdělení na týdny zmizelo. Bylo to úplné přerušení svazků s minulostí i s ostatní Evropou, které mělo odpovídati rozumové účelnosti, stejně jako současné zavedení *systému metrického* v mírách a váhách. Než všechny strany radikální nesouhlasily se zjevným atheismem.

Robespierre, přesvědčený *deista* ze školy Rousseauovy, žádal ctění nejvyšší bytosti božské a, spojiv se s Dantonem, dosáhl v březnu 1794 zničení Heberta a jeho přívrženců, kteří revolučním soudem byli odsouzeni k smrti. V zápětí však také mírnější strana Dantonova padla se svým vůdcem terroru za obět a Robespierre strhnul na počátku dubna veškeru moc na sebe, stav se takorča *diktátorem Francie*. Slavnostně zavedl oficiální kultus *Nejvyšší bytosti*, vystoupiv jako vrchní velekněz ve fantastickém průvodu a domníval se, že dá Francii naprostou vládu *republikánské ctnosti*, jakou jeho doktrinářský duch žádal. Aby odstranil všechny překážky, v cestu se mu stavící, neváhal pokračovati v terroru a zvýšil ještě jeho krvavost. Výjimečný zákon, odhlasovaný zastrašeným konventem 10. června 1794, rozšířil znova moc revolučního tribunálu a *hromadné popravy* dosáhly neslýchaného počtu. V padesáti dnech bylo popraveno 1376 osob, více nežli za celý předchozí rok dohromady.

Hrůzovláda byla však tím méně na místě, ježto současně nebezpečí, hroící republice a ospravedlňující poněkud výjimečnou přísnost, bylo naprosto zažehnáno *vojenskými úspěchy*. Na jaře roku 1794 nepřítel odražený na celé čáře hranic ustupoval a generál Jourdan, vniknův do Belgie a zvítěziv slavně u *Fleurusu*, zabral celé Brabantsko. Bylo přirozeno, že všeobecná nálada toužila po *konci hrůzovlády* a že Robespierre, který toho nepochopil, padl. Na sklonku července byl většinou konventu dán v obžalobu a popraven, přes pokus pařížské správy o jeho záchranu.

Ostří terroru bylo tak zlomeno a záhy počaly jiné poměry. Správa státu sice se nezměnila, ale *konvent národní*, vyprostivši se z vlivu výboru veřejného blaha a demokratické frakce pařížské,

nabyl opět původní moci. Girondisté a umírnění vraceli se zase do jeho středu a *zámožná buržoasie*, zatlačená do pozadí v době předešlé, domohla se znova vedoucího postavení v republice. V Paříži otvírají se znova *salony*, obnovuje se měšťanský luxus a móda, odbývají se plesy t. zv. »oběti guillotiny«, a touha po požitku životním a po zábavě hlásí se k svému právu. Kultus nejvyššího božství mizel a katolicism vracel se rychle, když konvent v září roku 1794 provedl úplné *odloučení náboženství od státu* a prohlásil kultus za věc soukromého zájmu. *Školství*, jemuž v bouřlivé době nemohla býti věnována péče, počínalo se opět povznášeti, hlavně zřízením vysokých *škol odborných*. K podporování vědy byl zřízen »*Institut*«, učená společnost s trojí sekcí; vzniklo první *museum v Louveru* a národní *archiv*. Signálový telegraf spojil hranice říše s Paříží.

Buržoasie neváhala již útočiti zřejmě na demokratické hnutí; sdružení bohatých mladíků, zvaných »*zlatou mládeží*«, rozbíjelo pamětní sošky Maratovy a rozebralo *klub jakobinský*, který konventem byl zavřen a rozpuštěn. Lid pařížský byl donucen vydávati zbraně, poslední činnost revolučního tribunálu čelila proti vůdcům bývalého terroru, pokusy demagogické strany o odpor byly rázně potlačeny a město podrobena výjimečné vládě. V provinciích namnoze reakce nabyla rázu velmi krvavého. Pronásledování jakobínů v jihovýchodní Francii od přívrženců monarchie stalo se tak prudkým, že se mluvilo o »*bílém terroru*«, narážkou na bílou barvu královskou.

Strana royalistů počala doufat, že dosáhne *obnovení monarchie*, slibujíc lidu, stísněnému drahotou, hospodářský blahobyť jako cenu za protirevoluci. Ale rozvoji monarchického směru překážel předně nedostatek důstojného nástupce trůnu. Mladý *dauphin Ludvík* zemřel ve vězení v červnu 1795, a jeho strýc, *vévoda Provenčský*, na něhož přešla práva dědická, byl velmi neoblíben. Proti tomu vítězství vojska revolučního zabezpečovala trvání republiky. Anglie zůstala sice vítěznou na moři a zničila většinu loďstva francouzského, ale její pokus nové větší akce v Bretoňsku se nezdařil, a *povstání vendejské* bylo definitivně pokořeno. Generálové Jourdan a Pichegru zabrali celou *Belgii*, pronikli do *Hollandska*, které se proměnilo na *republiku batavskou* a uzavřelo spolek s Francií. Jiná vojska zmocnila se *německých území* na levém břehu Rýna, opanovala opět *Savojsko* a pronikla do *Španěl*. Republika byla vítězná a mohla vejíti v jednání s mocnostmi o mír. Ježto nechťela

upustiti od dobytých držav cizích, setrvaly Anglie a Rakousko, spojené s italskými státy, v boji, ale *Prusko*, zaujaté posledním dělením Polska, přistoupilo v dubnu 1795 v *Basileji* k míru, který Francii zajistil celé *levé Porýní* a *neutralitu Severního Německa* až k *Mohanu*. Také *král španělský* uzavřel spolek s republikou a postoupil jí španělskou část ostrova *San Domingo*.

Francie jako republika dosáhla teritoriálního úspěchu »*přirozených hranic*« staré Gallie, po nichž Bourbonové marně toužili, a proto byla agitace strany royalistické proti ní zcela bezvýsledná. Konvent usnesl se na *nové ústavě*, která měla zajistiti republiku, ale zároveň také panství měšťanstva. Aktivní volební právo bylo opět omezeno na občany platící daň přímou, kandidatura podmíněna určitým majetkem. Zákonodárná moc byla rozdělena mezi 2 komory: sněmovna, zvaná »*radou pěti set*«, složená z poslanců nejméně třicetiletých, usnášela se o návrzích zákona, senát, zvaný »*radou starých*«, je potvrzoval.

Každoročně jedna třetina členů obou komor měla ustupovati nově zvoleným poslancům, takže nepřetržitost zákonodárného sboru byla zajištěna. V čelo moci výkonné vstoupilo *pětičlenné direktorium*, které zastupovalo královskou moc a bylo rovněž nepřetržitě v činnosti, ježto každoročně pouze jeden starý člen měl postoupiti místo novému. Direktori ustanovovali vespolek odborné ministry a *stálé úřednictvo státní*, které mělo z největší části nahraditi dosavadní samosprávu. K zajištění konservativní většiny v nových sborech zákonodárných bylo ustanoveno, že dvě třetiny konventu mají do nich vstoupiti přímo, a pouze jedna třetina měla býti doplněna novými volbami. Toto usnesení vzbudilo značnou nespokojenost v zemi a *strana monarchická* užila jí k pokusu o státní převrat ve prospěch království. Ale rozhodné zakročení mladého generála, Napoleona Bonaparte, konventem k ochraně nové ústavy povoláního, potlačilo rychle *vzpoureu v Paříži* a v říjnu 1795 konvent rozešel se, přenechávaje novému direktoriu vládu.

Vítězství militarismu v republice.

Mírem basilejským republika francouzská nabyla přirozených hranic, dosažené úspěchy nebyly však zajištěny, pokud jich neuznala *Anglie* a *Rakousko*. Snaha direktoria směřovala tedy pře-

devším k tomu, aby císař *František II.*, spojený s některými knížaty německými i italskými, byl válkou donucen k uzavření míru s republikou. Velký plán útočný byl k tomu cíli zosnován. Dvojí armáda měla skrze Franky a Švábsko proniknouti do *Bavor* a odtud do Rakous, třetí chystala se vpádem do *Lombardie* ohroziti habsburskou říši na jihu. Roku 1796, když válka začala na bojišti *jihoněmeckém*, pronikl podél Mohanu generál Jourdan až k Norimberku, kdežto generál Moreau opanoval údolí horního Dunaje a ohrožoval Mnichov. Než nejschopnější z vojevůdců rakouských, *arcikníže Karel*, dovedl zabrániti spojení obou nepřátelských vojsk a přinutil je k ústupu za Rýn. Zatím však Francie nabyla rozhodných úspěchů na *bojišti italském* zásluhou generála Bonaparte, který rychle se stával nejdůležitější osobností v republice.

Narozený roku 1769 v korsickém Ajacciu, *Napoleon Bonaparte*, nabyv vychování ve vojenské škole v Brienne, stal se poručíkem ve francouzském dělostřelectvu. Nepřilnul však rychle k nové vlasti, zůstává tajným přívržencem korsické svobody a nepřítelem francouzského panství nad ostrovem. Protekční system, vládoucí v armádě za starého režimu, nesliboval mnoho démonické ctížádosti mladého muže, který jevil od počátku předčasnou zralost ducha a vynikal hloubkou odborných studií vysoko nad úroveň svého stavu. Teprve revoluční svoboda smířila Napoleona s Francií, zjednavši mu rychlý postup. Po dobytí Toulonu stal se generálem, rázné potlačení royalistické bouře pařížské v říjnu 1795 zjednálo mu důvěru direktoria a důstojnost *armádního velitele*. Šestadvacetiletý malý muž, vyhublý a bledý, přišel tehdy poprvé do styku s přepychem a životním uměním bohaté společnosti pařížské; následek styků těch byl sňatek s *Josefinou Beauharnaisovou*, kreolkou z ostrova Martinique a vdovou po guillotinovaném generálovi republiky. Sňatek utužil dobrý poměr Napoleonův k Barrasovi, hlavnímu členu direktoria, a přízní tou dostalo se mu na jaře roku 1796 vrchního velení na bojišti italském.

Francouzská armáda v Itálii na pobřeží ligurském stísněná, byla v *bíděm stavu*; trpěla nedostatkem zásob i oděvu a měla proti sobě dvojí armádu, *sardinskou* i *rakouskou*, ovládající v širokém kruhu hřbety apenninské. Bonaparte, uvítaný na počátku od starších generálů divisních nepřizní, rozhodl se přes to k rázné *offensivě*, pokládaje za nutné vyvésti své sbory z kamenitého pobřeží do bo-

haté roviny lombardské. S geniální odvahou užil nové *taktiky revoluční*, hledající vítězství prostředkem soustředěného útoku na hlavní pozici nepřátelskou a opustil umělou strategii staršího rázu, která se opírala o pevnosti a skladiště zásobní a hleděla namnoze nabýti vrchu opatrným manevrováním a unavením. nepřítel, tříštila však síly své k zajištění ústupu. Proraziv přes Apennin, Bonaparte obrátil se nejprve plnou silou proti *králi sardinskému* a donutil ho ku příměří. Úspěchem tím rakouské vojsko bylo nuceno rovněž k ústupu a nedovedlo proti Francouzům ani Lombardie uhájiti. Vítězně vtrhl Bonaparte do *Milána*, zjednal svým vojinům v bohatém kraji zotavení a hojnou kořist, posílaje sám do Francie direktoriu značné sumy peněz, vynucené kontribucemi, díla umělecká a předměty luxu.

K zajištění trvalé převahy v rovině severoitalské bylo však nutno, aby opanoval také silnou pevnost *Mantovu*, od Rakušanů obsazenou. Po těžkých bojích a vítězném odražení trojího sboru, vyslaného z Rakouska k osvobození pevnosti, Napoleon zmocnil se Mantovy v únoru 1797, pokořil papeže i ostatní knížata italská a dokončil úspěch svůj tím, že vtrhnuv vítězně do *zemí alpských* skrze Korutany a Tyrolsko, ohrožoval Vídeň. Ježto současně také v *jižním Německu* francouzská vojska offensivy se ujala, byl dvůr vídeňský přinucen žádati o příměří a zahájiti ve francouzském táboře v *Lubnu* jednání o mír.

Při jednání tom Napoleon sledoval samostatnou, od názorů direktoria odchylnou politiku. Kdežto pařížská vláda lpěla především na požadavku přirozených hranic, obnovil vítězný generál starou snahu francouzskou po zachování trvalé moci za Alpami. Utvořiv z větší části severní Italie dvě republiky, zřízením ústavním republice francouzské podobné a na ní závislé, *ligurskou* a *cisalpinskou*, zmocnil se vojenskou mocí aristokratických *Benátek*, hlavně proto, aby mohl poskytnouti jejich území Rakousku v náhradu za ztracenou Lombardii. V benátské vesničce *Campo Formio* došlo v říjnu 1797 k uzavření míru konečného. Rakousko obdrželo Benátsko až k Adiži s Istrií a Dalmacií, vzdalo se však starších držav italských, Belgie a Breisgovska, přivolujíc k rozšíření republiky francouzské až k Rýnu. Světská knížata říšská, ztrácející tím částí svých zemí, ležící na levém břehu Rýna, měla býti odškodněna saekularisací některých panství duchovních v Německu, a

k tomu účelu svolán byl říšský kongress do *Rastattu*, kde za intervence francouzské diplomacie dělení mělo býti provedeno.

Vítězství a diplomatické umění Napoleonovo zjednala republice francouzské toužebně očekávaný mír, zajištění nových hranic a vliv v Německu i v Itálii. Jako triumfátor vracel se Bonaparte do Paříže a vláda direktoria byla přes jeho samostatné jednání nucena, vysloviti mu uznání tím spíše, že právě jeho pomocí, nedlouho před tím, upevnila svou moc proti chystanému převratu vnitřnímu.

Direktorium od počátku těšilo se malé oblibě v národě. Vyčítala se mu neschopnost, protekční hospodářství ve správě, podvody při dodávkách vojenských i rozmařilost jednotlivých členů jeho, tonoucích v prostopášném a znemravněném životě, který zavládl v zámožných kruzích pařížských. K tomu pojila se těžká *krise finanční a monetární*. Roku 1796 počet vydaných assignatů vzrostl na 35 miliard franků a kurs jejich klesl na 0·29 proc. Proto direktorium zrušilo dvě třetiny assignatů a vydalo na jejich místě nové papírové peníze t. zv. *teritoriální mandáty*, které však od počátku byly obecněstvem přijímány jen za kurs 18 proc. a v plné hodnotě nominální užívány pouze při placení daní. Vláda, nemožouc vypláceti úroky státních rent, provedla jiný částečný *bankrot* tím, že splatila dvě třetiny znehodnocenými mandáty teritoriálními a ponechala v platnosti jen zbývající třetinu rent. Proto záhy veřejná *nespokojenost* jevila se v četných *spiknutích* proti vládě a ústavě. Trosky radikální strany jakobínské roku 1796 pokusily se o vzbouření lidu proti vládě buržoasie, majíce v čele sociálního theoretika, *Caja Graccha Babeufa*, hlásajícího utopický komunismus a odstranění všeho soukromého majetku. Spiknutí, předčasně prozrazené, skončilo popravou vůdců, záhy však vláda byla nucena brániti se proti jiným pokusům o převrat, chystaným se *strany royalistů*, kteří nabývali půdy v zákonodárných sborech. Nebezpečí to stalo se na podzim roku 1797 tak hrozným, že direktor *Barras* s dvěma kollegy byl nucen zlomiti jej protiústavním násilím. Dosáhnuv souhlasu a vojenské pomoci od Napoleona, tehdy ještě v Itálii zabaveného, dal řadu členů sborů zákonodárných deportovati do Guyány, obmezil svobodu tisku i voleb a upevnil vládu direktorskou.

Ale skutečná moc stále více se přesunovala na *vojsko*, které dlouhou válkou se stávalo zvláštní kastou, odlišnou od ostatních tříd občanstva a hledící ke svým generálům s větší důvěrou nežli k pařížským politikům. Zvláště Bonaparte, dosáhnuvši výhodným

mírem sympatie celého národa, stával se modlou armády, kterou dovedl úplně podrobiti své silné individualitě. Nemaje dotud zákonitého stáří, aby mohl zasednouti v direktoriu, Napoleon poznával, že zachová vedoucí místo pouze novými úspěchy válečnými. K obnovení války na pevnině nebylo důvodu a všeobecná nálada jí nepřála; proto obrátil se proti Anglii.

Anglie zničila loďstvo republiky, zabrala část *kolonií* francouzských a osady spojenců republiky, hlavně hollandské Kapsko a Ceylon. Pokusy direktoria o pobouření *Irska* a nižších tříd v Anglii samé skončily se nezdarem. Anglická vláda, vedená Pittem, zůstávala jedinou, která republiky francouzské neuznávala. V poměrech těch Napoleon domníval se, že pokoří Angličany jen útočnou *politikou orientální*. Již za války v Itálii snažil se zajistiti Francii silnější postavení ve východním Středomoří a možnost, účastniti se při eventuálním dělení říše turecké, trvalým obsazením papežského přístavu *Ancony* a získáním *ostrovů Jonských*. V tomto směru dalším krokem mělo býti zabrání kommercielně důležitého *Egypta*, odkud bylo možno opanovati moře Rudé i Indické a zničiti nepevné dotud panství britské v Indii pomocí povstání domácích knížat. Direktorium souhlasilo a Bonaparte jal se ihned připravovati nové tažení, zatajiv obratně jeho cíl do poslední chvíle. V květnu opustil se značným loďstvem válečným a dopravním Toulon, zmocnil se cestou pevného ostrova *Malty*, důležitého pro námořní panství v Středozemním moři, a přistál bez nesnází u *Alexandrie*.

Egypt, ovládaný od *bejů mameluckých* a pouze podle jména podléhající sultánovi tureckému, nemohl klásti dlouhého odporu francouzské invasi; více nežli jízdecké útoky domorodců, nezvyklé klima a namáhavé pochody pouští zdecimovaly armádu. Než po překonání značných obtíží Bonaparte opanoval zemi až k prvním kataraktům a zavedl tu *pravidelnou správu*, snaže se šetřiti náboženských a společenských předsudků vyznavačů islámu. Při tom ukázal podivuhodný talent organisátorský, pečuje o hospodářské povznesení země a o zlepšení komunikací, zatím, co učení odborníci, které s sebou přivedl, prováděli první soustavný výzkum *egyptských starožitností*. Nemožnost obnovení průplavu mezi Nilem a Rudým mořem byla však záhy uznána a rovněž obtíže velikých plánů k otřesení anglického panství v Asii; nezdar celého podniku stal se pak zjevným, když anglický admirál *Nelson*, v bitvě u *Abukiru* zničiv loďstvo Napoleonovo, přerušil spojení mezi Egyp-

tem a Francii. Současně diplomacie anglická pohnula *sultána*, že vypověděl Francii válku a vyslal své asijské sbory proti Egyptu.

Napoleon snažil se zažehnati hrozící nebezpečí útokem na *Syrii*, kde rozehnal tureckou armádu a dobyl některých pevných měst. Odpor Akkonu, podporovaného anglickým loďstvem, zastavil však jeho postup zvláště, když současně druhé vojsko turecké s pomocí Nelsonovou přistálo u Alexandrie, a v Egyptě vypukly bouře proti Francouzům. Vrátiv se zrychlenými pochody ze Syrie, zničil Napoleon moc tureckou, udusil povstání a přivedl Egypt opět pod francouzské panství. Poznání bezúspěšnosti dalšího pobytu v zemi, kde přerušeni všeho spojení s Francií bránilo větším podnikům, jakož i povážlivé zprávy z Evropy způsobily, že tajně *opustil Egypt* a vrátil se do vlasti, kde zatím poměry se úplně změnily.

Direktorium chtělo rozmnožiti francouzský vliv v Evropě soustavným podporováním republikánských převratů v sousedních zemích, snažíc se zároveň zlepšiti bídne finance republiky vydíráním značných náhrad peněžitých za intervence francouzských vojsk. Roku 1798 francouzskou pomocí ve *Švýcarsku* vznikla jednotná, demokratická *republika helvétská*, přes odpor živlů oligarchických a federativní náladu většiny kantonů. Současně direktorium užilo nepokojů v Římě, aby zbavilo papeže světského panství, z něhož utvořilo *republiku římskou*. Na počátku roku 1799 král neapolský, spojenec Anglie, byl vypuzen na Sicilii a v Neapoli s pomocí radikálního měšťanstva zřízena *republika parthenopejská*. Francie byla tak obklopena kruhem *útvárů republikánských*, na ní úplně závislých a ukazovala svou expansivnost současně annexí celého *Piemontu* a rozhodnou úlohou, kterou její zástupci měli na *kongresse v Rastattě*, jednajícím o nové úpravě západního Německa.

Tato rozpínavost vzbudila obavy *vídeňské vlády* a pohnula ji k nové válce proti Francii tím spíše, že tentokráté také *Rusko* bylo hotovo přistoupení ke koalici protirevoluční. Nový car *Pavel I.* (1796—1801) impulsivní a drsný panovník, byl podrážděn zjevnou snahou republiky, zasáhnouti do orientální otázky, kterou Rusko pokládalo za své výhradní panství. Vliv anglický a žádost Napoleonem depozovaného řádu *rytířů maltánských*, kteří cara zvolili svým velmistrem, pohnuly Pavla I. k tomu, že na jaře 1799 spolu s Rakouskem zahájil boj proti republice. Kongress rastattský byl rozeznán, francouzští vyslanci před branami města od rakouských husarů přepadeni, a koalice ujala se rychle offensivy na všech stra-

nách. Boj rozzuřil se na *Rýně*, ve *Švýcařích* a v *Italii*. Na posledním bojišti, starý, ale junácký generál ruský *Suvorov*, užívající proti Francouzům různé taktiky útočné a podporovaný rozhořčením pravoslavných vojáků proti jakobínskému bezbožství, zvítězil dokonale. Sevřev nepřítele na pobřeží ligurském, hodlal podle přání carova obnoviti v *Italii* politické poměry doby předrevoluční. Ale rakouská politika nepřála si takové úplné restaurace a vymohla, že *Suvorov* odtáhl do *Švýcar*, kde jiný ruský sbor ve spolku s rakouským vojskem již déle zápasil o převahu nad Francouzi. Než obratný generál francouzský *Massena* zničil v třídenním boji u *Curychu* vojsko spojenců, dříve nežli *Suvorov* s vojskem, v horách nezvyklým, se probíjoval skrze průsmyk Svato-Gotthardský. Ruskému, generálovi nezbylo, nežli ustoupiti namáhavým pochodem na rakouskou půdu, a Pavel I., rozhněvaný na Rakousko, odvolal své vojsko zpět ze západní Evropy. Ježto současně také anglický útok na *Hollandsko* se nezdařil, byla republika z hrozíciho jí nebezpečí vyproštěna, ale únava boje a nebezpečí, které přimělo vládu k zavedení všeobecného odvodu, *nucených půjček* u zámožné třídy a *výjimečných zákonů* proti nepokojům vnitřním, sesílilo všeobecnou náladu nespokojenosti proti neschopnému a mezi sebou nesvornému direktoriu a touhu po vládě silné ruky.

Člen direktoria *Sieyès* pochopil situaci a kul plány převratu státního, vymýšleje novou, složitou ústavu, k jejíž zavedení potřeboval pomoci některého populárního generála. V té chvíli *Bonaparte*, ozářený leskem egyptského dobrodružství, vrátil se neočekávaně do Francie a neváhal přijmouti nabízenou úlohu. V listopadu 1799 *státní převrat* byl proveden; s užitím vojenské moci sbory zákonodárné rozpuštěny, direktorium zrušeno a po krátkém stavu přechodním *nová ústava* uvedena v život. Ústava ta nebyla však dílem *Sieyovým*, nýbrž zavedena opravdu diktátem Napoleonovým, který dal ji pouze dodatečně schváliti *všeobecným plebiscitem*. Vůle vítězného generála, opírajícího se o oddanou armádu i o všeobecnou náladu v zemi, stala se činitelem rozhodujícím.

Konsulát.

Státním převratem Napoleon stal se *prvním konsulem* republiky na dobu desíti let. Tím octla se v jeho ruce veškerá moc výkonná, velení nad vojskem, jmenování úředníků a péče o prová-

děni zákonů. Dva *spolkonsulové*, které sám si byl přibral, neměli moci skutečné, nýbrž pouze právo raditi nové hlavě státu. Pomocí umělého systému volebního vybráno bylo z národa několik tisíc vážnějších občanů, z nichž byli dále vybíráni úředníci, členové *sboru zákonodárného a tribunátu*, dvou permanentních sněmoven, které měly pouze uzákonovati vládní předlohy. *Senát*, složený z 80 doživotních členů a kooptací se udržujících, měl podporovati prvního konsula při sestavování sněmoven a chrániti ústavnost. Ve správě veřejné rozdělení na departementy bylo zachováno, ale samospráva úplně zatlačena do pozadí *byrokracií* prefektů, viceprefektů a mairů, jmenovaných prvním konsulem. Francie stala se vskutku *konstituční monarchií* s dočasným panovníkem v čele.

Od staré Francie nový řád lišil se však značně, neboť z díla revoluce zachovalo se uznání *suverennity národa*, *rovnost* všech před zákonem a zrušení rozdílů mezi provinciemi. Osobní svoboda, jakou proud demokratický byl žádal, ustoupila ovšem značné vázanosti osob a přísným *řádům policejním*, jimž Napoleon přičítal veliký význam, snaže se vedle toho od počátku odstraniti *frakce politické* a učiniti veškeru *žurnalistiku* pouhým nástrojem vlády. Proto volil své hlavní pomocníky podle osobní schopnosti bez ohledu na tábor politický, z něhož vyšli, svěřiv správu policejní bývalému terroristovi *Fouchéovi*, diplomatickou korespondenci bývalému biskupovi *Talleyrandovi*, státní poklad jednomu z royalistických spiklenců proti direktoriu. Emigrantům, kteří nežádali vrácení konfiskovaných statků, byl povolen návrat, obnovené nepokoje ve Vendée amnestií i rozhodností potlačeny; také s *církví katolickou* byl připravován příznivější poměr. Nucené půjčky, vzbuzující všeobecnou nespokojenost, zmizely, ač *poměry finanční* byly stále ještě zoufalé, a první konsul hledal u penězníků neutrálních států půjčky až na 12 $\frac{1}{2}$ %. Celá země pocítila v několika měsících blahodárné účinky *silné moci ústřední* a rozervanost doby předešlé počala ustupovati pořádku.

Přední úlohou prvního konsula bylo však, bojem proti koalici zajistiti Francii rýnskou hranici a převahu v Italii. Na italském bojišti poměry byly špatné. Francouzská armáda v *Janově* byla rakouským vojskem obležena, kdežto jiný sbor rakouský pod generálem Melasem vnikl útočně až na francouzské území u *Nizzy*. Mistrným přechodem přes průsmyk *Sv. Bernarda*, *Napoleon* na jaře roku 1800 vnikl neočekávaně do Milánska, donutil Melasu k ústupu

a porazil ho u *Marenga* blíže *Alessandrie*. Jedinou rozhodnou bitvou Francie stala se opět pánem v severní Itálii, obnovila republiku ligurskou a cisalpinskou, vymáhajíc při tom těžké daně k zlepšení vlastních financí. Současně armáda porýnská, vedená generálem *Moreauem*, vytlačila Rakušany z Bavor a pronikla vítězně až k Enzi. Císař František byl nucen uzavřítí příměří a jednati o mír, uzavřený potom v únoru r. 1801 v *Lunevillu*. Mírem byly obnoveny poměry roku 1797, Rakousko obmezeño v Itálii na Benátsko a císař, zajistiv Francii celý levý břeh Rýna, dal znova svolení k tomu, aby saekularisací duchovních knížectví za prostřednictví francouzského poměry v říši německé byly upraveny.

Zajistiv si převahu na pevnině, Napoleon obrátil se vší silou proti *Anglii*, snaže se zavřítí jí přístup do přístavů všude, kam vliv francouzský sáhal. Opravdu dosáhl toho u všech států italských, u Rakouska, Španěl a Hollandska. Brutální zneužívání námořní války ve prospěch vlastního obchodu a bezohledné prohledávání lodí neutrálních států, vzbudilo *protianglickou náladu* u většiny evropských mocností. Car Pavel I., získaný Napoleonem, Prusko a státy skandinávské utvořily roku 1801 spolek k uhájení *neutrality námořské*, zjevně na prospěch věci francouzské. Car zabýval se plánem, udeřiti ve spolku s Francií na britskou *Indii*. Anglie, která se zatím byla zmocnila *Malty* a donutila francouzský sbor v *Egyptě* ke kapitulaci, zastrašila sice spojence repressaliemi proti *Dánsku*, ale únava dlouhé války a vnitřní nespokojenost s rostoucími daněmi, hlavně s daní příjmovou (*income tax*) přiměla také britské diplomaty k míru, který byl v březnu roku 1802 v *Amiensu* uzavřen. Anglie vrátila Francii a jejím spojencům odňaté *osady*, vyjímaje hollandský *Ceylon* a španělskou *Trinidad*, slíbila vrátiti Turecku přístavy egyptské a Johanitům ostrov *Maltu*. Hlavním úspěchem jejím zůstalo úplné zmaření plánů Napoleonových, směřujících k dosažení převahy v moři Středozemském a v oblasti říše turecké, ježto také *Jonské ostrovy* měly zůstatí *svobodnou republikou*, na Francii nezávislou.

Ve Francii mír byl radostně uvítán, ježto umožnil obnovení loďstva a *koloniálního obchodu*, válkou úplně zničeného, a zajistil úspěchy na *pevnině*. Tam moc francouzská projevila se obzvláště při jednání o *novou úpravu Německa*, o níž Napoleon vlastně rozhodoval; přijímaje návštěvy a jednatele německých knížat, závodících o přízeň francouzskou. Úplně podle návrhů Napo-

leonových *říšská deputace* usnesla se na počátku roku 1803 o připojení všech *knížectví duchovních* (vyjímaje kurfirství mohučské) a všech *měst svobodných* (vyjímaje Frankfurt n. M., Augšpurk, Norimberk a hansovní města Brémy, Hamburk a Lubek) k světským knížectvím, při čemž zvláště Prusko, Bavorsko a Badensko získaly značné rozšíření teritoriální. Tato koncentrace moci, sloužící k definitivnímu zajištění převahy protestantství v říši, dala se pod převahou francouzského vlivu, a *císař*, který se zrušením duchovních hlasů ztrácel veškeren vliv na říšském sněmu, byl nucen spokojiti se rozšířením *Tyrolska* o biskupství *brixenského* a *tridentského*. Jeho bratr, pozbyvší velkovévodství *toskánského* v Itálii, obdržel arcibiskupství *solnohradského*, které tehdy poprvé přišlo pod moc rodu habsburského.

Také v *Itálii* Napoleon upevnil svůj vliv připojením *Piemontu*, sardinskému králi odňatého, k Francii a změnou ústavy republiky cisaspinské, která jej učinila svým praesidentem a přijala nový název *republiky italské*, vzbuzující naděje na národní spojení *žirli vlášského*, Napoleonem výslovně slibované. Také *republika batarská* byla podrobena rozhodující moci nového presidenta Schimmelpennincka, na Napoleonovi zcela závislého, kdežto ve *Švýcarsku* vlivem francouzským obnoven federalism, ale se zachováním vzájemné rovnocennosti kantonů.

Tyto úspěchy zahraničné sesílily moc Napoleonovu ve Francii podobně jako účelná péče o povznesení vnitřního blahobytu. Soustavným bojem proti rozšíření brigandáže Napoleon zajistil bezpečnost veřejnou, povznesl obchod vnitřní stavbou *strategických silnic* a *průplavů*. Obnovením *daní nepřímých*, monopolu tabákového a zavedením katastru pro daň pozemkovou dosažena byla za obrátné správy ministra *Gaudina* rovnováha rozpočtu. Roku 1803 zavládl v mincovnictví *bimetallism* na základě pevné relace 1 : 15½. Vláda upustila od vydávání papírových státovek a zřídila, pomocí sdružení zámožných kapitalistů, soukromou *»Banque de France«*, podléhající doзору státnímu, která od roku 1803 vydávala bankovky, ale v omezeném počtu. Velikým činem vlády Napoleonovy bylo vydání *občanského zákoníku* (Code civil), vypracovaného státní radou, na základě rovnosti občanské před zákonem. Nové *řády soudní* a později (1807) vydaný *»Code de commerce«* doplnily toto dílo, které zjednálo poprvé celé Francii jednotnou justici a mělo značný vliv na pozdější zákonodárství ostatních států evropských.

Chtěje napravit rozkol, který náboženská politika revoluce způsobila v národě a odpoutati také horlivé katolíky od spojení s vyhlanými Bourbony, Napoleon byl hotov učiniti *církvi katolické* některé ústupky a snířiti se s papežem. Delší jednání s Piem VII. vedlo roku 1801 k uzavření nového *konkordátu*. Katolicism byl opět prohlášen za vyznání většiny občanů, církev však nenabyla již ztracených statků, nýbrž její duchovní měli býti udržováni od státu. Papež přiznal vládě právo, jmenovati biskupy, jimž dával sám pouze kanonickou ordinaci; veškeré duchovenstvo bylo zavázáno přísahou zachováti ústavu. V *organických člancích* „přes protesty papežovy samovolně ke konkordátu připojených, Napoleon zvýšil ještě nezávislost církve francouzské na Římu, snaže se ovládati biskupy a ostatní duchovenstvo stejně, jako ostatní *byrokracii státní*.

Zvýšení státní moci bylo provázeno upevněním osobního postavení *prvního konsula*. Veřejné mínění nabylo přesvědčení, že vnitřní mír a obnovení spořádaných poměrů ve státě závisí úplně na osobní činnosti Napoleonově. Proto byla mu roku 1802 *plebiscitem* tři milionů hlasů proti několika tisícům dána důstojnost konsula na *doživotí* a právo, ustanoviti svého *nástupce*. K tomu přiznal mu *senát* právo udělování milosti, ratifikaci státních smluv a jmenování senátorů, čímž se senát stal ještě více pouhým nástrojem v rukou konsulových. *Absolutní monarchie* byla tak v jádru obnovena se zachováním některých forem konstitučních a jména republiky. Napoleon počal v Tuilerích kolem sebe skutečný *dvůr zřizovati*, stával se drsným a pánovitým ve svých rozkazech a učinil počátek k porušení republikánské rovnosti občanské zřízením nového řádu *čestné legie* pro zásluhy vojenské i občanské.

K panovnické moci chyběl mu pouze titul a toho dostalo se mu v nejbližší době. Z londýnského kruhu *emigrantů* uchystáno bylo spiknutí proti životu prvního konsula; policie pařížská odkryla je v březnu 1804 a hlavní účastníci zaplatili věc životem, generál Moreau, částečně kompromitovaný, vypovězením. Chtěje Bourbony od podobných pokusů odstrašiti, Napoleon dal na neutrálním území badenském zatknouti a v Paříži zastřeliti mladého člena rodu, *vévodu Enghienského*. Zatím však v celé Francii *atentát* sesílil přesvědčení, že pouze výslovné zřízení *dědičné monarchie bonapartistické* zabrání dalším útokům na život konsula a zaručí klidný vývoj říše. Ve veřejných peticích Napoleonovi nabízena koruna a 18. kvě-

na 1804 senát přiznal mu titul »*císaře Francouzů*«, vyhnuv se tak nenáviděné důstojnosti královské. Dodatečným plebiscitem byla pouze dědičnost koruny císařské v rodu Bonapartů od národa uznána. Evropské mocnosti kontinentální neodporovaly povýšení Napoleonovu, doufajíce, že poslouží k zažehnání revolučního ducha a k ustálení poměrů ve Francii. Vlastní moc Napoleonova titulem císařským se nezměnila, ale získala *nový lesk*; císař, požívající civilní listiny 25 millionů, obklopil se rychle *stkvělým dvorem*, na němž dvorní důstojnosti a tituly doby předrevoluční byly obnoveny. V plném lesku nová dynastie zastkvěla se v prosinci 1804, když, za přítomnosti papežovy a byv od něho pomazán, Napoleon I. vsadil sobě v chrámu notredamském na hlavu *korunu císařskou*. Doba republiky byla zjevně ukončena a význačným doplňkem změny bylo zrušení republikánského *kalendáře i letopočtu*.

Císařství Napoleonovo.

V době korunovace Napoleonovy Francie netěšila se již míru, nýbrž dostala se do nového *zápasu s Anglií*, vzbuzeného otázkami koloniálními a obchodními. Napoleon snažil se užiti míru k povznesení maritimní mocí francouzské a hodlal obnoviti *koloniální politiku bourbonskou*, opřenou o *Španělsko*, získané přeměnou *Toskány* na sekundogenituru španělskou pod jménem království etruského. Španělsko postoupilo Francii svou část ostrova *San Domingo* a americkou *Louisianu* s celým krajem na západ od Missisipi. S velikým úsilím Napoleon snažil se v těchto a ostatních západoindických osadách francouzských pokořiti vzpoury *černého obyvatelstva*, v době revoluční rozpoutané, a povznésti pokleslé plantážnictví obnovením *otroctví*, které republika byla zrušila. Francie chtěla opět získati hlavní část dovozu cukru a kávy do Evropy. Také *indické državy*, hlavně Isle de France, byly silně opevňovány, a hledáno spojení s domorodými knížaty; ani od myšlenky na opětné opanování *Egypta* nebylo úplně upuštěno.

Anglie zřela s nedůvěrou na tyto snahy a nálada míru příznivá mizela, zvláště u kapitalistů britských, rychle, když bylo zjevno, že Napoleon chce pokračovati v politice merkantilistické a nepřistoupí ke *smlouvě obchodní*, jež by anglickým tovarům otevřela cestu do Francie, nýbrž, že spíše jest hotov *zvý-*

šením cla francouzský průmysl chrániti. Kruhy velkoobchodnické vyslovovaly se záhy zřejmě, že zájem anglický vyžaduje novou válku, která by dokonale zničila maritimní a obchodní konkurenci francouzskou. Některé otázky politické a hlavně okolnost, že Anglie zdráhala se provésti podmínky míru amienského a opustiti *Maltu*, zostřily spor; v květnu 1803 vypukla válka, která měla rozhodnouti o tom, zda Francie také mimo pevninu uhájí svou převahu.

Hned počátek boje ukázal superioritu anglického námořnictva nad roztroušeným a nepřipraveným loďstvem francouzským. Napoleon doufal však, že pokoří moc britskou obsazením *Hannoverska*, které bez ohledu na neutralitu severního Německa provedl, a přímým *útokem na Anglii*. V přístavě *Boulogne* soustředil silnou *armádu*, čekaje na vhodnou příležitost k *jeho* přepravě přes kanál. Zatím však vedoucí státník anglický *William Pitt mladší* vytvořil novou, *protifrancouzskou koalici* na pevnině.

V Rusku po násilné smrti cara Pavla I., zavražděného palácovým vzbouřením gardy, vládl car *Alexander I.* (1801—1825). Orientální politika Napoleonova, směřující k zachování francouzského vlivu v oblasti říše turecké, budila jeho nedůvěru a sblížila Rusko s Anglií. Současně také *císař František* cítil se ohrožen rozpinavostí Francie. Nové poměry německé učinily zachování císařské *koruny římské* v rodu habsburském pochybným; nechťe v případě její ztráty zůstati hodností za panovníkem francouzským, císař přijal v srpnu 1804 nový titul, *Františka I. císaře rakouského*. Hlavně *italská politika Napoleonova* vzbuzovala ve Vídni vážné obavy, když císař francouzský na jaře r. 1805, změniv republiku italskou na *království*, přijal sám korunu v Miláně a, snaže se sesílit maritimní posici francouzskou v Itálii, obsadil přístavy *jihovýchodní* a připojil *Janov* k Francii. Císař pojal obavu, že užívaje touhy Vlachů po národním sjednocení, Napoleon sáhne také na rakouské *Benátko* a proto přistoupil v červenci 1805 k *rusko-anglické koalici*, k níž se přidalo také *Dánsko* a *Švédsko*.

Napoleon, zpraven o spolku proti němu chystanému, doufal, že pokoří Anglii přímým útokem dříve, nežli spojenci provedou mobilisaci. Složitá operace loďstev *francouzských*, spojených se *španělskými*, měla odvrátiti hlavní námořní sílu anglickou do kolonií západoindických a usnadniti přepravení vojska přes kanál. Než námořní plány nezdařily se hlavně pro chatrnost loďstva francouzského a nezkušenost jeho, na rychlo sehnaného, mužstva; celá akce

skončila se v říjnu 1805 námořní bitvou u *Trafalgaru*, v níž slavný Nelson zahynul, ale francouzské i španělské loďstvo bylo tak zničeno, že veškeré další pokusy o zápas námořský byly opuštěny.

Tehdy však Napoleon byl již úplně v proudu nové války s koalicí. Nabyv již v srpnu přesvědčení o dočasné nemožnosti přímého útoku na Anglii, chtěl rychlým postupem zdrtit spojenece, kteří ohrožovali francouzskou převahu na pevnině. Rakouská vláda hodlala vystoupiti offensivně v severní Itálii a zadržeti francouzský útok v jižním Německu armádou, postavenou pod vedením generála *Macka* ve Švábsku, na tak dlouho, až příchod ohlášeného vojska ruského umožní offensivu také v tomto směru. Neočekávanou rychlostí svého postupu a obratnou 'strategií, donutil však Napoleon generála Macka v *Ulm*u ke kapitulaci. získal si společenství jihoněmeckých knížat a postupoval po pravém břehu Dunaje proti Vídni. Ruské vojsko, zatím do Rakous postoupivší, nebylo s to Francouze zadržeti a ustoupilo se zbytkem rakouské armády do *Moravy*, zatím co Napoleon obsadil Vídeň a táhl za ním až k Brnu. Situace francouzského císaře byla dosti kritická a žádala rychlého, rozhodného úspěchu, neboť většina rakouských vojsk byla z Itálie na sever povolána a *král pruský* chystal se přidati se ke spojencům.

Bedřich Vilém III. kolísal nerozhodně mezi stranami; obsazení Hannoverska od Francouzů znepokojilo ho, avšak francouzská diplomacie slibovala mu postoupení této země. Ruský vliv zvítězil konečně v Berlíně a král rozhodl se k *mobilisaci*, jež měla donutiti Napoleona k zastavení války a k jednání o mír. Vyčkávací strategie byla za těchto okolností pro spojence výhodnou a ruský velitel Kutuzov k ní radil. Ale netrpělivost carova pomohla Napoleonovi v prosinci r. 1805 u *Slavkova* k dobytí velikého vítězství, které donutilo trosky ruské armády k ústupu a císaře rakouského ku příměří. *Král pruský* byl změnou poměrů donucen, vzdáti se protifrancouzské politiky a uzavřeti s Napoleonem smlouvu, kterou přijal *Hannoversko* náhradou za vévodství *klevské*, Francii postoupené, a uzavřel přístavy své anglickému obchodu. Tím bylo Prusko znepřáteleno s Anglií a uvedeno v tuhou závislost na francouzské politice. Osamocené *Rakousko* uzavřelo tehdy, v prosinci 1805, v *Prčšpurce* definitivní mír s vítězem, kterým se vzdalo Benátska, Dalmacie a Istrie ve prospěch království italského, Tyrolska ve prospěch kurfirsta bavorského, držav švábských ve prospěch Badenska a Vir-

temberska. V náhradu za tyto ztráty obdrželo pouze Solnohradsko.

Habsburská moc byla tak vytlačena z *Italie* i z *Německa*, a Napoleon užil své převahy k tomu, aby novou úpravou poměrů ve střední Evropě pojistil *hegemonii francouzskou* trvale a zajistil sobě postavení, které sám porovnával s mocí *Karla Velikého*. Francie měla býti se všech stran obklopena kruhem *států závislých*, které by k Napoleonovi poutala vasalská povinnost nebo svazek dynastický. *Neapolská* koruna dostala se staršímu bratrovi císařovu Josefovi, kdežto královská rodina bourbonská zachovala si pomocí ochrany anglického loďstva pouze Sicílii. Republika batavská, změněná na *království hollandské*, stala se panstvím mladšího Ludvíka Bonaparte; sestry císařovy obdržely *italská knížectví*, jeho svat Murat nové vévodství *bergsko-kléviské*. Úplná *reorganisace říše německé* doplňovala tento system francouzské nadvlády v západní a střední Evropě. Rozšířené *Bavorsko* a *Virtembersko* stalo se královstvím; *Badensko* a *Hessensko* velkovévodstvím, veškerá samostatná území drobných říšských hrabat a rytířů byla vtělena do větších knížectví (*mediatisována*), takže politické sjednocení německého živlu opět značně pokročilo. Se zmenšeným počtem říšských stavů západního a jižního Německa Napoleon uzavřel pak roku 1806 t. zv. *rýnský spolek*, od říše neodvislý, volný útvar federativní, s francouzským císařem jako protektorem v čele, který měl Francii zaručovati značnou spojeneckou armádu. Stará, francouzská politika, směřující k úplné *destrukci německé říše*, zvítězila dokonale; neboť císař František složil v srpnu 1806 důstojnost *římského císaře* a dějiny římské říše německého národa byly skončeny.

Opíraje se o zvětšenou moc na pevnině, Napoleon doufal, že získá *Anglii* pro mír a zahájil jednání s vládou londýnskou, snaže se zároveň také s *Ruskem* vejíti v přátelství. Anglii nabízel restituci Hannoverska, ponechání Malty a Ceylonu, carovi část říše turecké, žádal však k sesílení francouzské moci v moři Středozemním Sicílii, ostrovy Jonské a záliv kotorský, obsazený od Rusů. Jednání se nezdařilo a Anglie sesílila ještě námořní repressalie proti Francii, prohlásivši *blokádu* celého pobřeží mezi Brestem a ústím rýnským, kterou i neutrální obchod s přístavy francouzskými byl zasažen. Zároveň jednání o Hannoversko vzbudilo nepokoj dvora berlínského. *Bedřich Vilém III.*, pohnut nedostatečně odůvodněnou obavou, že Napoleon se chystá k útoku na Prusko, spojil se s Ruskem a s Anglií. Napoleon rozhodl se tedy, že tažením proti novým

spojencům přinutí také *severní Evropu*, aby se připojila k jeho zápasu proti Anglii.

Stát pruský trávil ještě ze slávy doby Bedřicha Velikého, byl však opravdu *desorganizován* chabou vládou jeho nástupců. V bitvě u *Jeny* a *Auerstädtu* francouzský císař zničil armádu pruskou tak dokonale, že rázem byl pánem skoro celé říše. Královský dvůr utekl se do Královce pod ochranu ruského spojence, většina pevností vzdala se bez boje, úřednictvo jalo se bez odporu poslouchati rozkazů vítězových; v triumfálním lesku Napoleon vtrhl do *Berlina* po válce sotva dvouměsíční. Se zvýšeným vědomím své moci vydal pak v Berlíně v listopadu 1806 rozkaz, který byl odpovědí na anglickou blokádu a zahajoval systematický boj k pokoření hospodářské moci britské.

Dekret berlínský prohlašoval blokádu ostrovů britských, zakazoval veškeren obchodní a písemný styk s nimi a s koloniemi anglickými; každý Angličan na půdě francouzské nebo spojenecké stával se válečným zajatcem, majetek jeho a veškeré anglické zboží mělo býti konfiskováno a rozděleno mezi vládu a francouzské kupce, poškozené korsarstvím anglickým. Tímto *kontinentálním systémem* měl býti veškeren vývoz anglických výrobků a plodin z kolonií anglických do Evropy zamezen a ostrovní říše *hospodářskou krísí* donucena ke kapitulaci před mocí Napoleonovou.

K docilení plného úspěchu bylo však nutno, aby celá Evropa byla v systému protianglickém zahrnuta. Toho Napoleon doufal docílit úplným pokořením krále pruského a dohodou s Ruskem. Proto pokračoval v tažení na východ, obsadil *Varšavu*, slibuje Polákům obnovení národní samostatnosti, oblehl *Gdaňsko* a snažil se udeřiti na *Královce*. Zimní tažení v nehostinném a bažinatém kraji vyžádalo velikých obětí, značné ruské vojsko zastavilo postup Francouzů u *Jílové* ve Východním Prusku. Teprve když *Gdaňsko* padlo a z Itálie došla posila, byli Rusové na jaře 1807 u *Friedlandu* blíže Královce poraženi a pruský král donucen ke kapitulaci. Napoleon triumfoval, ježto *Prusko* musilo přijmouti jeho kruté podmínky a car *Alexandr*, stísněný také tureckou válkou, roku 1806 v podunajských provinciích rozpoutanou, jevil ochotu k jednání o mír, zahájenému v *Tilži*.

Výsledkem jednání bylo především snížení *Pruska* na *stát druhého řádu* odtržením všech zemí hohenzollerských na levém břehu

Labe, z nichž Napoleon utvořil nové *království vestfalské* pro svého nejmladšího bratra Jerôma, dále požadavkem ohromné náhrady válečné, do jejíž zaplacení vojenské sbory francouzské zůstaly v pruských pevnostech, a rozšířením kontinentálního systému na pruské přístavy. Vedle toho císař odtrhl od Pruska všechny kraje polské, z nichž utvořil samostatné *velkovévodství varšavské*, jehož vládcem se stal *kurfirst saský*, povýšený na krále. Nové útvary, království vestfalské, saské a Varšavsko vstoupily do *rýnského spolku*, takže federativní systém francouzské nadvlády postoupil až k ruské hranici a přivedl obojí imperium do přímého styku.

Stejně význačným úspěchem Napoleonovým bylo, že získal součinnost Ruska pro své veliké plány. Car uzavřel s Francií mír a alianci, vydal jí Kotor a ostrovy Jonské a vyslovil souhlas se vzájemným postupem obou mocností v *otázce turecké*. Orientální politika francouzská nabyla tak nových vyhlídek. Důležitějším bylo, že Rusko přistoupilo k *protianglickému systému* kontinentálnímu a zavázalo se k němu donutiti také mocnosti skandinávské, zvláště *Švédsko*, jehož král byl zjevným nepřítelem Francie. Opravdu car obsadil *Finsko* a pomocí šlechtické revoluce uvedl na trůn ve Štokholmu nového krále Karla XIII., který přijal za korunního prince francouzského maršála *Bernadotta*. Také *Dánsko* nemohlo odepřiti poslušnost Napoleonovu vyzvání, ztratilo však veškerou loďstvo náhlým útokem Angličanů, kteří, chtějíce seslabiti námořskou moc nových spojenců, přepadli bez opovědění války *Kodaň*. Brutální jednání to zvýšilo však v celé Evropě vítězíci *proti-anglickou náladu* a sesílilo novou alianci rusko-francouzskou; zdálo se, že celá Evropa, podléhající rozkazům korsického despoty nebo s ním spojená, zahájí svorně rozhodný boj hospodářský proti ostrovní říši.

Pád Napoleonův.

Ozářen leskem vítězství Napoleon vrátil se do Francie a stál na vrcholu své slávy. Armáda v něm viděla svého boha, ostatní národ byl oslněn leskem zahraničních úspěchů, dosažených již namnoze pomocí vasalských států sousedních. Napoleon snažil se nezvyšovati daní svých poddaných, vymáhaje tím těžší *kontribuce válečné* od svých spojenců a nepřátel, nezastavoval pak ani v době

války péči o *hospodářský rozvoj Francie* a zvláště o obchodní politiku. Podobně jako Ludvík XIV. chránil cly a zákazy dovozu *francouzský průmysl*, zjednával mu však svobodný vývoz do zemí sousedních. Tak smělo na př. pouze francouzské zboží textilní konkurovati s domácím v Itálii, kdežto dovoz tovarů švýcarských a německých tam byl vysokým clem zamezen. Italské surové hedvábí smělo býti pouze do Francie vyváženo. S naprostým egoismem vykořisťoval politickou nadvládu v Evropě pro průmysl francouzský, chtěje mu zjednati na pevnině stejné postavení, jaké námořní superiorita dávala průmyslu britskému. Proto stoupal hospodářský blahobyt Francie i v době válečné. a pětiprocentové renty státní, které roku 1799 měly sotva kurs 12 proc., stouply roku 1807 na 99.

Také svým *dvorským přepychem* Napoleon snažil se zachovati Francii bývalé panství nad módou, při čemž zvítězil úplně *vkus klasickistický*, napodobující jednoduchost řecké antiky. Tentýž vkus jevil se také v četných *stavbách* Napoleonových v Paříži, jako byl chrám sv. Magdaleny, bursa, triumfální oblouky a sloupy, působil také na malířství i sochařství tak, že mluvilo se o novém *slohu císařství* neboli *empirovém*. Menšího vlivu nabyl Napoleon v *literatuře*; pouze duchové prostředního nadání podrobovali se vojenské despocii císařově, která ostrou censurou obmezovala volnost mínění a zamezovala vynikajícím mužům, jako byl básník Châteaubriand přístup do akademie francouzské. V čele literární opposice proti císařství stála duchaplná dcera Neckerova, paní *de Staël*, Napoleonem z Francie vypovězená a stíhaná. *Školství* obecné bylo zanedbáno, ježto Napoleon nebyl přítelem vzdělání lidu; školství vyšší, majíc sloužiti především výchově úřednictva, bylo *postátněno* a podrobeno jednotnému dozoru. Žactvo v lyceích bylo namnoze po vojensku šaceno a vychováváno. S úsilím císař snažil se utvořiti opět kolem trůnu vyšší společnost, usnadňuje návrat emigrantské šlechty a rozdávaje štědrou rukou domény, *důchody* a *skvělé tituly* svým příbuzným a generálům. Ceremoniel dvorský v Tuileriích byl obnoven podle vzoru doby bourbonské a císař vybízel své okolí k bezmeznému přepychu, který měl imponovati cizině; ale demokratický původ mnohých povýšenců nebylo lze zapřítí a sám císař svou rostoucí drsností prohřešoval se často proti slušnosti a taktu. Staré dvory evropské hleděly s utajeným pohrdáním na bývalého zemanu korsického a jeho kreatury, skláněly však šíji před francouzskou mocí.

Napoleonova nadvláda v Evropě nebyla potud zajištěna, pokud *Anglie* zachovala námořní panství. K jejímu pokoření obracela se veškerá politika císařova; *Portugalské* přístavy byly otevřeny anglickému obchodu a anglické zboží bavlněné i koloniální rozšiřovalo se odtud po celé jižní Evropě. Proto v dohodě s vládou španělskou Napoleon v listopadu 1807 vyslal své vojsko do Lissabonu a prohlásil portugalského krále, do *Brasilie* se uchýlivšího, za zbavena trůnu. Brzy potom francouzské vojsko obsadilo *stát církevní a Toskánu*, kde především Livorno bylo důležitým bodem pro anglický import. S obvyklou bezohledností Napoleon, prohlašující se za dědice práv Karla Velikého, připojil celou *střední Itálii k své říši*. Řím stal se praefekturou francouzskou.

Chtěje sesílit hospodářský boj proti Anglii velikolepým útokem na koloniální moc její, Napoleon zabýval se roku 1808 plánem ruskofrancouzského tažení do *Indie*, doufaje, že zároveň znovuzřízení loďstva francouzského a jeho spojení s maritimní mocí ostatní Evropy mu umožní nový útok na Egypt. Hlavně spojenci, Rusko a Rakousko, měli býti odměněni rozdělením *říše turecké*, při němž však také Francii lvi podíl určen. Ohromný podnik, chystající převrat v celém Starém světě, vyžadoval napětí sil a naprostou spolehlivost celé západní Evropy. Té, podle Napoleonova mínění, nebylo možno dosíci, nežli *detronisací španělských Bourbonů*, kteří jako spojenci se neosvědčili a nedovedli s dostatek užívatí přirozených sil pyrenejského poloostrova. Nový režim bonapartistický ve Španělsku měl zajistiti protianglický směr a zvýšiti spojeneckou cenu země.

Spory o korunu mezi španělským králem *Karlem IV.* a jeho synem *Ferdinandem* usnadnily provedení francouzských plánů. Povolav oba do Bayonne, Napoleon hrozbami donutil je roku 1808 k *abdikaci* a daroval španělskou korunu svému bratru *Josefovi*, jehož dosavadní panství, království neapolské, přešlo na generála *Murata*. Napoleon byl jist, že při pokleslosti Bourbonů a neoblíbenosti posledního krále dynastická změna nenarazí na obtíže a že nová vláda účelnou *politikou hospodářskou* a udělením konstituce rychle získá sympatie v zemi. Naděje ty se však nesplnily a otázka španělská se stala počátkem pádu Napoleonova.

Lid španělský, povzbuzený duchovenstvem, horlícím proti francouzským bezbožcům, kteří nešetřili práv církve a právě zabrali stát papežský, postavil se na odpor proti Josefovi Bonapartovi. Místní

družstva nespokojenců zorganizovala se pod vedením *revolučního výboru* (junta), značná část vojska španělského stála na jejich straně a v červenci 1808 vojenský sbor francouzský byl nucen složit zbraně před přesilou povstalců. *Anglie* poznala sílu tohoto národního odporu a vyslala značné vojsko do Portugalska, které se zmocnilo Lissabonu a větší částí země, čímž dalo novou sílu *španělskému povstání*. Sesazení Bourbonů vzbudilo také u ostatních dvorů evropských trapný dojem a obavu, že Napoleon chce podobně učiniti se všemi staršími rody panovnickými. Zvláště na *dvoře vídeňském* zavládlo přesvědčení, že záhy nastane nový zápas s Francií a císař František I., podporovaný hlavně ministrem hrabětem Stadionem, snažil se sesílit vojenskou moc své říše tím, že utvořil *novou zeměbranu, určenou* k doplňování stálého vojska, a hledal spojence.

Napoleon, jsa odhodlán osobním tažením nejprve podrobiti Španělsko, hodlal rakouského mocnáře zastrašiti utužením svého spolku s Ruskem na osobní schůzi s carem v *Erfurtě* v říjnu 1808, kde svolením k okupaci podunajských knížectví vymohl na carovi slib vojenské pomoci proti možnému útoku rakouskému. Jsa přesvědčen, že tato úmluva odejme vídeňským politikům veškeru odvahu k činu, odtáhl se značným vojskem do *Španěl*, kde porazil povstalecké vojsko, donutil Angličany k ústupu a uvedl bratra na trůn do *Madridu*. Než císař František I., jsa přesvědčen, že se strany ruské vážně ohrožen nebude, pokračoval ve přípravách válečných a snažil se především *Prusko* pohnouti k útoku na Francii, zabenou španělskou válkou. Ale na dvoře berlínském nebylo odvahy.

Prusko zmenšené na polovic bývalého rozsahu a sevřené se všech stran zeměmi rýnského spolku, bylo úplně vyssáto francouzskými garnisonami a válečnou kontribucí, kterou Napoleon na něm vymáhal. Hned po míru tilžském nový vedoucí státník baron *Stein*, pokusil se o rozsáhlou opravu státu, uvolňováním pout průmyslové výroby a zrušením selského nevolnictví. *Osvícenské zásady* vítězily teprve tehdy nad společenským kastovnictvím, upevněným za Bedřicha II.; převaha šlechty ve státu měla býti obmezena, veškerá správa soustředěna v rukou pěti ministrů. Zároveň ministr vojenství Scharnhorst, snažil se zmírniti Napoleonovo ustanovení, že Prusko má míti pouze 42 tisíc mužů stálého vojska tím, že zavedl *všeobecnou, brannou povinnost* a povolával jednotlivé třídy branců postupně ke krátkému výcviku. Tak měla býti umožněna rychlá mo-

bilisace větších vojsk v případě potřeby. Napoleonovi neušly tyto regenerační snahy a chtěl zmařit je tím, že vypudil na sklonku roku 1808 barona Steina z Pruska a podporoval stranu šlechtickou, odporující státním opravám. Protifrancouzské nálady, šířící se zvláště v mladé generaci a jevící se v nezdařených pokusech o pobouření kraje vestfalského, potlačit se mu nepodařilo, ale král *Bedřich Vilém III.*, zoufající nad možností rychlého navrácení bývalé moci, netroufal si vystoupiti proti Francii, když v dubnu 1809 *Rakousko* skutečně zdvihlo válku útokem na Bavorsko.

Arcikníže Karel pronikl tehdy vítězně až do Mnichova, prohlašuje, že přichází osvoboditi Německo od francouzského jha; vzbouření současné v *Tyrolsku*, vedené hospodským *Ondřejem Hoferem*, vytlačilo bavorské vojsko ze země a sloužilo za oporu vpádu druhého vojska rakouského do Italie. Neočekávaným vzchopením se Rakouska císař Napoleon byl donucen opustiti bojiště španělské a obrátiti se do *jižních Němců*. Tehdy poprvé ve Francii počal se ukazovati nedostatek vycvičeného mužstva; bylo nutno utvořiti novou *mladou gardu* a sáhnouti k *nováčkům*, jejichž větší počet měl vyvážit nedostatečnou zkušenost. S obvyklou rychlostí Napoleon zlomil offensivu nepřátelskou, vytlačil Rakušany z *Bavor* a vtrhl do Rakous. Jako v předešlém tažení Vídeň padla mu do rukou bez boje, ale pokus o přechod Francouzů na severní břeh dunajský u ostrova Lobau byl zmařen od arciknížete Karla ve vítězné bitvě u *Asperu* a *Esslink*. Teprve když dostal posilu z Italie, Napoleon překročil řeku a porazil vojsko rakouské u *Wagramu*. Císař František I., který byl marně doufal, že protifrancouzská nálada v Prusku donutí přece Bedřicha Viléma III. k válce, odhodlal se tehdy k příměří a italský místokrál Napoleonův, Eugen Beauharnais potlačil povstání také v *Tyrolsku*.

Svého vítězství Napoleon užil vydatně k novému rozšíření své moci a k zajištění svých spojenců mírem, uzavřeným ve *Vídni* v říjnu 1809. *Bavorsko*, které mělo se státi trvalým soupeřem Rakouska a vyvážit jeho moc v jižním Německu stejně, jako v severním Sasko vyvažovalo moc pruskou, zachovalo Tyrolsko a dostalo rakouské Solnohradsko, čtvrt innskou a hausruckou. Ruský car, ač vystoupil ve válce jen zdánlivě jako spojenec francouzský, zaujal kraj tarnopolský, kdežto západní *Halič* byla připojena k velkovévodství varšavskému. Největší důraz kladl však Napoleon na

opanování moře Jaderského, které mělo Francii zajistiti vliv otázkou východní. Jsa od předchozí války pánem Dalmacie a části Istriie, nabyt mírem vídeňským Terstu, Gorice, Kraňska s částí Korutan a krajů chorvatských, ležících na pravém břehu Sávy. Zabráné země utvořily t. zv. *provincii illyrskou*, část velříše Napoleonovy, spravovanou od francouzských maršálů, která spolu s italským panstvím měla umožniti Francii přímou účast při dělení říše turecké a býti jí oporou při provádění velikého plánu východního. Rakousko stalo se vnitrozemským státem druhého řádu, jeho stálé vojsko bylo omezeno na 150 tisíc mužů, a Napoleon rozhodl se, že připoutá Habsburky *dynastickým spojením* k Francii.

Již před tím pomýšlel na rozvod svého bezdětného manželství s Josefínou Beauharnaisovou, vyjednával však dotud s ruským dvorem o sňatek s jednou z velkokněžen. Nenalézáje v Petrohradě dostatečné ochoty, obrátil se ke dvoru vídeňskému a roku 1810 slaven sňatek jeho s *Maríí Louisou*, dcerou Františka I. Spojení s jednou z nejstarších dynastií panovnických dodalo zvětšené moci Napoleonově nového lesku, ale stíny, vzbuzené *insurekcí španělskou*, již nezmizely.

Francouzské vojsko, porazivši vojsko povstalců, opanovalo neúrodnou Kastilii, v hustěji zalidněných provinciích pobřežních však vzpoura potrvávala jako drobná válka národní (*guerrilla*), která nutila generály Napoleonovy k tříštění sil a působila pobyt na poloostrově nesnesitelným. Josef Bonaparte byl uznáván pouze tam, kde stály francouzské sbory, loupeživost francouzských generálů, zrušení inkvisice a mnohých klášterů odvedlo od něho většinu dosavadních přívrženců, a vystoupení nového sboru anglického, vedeného rázným vojevůdcem Wellesleyem, pozdějším vévodou z *Wellingtonu*, sesílilo povstání. Angličané udrželi se v *Portugalsku* přes útoky francouzské a uhájili také přístavů Valencie a Cadixu, zničili současně francouzské loďstvo v přístavu Rochefortě a pokusili se o útok na Hollandsko.

Naproti tomu Napoleon sesíloval proti nim hospodářský boj utužováním *kontinentálního systému*. Po uzavření pevninných přístavů anglickým lodím, byl dovoz koloniálního zboží, hlavně kávy, cukru a bavlny, do Evropy hlavně v rukou *neutrálních Američanů* a *Reků*, pod vlajkou tureckou v Středozemním moři obchodujících; neboť námořní obchod ostatní Evropy, pod hegemonií Napoleonovou spojené, byl od Anglie skoro úplně zničen. Obávajíc se vzrůstu

obchodního významu Spojených Států amerických, vláda anglická ustanovila, že každá do evropských přístavů plující loď má se zdržeti v Anglii, zaplatiti vysokou dávku nebo přijmouti anglické zboží. Tak prostředkem neutrálních lodí mnoho anglického zboží koloniálního i průmyslového vnikalo dále do Evropy. Proti tomu Napoleon zakročil v březnu 1810 konfiskací všech neutrálních korábů v přístavech francouzských a spojeneckých a snažil se obmeziti spotřebu *koloniálního zboží* na pevnině vůbec pomocí *surogátů*, jako byla domácí barviva, cikorka, řepný a javorový cukr. Pokusy ty však neměly rychlého úspěchu a *podloudnictví*, prováděné zvláště v německých a španělských přístavech ve velikém rozměru, překáželo rozhodnému úspěchu, jsouc podporováno ohromným rozdílem mezi pokleslou cenou zboží v Anglii nohromaděného a vysokou cenou jeho na pevnině. Chtěje převést aspoň tento zisk do své pokladny a obmeziti podloudnictví, císař uvolnil v srpnu 1810 sice dovoz koloniálního zboží na neutrálních a spojeneckých lodích, ale za placení 50 proc. *cla*, čímž nepoměr mezi cenou v Anglii a na pevnině byl zachován. Současně vydal však nové rozkazy o konfiskaci veškerých *průmyslových tovarů anglických* na pevnině, ať byly v majetku kterékoliv osoby soukromé, a žádal od celé Evropy jejich provedení.

Pokud sáhala přímá moc francouzská, systém kontinentální byl prováděn přísně; ve státech spojeneckých narážel však namnoze na nevoli a odpor. Evropa shledávala opatření Napoleonova tíživějšími nežli britskou nadvládu na moři, zvláště když císař francouzským průmyslníkům počal povolovati *licence* na dovážení bavlny a jiných surovin z anglických kolonií, svým spojencům to však zakazoval, neváhaje užiti krajního násilí, aby systém kontinentální zachoval. Ježto vlastní bratr jeho, *Ludvík*, král *hollandský*, hájil obchodních zájmů své říše, zbavil ho trůnu a připojil Hollandsko k říši francouzské. Podobně bylo celé pobřeží *severního Německa* až k Lubeku zabráno od Francouzů, aby dozor nad tamními přístavy mohl býti utužen. Ještě důležitějším bylo, aby *Rusko*, které jako spojenec francouzský zachovalo největší neodvislost, v boji hospodářském proti Anglii vytrvalo. Než právě tato naděje zklamala Napoleona.

Sesazení španělských Bourbonů vzbudilo u cara Alexandra nedůvěru k nenasytné ctižádosti Napoleonově, zřízení illyrské pro-

vincie a rozšiřování velkovévodství varšavského odůvodňovalo obavy vzhledem k otázce polské i turecké, zabrání vévodství *oldenburského*, patřícího příbuznému carovu, sesílilo napětí mezi Petrohradem a Paříží. Hlavním původem konfliktu stal se však *systém kontinentální*. Rusko jím trpělo značně, ježto v předešlé době skoro veškeren vývoz *surovin* z říše carské byl v rukou Angličanů. Ruská šlechta byla nespokojena s klesáním cen plodin a stoupáním cen tovarů i zboží koloniálního, obchodní billance říše se stala passivní a car rozhodl se v prosinci roku 1810 k ustoupení od *protianglické politiky*. Nový *tarif celní* otevřel ruské přístavy anglickému zboží, na neutrálních lodích dováženému, kdežto současné zvýšení cel pevninných, hlavně na víno a zboží přepychové, přinášelo těžkou ránu importu francouzskému.

Tento obrat ruské politiky zastihl Napoleona tím citelněji, že současně anglické a povstalecké vojsko ve Španělsku s úspěchem se bránilo a *pacifikace poloostrova* k sobě poutala rostoucí měrou síly francouzské. Přes to císař odhodlal se, že válkou donutí cara k setrvání v politice protianglické a počal zbrojiti k velikému *tažení na východ*. Přípravy dály se kvapně, neboť *vnitřní poměry francouzské* počaly se kaliti a pouze rychlé získání nových úspěchů zahraničních mohlo zadržeti rostoucí nespokojenost.

Systém koloniální a trvalé ochromení francouzské plavby budily v obchodním světě již nespokojenost, války zmenšily poptávku ciziny po přepychovém zboží francouzském a v průmyslu roku 1811 hlásila se již značná *krise*, mnoho manufaktur zastavilo práci. Vzrůst *nepřímých daní* byl obecnstvu stejně nemilý jako drahota koloniálního zboží, rostla *únava* a nechuť proti dlouhým válkám, skoro třetina branců vyhýbala se útekem *odvodu*. Vnitřní nespokojenost byla zvýšena *sporem náboženským*.

Již roku 1809 císař dal papeže *Pia VII.*, protestujícího proti zabrání církevního státu, zatknouti a násilím odvésti do Savony a později do Fontainebleau, kde brutálním jednáním chtěl na něm vynutiti schválení svého sňatku s rakouskou arcikněžnou a dosáhnouti zvýšení státní autority v církevních věcech. Proti nepovolnému papeži postavil pak roku 1811 *koncil biskupů*, na vládě úplně závislých, a dal odváděti kněze i seminaristy, kteří proti jednání jeho protestovali, k vojsku anebo posílal je do vězení. Tyto

bezohlednosti budily nespokojenost u katolického obyvatelstva a stísněnou náladu, která nebyla ani narozením syna císařova, který byl již v kolébce nazván *králem římským*, zažehnána. Proto spěchal císař, aby vítězným tažením proti *Rusi* zahnal hrozivé mraky. Veškeré spojenecké státy byly přinuceny k postavení značného počtu vojska k *hlavní armádě*, která se sbírala v Prusku a ve Varšavsku. *Rakousko* a *Prusko* účastnily se boje na francouzské straně samostatnými sbory pobočnými. Nenalézaje času k shromáždění dostatečných zásob, císař v červnu 1812 překročil *Němem* a obrátil se s hlavním sborem proti *Moskvě*, kdežto armády poboční měly postupovati proti *Petrohradu* a *Malé Rusi*.

Car Alexander nebyl na rychlý útok francouzský připraven. Jako spojence získal *Švédsko*, kde korunní princ, bývalý maršál francouzský Bernadotte, vedl vládu a doufal, že pomocí Ruska a Anglie získá dánské *Norobsko*. Větší cenu měla okolnost, že se carovi podařilo se právě před válkou skončiti válku s *Tureckem*, od roku 1806 trvající, mírem *bukureštským*, kterým Rusko získalo Bessarabii a část Multanska. Přes to bylo ruské vojsko daleko slabším nepřátelského a ustupovalo před ním. Napoleon, který doufal v rychlý úspěch taktický, pronikal jen s velikými ztrátami do pustého a od obyvatelstva opuštěného kraje, nedostatek zásob a nemoci decimovaly jeho armádu dříve, nežli došlo k větší bitvě. Ta svedena byla teprve před samou Moskvou u *Borodina* v září 1812 a skončila porážkou Rusů. Vítězně vtáhl francouzský císař do bývalé residence carské, ale našel město prázdné, bez zásob a situace jeho armády zhoršila se ještě, když hned potom *požár* sežehl větší část města, namnoze ještě z dřevěných domků sestávajícího.

Napoleon čekal marně, že car počne jednání o mír. Předzvěsti brzké zimy donutily ho k zpátečnímu pochodu, který se stal *katastrofou veliké armády*. Sesílené vojsko ruské zatarasilo mu postup směrem k jihu a donutilo ho, vrátiti se stejným směrem, kudy táhl dříve. Výjimečně tuhá zima, nedostatek zásob a oděvu, choroby a stihající čtyry kozácké způsobily, že jen trosky velikého vojska dospěly k *Beresině* a vynutily si přechod přes řeku do Varšavská. Napoleon, který dotud byl táhl s vojskem, opustil je a rychlou jízdou po saních dospěl před Vánocemi roku 1812 do *Paříže*, jsa přesvědčen, že jest nutno zachrániti s napětím všech sil

a rychlým utvořením nové armády převahu v západní Evropě a udržeti podrobené státy v poslušnosti důkazem, že francouzská moc katastrofou ruskou není zlomena. Odvodem nejmladších ročníků a mobilisací národní gardy, určené k obraně země, pro tažení zahraničné měla být nová imponující armáda zjednána, *konkordát* uzavřený s unaveným papežem ukončil spory náboženské, zabránění *statků obecních* státem poskytlo nové prostředky finanční. Nejvíce nedostávalo se koňstva pro jízdu a dělostřelectvo. Rozvinutím horečné činnosti bylo Napoleonovi možno, na jaře 1813 shromáždit kolem sebe skoro 300 tisíc mužů ve *Středním Německu* a postavit se proti nepříteli, který zatím byl také do Německa pokročil.

Car ruský, jsa odhodlán vésti válku až k úplnému pokoření Francie, našel spojence v *Prusku*. Vášnivá nenávisť proti Francouzům, vzniknuvší v předešlých letech hlubokého pokoření, vypukla v celém Severním Německu a donutila Bedřicha Viléma III., že v únoru roku 1813 přešel k carovi a uzavřel s ním spolek protifrancouzský. S nadšením postavila se celá *mladá generace* v *Prusku* pod jeho prapory k boji o osvobození národní od tíživého panství cizího, a francouzská moc podržela na pravém břehu Labe pouze několik pevností. V *Sasku* utkali se spojenci ve dvojí srážce s Napoleonem, byli však poraženi a donuceni k ústupu; francouzské vojsko postoupilo opět až k Vratislavi a počalo ohrožovati Berlín.

Vítězstvím tím Napoleonova převaha trvale zajištěna nebyla. Rozhodným bylo, jak *Rakousko* se zachová. Císař František I. nebyl k nové válce připraven; předešlé ztráty seslabily jeho země, finanční tíseň donutila vládu roku 1811 k bankrotu státnímu, který snížil cenu papírových peněz na jednu pětinu. Přes to vláda vídeňská, vedená obratným diplomatem, knížetem *Metternichem*, byla odhodlána, užiti změněných poměrů k znovunabytí velmocenského postavení. Proto jala se na rychlo zbrojiti a přiměla obě válčící strany k několikanedělnímu *příměří* v červnu roku 1813. Diplomatický kongress v *Praze* měl se pokusiti o zjednání míru a přiměti především Napoleona k tomu, aby značným zmenšením své moci umožnil obnovení rovnováhy v Evropě.

Z ohledu na vratký a hlavně na vojenské slávě založený podklad své moci ve Francii Napoleon nemohl se odhodlati k ústupkům; pod-

ceňuje sílu národního vzrušení v Německu a vojenskou moc Rakouska, dopustil, že František I. přidal se k spojencům; tak obnovil se v srpnu zápas. Napoleonova hlavní síla byla soustředěna v *Sasku* a opírala se o poslušné dotud *Německo Západní*; spojené mocnosti hodlaly sevřítí ho společným útokem se tří stran. Z Čech postupovalo vojsko rakouské, vedené *Karlem Schwarzenberkem*, ze Slezska spojená armáda pruská a ruská pod vedením rázného maršála *Blüchera*, z Braniborska sbor švédský a ruský, vedený *Bernadottem*. Marně Napoleon snažil se zoufalým útočením na různé strany zabrániti koncentraci nepřátelských proudů. Železný kruh svíral se kolem něho těsněji, jeho ústup byl ohrožen přestoupením *Bavorska* ke spojencům a v říjnu bylo vojsko francouzské na hlavu poraženo v dvoudenní bitvě u *Lipska*. Stěží císař proklestil si se zbytkem armády cestu skrze Franky přes Rýn. Kouzlo jeho moci bylo zlomeno. *Knížata německá* vzdávala se chvatně spojenectví s Francií, illyrské provincie byly dobyty rakouským vojskem, Itálie zdráhala se bojovati dále za francouzskou nadvládu a Hollandsko přijalo opět rod Oranžský. Francouzská moc ve *Španělsku* byla již v době ruského tažení zničena a anglický generál *Wellington* vtrhl přes Pyreneje do *jižní Francie*. Jako za dob revoluce Francie byla opět osamocena proti celé Evropě a před nepřátelskou invasí.

Pomalý postup nesvorných spojenců, kteří teprve na počátku roku 1814 překročili Rýn, umožnil Napoleonovi, že sehnal nové vojsko a pokusil se o obranu země. Ale ačkoliv dobyl v některých srážkách vítězství nad jednotlivými sbory spojenců, nezastavil jejich postupu, a v zemi počal se hlásiti zjevný odpor proti jeho vládě, žádající toliké oběti na životech a národním jmění. Zákonodárné sbory pařížské, dotud povolné nástroje císařovy autokracie, žádaly při povolování nových rekrutů a daní *záruk ústavních* a když na sklonku března roku 1814 spojené mocnosti opanovaly Paříž, prohlásil senát *sesazení Napoleonovo*. Marně Napoleon z návodu některých maršálů vzdal se vlády ve prospěch svého dvouletého syna. Spojené mocnosti byly přesvědčeny, že jen obnovením *bourbonského panství* ve Francii klid a rovnováha evropská budou zaručeny. Napoleon byl v dubnu roku 1814 donucen spokojiti se s malým ostrovem *Elbou* a ročním důchodem dvou millionů franků. Titul císařský byl mu ponechán, ale jako vyhnanec měl dokončiti život v novém svém panství odloučen od syna, který s titulem *vévody zápušského* byl odvezen ke dvoru vídeňskému, a od man-

želky, která se stala vévodkyní *parmskou*. Na trůn francouzský vstoupil jako konstituční panovník *Ludvík XVIII.*, bratr popraveného krále, a s ním spojenci uzavřeli *mír v Paříži*, který Francii obmezil skoro úplně na hranice, jaké měla před revolucí. Ostatní otázky evropské byly podrobeny rozhodnutí *mezinárodního kongressu*, který se sešel ve Vídni v září téhož roku.
